[Wellcome MS Sanskrit gamma 15]

Contributors

Vāgbhaṭa, active 7th century.

Persistent URL

https://wellcomecollection.org/works/tkknkraf

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
https://wellcomecollection.org

श्री·
अ·हृ·
१

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ श्रीपुरुषोत्तमाय नमः ॐ कीर्त्तनादे
व नश्यंति यस्य संसारजागदाः उमादिभिषजे शंभे जगदात्मसुहृदे
स्तु नमः ॥ रागादिरोगान्सततानुषक्तानशेषकायप्रसृतानशेषा
न् औत्सुक्यमोहारतिदाञ्जघान योऽपूर्ववैद्याय नमोऽस्तु तस्मै ॥
अथात आयुष्कामीयमध्यायं व्याख्यास्यामः इत्यनेऽस्माहुरात्रेया
द्या महर्षयः आयुः कामयमानेन धर्मार्थसुखसाधनम् आयुर्वे
दोपदेशेषु विधेयः परमादरः ब्रह्मा स्मृत्वायुषो वेदं प्रजापति
मजिग्रहत् सोऽश्विनौ तौ सहस्राक्षं सोऽत्रिपुत्रादिकान्मुनीन् ते
ऽग्निवेशादिकांस्ते तु पृथक्तन्त्राणि तेनिरे तेभ्योऽतिविप्रकीर्णेभ्यः
प्रायः सारतरोच्चयः क्रियतेऽष्टांगहृदयं नातिसंक्षेपविस्तरम्
कायबालग्रहोर्ध्वांगशल्यदंष्ट्राजरावृषान् अष्टावंगानि तस्याहु
श्चिकित्सा येषु संश्रिता वायुः पित्तं कफश्चेति त्रयो दोषाः समासतः

इतिह॰
रामः
१

विकृताविकृतादेहंघ्नन्तितेवर्त्तयन्तिच तेव्यापिनोपिहृन्नाभ्यो
रधोमध्योर्द्ध्वसंश्रयः वयोहोरात्रिभुक्तानांतेन्तमध्यादिगाःक्र
मात् तैर्भवेद्विषमस्तीक्ष्णोमन्दोग्निःसमैःसमः कोष्ठःक्रूरोमृ
दुर्मध्योमध्यस्यात्तैःसमैरपि शुक्रार्त्तवस्थैर्जन्मादौविषेणेववि
षक्रिमेः तैश्चतिस्रःप्रकृतयोहीनमध्योत्तमाःपृथक् समधातु
समस्तासुश्रेष्ठानिन्द्याद्विदोषजा तत्ररूक्षोलघुःशीतःखरःसूक्ष्म
श्चलोनिलः पित्तंसस्नेहतीक्ष्णोष्णंलघुविस्रंसरंद्रवम् स्निग्धः
शीतोगुरुर्मन्दःश्लक्ष्णोमृत्स्नःस्थिरःकफः संसर्गःसन्निपातश्च
तद्द्वित्रिक्षयकोपतः रसासृङ्मांसमेदोस्थिमज्जाशुक्राणिधातवः
सप्तदूष्यामलामूत्रशकृत्स्वेदादयोपिच वृद्धिःसमानैःसर्वेषां
विपरीतैर्विपर्ययः रसाःस्वाद्वम्ललवणतिक्तोषणकषायकाः
षड्द्रव्यमाश्रितास्तेचयथापूर्वंबलावहाः तत्राद्यामारुतंघ्नन्ति

श्री
अष्टा·
२

त्रयस्तिक्तादयः कफं कषायतिक्तमधुराः पित्तमन्ये तु कुर्वते शा
मनं कोपनं स्वस्थहितं द्रव्यमिति त्रिधा उष्णशीतगुणोत्कर्षात्त
त्र वीर्यं द्विधा स्मृतम् त्रिधा विपाको द्रव्यस्य स्वाद्वम्लकटुकात्मका
गुरुमंदहिमस्निग्धश्लक्ष्णसान्द्रमृदुस्थिराः गुणाः ससूक्ष्मवि
शदा विंशतिस्सविपर्ययः कालार्थकर्मणां योगो हीनमिथ्या
तिमात्रकाः सम्यग्योगश्च विज्ञेयो रोगारोग्यैककारणम्
रोगस्तु दोषवैषम्यं दोषसाम्यमरोगता निजागन्तुविभागेन त
त्र रोगा द्विधा स्मृताः तेषां कायमनोभेदादधिष्ठानमपि द्विधा
रजस्तमश्च मनसो द्वौ च दोषावुदाहृतौ दर्शनस्पर्शनप्रश्नैः।
परीक्षेत च रोगिणम् रोगं निदानं प्राग्रूपलक्षणोपशयाप्ति
भिः भूमिदेहप्रभेदेन देशमाहुरिह द्विधा जाङ्गलं वातभू
यिष्ठमनूपं तु कफोल्वणं साधारणं सममलं त्रिधा भूदेशमादि २

त् क्षणादिर्व्याध्यवस्थाचकालोभेषजयोगकृत् शोधनंशम
नंचेतिसमासादौषधंद्विधा शारीरजानान्दोषाणांक्रमेणपरमौ
षधम् बस्तिर्विरेकोवमनंतथातैलंघृतंमधुः धीधैर्य्यात्मादि
विज्ञानंमनोदोषौषधंपरम् भिषग्द्रव्याण्युपस्थातारोगीपादच
तुष्टयं चिकित्सितस्यनिर्दिष्टंप्रत्येकंतच्चतुर्गुणम् दक्षस्ती
र्थात्तशास्त्रार्थोदृष्टकर्माशुचिर्भिषक् बहुकल्पंबहुगुणंसं
पन्नंयोग्यमौषधम् अनुरक्तःशुचिर्दक्षोबुद्धिमान्परिचारकः
आढ्योरोगीभिषग्वश्योज्ञापकस्सत्ववानपि सर्वौषधक्षमे
देहेयूनःपुंसोजितात्मनः अमर्म्मगोल्पहेत्वग्ररूपरूपोनुपद्र
वः अतुल्यदूष्यदेशर्त्तुप्रकृतिःपादसंपदि ग्रहेष्वनुगुणेष्वेकदो
षमार्गोनवस्सुखः शस्त्रादिसाधनःकृच्छ्रःसंकरेचततोगदः
शेषत्वादायुषोयाप्यःपथ्याभ्यासाद्विपर्यये अनुपक्रमएवः

अ॰ हृ॰ सू

सात्म्यतोऽर्थं तु विपर्यये औत्सुक्यमोहारतिकृद्दृष्टरिष्टोऽक्षना
शकृत त्यजेदार्तं भिषग्भूपैर्द्विष्टं तद्द्वेषिणं द्विषम् हीनोपका
रणं व्यग्रमविधेयं गतायुषम् चण्डं शोकातुरं भीरुं कृतघ्नं वैद्य
मानिनम् तन्त्रस्यास्य परं चातो वक्ष्यतेऽध्यायसंग्रहः आयुष्का
मदिनर्त्वीहारोगानुत्पादनद्रवाः अन्नज्ञानान्नसंरक्षामात्राद्र
व्यरसाश्रयः दोषादिज्ञानतद्भेदतच्चिकित्साद्व्युपक्रमाः ।
शुद्ध्यादिस्नेहनस्वेदरेकास्थापननावनम् धूमगण्डूषदृक्से
कतर्पणयन्त्रकशस्त्रकम् शिराविधिश्शल्यविधिः शस्त्रक्षा
राग्निकर्मकम् सूत्रस्थानमिमेऽध्यायाः शारीरमुच्यते
गर्भावक्रान्तिर्व्यापदङ्गमर्मविभागिकम् विकृतिर्दूतजा
ष्टं निदाने सार्वरोगिकम् ज्वरासृक्श्वासयक्ष्मादिमदाद्या
र्शोऽतिसारिणाम् मूत्राघातप्रमेहाणां विद्रध्याद्युदरस्य च ॥ ३

पाण्डुकुष्ठानिलार्त्तीनां वातास्रस्य च षोडश चिकित्सितं ज्वरे रक्ते
कासे श्वासे च यक्ष्मणि वमौ मदात्ययेर्शःसु विषि द्वौ द्वौ च मूत्रिते
विद्रधौ गुल्मजठरपाण्डुशोफविसर्पिषु कुष्ठश्वित्रानिलव्याधि
वातास्रेषु चिकित्सितम् द्वाविंशतिरिमेध्यायाः कल्पसिद्धिरत
परम् कल्पो वमविरेकस्य तत्सिद्धिर्वस्तिकल्पना सिद्धिर्वस्त्याप
दां षष्ठे द्रव्यकल्पोउत्तरम् बालोपचारे तद्व्याधौ तद्ग्रहे द्वौ च भूत
गते उन्मादे च स्मृतिभ्रंशे द्वौ द्वौ वर्त्मसु सन्धिषु दृक्तमोलिंग
नाशेषु त्रयो द्वौ द्वौ च सर्वगे कर्णनासामुखशिरोव्रणे भंगे भग
न्दरे ग्रन्थ्यादौ क्षुद्ररोगेषु गुह्यरोगे पृथग्द्वयम् विषे भुजंगे कीटे
षु मूषकेषु रसायने चत्वारिंशोनपत्यानामध्यायो बीज
पोषणः इत्यध्यायशतं विंशं षड्भिः स्थानैरुदीरितम् ॥
इत्यायुष्कामीयोध्यायः प्रथमः अथातो दिनचर्याध्यायं व्या

श्री अष्टां ४

व्याख्यास्यामः ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते उत्तिष्ठेत्स्वस्थो रक्षार्थमायुषः रा
त्रेः पश्चिमयामस्य यद्वे द्वे घटिकाद्वयम् ब्रह्माध्ययनयोगि
त्वान्मुहूर्तो ब्राह्म उच्यते शरीरचिन्तां निर्वर्त्य कृतशौचविधिस्त
तः अर्कन्यग्रोधखदिरकरञ्जककुभादिजम् प्रातर्भुक्त्वा च
मृद्वग्रं कषायकटुतिक्तकम् भक्षयेद्दन्तपवनं दन्तमांसान्यबा
धयन् ऋज्वग्रमव्रणपर्वं षडष्टद्वादशांगुलम् प्रदेशिनीप्र
त्वसमं स्वस्थस्यादन्तधावनम् नाद्यादजीर्णवमथुश्वासका
सज्वरार्दिती तृष्णास्यपाकहृन्नेत्रशिरःकर्णामयी च तत् सौ
वीरमञ्जनं नित्यं हितमक्ष्णोस्ततो भजेत् निर्मलत्वं यथादर्श
मार्जनात्सततं भवेत् तथा चक्षुषि वैमल्यं नित्यमञ्जनमेव ना
त् चक्षुस्तेजोमयं तस्य विशेषाच्छ्लेष्मतो भयम् योजयेत्सप्त ४
रात्रेऽस्मात्स्रावणार्थं रसाञ्जनम् ततो नावनगण्डूषधूमताम्बू

लभाय भवेत् ताम्बूलं तत् पित्तास्ररूक्षोत्कुपितचक्षुषाम् वि
षमूर्छामदार्तानामपथ्यं शोषिणामपि अभ्यंगमाचरेन्नित्यं
सजराश्रमवातहा दृष्टिप्रसादपुष्ट्यायुस्वप्नसुत्वक्त्वदार्ढ्यकृ
त् शिरश्रवणपादेषु तं विशेषेण शीलयेत् सकेशपांशुलिना
मूर्ध्नि कपालेन्द्रियतर्पणः हनुमन्याशिरःकर्णशूलघ्नं कर्णपू
रणम् पादाभ्यंगस्तु तत्स्थैर्यनिद्रादृष्टिप्रसादकृत् पादसु
प्तिश्रमस्तंभसंकोचस्फोटरुक्काणुत् वर्ज्योभ्यंगः कफग्रस्त
कृतसंशुद्ध्यजीर्णिभिः शरीरायासजननं कर्म व्यायाम उच्य
ते लाघवं कर्मसामर्थ्यं दीप्तोग्निर्मेदसः क्षयः विभक्तघन
गात्रत्वं व्यायामादुपजायते वातपित्तामयी बालो वृद्धो जी
र्णी च तं त्यजेत् अर्धशक्त्या निषेव्यस्तु बलिभिः स्निग्धभोजि
भिः शीतकाले वसन्ते च मन्दमेव ततोन्यदा तं कृत्वानुसुखं दे

लभाय भवेत् ताम्बूलं क्षतपित्तास्ररूक्षोत्कुपितचक्षुषाम् वि
षमूर्छामदार्तानामपथ्यं शोषिणामपि अभ्यंगमाचरेन्नित्यं
स जराश्रमवातहा दृष्टिप्रसादपुष्ट्यायुस्स्वप्नसुत्वक्त्वदार्ढ्यकृ
त् शिरश्रवणपादेषु तं विशेषेण शीलयेत् सकेरपांशुलिना
मूर्ध्निकपाले इष्यते पूरणः हनुमन्याशिरःकर्णशूलघ्नं कर्णपू
रणम् पादाभ्यंगस्तु तत्स्थैर्यनिद्रादृष्टिप्रसादकृत् पादसु
प्तिश्रमस्तंभसंकोचस्फोटनक्षापहृत् वर्ज्योभ्यंगः कफग्रस्त
कृतसंशुद्ध्यजीर्णिभिः शरीरायासजननं कर्म व्यायाम उच्य
ते लाघवं कर्मसामर्थ्यं दीप्तोग्निर्मेदसः क्षयः विभक्तघन
गात्रत्वं व्यायामादुपजायते वातपित्तामयी बालो वृद्धो जी
र्णी च तं त्यजेत् अर्धशक्त्या निषेव्यस्तु बलिभिः स्निग्धभोजि
भिः शीतकाले वसन्ते च मन्दमेव ततोन्यदा तं कृत्वानुसुखं दे

गी ग्रं ५

हं मर्दयेच्च समन्ततः तृष्णाक्षयःप्रतमकोरक्तपित्तंश्रमःक्ल॰
मः अतिव्यायामतःकासज्वरछर्दिश्चजायते व्यायामजाग॰
राध्वस्त्रीहास्यभाष्यादिसाहसम् गजंसिंहइवाकर्षन्भजन्नति॰
विनश्यति उद्वर्तनंकफहरंमेदसःप्रविलायनम् स्थिरीक
रणमंगानांत्वक्प्रसादकरंपरम् दीपनंवृष्यमायुष्यंस्नानमूर्जो
बलप्रदम् कण्डूमलश्रमस्वेदतन्द्रातृड्दाहपाप्मजित् उष्णा
म्बुनाधःकायस्यपरिषेकोबलावहः तेनैवतूत्तमांगस्यबलहृ
त्तमांगस्यबलहृत्केशचक्षुषाम् स्नानमर्दितनेत्रास्यकर्णरो
गातिसारिषु आध्मानपीनसाजीर्णभुक्तवत्सुचगर्हितम् ।
जीर्णेहितंमितंचाद्यान्नवेगानीरयेद्बलात् नवेगितोन्यकार्यः
स्यान्नाजित्वासाध्यमामयम् सुखार्थाःसर्वभूतानांमताःस॰ ५
र्वाःप्रवृत्तयः सुखंचनविनाधर्मात्तस्माद्धर्मपरोभवेत् भक्त्या

कल्याणमित्राणिसेवेतेतरदूरगः हिंसास्तेयान्यथाकामपैशु
न्यपरुषानृतम् संभिन्नलापव्यापादमभिध्यादृग्विपर्ययम् ।
पापंकर्मेतिदशधाकायवाङ्मनसैस्त्यजेत् अवृत्तिव्याधिशोका-
र्त्तानन्तुवर्त्तेतशक्तितः आत्मवत्सततंपश्येदपिकीटपिपीलि-
कान् अर्चयेद्देवगोविप्रवृद्धवैद्यनृपातिथीन् विमुखान्नार्थि-
नःकुर्यान्नावमान्येतनाक्षिपेत् उपकारप्रधानस्यादपकारपरे-
प्यरौ सम्पद्विपत्स्वेकमनाहेतावीर्षेत्फलेनतु कालेहितंमि-
तंब्रूयादविसंवादिपेशलम् पूर्वाभिभाषीसुमुखःसुशीला-
करुणामृदुः नैकाकीसुखीनसर्वत्रविस्रब्धोनचशंकितः न
कंचिदात्मनःशत्रुंनात्मानंकस्यचिद्द्विषम् प्रकाशयेन्नावमा-
नंनचनिःस्नेहतांप्रभोः जनस्याशयमालक्ष्ययोयथापरितुष्य-
ति तंतथैवानुवर्त्तेतपराराधनपण्डितः नपीडयेदिन्द्रिया-

श्री
अ.हृ.
६

णिनैवतान्यतिलालयेत् त्रिवर्गशून्यंनारम्भंभजेत्तंचाविरोधय
न् अनुयायात्प्रतिपदंसर्वधर्मेषुमध्यमाम् नीचकेशनखश्मश्रु
र्निर्मलाङ्घ्रिमलायनः स्नानशीलःसुसुरभिःसुवेशोनुल्वणो
ज्ज्वलः धारयेत्सततंरत्नसिद्धमंत्रमहौषधीः सातपत्रपदत्राणो
विचरेद्युगमात्रदृक् निशिचात्ययिकेकार्येदण्डीमौलीसहायवान्
चैत्यपूज्यध्वजाशस्तच्छायाभस्मतुषाशुचि नाक्रमेच्छर्करालो
ष्टबलिस्नानभुवोपिच नदींतरेद्बाहुभ्यांनाग्निस्कन्धमभिव्र
जेत् सन्दिग्धनावंवृक्षंचनारोहेद्दुष्टयानवत् नासंवृतमुखःकु
र्यात्क्षुतिहास्यविजृम्भनं नासिकांनविकुष्णीयान्नाकस्मा
द्विलिखेद्भुवम् नाङ्गैश्चेष्टेतविगुणंनासीतोत्कटकश्चिरः ।
कायवाक्चेतसांचेष्टाःप्राक्श्रमाद्विनिवर्तयेत् नोर्ध्वजानुश्चि ६
रंतिष्ठेन्नक्तंसेवेतनद्रुमान् तथाचत्वरचैत्यान्तश्चतुष्पथसुराल

यान् स्वनाटवीशून्यगृहश्मशानादिषु दिवापिना सर्वेषु दिननाडि
कानभाराशिरसावहेन नेदेतसततंमहत्क्लेशीप्रमेध्याप्रियापाव
मयविक्रयसंदानदानाशनास्त्रिनावरेन प्रशेवातातपरजःतुषार
परुषानिलान् प्रत्यज्जलवश्शृगारकामसमात्रमैथुनम् कुल
स्त्रायोत्पद्दिश्वालदंष्ट्रिविषाणिनः सत्व्यासन्यवहारस्त्रोत्र
स्वाध्ययनवेतनम् शस्त्रमेघगणाकीर्णगणिकापतिकाशने
गात्रवज्ञनेविवायहस्तकेशावधूननम् तोयाग्निसत्त्वमध्येनया
नेभूमेशयाश्रयम् मृष्यातिसर्वविहव्यस्तानन्त्रस्त्रीषुचयजेत
स्त्रीषुशत्येनवक्तव्यं प्राणैःकंठगतैरपि नीयमाणःस्वर्गेन्द्रेणनाग
पिण्डारकोऽब्रवीत् आचार्यःसर्वश्रेष्ठस्त्वलोकपवर्हिषीमतः
अनुजर्यात्तमेवातोलौकिकीगीपरीत्तकः आश्रसंतानतात्पाण
कायवाक्चेतसोदमः स्वार्थबुद्धिःपरार्थेषुपर्याप्तमितिसद्व्रतम्

सूं
अ॰ हृ॰
८

नक्तंदिनानि मे यान्ति कथंभूतस्य मे यान्ति दुःखभाग्न भवेत्येवं नि
त्यं सन्निहितास्मृतिः इत्याचारस्समासेन यं प्राप्नोति समाचरन् आ
युरारोग्यमैश्वर्यं यशोलोकांश्च शाश्वतान् ॥ इति दिनचर्याध्या
यो द्वितीयः २ अथातो ऋतुचर्याध्यायं व्याख्यास्यामः ॥
मासैर्द्विसंख्यैर्माघाद्यैः क्रमात्षडृतवः स्मृताः शिशिराद्या
स्त्रिभिस्तैस्तु विद्यादयनमुत्तरम् आदानं च तदादत्ते नृणां प्रति
दिनं बलम् तस्मिन्ह्यत्यर्थतीक्ष्णोष्णरूक्षा मार्गस्वभावतः ।
आदित्यपवनाः सौम्यान्क्षपयन्ति गुणान्भुवः तिक्तः कषायः क
टुको बलिनोऽत्र रसाः क्रमात् तस्मादादानमाग्नेयमृतवो द
क्षिणायनम् वर्षादयो विसर्गश्च यद्बलं विसृजत्ययम् सौ
म्यत्वादत्र सोमो हि बलवान्हीयते रविः मेघवृष्ट्यनिलैः शीतैः
शान्ततापे महीतले स्निग्धश्चेहाम्ललवणमधुरा बलिनो रस ः८

शीतेग्र्यंवृंहितंयेल्पबलंमध्यन्तुशेषयोः प्रमथप्रवरेतोमेराल्तया
गाविलमण्डलाः दिगादित्यामरुत्स्कंभाडनेरारोमहर्षणः रोध्र
प्रियंगुपुन्नागलवल्याकुसुमोज्वलः दृप्तागजानिमहिषवाजि
वायसशूकराः हिमानीपटलच्छन्नलीनमीनविहंगमाः नद्य
स्सवाष्पसोष्माणः कूपाश्चहिमागमे वलिनश्शीतसंरोधाद्धे
मंतेप्रबलोनलः भवत्यल्पेन्धनोधातून्सपचेद्वायुनेरितः अतो
हिमेस्मिन्सेवेतस्वाद्वम्ललवणाक्रमान दैर्घ्यान्निशानामेतर्हि
प्रातरेवबुभुक्षितः अवश्यकार्यंसंभाव्ययथोक्तंशीलयेदनु प्रा
ह्णकालेसंप्राप्तेयानभक्तेवबुभुक्षिता तस्यासीदन्तिकायाग्निनि
विन्धयेदवानलः वातघ्नतैलैरभ्यंगंमूर्ध्नितैलविमर्दनम् नि
युद्धंकुशलैस्सार्धंपादाघातंचयुक्तितः कषायापहृतस्नेह
स्ततस्स्नातोयथाविधि कुंकुमेनसदर्पेणप्रलिप्तागुरुधूपितः

श्री
अ॰हृ॰
८

रसान्स्निग्धान्पलंपुष्टंगौडमच्छसुरांसुराम् गोधूमपिष्टमाषेक्षु
क्षीरोत्थविकृतीःशुभाः नवमन्नंवसांतैलंशौचकार्येसुखोदकम्
प्रावाराजिनकौशेयप्रवेणीकौथकास्तृतम् उष्णस्वभावैर्लघुभिः
प्रावृतःशयनंभजेत् युक्त्यार्ककिरणान्स्वेदंपादत्राणंचसर्वदा पीव
रोरुस्तनश्रोण्यःसमदाःप्रमदाःप्रियाः हरंतिशीतमुष्णांग्योधूपकुं
कुमयौवनैः अंगारातापसंतप्तगर्भभूवेश्मचारिणः शीत
पारुष्यजनितोनदोषोजातुजायते अयमेवविधिःकार्यःशिशि
रेपिविशेषतः तदाहिशीतमधिकंरौक्ष्यंचादानकालजम्
वसंतेदक्षिणावायुर्गतास्ताकिरणोरविः नवप्रवालस्तबकपादा
पाःकुसुमामलाः किंशुकाशोकचूतादिवनराजिविराजिताः
कोकिलालिकुलालापकलकोलाहलाकुलाः कफश्चितोहिशि ८
शिरेवसंतेर्कांशुतापितः हत्वाग्निंकुरुतेरोगानतस्तंत्वरयाजयेत्

तीक्ष्णैर्वमननस्याद्यैर्लघुरूक्षैश्च भोजनैः व्यायामोद्वर्तनाघातैर्जि
त्वा श्लेष्माणमुल्वणम् स्नातानुलिप्तः कर्पूरचन्दनागुरुकुंकुमैः
पुराणयवगोधूमक्षौद्रजाङ्गलशूल्यभक सहकाररसोन्मिश्रा
नास्वाद्य प्रिययार्पितान् प्रियास्यसंगसुरभीन्प्रियानेत्रोत्पलांकि
तान् सौमनस्यकृतो हृद्यान् वयस्यैः सहितो पिबेत् निर्गदानास
वारिष्टशीधुमार्द्वीकमाधवान् शृंगवेराम्बुसाराम्बुमध्वम्बुजा
लदाम्बु वा दक्षिणानिलशीतेषु परितो जलवाहिषु अदृष्ट
नष्टसूर्येषु मणिकुट्टिमकान्तिषु परपुष्टविघुष्टेषु कामकर्मान्त
भूमिषु विचित्रपुष्पवृक्षेषु काननेषु सुगन्धिषु गोष्ठीकथा
भिश्चित्राभिर्मध्याह्नं गमयेत्सुखी गुरुशीतदिवास्वप्नस्नि
ग्धाम्लमधुरांस्त्यजेत् ग्रीष्मेनभीष्मांशुनिभानीर्णसुर्मावदी
पिताः दिशो ज्वलन्त्योऽभ्रमिश्रमारुतोनैरतोशुवः मारुतान्

श्री
ग्र.दि.
५

पर्समेर्दैर्जनैर्वीज्वलिताइव नापांतन्नंगमानंगमहिषैःकलुषी
कृताः दिवाकरकरांगारनिकरत्नपिताम्भसः प्रक्षुड्डरोधसो॰
नाथच्छायाद्दीनाम्हीरुहाः विशीर्णजीर्णपर्णाश्च शुष्कवल्ली
लताङ्किताः तीक्ष्णांशुरतितीक्ष्णांशुर्ग्रीष्मेसंक्षिपतीवयम् ।
ग्रीष्मेस्मिन्पटुकटुम्ललवणाव्यायामार्ककरांत्यजेत् भजेन्मधुरमेवा
न्नंलघुस्निग्धंहिमंद्रवम् सुशीततोयसिक्तांगोलिह्यात्सक्तून्स
शर्करान् मद्यंनपेयंपेयंवास्वल्पंसुबहुवारिवा अन्यथाशो॰
षशैथिल्यदाहमोहान्करोतितम् कुन्देन्दुधवलंशालिमश्नी
याज्जांगलैःपलैः पिबेद्रसंनातिघनंरसलांरागषाडवौ पानं
कंपंचसारंवानवमृद्भाजनेस्थितम् मोचचोचदलैर्युक्तं साम्ल
मृण्मयशुक्तिभिः पाटलावासितंचाम्भस्सकर्पूरंसुशीतलम्
शशांककिरणान्भक्ष्यान्रजन्यांभक्षयन्पिबेत् ससितंमाहिषं ५

तीरं चेदनलताग्रशीतलम् अभ्यंकशमहामालतनालइड्डोस्मरशिम
षु वनेषु मायवीशिलष्टशलाभ्रत्नवकपालेषु स्वर्गोथिद्दमपानी
यसिच्यमानपटालिके कायमाने वितेडतप्रवालफललोभि
भिः कदलीदलकल्हारमृणालकमलोत्पलैः कोमलैः कालि
तेनलेपहसतकसुमपल्लवे मध्यंदिनर्कतापानस्वपाडुभागदा
हेथवा प्रस्वहीनतहस्तांभ्रप्रहेनोश्रस्वारिणि निशाकर
कराकीर्णसौधपृष्ठे निशासु च अभसनासस्यविलसचेदनार्द्र
समालिनः निहतकामंतमसासहस्तमतनुवाससः जलार्द्र
तालवृन्तानिविभ्रमाः पद्मिनीपुटः उत्तेपाश्रमहस्तेपाजं
लवर्षिहिमानिलः कर्पूरमल्लिकामालाहारासहरिचंदनाः
ट मनोहरकलालापशिशवव्यारिकाः शुकाः मृणालवलया
कांताः प्रफुल्लकमलोज्वलाः जंगमाश्च पद्मिन्यो हरंति दिय

ऊँ
ग्र.ध्रि.
१०

नाक्रमम् वर्षाम्बुवाहणोवायुः सवसत्त्वासमुद्रमः भिन्नेडूनी
लनीलाभिवंटस्पष्टविलेनभः दीर्घिकानववार्योगमवसोपान
नपंक्तयः वारिधाराभ्रमणद्यानविकासितसरोरुहा सरित
स्सागराकारः श्रवणजलप्लुता मेदस्त्रवितजोमनशिखि
डंडेनलाधानः इन्द्रगोपपनृच्छाण्डविश्रुद्धयोनदीपिता परिता
पपामलत्रणामिलिंदकाडजोद्भला श्यामनलानवपुष्पामर
धिमन्त्रोपिसीदति वर्षाम्बुरापेरुश्चेतिनम्बलशाम्बुदस्वरे स
तधोरणमकतामहसाशीतलेनच स्रुताधाणामलपाकेन
सलिलेनचवारिणा वह्निनैवश्वमर्देनतन्मिन्यन्यानवृहीषिष
भञ्जेसाधारणसवैनृपाणामन्नजनेनवर्थत श्रयापनम्भुङ्तन्न
नोमाधान्यरसाकृतम् नपालेपिशिनसुधाक्षधुविशेषवि १०
नानम् मत्त्वसोवबेलाक्षिवापचकालावच्छ्रणीतम् स्थिग्धा

पेक्षूनेचांभोभोजनंनतिष्ठसिने यक्राम्ललवनसेवहंसंस्थसंकेनाद
वल्गु श्रपादवारीमधुरभिःसततंसुपिनाम्बरः हर्म्यपृष्ठेष्वमेघा
घ्राशीतशीकरवर्जिते नवीनदोरसमस्काहः स्वभायमानपान्य
जेन शारदिव्योमस्थभाभ्रकिंचिन्मक्काद्विःतामही प्रकाशाकाश
समाकुञ्जकसमालस्थालिनी विजितमतीदलाकिरणैर्मैचोचवि
घमाहरविः वभ्रवर्णानिविमलाःक्रौंचमालाकुलादिशः क
मलोनसमेलेनमीनहंसामचतुर्भिः तरंगभंगाननानिसरांसि
विमलानिच वृषांशीनाञ्चितागानामहसैवाकेवम्लभिः त
मानामविनिश्चेषोपितशारदिज्यपीत तज्जुयापयूनेनिकेवि
वेकोरकमोहनणम तिकसाडकषायवन्दीपनोनभजेलव
शाल्मलिपुष्पसिताभ्यावीपलेलमधुजागलम् तमेनमांस्थकि
रणैश्चेनशीनांशुरश्मिभिः समंतामप्यरोहानाक्रमगस्त्यादा

ॐ
अ·हृ·
॥

यनिर्विषम् शुचिहंसोदकंनाम निर्मलंमलजिज्जलम् नाभि
ष्यन्दिनवारूक्षंपानादिष्वमृतोपमम् चन्दनोशीरकर्पूरमुक्ता
स्रग्वसनोज्ज्वलः सौधेषुसौधधवलांचन्द्रिकांरजनीमुखे तु
षारक्षारसौहित्यदधितैलवसातपम् तीक्ष्णमद्यदिवास्वप्नपु
रोवातान्परित्यजेत् शीतेवर्षासुचाद्यांस्त्रीन्वसन्तेन्त्यान्रसान्
भजेत् स्वादुन्निदाघेशरदिस्वादुतिक्तकषायकान् शरद्वस
न्तयोरूक्षंशीतंघर्मेघनान्तयोः अन्नपानंसमासेनविपरीत
मतोन्यदा नित्यंसर्वरसाभ्यासःस्वस्वाधिक्यमृतावृतौ ऋत्वो
रन्त्यादिसप्ताहावृतुसन्धिरितिस्मृतः तत्रपूर्वोविधिस्त्याज्य
सेवनीयोपरःक्रमात् असात्म्यजाहिरोगास्युःसहसात्याग
शीलनात् कृतैरिंगाशाकंतानोस्पावरापांचक्षुर्भिः क्षा ॥
यादिपरिहारेणऋतचर्यामनिरीत्साते मासराशिस्वरूपाख्यं

ष्टेनोपलक्षणक्रमम् अथोत्तरं भजेत्सर्व्वैर्नित्यन्नत्स्वबलादिभिः
शिशिरश्च वसन्तश्च ग्रीष्मः प्रावृट्छरद्धिमः ऋतवः षट्प्रकारे
णापतन्त्येवं संवत्सरं स्मृतम् ॥ इति श्री ऋतुचर्य्या नाम तृतीयोध्यायः
अथातो रोगानुत्पादनीयोध्यायो व्याख्यास्यामः ॥ वेगान्न
धारयेद्वातविण्मूत्रक्षवतृट्क्षुधाम् निद्राकासश्रमश्वासजृ
म्भाश्रुच्छर्दिरेतसाम् अधोवातस्य रोधेन गुल्मोदावर्त्तरुक्क्ल
माः वातमूत्रशकृत्सङ्गदृष्ट्यग्निवधहृद्गदाः शकृतः
पिण्डिकोद्वेष्टप्रतिश्यायशिरोरुजः मुखेन विट्प्रवृत्तिश्च पूर्व्वो
क्ताश्चामया स्मृताः अङ्गभङ्गाश्मरीबस्तिमेढ्रवङ्क्षणवेदना
मूत्रस्य रोधात्पूर्वे च प्रायो रोगास्तदौषधम् वर्त्यभ्यङ्गावगाहा
च स्वेदनं बस्तिकर्म्म च अन्नपानं च विड्भेदि विड्रोधोत्थेषु यत्न
ह मूत्रजेषु प्रयुञ्जीत सर्पिषश्चावपीडकं जीर्णान्तिके चो

श्री
अ॰ हृ॰
१२

तमयामात्रयायोजयाद्द्वयम् अवपीडकमेतेश्च संसितं धारणा
त्मना उद्गारस्यारुचिः कंपो विबंधो हृदयोरसोः आध्मानका
सहिध्माश्च हिध्मावत्तत्र भेषजम् शिरोर्तीन्द्रियदौर्बल्यमन्या
स्तंभार्दितं क्षुतेः तीक्ष्णधूमांजनाघ्राणनावनार्कविलोकनैः
प्रवर्त्तयेत्क्षुतिं सक्तां स्नेहस्वेदौ च शीलयेत् योज्यं वातघ्नमन्नं च
घृतं चोत्तरभक्तिकम् शोषांगसादबाधिर्यसंमोहभ्रमहृद्ग
दाः तृष्णाया निग्रहात्तत्र शीतः सर्वो विधिर्हितः अंगभंगारु
चिग्लानिकार्श्यशूलभ्रमाः क्षुधा तत्र योज्यं लघु स्निग्धमुष्ण
मल्पं च भोजनम् निद्राया मोहमूर्द्धाक्षिगौरवालस्यजृंभि
काः अंगमर्दश्च तत्रेष्टः स्वप्नः संवाहनानि च कासस्य रोधात्तद्वृ
द्धिः श्वासारुचिहृदामयाः शोषो हिध्मा च कार्योत्र कासहा सुत १२
रां विधिः गुल्महृद्रोगसंमोहाः श्रमश्वासाद्विधारितात् हितं

विश्रमणेन तत्र वातघ्नक्रियाक्रमः ॥ जृंभायाः क्षववद्रोगाः स
र्वश्चानिलजिद्विधिः ॥ पीनसाक्षिशिरोहृद्रुङ्मन्यास्तंभारुचि
भ्रमाः सगुल्मबाष्पतस्तत्र स्वप्नो मद्यं प्रियाः कथाः ॥ विसर्प
कोठकुष्ठाक्षिकण्डूपाण्ड्वामयज्वराः सकासश्वासहृल्लास
व्यंगश्वयथवो वमेः ॥ गण्डूषधूमानाहारा रूक्षं भुक्त्वा तदुद्वमः
व्यायामः स्रुतिरस्रस्य शस्तं चात्र विरेचनम् ॥ सक्षारलवणं तै
लमभ्यंगार्थं च शस्यते ॥ शुक्रात्तत्स्रवणं गुह्यवेदनाश्वयथु
ज्वराः ॥ हृद्व्यथामूत्रसंगांगभंगवृद्ध्यश्मषण्ढताः ॥ ताम्रचू
डसुराशालिबस्त्यभ्यंगावगाहनम् ॥ बस्तिशुद्धिकरैः सिद्धं भजेत्क्षी
रं प्रियाः स्त्रियः ॥ तृट्शूलार्त्तं त्यजेत्क्षीणं विड्वमं वेगरोधिनं ॥ रो
गाः सर्वेपि जायन्ते वेगोदीरणधारणैः ॥ निर्दिष्टं साधनं तत्र भू
यिष्ठं ये तु तान्प्रति ॥ ततश्चानेकधा प्रायः पवनो यत्प्रकुप्यति ॥ प्र

अ॰ सू॰ हृ॰ १३

नपानौषधंवास्ययुंजीतान्नोनुलोमनम् धारयेत्तुसदावेगा
न्हितैषीप्रेत्यचेहच लोभेर्षाद्वेषमात्सर्यरागादीनांजितें
द्रियः यत्नेनचयथाकालंमलानांशोधनंप्रति अत्यर्थसंचि
तास्तेहिक्रुद्धास्युर्जीवितच्छिदः दोषाःकदाचित्कुप्यन्तिजि
तालंघनपाचनैः येतुसंशोधनैःशुद्धानतेषांपुनरुद्भवः य
थाक्रमंयथायोगमतऊर्ध्वंप्रयोजयेत् रसायनानिसिद्धा
निवृष्ययोगांश्चकालवित् भेषजक्षपितेपथ्यमाहारैर्बृं
हणंक्रमात् शालिषष्टिकगोधूममुद्गमांसघृतादिभिः
हृद्यदीपनभैषज्यसंयोगाद्रुचिपक्तिदैः साभ्यंगोद्वर्तनस्ना
ननिरूहस्नेहवस्तिभिः तथासलभतेशर्मसर्वपावकपा
टवम् धीवर्णेन्द्रियवैमल्यंवृषतांदैर्घ्यमायुषः येभूतविषवाय्व १३
ग्निक्षतभंगादिसंभवाः रागद्वेषभयाद्याश्चतेस्युरागन्तवोगदा

त्यागः प्रज्ञापराधानामिंद्रियोपशमस्स्मृतिः देशकालात्मविज्ञानं
सद्वृत्तस्यानुवर्त्तनम् अनुत्पत्तौ समासेन विधिरेष प्रकीर्त्तितः ।
निजागन्तुविकाराणामुत्पन्नानाञ्च शान्तये शीतोद्भवं दोषचयं व-
सन्ते विशोधयेद्ग्रैष्मजमभ्रकाले घनात्यये वार्षिकमाशु सम्यक्
प्राप्नोति रोगानृतुजान्न जातु नित्यं हिताहारविहारसेवी समी-
क्ष्यकारी विषयेष्वसक्तः दाता समः सत्यपरः क्षमावानाप्तोपसे-
वी च भवत्यरोगः अर्थेषु लभ्येष्वकृतप्रयत्नं कृतादरं नित्यमु-
पायवत्सु जितेन्द्रियं नानुपतन्ति रोगास्तत्कालयुक्तं यदि ना॥
स्ति दैवम् कालोऽनुकूलो विषया मनोज्ञा धर्म्या क्रिया कर्मसु ।
खानुबन्धि सत्त्वं विधेयं विशदा च बुद्धिर्भवन्ति धीरस्य सदा सुखा-
य ॥ सूत्रस्थाने चतुर्थोऽध्यायः ॥ अथातो द्रवद्रव्यविज्ञानी-
यमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ जीवनं तर्पणं हृद्यं ह्लादि बुद्धि-

श्री
अ॰पि॰
१५

प्रवेशितं तन्त्वचक्रमसहस्रं शीतलं लघुसनोपमं गंगाम्बुनभः
सिद्धहंसस्तवनकेंडमाकृतेः हिताहितमेनदूषितेशाकालावेप
न्नेते येनाभिवृष्टं विमलं शाल्यनं राजतस्थितं श्रक्किन्नमा
विवर्णं वा तत्पेयं गांगामन्यथा सामुद्रं तन्नपानव्यं सामाश्वा स्व
युनापिना पेहमनुष्यपामलमविपन्नं सुरापिबेत् तदभावे
चभूमिष्ठमंतरिक्षानुकारिच शुचिपृथ्वसितश्वेतेदेशकंपव
नाहतं नपिबेनकुशैवालतृणपर्णविलास्तृते सूर्येन्दुपव
नाहतमभिव्यक्तंनगरु फेनिलं जन्तुमन्नमदंतग्राहानि शाल्य
नः अनार्तवं च यद्दिव्यमार्त्तवं प्रथमं च यत् लूतादितन्तुविण्
मूत्रविषसंश्लेषदूषितं पाश्चिमादि पिगाशीघ्रवाहाया ग्रामा
लोस्काः पेत्रा समा मानुम घोवि परीतास्तनो न्यथा उपला
स्फालनाक्षेपविच्छेदैः खेदितास्काः हिमवन्मलयोद्भूताः

१५

क्रिमिश्लीपदहृत्कण्ठशिरोरोगान्करोति तत् प्राच्यावन्त्यपरान्तो
त्था दुर्नामानि महेन्द्रजाः उदरश्लीपदातङ्कान्सह्यविन्ध्योद्भवाः पुनः
कुष्ठं पाण्डुं शिरोरोगं दोषघ्न्यः पारियात्रजाः विद्यात्कूपतडा
गादीन्जाङ्गलानूपशैलतः नाम्बु पेयमशक्त्या वा स्वल्पमल्पाग्नि
गुल्मिभिः पाण्डूदरातिसारार्शोग्रहणीशोषशोथिभिः ऋ
ते शरन्निदाघाभ्यां पिबेत्स्वस्थोऽपि चाल्पशः समस्थूलकृशा भुक्तम
ध्यान्तप्रथमाम्बुपाः शीतं मदात्ययग्लानिमूर्च्छाछर्दिश्रमभ्र
मान् तृष्णोष्णदाहपित्तास्रविषाण्यम्बु नियच्छति दीपनं पाच
नं कण्ठ्यं लघूष्णं बस्तिशोधनं हिध्माध्मानानिलश्लेष्मसद्यःशु
द्धिनवज्वरे कासामपीनसश्वासपार्श्वरुक्षु च शस्यते चलदो
षशमनं कासशोषमधुरं लघु पुंस्त्वं नातोयेनसमं हेमपित्तनि
बर्हणाम् ग्रहण्यनभिष्यन्दि तोयं क्वथितशीतलम् पित्तयु

श्री
अ.हृ.
१५

केहिमंदोषंविषंतेनत्रिदोषघ्नकृत नारिकेलोदकंस्निग्धंस्वादु
वृष्यंहिमंलघुः तृष्णापित्तानिलहरंदीपनंवस्तिशोधनं व
र्षासुदिव्यनादेयंपरंतोयंवरावरं इतिपानीयवर्गः स्वादु
पाकरसंस्निग्धमोजस्यंधातुवर्धनं वातपित्तहरंवृष्यंश्लेष्म
लंगुरुशीतलं प्रायःपयोऽत्रगव्यंतुजीवनीयंरसायनं क्षत
क्षीणहितंमेध्यंवल्यंस्तन्यकरंसरं श्रमभ्रममदालक्ष्मीश्वा
सकासातितृट्क्षुधः जीर्णज्वरंमूत्रकृच्छ्रंरक्तपित्तंचनाशये
त् हितमत्यग्निनिद्राणांगरीयोमाहिषंहिमम् अल्पाम्बुपानव्या
यामकटुतिक्ताशनैर्लघुः आजंशोषज्वरश्वासरक्तपित्तातिं
सारजित् ईषद्रूक्षोष्णलवणमौष्ट्रकंदीपनंलघुः शस्तंवा
तकफानाह । क्रिमिशोफोदरार्शसाम् ॥ मानुषं १५
वातपित्तासृ गभिघाताक्षिरोगजित् ॥ ॥ ॥

तर्पणं श्येपानं नेनेनेस्पैरुरुघंतनमूत्रसाविकम् वातवापिहं हि॰
ष्माश्वासपित्तकफास्रे हन्ति मांसंपक्वडाठमसंसंनैशाकफ॰
लघुः शालावातहरंसाम्लंलवणानउत्ताकरम् पयोभिष्या।
दिशवीसंप्रकाशनमतोन्यथा भवेद्गुरीयालिम्रूनं पारोसलम
स्तोफलं स्वल्पापाकरंसंग्राहिउद्दरपिवाननिलं भेद
सुकवल्लघरंकपित्ताग्निशोफकृत रोविसशाल्मलहवो
शीतकोविषमनेर पीनसोम्रक्षेवन्तलेनगरहणोगाद नं
वायानिशिववालवसंतोलश्चशरत्स्वन नाम्पुकुन्लप्पनादोइतं
त्रात्तमिलापसम नवानामलकेनापिनित्यनोमंसमन्यथा न
गाहदिलवीमपंकसपाण्डुभ्रमप्रदम् नक्केलक्षुकषायम्ला।
हीनेकफवातजित् शोफासृशोस्रहणोदोषघ्नंवग्रहाफ
वो: गुल्मप्लीहघ्नव्यापद्गरपाण्डुमयानयेत् नक्कमसलर:

श्री
ग्रं.लि.
१९

रसंस्रोतशोपिविसृंभजिलत्रुः नवनीतेनवेत्रुष्यगीनेवणि
वलाग्निकृत संग्राह्यवातपित्तास्त्वदृण्यार्शोर्दितकृत्मनिः
न् दीपिट्रवेत्नसंग्राहि रक्तपित्तास्तरोगकृत शालधीक्
तिमेधाग्निवलायुशुक्रकृद्वषो वालवृद्धमत्ताकांतिमो
कमाधम्नरोपिनो त्ततदीणपरीसर्पशूलाग्निरलपित्ता
स्त्रनाम् वातपित्तविषोन्मादशोषालक्ष्मीज्वरापहम् ।
स्त्रिहातादशत्नसंपीतनवपनस्थापनेपरम सहस्रवीर्यविधि
भिर्हृतंकर्मसहस्रकृत मदापस्मारतन्द्रागयोशिराकर्णा
क्षिपानिलान् पुराणंजयतिव्याधीन्व्रणशोधनरोपणम
वलिकलाटपेपृषकृर्वीकामोरणादयः शुक्रनिद्राकफः
कृत्वानुरम्भगरुरेवलाः गव्यादीनद्धृतेश्रेष्ठेतिमिनेवा
विसमेव मूत्रम्पानेतोरवर्गः पत्तसरोगहारिंग्योक्षरणकफ १९

सोग्रेसलवणोदंतपीडितःशर्करासमः मूलाग्रजंतुजग्धा
दिपीडनान्मलसंकरात् किंचित्कालविधृत्याच विकृतिंया
तियांत्रिकः विदाहिगुरुविष्टंभीतेनासौतत्रपौण्ड्रकः शैत्यप्र
सादमाधुर्यैर्वरस्तमनुवांशिकः शतपर्वककांतारनेपालाद्या,
स्ततःक्रमात् सक्षाराःसकषायाश्चसोष्णाःकिंचिद्विदाहिनः फा
णितंगुर्वभिष्यंदिचयकृन्मूत्रशोधनं नातिश्लेष्मकरोधौतःसृ
ष्टमूत्रशकृद्गुडः प्रभूतक्रिमिमज्जासृङ्मेदोमांसकरःपरः
लघुःपुराणःपथ्यश्चनवःश्लेष्माग्निसादकृत् वृष्याःक्षीणक्ष
तहिताःरक्तपित्तानिलापहाः मत्स्यण्डिकाखण्डसिताक्रमेण
गुणवत्तमाः तद्गुणातिक्तमधुराकषायायावासशर्करा दाहा
तृट्छर्दिमूर्छास्रक्पित्तघ्न्यःसर्वशर्कराः शर्करेक्षुविकाराणां
फाणितंचवरावरे चक्षुष्यंछेदितृट्श्लेष्मविषहिध्मास्रपित्त

ॐ
ग्रं·फ
१२

त्रुत् अष्टमेह क्रिमिकुष्ठं दिष्टास्कामानि मारजित् व्रणशोथ
नस्यपानरोपनं वानलंमधु हृद्वेकषायमधुरं उन्नत्यामृधुश
र्करा उन्नसुक्ष्मातसुस्लेचपुक्कंचामैनिहंतिनम् मछुरनेनि
वहेवमसुस्लेन निवार्यते श्लव्यपाकमासुवनयोपस्मानि॰
वर्तते मूत्रस्यानेरुवं र्वगी: तैलंसयोनिवर्तन्त्रमृक्षेतीसंभ॰
वायच वरोषक्रुरवल्नधुनत्लेमास्कफक्रत्त्रव ह्रूषा॰
एणाहृहणायालेषुलालोकषएणायव वेधविड्कः क्रिमि
द्वंवसंस्कारात्सर्वरोगाजित् सनिक्रोषणमेरंड्तैलंसाङ॰
स्वरुपु बद्वगुल्मानिकल्फात्रुदरविषमंज्वरम् कृक॰
रोगफोचकरीगुल्मकोष्ठश्चयोजयेत् तीदृणासंपिस्कु॰
विस्तिरक्तैरोगभवंत्ति कटुलसाषपंतीक्ष्णंकफस्कुका॰ १
निलापहम् लघुपित्तास्त्रकृत्कोष्ठजसोषांमव्रणंतजित्

ग्राह्यंमांसहिमंकेश्यंगुरुपित्तानलापहं नात्युष्णंनिहन्तं
त्यर्कंक्रिमिकुष्ठकफप्रणुत् उमाकुसुमजन्मोक्तंत्वग्दोष
कफपित्तकृत् वसामज्जाचवातघ्नौबलशुक्रकफप्रदम्
मांसानुगस्वरूपौचविद्यान्मेदोपिताविव स्नेहपानेतैल
वर्गः दीपनंरोचनंमद्यंतीक्ष्णोष्णंतुष्टिपुष्टिदम् सस्वा
दुतिक्तकटुकमम्लपाकरसंसरम् सकषायंस्वरारोग्यप्र
तिभावर्णकृल्लघु नष्टनिद्रातिनिद्रेभ्योहितंपित्तास्र
दूषणं कृशस्थूलहितंरूक्षंसूक्ष्मंस्रोतोविशोधनं वात
श्लेष्महरंयुक्त्यापीतंविषवदन्यथा गुरुतद्दोषजननंनवं
जीर्णमतोन्यथा पेयंनोष्णोपचारेणनविरिक्तक्षुधातुरै :
नात्यर्थंतीक्ष्णमृद्वल्पसंभारंकलुषंनच गुल्मोदरार्शो
ग्रहणीशोषहृत्स्नेहनीगुरुः सुरानिलघ्नीमेदोसृक्स्तन्यम्

ग्रं.नि. १८

ष्मकफावहा तद्गुणा वारुणी हृद्या लघ्वी तीक्ष्णा निहंत्यस्य शी
लकासवमिश्वासविबंधाध्मानपीनसान् नातितीव्रमदा ल
घ्वी पथ्या वैभीतकी सुरा व्रणपाण्डुक्रिमिकुष्ठेषु न चात्यर्थं
विरुध्यते यथाऽऽसव उष्णानि विश्वासर्वमद्यगुणाधिकः ग्रह
णीपाण्डुकुष्ठार्शःशोषशोफोदरज्वरान् हंति गुल्मक्रिमि
प्लीहः कषायकटुकस्सरः मार्द्वीकं लेखनं हृद्यं नात्युष्णं
मधुरं सरम् अल्पपित्तानिलं पाण्डुमेहार्शःक्रिमिनाश
नम् स्वमत्रशाकल्यानागौडस्तर्पणदीपनः वातपि
त्तकरः पाण्डुःस्नेहश्लेष्मविकारहा मेधश्रोफोदरार्शो
घ्नतपक्वरसो वरः छेदी मध्वासवस्तीक्ष्णो मेहपीनस
कासजित् रक्तपित्तकफोत्क्लेदि शुक्तं वातानुलोमनम्
भृशोष्णतीक्ष्णरूक्षाम्लं हृद्यं रुचिकरं सरम् दीपनं शि १८

शिरःपरीपाएरुक्रिमिनाशनं ३ शेलुस्तु मधमान्दीकस्त्रकेल,
वुपघोलरम् केरमूलफलाद्यंवनहहिघालरास्तं शाएरु
कोयाम्हनंचान्यत्कालाम्लरोचनंलघु पान्याम्लभेदिनी ॥
दुर्गिसंपित्तहृत्स्पर्शशीतलं श्रमक्लमहरं रुच्यं दीपनं वलि
शीलनुम् शान्तमाश्यापनेत्यंलघुवातकफापहं विस्फो
श्यापनालेपनेरादिषुवश्जितं रोपनंचापरंभेदितोयुगोम्र,
व्रणनमम् तुंगोमाविमर्हिधीगज्ञाष्टलेरोद्भवम् पित्तलं
उष्णतीक्ष्णंसलवणान्नरसंकटु क्रिमिशोफोदरानाहमूत्र,
लपाएडुकफानिलान् गुल्मारुचिविबन्धघ्नउष्णशोमिज्ञ
पेलघु तिक्तंपापहरंमन्त्रंमानुष्यंनविषापहम् नायनीरे
द्रनैलानांवर्गेभिध्यस्यचक्रमात् इतिदैवकदेशायंयथास्थ
लमुदाहृताः इतिमन्त्रस्थानेपंचमोध्यायः अथानोत्रमह

अ॰हृ॰
११

पवित्रानीयमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ रक्तोमहान्सकलमस्तूर्णि
कश्शकुनाहृतः शारामुखोदीर्घशूकोरोध्रशूकसुगंधकः पतं
गतपनीयश्च येचान्येशालयश्शुभाः स्वादुपाकरसास्निग्धावृ
ष्याबद्धाल्पवर्चसः कषायानुरसापथ्यालघवोमूत्रलाहिमाः
शूकजेषुवरस्तत्ररक्तस्तृष्णात्रिदोषहा महांस्तमनुकलमस्तंचा
प्यनुततःपरे यवकाहायनापांसुवाप्यनैषधकादयः स्वादू
ष्णागुरवःस्निग्धाःपाकेम्लाश्लेष्मपित्तलाः सृष्टमूत्रपुरीषाश्च
पूर्वंपूर्वंचनिन्दिताः स्निग्धोग्राहीलघुःस्वादुःत्रिदोषघ्नःस्थिरो
हिमः षष्टिकोव्रीहिषुश्रेष्ठोगौरश्चासितगौरतः ततःक्रमान्म
हाव्रीहिकृष्णव्रीहिजतूमुखाः कुक्कुटाण्डकलावालपारावत
कशूकराः वरकोद्दालकोज्वालचीनशारददर्दुराः गंधनाःकुरु
विन्दाश्चगुणैरल्पान्तराःस्मृताः स्वादुरम्लविपाकोन्योव्रीहिःपित्तकरोगुरुः ११

वद्धमूत्रपुरीषोष्मा विदोषः नैवपाटलः कङ्गुकोद्रवनीवार
श्यामाकादिहिमंलघुः तृणधान्यंपवनकृल्लेखनंकफपित्तहृ
त् भग्नसन्धानकृत्तत्रप्रियंगुर्बृंहणीगुरुः कोरदूषःपरंग्राही
स्पर्शेशीतोविषापहः रूक्षशीतोगुरुःस्वादुसरोविड्वातकृद्यवः
वृष्यस्थैर्यकरोमूत्रमेधापित्तकफाञ्जयेत् पीनसश्वासकासो
रुःस्तंभकंठत्वगामयान् न्यूनोयवादनुयवोरूक्षोष्णोवंशयो
यवः रूक्षश्शीतोगुरुःस्निग्धोजीवनोवातपित्तहा सन्धान
कारीमधुरोगोधूमःस्थैर्यकृत्सरः पथ्यानंदीमुखीशीताक
षायमधुरालघुः इतिधान्येशूकधान्यवर्गः मुद्गाढकीम
सूरादिशिम्बिधान्यंविबंधकृत् कषायस्वादुसंग्राहिकटुपा
कंहिमंलघु मेदश्लेष्मास्रपित्तेषुहितंलेपोपसेकयोः व
रोमुद्गोल्पचलःकटुयस्तानिवानलः राजमाषोनिलकरो

ङीं
श्र· ष्टि·
२·

हृद्योवद्धशकृद्गुरुः मसोरोमधुरश्शीतः संग्राहीरक्तपित्तहा॰
रक्तपित्तज्वरोन्मादीशीतोग्राहीमकुष्ठकः उष्णाकुलत्थ्यापाके
म्लाश्रुक्राश्मश्वासपीनसान् कासार्शःकफवातांश्चहन्तिपि
त्तप्रदापरं निष्पावोवातपित्तास्रस्तन्यमूत्रकरोगुरुः सरोवि
दाहीरक्तक्रुकफशोफविषापहाः माषास्निग्धोवलश्लेष्म॰
मलपित्तकरःसरः गुरूष्णोनिलहास्वादुःशुक्रवृद्धिविरेक॰
कृत् फलानिमाषवद्विद्यात्काकाण्डोलात्मगुप्तयोः उष्णस्ति
क्तोहिमस्पर्शःकेश्योवल्योतिलोगुरुः अल्पमूत्रकटुःपाकेमे
धाग्निकफपित्तकृत् स्निग्धोमासाङ्गनिःकोस्राकफपित्तकर॰
रोगुरुः रूक्षःकलायःकटुपाकेतद्दीलंकोस्तभंजनम् माषा
समसर्वैप्लवरःयवकस्तूकज्ञेयुव नेवधान्यमभिष्यन्दिलघुसंवत्सरो
षितं शीघ्रजन्मनवधान्यहृत्पानिलसंशुष्किभिर्जितं नवधान्येपिषिव

२·

मण्डपेयाविलेपीनामोदनस्य च लाघवम् यथापूर्वं शिवः
तत्र मण्डो वातानुलोमनः तृड्ग्लानिदोषशेषघ्नः पाचनो धा
तुसाम्यकृत् स्रोतोमार्दवकृत्स्वेदी संधुक्षयति चानलम् क्षु
त्तृष्णाग्लानिदौर्बल्यकुक्षिरोगज्वरापहः मलानुलोमनी
पथ्या पेया दीपनपाचनी विलेपी ग्राहिणी हृद्या तृष्णाघ्नी दी
पनी हिता व्रणाक्षिरोगसंशुद्धदुर्बलस्नेहपायिनां सुधौतः
प्रस्रुतः स्विन्नः संतप्तश्चौदनो लघुः यश्चाग्नेयौषधक्वाथसा
धितो भृष्टतण्डुलः विपरीतः गुरुः क्षीरमांसाद्यैर्यश्च साधित
इति द्रव्यक्रियायोगमानाद्यैः सर्वमादिशेत् वृंहनः प्राणनो वृ
ष्यः चक्षुष्यो व्रणहा रसः मौद्गस्तु पथ्यः संशुद्धव्रणकण्ठाक्षि
रोगिनाम् वातानुलोमी कौलत्थः गुल्मतूणीप्रतूणिजित्
तिलपिण्याकविकृतिः शुष्कशाकविरूढकम् शाण्डाकीवट

ओ
भ.पि.
३१

कंठच्छर्दयथाऽद्यगुणंवतन्‌ लाजास्तृट्छर्दितीसारमेधमेहकफ
च्छिदः कासपित्तोपशमनादीपनालघवोहिमा पृथुकागुरवो
बल्याःकफविष्टम्भिकारिणः धानाविष्टम्भिनीरूक्षातर्पणीले
खनीगुरुः सक्तवोलघवोतृट्छ्रमनेत्रामयव्रणान्‌ घ्नन्ति
संतर्पणाःपानात्सद्यएवबलप्रदः नोदकान्तरितान्नद्विर्नि
शायांनकेवलम्‌ नभुक्त्वानद्विजैश्छित्वासक्तूनद्यानवाबहून्‌
पिण्याकोग्लपनोरूक्षोविष्टम्भीदृष्टिदूषणः वेशवारोगुरुःस्निग्धो
बलोपचयवर्धनः कृष्णेक्षुरिहरंबल्यपथ्यंस्वल्पामिवलघु
श्रपथिंगुरविष्टम्भिमांसयष्टिरसोध्टनम्‌ फलमांसवसाशाक
कपललतोद्रसंस्कृताः १ भक्ष्यावृष्याश्चबल्याश्चपरंचगु
रवःस्मृताः १ सघृताःसघृतसिद्धाश्च १ भक्ष्यास्तुविघल
लणाः १ सगुडास्सतिलाश्चैव १ सक्षीरक्षौद्रशर्करा १ ३१

शरवक्त्रपर्णाक्ष्णाहशयागोधूमिकामताः संस्काराल्लघवः संनि
भस्यागोधूमसैषिकः शुद्धाहिजाल्पशरवोयथास्वमशणान्तग :
कुल्लकपरभाषकंहागारपिपाविताम् प्रकर्योनीलेक्षुहिया
रूक्षपानोत्तरोत्तरम् न्तस्यानेक्कतानवर्गः हरिणैणकुरंग
र्क्षगोकर्णमृगमातृकाः शशशंबरचारुष्कशरभाद्यामृगाः
स्मृताः लाववर्त्तीकवर्मीकरक्तवर्त्मककर्कटाः कपिंजलोपच
क्राङ्कचकोरकुरवाहताः वर्तकोवार्तिकाचैवतित्तिरिः क्रकरः
शिखी ताम्रचूडाख्यबकरगोनर्दगिरिवर्तकाः तथाशारप
देङ्गभावारडाभ्ऽभिनिविष्किराः जीवजीवकदात्यूहभृङ्गाह्वस्य
कपारिकाः लहाकोकिलहारीतकपोतचटकादयः प्रत
रभेकगोधाहिश्वाविद्घाविलेशयाः गोखराश्वतरोष्ट्रश्व
द्वीपिसिंहर्क्षवानराः मार्जारमूषकव्याघ्रवृकबभ्रुतरक्षवः

ॐ
अ॰हृ॰
२२

लोपाकजम्बुकश्येनचाषवान्तादवायसाः शशघ्नीभासकुरर
गृध्रोलूककुलिंगकाः धूमिकामधुकाचेतिप्रसहामृगपा
क्षिणः सृमरश्चमरःखड्गोरुरुरोहितवारणाः वराहमहिष
न्यंकुगवयश्चमहामृगाः हंससारसकादम्बबककारंडवप्ल
वाः बलाकोत्क्रोशचक्राह्वमद्गुक्रौंचादयोम्बुगाः मत्स्यारोहि
तपाठीनकूर्मकुंभीरकर्कटाः शुक्तिशंबुकशंखोद्रशफ
रीवर्मिचंद्रकाः उलूपीनक्रमकरशिशुमारतिमिंगिला
राजीचिलिचिमाद्याश्चमांसमित्याहुरष्टधा योनिष्वजाविर्व्य
मिश्रगोचरत्वादनिश्चितौ आद्यान्त्याजांगलानूपामध्यौसाधा
रणौस्मृतौ तत्रबद्धमलाशीतालघवोजांगलाहिताः पि
त्तोत्तरेवातमध्येसन्निपातेकफानुगे तत्स्य···इतिकुलसंल २२
क्षेपाद्यानिरोगजित लघीयाधेद्रूमभूसेनाशाहीदुत्तोहिमयश :

कटुपाकानिहन्त्यथसन्निपातेनिलाधिके तद्वल्लावोप्यदू
तल्लकिंविड्ह्रदः कपिंजलः पारावतः कपोतश्च तद्वदल्पेत
द्विजिताः ईषद्गुरुः स्निग्धपह्वेत्तणः वर्तकादयः तित्तिरि
स्तुषपित्तघ्नः पीदोग्निवलशुक्रवत् ग्राहीवर्ण्योनिलोद्रकस
न्निपातहरः परम् नातिपथ्यः शिखीपथ्याः श्रोत्रस्वरवयोदृ
शः तद्वच्चकुक्कुटोवृष्योग्राम्यस्तुश्लेष्मलोगुरुः मधानलक
राख्याः ककरासोपचक्रकः उक्तः लवणाकाणकपोतः।
सर्वदोषकृत् वटकः श्लेष्मलः स्निग्धपावातघ्नाः सुक्रलापरं
गुरुस्माः स्निग्धमधुरावर्गाश्चानातपथ्योत्तरं दृमयुक्कुक्कुटोवल्पा
वातघ्नाः कफपित्तलाः शीतामहामृगास्तेषुक्रव्यादप्रसहाःपु
नः लवणान्तरसपाकेकटुकामांसवर्धनाः जीर्णार्शोग्रह
णीदोषशोषार्तानांपरंहिताः नातिशीतगुरुस्निग्धंमांसमा

ॐ
श्रु·हि·
२३

नमदोषलम् शारीरधातुसामान्यादभिष्यन्दिबृंहणं विपरीत
मतोज्ञेयमाविकंबृंहणंतनुम् शुष्ककासश्रमात्यग्निविषमज्व
रपीनसान् कार्श्यंकेवलवातांश्चगोमांसंसंनियच्छति उष्णो
गरीयान्स्निग्धःस्वप्नदार्ढ्यबृहत्त्वकृत् तद्वराहश्रमहाश्वा
क्रबलप्रदः मत्स्याःपरंकफकराःचिलिचीमस्त्रिदोषकृत्।
लावरोहितगोधैणाःस्वेस्वेवर्गेवराःपरम् मांसंसद्योहतंशुद्धं
वयस्थंचभेषजेष्वजेत् मृतंभृशंकृशामेध्यंव्याधिवारिविषै
र्हतम् गुरूण्यण्डानिबालानांकषायमधुरंफलम् श्लेष्मि
णांसर्वपक्ष्वीरगुरूणीगर्भिणीगृहः। लघुर्योषित्स्तनपात
ह विहरेत्पुनःप्रमान् शिरस्कंधोरुपृष्ठास्या कृताः
सक्थ्योश्चगौरवान् २ तथासपक्वाशययोः यथापूर्वंविनि २३
दिशेत् २ श्लेष्माणितमभ्यन्तरेलीनोंच धात्वाश्रयेरान्तरम्।

मांसागारीयोवृषणामेढ्रशृङ्क्यायस्कहृदं स्नत्रस्थानेमांसवर्गः
शाकंपादाघरीशीपाणुनिशुसंगमनीरवं दोषघ्नंचलवुग्राहि
सरानवत्ववास्तुकं पुनिघणाग्निकृहृद्स्तेघुराजतत्वः परम्
ग्रहणग्रगविकारघ्नोवचौभेदिनवास्तुकं हृतिरोषघ्नंयंऊष्ठ
हैष्यासोक्षारसायनं काचमाचीस्वरास्यचागोयम्लानिरी
पनी ग्रहिणपनिलचेलक्षानाहिनोक्षाग्राहिणीलघुः पटे
लसमरालिषणाङ्कुष्ठवलजाम्हनाः वड्डाग्रहद्विनीवाशा
ऊनलीतिलपर्णिका मण्डूकपर्णीवटकाकारवेल्लकपं
टाः नाडीकऊयंगोजिव्हावातीकंवनतिक्तकं करीरऊलकं
नेरीऊचेलाऊशालायरी कटिलेकेवुकंशीतंसकोशातकं
कर्कशम् निक्तंपाकेकटुग्राहिवानलंकफपित्तजित् ह्ययं
पसेलेक्रिमिनुक्ताडुपाकेरुचिप्रदम् पित्तलेरीपनेभेदि।

ॐ
श्र·ग्र·
२५

वातघ्नं हरतीहृद्यम् बृंहणं वस्तिकासघ्नं रक्तपित्तहरं परं कार
वेल्लं सकटुकं दीपनं कफजिन्मता वार्ताकं कटुतिक्तोष्णं मधु
रं कफवातजित् सक्षारं अग्निजननं हृद्यं रुच्यं अपित्तलम् क
रीरस्थानकरं कापायं स्यादिति क्रमम् कोशातकीवल्लरं
जं कौभेरिनावग्निदीपनौ तण्डुलीयो हिमो रूक्षः स्वादुपाक
रसो लघुः मदपित्तविषास्रघ्नो मुञ्जातं वातपित्तजित् स्नि
ग्धशीतगुरु स्वादु बृंहणं शुक्रकृत्परम् गुर्वी सरा तु पालक्या
मदघ्नी चाप्युपारका पालक्यावत्स्मृता चुञ्चुसमनेसग्रहणी
मकः विधारी वातपित्तघ्नी मन्त्रला स्वादु शीतला जीवन्ती हि
हृन्नीकण्याः गुर्वी हि पारसायनम् वट्कृष्णमसयरोम्बचीजी
वन्ती मधुरा हिमा कूष्माण्डं तु स्यात्कालिङ्गं कर्कन्देर्वारु तिक्त
तम् १ तण्डुलीयप्रसवीना क विभिटं कफवातकृत् १२ २५

भेदिविष्टंभभिहृद्यंस्यात्स्वादपाकरसंगुरु वल्लीफलानांप्रवरंकूष्मां
ण्डंवातपित्तजित् वस्तिशुद्धिकरंवृष्यंत्रपुसंत्वतिमूत्रलं नीयं
लत्रपुसंवालेकृष्णंपित्तहरंपरम् तुम्बंकुत्तनंग्राहिकालिंगै
र्वारुतिन्दिसम् वालंपित्तहरंशीतंविद्यात्पक्कमतोन्यथा पी
णिंशनंसक्षारंचपित्तलंकफवातजित् रोचनंदीपनंहृद्यमा
ष्ठीलानाहनुल्लघुः मृणालविसशालूककुमुदोत्पलकंदकं
नदीमाषककोलूटशृंगाटककशेरुकम् क्रौंचादनंकला
सेवकुत्तग्राहिहिमंगुरु कलंबनालिकामार्षकुटिंजरकत
स्वकं चिल्लीलट्वाकलोणीकाकाकुटकगवेधुका जीवंतिजंते
कुंजगंजयुवसस्ववेलाः आलुकानिचसर्वाणितथापुष्पा
निलाक्षणं स्वादुरुक्षंसलवणंवातश्लेष्मकरंगुरु शीतलं
भृष्टविण्मूत्रंप्रायोविष्टंभिजीयति स्विन्नंनिःपीडितरसंस्नेः

श्री
द्र·गु·
२५

ह्याच्छं नातिदोषलम् लघुपथ्यातया विल्ली स्रवास्त्रकासमास
ना तकाम्लवर्णास्याद्दसानिक्रकफवातजित् वर्षाद्दोका
लशाकं वसदावेकटुनिक्षके दीपनेभेदनंहृतिगरशोफकु
फानिलान् लघुउश्यामरस्तिक्ताश्लेभ भोज्ज्वमुगली दी
पनाकफवातघ्नाश्चिविविल्लोज्ररास्रवाः शतावर्यङ्कुराप्ति
क्तामूत्रघारोषघ्नयापहाः उक्तोवाशाकरीरस्तविषाहीवात
पित्तलः पद्दोरोसीपनातिक्तः श्लीहार्शःकफवातजित् क्रि
मिकासकफोत्क्लेदान्कासमेरोजयेत्स्वरः उक्तोस्लमम्ल
कोसस्नेग्रहपित्तकरंसरम् उक्तोस्लसर्षपंबद्धविएमूत्रंस
वदोषकृत् वातपित्तहृद्रात्तृष्णाचक्षुष्याबलवर्धनी लम्पेरा
घद्दारास्याघाकोसेलाशैलफलासता पित्तश्लेष्मप्रशमनंश २५
मीम्लंतवातकृत् तम्मूलकंदोषहरंलघुचोस्नंनियच्छति

गुल्मकासक्षयश्वासव्रणनेत्रगलामयान् स्वराग्निमारोरावंत
पीनसांश्चमहत्तनः रसेपाकेचकटुकसूक्ष्मवीर्यस्त्रिदोषकृत्
गुर्वभिष्यंदिचोष्णगंधस्निग्धंतदपिवातजित् वातश्लेष्महरशु
क्रसर्वमांसंचदोषलम् कटुश्लेष्मावातकफहादीपिण्यालःपित्त
वर्धनः प्रीतेविपाकेमधुरस्वादुतिक्तकषायकं ऊर्द्धरुशि
क्रस्वरसस्मृतावाहभृत्त्वणाम् फणिज्जार्जकजंभस्त्वप्रभृति
ग्राहिमालनं विदाहिकटुरूक्षस्पर्श्यरोचनदीपनम् हक्का
कक्रिमिस्वतीक्ष्णदोषाक्लेशाकरलघु हिष्माकासवमिश्वा
सपार्श्वरुक्पतिनिगंयहा सरसोम्लवितानिविपाहीगरषा
फहा श्वाद्कातिक्तमधुराम्लवलाम्वापित्तकृत् लशनोभ्र
शाभीदृणस्वकटुपाकरसस्सरः लघुःकेश्योगुरुर्वृष्योष्णस्निग्धो
दीपनरोचनः किलासकुष्ठगुल्मार्शोमेहक्रिमिकफानिः

श्री
ग्र.नि.
२९

लान् सहिध्मापीनसश्वासकासान्हन्ति रक्तपित्तकृत् पलाण्डु
स्तद्गुणोन्यूनः श्लेष्मलोनातिपित्तला कफवातार्शसां पथ्यः
स्वेदेभ्यवहृतौ तथा तीक्ष्णोगृंजनकोग्राही पित्तिनांहितकृन्न
च दीपनः सूरणोरुच्यः कफघ्नोविशदोलघुः विशेषादर्शसां
पथ्योभूकन्दस्त्वतिदोषलः पुष्पपत्रफलैर्नालैः कंदैश्चगुरुता
क्रमात् वराशाकेषुजीवन्ती सर्षपास्त्ववरापरम् सूत्रस्थाने
शाकवर्गः द्राक्षाफलोत्तमावृष्याचक्षुष्यासृष्टमूत्रविट् स्वा
दुपाकरसास्निग्धासकषायाहिमागुरुः निहन्त्यनिलपित्ता
स्रतिक्तास्यत्वमदात्ययान् तृष्णाकासज्वरश्वासस्वरभेदक्ष
तक्षयान् उद्रिक्तपित्तांजयतित्रीन्दोषान्स्वादुदाडिमम् पि
त्ताविरोधिनात्युष्णमम्लंवातकफापहम् सर्वंहृद्यंलघुस्नि
ग्धंग्राहिरोचनदीपनं मोचखर्जूरपनसनारिकेलपरूषकम् २९

म्राम्राततालकाश्मर्यराजादनमधूकजम् सौवीरबदरांकोल
फलश्लेष्मातकोद्भवं वातामाभिषुकाक्षोटमुकूलकनिको:
चकं उरुमानंपियालंचवृंहनंगुरुशीतलम् दाहक्षतक्षय:
हरंरक्तपित्तप्रसादनम् स्वादुपाकरसंस्निग्धंविष्टंभिकफ
शुक्रलं फलंतुपित्तलंतालंसरंकाश्मर्यजंहिमम् शकृन्मूत्र
विबंधघ्नंकेश्यंमेध्यंरसायनम् वाताघ्नंगुरुस्नवीर्यंचकफपि
त्तकरंसरम् परंवातहरंस्निग्धमनुष्णंतुपियालजम् पि:
यालमज्जामधुरोवृष्यःपित्तानिलापहः कोलमज्जागुणैस्त
द्वत्तृट्छर्दिकासजित्स्मृतः पक्वंसुदर्जरंविल्वंदोषलंपूतिमा
रुतम् दीपनंकफवातघ्नंबालंग्राह्युभयंचतत् कपित्थ:
मामंकण्ठघ्नंदोषलंदोषघातिच पक्वंहिध्मावमथुजित्स
र्वंग्राहिविषापहम् जांबवंगुरुविष्टंभिशीतलंभृशवातले

ॐ
श्री.प्र.
२२

संग्राहिस्तम्भशाकलोरकण्ठ्यंकफपित्तजित् वातपित्तास्त्र।
कृद्बालंबद्धास्थिकफपित्तकृत् गुर्वास्रेवातजित्पक्वंस्वाद्वम्ल
कफशुक्रकृत् हृद्यताम्लग्राहिरूक्षंशोषवातश्लेष्महरंलघु
शस्त्रागुरुस्रंकेशंचक्षुष्यंपीलुतापित्तलम् कफवातहरंभेदिप्ली
हार्शःक्रिमिगुल्मनुत् सतिक्तंस्वादुयत्पीलुनात्युष्णंतत्त्रिदो
षजित् तत्तिक्तकटुकाम्लिरयमानलघुरूक्षवातजित् हृ
हृद्यंमधुरंमांसंवातपित्तहरंलघु लघुभल्लकस्यैकास्थ्यास,
हिफलामरालयान् आस्यशोषानिलश्लेष्मविबन्धच्छर्दिरोचक
न् गुल्मोदरार्शःशूलानिमेदाग्निबलनाशयेत् नारङ्गंहजेरा।
रुच्यंरोचनंमारुतापहं तद्द्वियमधुरंचाम्लंस्वादुवातपित्तजेन्नत
टंकंकषायमधुरंगुरुविष्टम्भिशीतलं मधुरंकिंचिदम्लंचवात
घ्नंभक्तप्ररोचनम् गुरुवातप्रशमनंविद्यादारंगजंफलं भल्लातकस्य २२

त्वेमोसंमेहहनंस्वादुशीतलं तरस्यानिसमंमेध्यंकफवातहरंप
रं स्वाद्वम्लशीतगुरुस्निग्धंवह्निपापालेवतंगुरु रुचिमत्यग्निशमनं
रुच्यंमधुरमारुकम् पक्वमाशुजरांयातिनात्युष्णगुरुदोषलम्
द्राक्षापरूषकंगाङ्गसमम्लंपित्तकफप्रदं गुरूष्णवीर्यंवातघ्नंस
रंसकरमर्दकं तथाम्लंकोलकर्कन्धुलिकुचाम्रातकारुकम्
ऐरावतंदंतशठंसहरस्रगवेडिकम् नातिपित्तकरंपक्वंशुष्कं
चकरमर्दकं दीपनंभेदनंशुष्कमम्लीकाकोलयोः फलम्
तृष्णाश्रमक्लमच्छेदिलघ्विष्टंकफवातयोः फलाम्लासर्वेतत्र
लिकुचंसर्वदोषकृत् हिमानिलोष्णदुर्वातव्याललालादिदू
षितम् जंतुजुष्टंजलेमग्नमभूमिजमनार्तवम् अन्यधान्यसु
युतंहीनवीर्यंजीर्णतयातिच धान्यंत्यजेत्तथाशाकंरूक्षसि
द्धमकोमलम् असंजातरसंतद्वच्छुष्कंचान्यत्रमूलकात् ।

श्री
अ॰हृ॰
२८

प्रायेणफलमत्युष्णंतथाम्लंबिल्ववर्जितं सर्वस्यानेफलवर्गः।
विष्यंदिलवणंसर्वंसूक्ष्मंसृष्टमलंगुरु वातघ्नंपाकितीक्ष्णोष्णं
रोचनंकफपित्तकृत् सैंधवंतत्रसस्वादुवृष्यंहृद्यंत्रिदोषनुत्
लघ्वनुष्णंदृशःपथ्यमविदाह्यग्निदीपनम् लघुसौवर्चलंहृ-
द्यंसुगंध्युद्गारशोधनं कटुपाकंविबंधघ्नंदीपनीयंरुचिप्रदम्
ऊर्ध्वाधःकफवातानुलोमनंदीपनंविडम् विबंधानाहविष्टंभ-
शूलगौरवनाशनम् विपाकेस्वादुसामुद्रंगुरुश्लेष्मविवर्धनम्
सतिक्तकटुकक्षारंतीक्ष्णमुत्क्लेदिचौद्भिदम् कृष्णेसौवर्चल-
गुणालवणंगंधवर्जिताः रोमकंलघुपांसोत्थंसक्षारंश्लेष्मलं
गुरुः लवणानांप्रयोगेचसैंधवादिप्रयोजयेत् गुल्महृद्ग्रहणी-
पाण्डुप्लीहानाहगलामयान् श्वासार्शःकफवातांश्चशमयेद्य- २८
वशूकजः २ पित्तास्रदूषणःपाकीछेद्योहृद्योविदारणः २

त्रपथ्याः कटुलावणपांशुकैर्जनैः केशवद्भाषाम् हिंशमनकफ
नाहस्थूलत्वंपित्तकोपनं कटुपाकरसंरुच्यंदीपनंपाचनंलघुः
कषायमधुरापाकेरूक्षाविलवणालघुः दीपनीपाचनीमेध्या
वयसःस्थापनीपरं उत्सवीयपराशुध्याबृंहणीमिंद्रियवलप्रदा ।
कुष्ठवैवर्ण्यवैस्वर्यग्रहणीविषमज्वरं शिरोर्तिपांडुहृद्रोगत्वार्क
मलाग्रहनीगदान् सशोषशोफातीसारमेहमोहवमिकृ
मीन् कासश्वासप्रमेकार्शःप्लीहानाहगुल्मोदरान् विबंधस्रो
तसांग्रल्मनरुस्तंभमरोचकं हरीतकीजयेद्व्याधीस्तांस्तांश्च
कफवातजान् तद्वदामलकंशीतमम्लंपित्तकफापहम् ।
कटुपाकेहिमंकेश्यमक्षमीषच्चतद्गुणम् इयंरसायनवरा
त्रिफलाक्ष्यामयापहारोपणीत्वग्गदक्लेदमेदोमेहकफास्र
जित् सकेसरंचतुर्जातंतकाचैलंज्ञातकम् पित्तप्रकोपनी।

ओं
श्रु·ग्रा·
२५

त्णोष्णस्निग्धोरोचनदीपनं रसेपाकेचकटुकंकफघ्नंमरिचंल
घु श्लेष्मलास्वादुशीतार्द्रागुर्वीस्निग्धाचपिप्पली सशुष्का
विपरीतातत्स्निग्धाच्चक्षारसेकटुः स्वादुपाकानिलश्लेष्मश्वा
सकासापहासरा नतामत्युपयुंजीतरसायनविधेर्विना
नागरंदीपनंवृष्यंग्राहिहृद्यंविबंधनुत् रुच्यंलघुस्वादुपा
केस्निग्धोष्णंकफवातजित् तद्वदार्द्रकमेतच्चत्रयंत्रिकटुकं
त्यजेत् स्थौल्याग्निसदनश्वासकासश्लीपदपीनसान् चविकं
पिप्पलीमूलंमरिचाल्पांतरंगुणैः चित्रकोग्निसमःपाकेशो
फार्शःकृमिकुष्ठहा पंचकोलकमेतच्चमरिचेनविनास्मृतं
गुल्मप्लीहोदरानाहशूलघ्नंदीपनंपरं बिल्वकाश्मर्यतर्कारीपा
टलाटुण्टुकैर्महत् जयेत्कषायतिक्तोष्णंपंचमूलंकफानिलौ २५
हस्वंबृहत्यंशुमती स्वादुपाकरसंनातिशीतोष्णंसर्वदोषजित्

हपगोत्तरुकैस्र
नमः

वल्लापुनर्नवैरण्डमुद्गपर्णीद्वयेन च मध्यमं कफवातघ्नं ना
तिपित्तकरं सरम् अभीरुभीरुजीवन्तीजीवकर्षभकैः स्मृतम्
जीवनाख्यन्तु वल्यं वृष्यं पित्तानिलापहं स्थिराख्यं पित्तजिद्
भेकाकामत्स्यशालाभिः शूकशिम्बिजपक्वान्नमांसशाकफ
लौषधैः वर्गैर्निर्देशलेशोयमुक्तो नित्योपयोगिकः सूत्रस्थाने
षष्ठोध्यायः अथातोन्नरक्षाध्यायं व्याख्यास्यामः ॥
राजा राजगृहासन्ने प्राणाचार्यं निवेशयेत् सर्वदा स भवेदेव
सर्वत्र प्रतिजागृहः अन्नपाने विषाद्रक्षेद्विशेषेण महीपतेः
योगक्षेमौ तदायत्तौ धर्माद्या यन्निबन्धनाः ओदनो विषवान्सा
न्द्रीयात् अविस्राव्यतामिव चिरेण पच्यते पक्वो भवेत्पर्युषितोप
मः मयूरकण्ठतुल्योष्मा मोहमूर्च्छाप्रसेककृत् हीयते वा
र्णगंधाद्यैः क्लिद्यते चंद्रकाचितः व्यञ्जनान्याशु शुष्यन्ति ध्याम

ॐ
स्व·पि·
३·

कोष्ठानिनवच हीनानिविकलाविकलाछायाऽष्टपत्रनैववा ।
फेनोऽस्थराजीसीमंतानंतत्रसुयसंभवा विछिन्नविकलभागाः
ग्याडवाग्यागमामिषं नीलाराजीभसैनाशान्तोरोहपिनिष्टप
ते ष्पावापीनासिनानक्रेहनेपानीयसंनिभा कालीमध्या
भसोत्तोइहरिनेलरुणोपमाः पाकाफलानोमासालापक्वा
लोपरिकोधनम् इत्याणामाइष्टक्षाणंस्यातोम्लानिविवृ
णिते सहलोकचिनानोचभवेत्स्पर्शविपर्ययः माल्यस्यस्फुटि
ताग्रतेम्लानिर्गोधान्तरोभवः ष्पामसंडलतावस्त्रेशतनतेः
तुपत्मणा धातुमौक्तिककाचाश्मरत्नादिशुभलाऽक्ष्या हेत
हुःपर्शप्रभाहानिस्सम्भवंतन्मगमये विपदष्पषावश्यक्ता
स्थाविलहेमाधीतुल्पतेरिशः हेदवेषशुभोसत्रलाभीनःसवलानि ३ः
हेभने माष्पात्रेसविषंतप्रिरेकावंनस्फुटमपि शिथिलकः

एताम्भूमाविननर्विवेशगंधवान् स्पर्शेनेमक्षिकाशाच्चकाकः
क्षामस्वरोभवेत् उत्क्रोशति च हृष्टश्च भृङ्गकराजस्तु शारिकाः हं
सः प्रस्खलति ग्लानिर्जीवञ्जीवस्य जायते चकोरस्याक्षिवैराग्यं
क्रौञ्चस्य स्यान्मदोदयः कपोतपरभृद्दक्षचक्रवाका जहत्यसून्
नहृष्यति मार्जारः शकृद्वमति वानरः स्युष्ट्यन्नस्यरक्तदृष्टाम
द्वेतेजाभवेद्विषम् इत्यन्नेविषवत्तालातपजेद्वेष्प्रयत्नतः यथा
तेनविपर्ययेन पित्तलद्द्रजेत्तवः स्पृष्टेन्नकएद्दराहाद्याज्ज्वराति
फोटसमयः नावरोमच्युतिशोफसेकायाविषनाशनाः ।
शस्त्रास्त्रभपलेपाश्चसेव्यचंदनपद्मकैः स्वसोमवल्कतालीस
सपत्रकुष्ठाम्बुनानतैः लालाजिह्वाद्वयोर्जाड्यस्तथाविषमिवि
मायनम् दन्तहर्षरसातानेहनुस्तम्भश्चवक्त्रगे सेव्याचेस्त्रवग
एद्धषा सर्वे च विषजिद्वितम् आमाशयगते स्वेदमूर्च्छाध्मान

ॐ
श्र·चि·
३१

क्राथ्यानितत्र च हीनानि विकृता विकृताक्रायाहस्पेतनैवथा फे
नोस्थराजोस्मीमेनानेनदुहुयसभवः विक्रितविकृताराणाश्राड
वाश्राणमामिषम् नीलाराजीरसीनाश्रादीरोदयिनिदृष्पते
श्यावापीतासितक्रञ्चनीपानेयसन्निभा कालीमध्याम्भसोदो
द्भूद्रवितेलेकरणोपमाः पाकाफलानांमासानांपक्वानंपरिके
शनम् स्वाणमांदृष्ट्वा कानांसितामलानि विवर्णानि मृद्दा
नांकठिनानां च भवेत्स्पर्शविपर्ययः माल्यस्यास्फुटितायत्तो
स्नानि तथा तद्वे भवः श्यामंमण्डलतावस्त्रशान्तेनेत्रपक्ष्मणो
यान्तशिक्षिककाश्चामरत्नादिभूमलाकथा स्निह्यस्पर्शप्रभाः
हानिस्सप्रभवेन्नमरणमृये विपदश्यावशुक्लास्याविलदेवाश्री
स्यतेदिशः मेघवेपशुमांस्नेताभीतः स्खलतिज्वभते श्राप्याने
मविघ्नंतोग्रेरेकावन्तस्फुटसापि श्यामाशायगतेनेस्वेदस्पृहंस्थाप्या॰ ३१

नेमद्भूमः रोमहर्षौविमित्राहचन्द्रसूर्ययोरनम् विंशतिभिश्चाव
योगानोपक्काशयगतेपुनः अनेकवर्णविमतिमहत्र्ययसातिसार्यते
नेहीक्रुधनेपाएडनेभुदरंवलसेत्तयः नयोर्वानविविक्रसपहृवि
द्वेकटभेशुडम् सिंहवारितनिःपार्श्वेवाष्मिकाशनपर्विका वेइ
लोयकमलानिजक्रसाएडमवलाजं नावनोजनपानेषुयोज्नः
येद्विषशानेषु विषपीनायदयावष्टुहायाञ्जमयमत्या सूत्रे
तामरजःकालेसत्ताइद्दहिशायने अहेद्विरितनश्चानेहम
ह्याणस्पशपयेन नसज्ञानेहमपके पञ्चपञ्चमत्रवहिषम् जाय
नेविपुलंवायुगीरेष्यधविधिःसूनः विरुद्धमपिवाहारंविद्या
द्गरविषोपमम् आनूपमामिषंमाषक्षौद्रक्षीरविरूढकैः
विकथ्यतेमहविसेन्नकलकेनशुदेनवा विशेषात्पयसामत्स्यान्
नेयष्वपिविलोविमः विलेख्लरुद्दंपयसासहसर्वंफलंतथा

शी
अ॰हृ॰
३२

नवकं लकुचं च केवलं मत्स्यकः भक्षयित्वा हरितकं मूलकादि नाप
स्येत्त् वाराहं श्वाविधा नाद्यात् सह पृषतकुक्कुटौ आममांसानि
पित्तेन माषसूपेन मूलकम् अविकं कुसुम्भशाकेन बिसैः सह विरूढ
कम् माषसूपगुडक्षीरदध्याज्यैर्लकुचं फलम् फलं कदल्यास्त
क्रेण दध्ना तालफलेन वा करीरं गुडाम्भो मधुना काकमाची
गुडेन वा सिद्धा वा मत्स्यपचने पचनेनागरस्य वा सिद्धामन्यत्र
वा पात्रे कामस्तानामुषितां निशाम् मत्स्यनिस्तालनस्नेहसाधि
तः पिप्पलीं त्यजेत् कांस्ये दशाहमुष्यतां सर्पिः उष्णं तक्रे भा
सो विरुध्यते शूल्यः काम्पिल्यस्तक्रसाधितः ॥ पक्वं पर्युषितं
मूलकं सह वा परिवर्जयेत् ॥ मधुसर्पिर्वसातैलं पानीयानि द्वि
शस्त्रिशः ॥ एकत्र वा समांशानि विरुध्यन्ते परस्परम् ३२
भिन्नांशे अपि मध्वाज्ये ॥ दिव्यवार्यनुपानतः ॥ ॥

मधुपुष्करबीजानांचमधुमैरेयशार्कराः मंथानुपानः वैरोधोहा
रिद्रःकटुतैलवान् उपोदकातिसारायतिलकल्केनसाधि
तः बलाकावारुणीयुक्ताकुल्माषैर्वाविरुध्यते भृष्टावरा
हवसयासैवसद्योनिहंत्यसून् तद्वत्तित्तिरपक्षाद्यगोधा
लावकपिंजलाः एरण्डेनाग्निनासिद्धास्तैलेनाविम्रक्षिता :
हारीतमांसंहरिद्राशूलकप्रोतपाचितं हरिद्रावह्निनास
द्योव्यापादयतिजीवितं भस्मपांशुपरिध्वंसंतद्वदेवसमाक्षि
कं यत्किंचिद्दोषमुत्क्लेश्यनहरेत्तत्समासतः विरुद्धमहित
मेषामेसोवानहितार्थिभिः इत्यमात्रेरेवंवापूर्वंशरीरस्याभिसं
स्कृताः व्यायामस्निग्धदीप्ताग्निवयस्थबलशालिनाम् वि
रोधिपिनपीडायैसात्म्यमल्पंचभोजनं पादेनापथ्यमभ्यस्तं
पादपादेनवायथेन निषेवितहितेनहदेकदिवसान्तरीकृते

श्री
अ.हृ.
३३

अपरमपिहितंयच्छीलितंपथ्यमेववा। मात्रयामात्रयाविकारा
पजायतेसहसान्यथा क्रमेणापचितादोषाःक्रमेणोपचिताग्
णाः सन्तोयान्त्यपुनर्भावमप्रकम्प्याभवन्तिच अयन्त्रणसन्निधा
नानोदोषाणांदूषणात्मनाम् अहितैर्दूषणाद्भूयोनविद्वान्के
तेमहीन आहारशयनाब्रह्मचर्यैर्युक्त्याप्रयोजितैः शरीरंधार्य
तेनित्यमागारमिवधारणैः आहारोवर्णितस्तत्रतत्रतत्रचव
क्ष्यते निद्रायत्तंसुखंदुःखंपुष्टिःकार्श्यंबलाबलम् वृषताक्ली
बताज्ञानमज्ञानंजीवितंनच अकालेतिप्रसंगाच्चनचनिद्रा
निषेविता सुखायुषीपराकुर्यात्कालरात्रिरिवापरा रात्रौ
जागरणंरूक्षंस्निग्धंप्रस्वपनंदिवा २ अरूक्षमनभिष्यन्दि
त्वासीनप्रचलायितम् २ ग्रीष्मेवायुचयादान २ रौक्ष्यरात्र्य
ल्पभावतः २ दिवास्वप्नोहितोन्यत्रकफपित्तकरोहिसः २ ३३

मद्याकालभाष्याध्वस्त्रीभारकर्मभिः क्रोधशोकभया
क्लान्ताः श्वासहिध्मातिसारिणः वृद्धबालाबलक्षीणक्षततृट्शूल
पीडितानलं अजीर्ण्यभिहतोन्मत्ता दिवास्वप्नोचितामपि धा
तुसाम्यं तथा ह्येषां श्लेष्मा चाङ्गानि पुष्णाति बहुमेदःकफाः स्व
प्युः स्नेहनित्याश्च नाहनि विषार्तः कण्ठरोगी च नैव जातु निशा
स्वपि अकालशयनान्मोहज्वरस्तैमित्यपीनसः शिरोरुक्शो
फहृल्लासस्रोतोरोधाग्निमान्द्यतः तत्रोपवासवमनस्वेदना
वनमौषधम् योजयेदतिनिद्रायां तीक्ष्णं प्रच्छर्दनाञ्जनं नावा
नं लङ्घनं चिन्ता व्यवाय शोकभीक्रुधः एभिरेव च निद्राया नाशः
श्लेष्मातिसंक्षया निद्रानाशादङ्गमर्दशिरोगौरवजृम्भिका
जाड्यग्लानिभ्रमापक्तितन्द्रारोगाश्च वातजाः यथाकालमतो
निद्रां रात्रौ सेवेत सात्म्यतः असात्म्याज्जागरादर्धं प्रातः स्वप्याद

ॐ
अ.सं.
३५

भक्तवान् शीलयेन्मन्दविट्स्नेहक्षीरमथारसादपि अभ्यंगो
द्वर्तनस्नानमूर्द्धकर्णाक्षितर्पणम् कान्ताबाहुलताश्लेषो नि
र्वृत्तिः कृतकृत्यता मनोनुकूला विषयाः कामं निद्रासुखप्रदा
ब्रह्मचर्यरतेर्ग्राम्यसुखनिःस्पृहचेतसः निद्रासन्तोषतृप्तस्य स्वं
कालं नातिवर्त्तते ग्राम्यधर्मे न यजेन्नारीमनुत्तानां रजस्वलाम्।
अप्रियामप्रियाचारां दुष्टसंकीर्णमेहनाम् अतिस्थूलकृशां सू
तां गर्भिणीमन्ययोषितम् वर्णिनीमन्ययोनिं च गुरुदेवनृपा
लयम् चैत्यश्मशानायतनचत्वराम्बुचतुष्पथम् पर्वा
ण्यनंगं दिवसं शिरोहृदयताडनम् अत्याशितोऽधृतिः क्षुद्वान्।
दुःस्थितांगः पिपासितः बालो वृद्धोन्यवेगार्त्तस्त्यजेद्रोगी च।
मैथुनं सेवेत कामतः कामं स्वभ्यक्तवाजीकृतो हिमे त्र्यहाद्वसं ३५
न्तशरदोः पक्षाद्वर्षानिदाघयोः भ्रमक्लमोरुदौर्बल्यबलधात्विन्द्रियक्षयाः

अपर्वणिमरणंचस्यादन्यथागच्छतस्त्रियम स्मृतिमेधायुरारोग्यं
पुष्टींद्रिययशोवले अधिकामंदरजसोभवंतिस्त्रीषुसंयताः
स्नानानुलेपनहिमानिलखंडखाद्यशीताम्बुदुग्धरसयूषसुराप्र
सन्नाः सेवेतशयनेविरतोरतान्तेस्यात्तस्यैवमाशुवपुषःपुनरेति।
धाम ऋतुचरितसम्यक्सेवमानस्यालोभिषतोनिरंतरवैन्य
देहस्तोनिविश्य भवतिविपुलतेजःस्वास्थ्यकीर्तिप्रभावसत्व
शालफलभोगीन्निमिपालश्चिराय ॥ सूत्रस्थानेसप्तमोध्यायः
अथातोमात्राशितीयमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ मात्राशीस
र्वकालेस्यात्मात्राह्यग्नेःप्रवर्तिनः मात्रांद्रव्याण्यपेक्षंतेगुरूण्य
पिलघून्यपि गुरूणामर्धसौहित्यंलघूनांनातितृप्तता मात्रा
प्रमाणंनिर्दिष्टंसुखंयावद्विजीर्यति भोजनंहीनमात्रंतुनवलो
पचयौजसं सर्वेषांवातरोगाणांहेतुतांप्रतिपद्यते अतिमात्रंपु

ॐ
अ॰ प्र॰
३५

नस्सर्वानाम्भुदेशाम्मकोपयेन पीड्यमानाहितावाघात्रुगामेन॰
केपिमाः श्रीमनानेनरुइतनदेवाविशङ्कवते विहंभयन्तोल
सकेशणावयंनो विशुद्धिकान् अथरोत्तरमागोभ्यांसद्भेवाजि
नात्मिनः प्रयातिनोधुनायल्लादाहरोवनयपपते श्रामापाथे
लसीभूतनेलेनसोलसकस्रतः विविधैवरनोईदेवाश्रादिभ्य
शाकेपतः सुवीभिरिवगात्राणिविधिनोनिविष्टविका नइ
श्रूलभमानाहकंयुलेभारयोनिलात् पिमातुवातिसारात
दाहत्तृष्णलयादयः कफाङ्गम्पद्रुःग्डनावाक्सगहेवंत्राद
यः विशाघाडुवेलस्मात्यवज्रावेगाविपारिणा पीडितंमाहु
नेनांगेशलक्ष्मणाजुरुमेनरा श्रूलसंदोभितेसेघेशल्पवेनेवस
ष्पितं शीलायज्ञकृतेनतीव्राज्ज्वरयतीसारवर्जिनान् सोलसोष ३५
पाडुघालदेशाईघामवज्रलाः ददकालसकनाममनत्पजेराभुकोरिणं

यंनलिर्यक्रनेसर्वादंडयन्तभवंत्पवेन॰

विद्रध्यालजीति: शोफिनो विषमत्वणात् आमदोषमहा
दोषवन्नेयद्विषसंतिके विम्लापनाशुकारिनाहिरोधोपक्रमात्
तः श्रयामलमीभ्रनेसाधनैरिवुलिवेन पीतामोशाकटु
फलेवासृंस्नयोजनतः स्वेदनेफलवंतिचमलवातानुलोमा
नां नास्यमानालिंवागानिभिशिखिद्रानिवेष्टयेत् विशुच्चा
मतिश्लायामालीराह:प्रशस्यते तदेहश्रुपद्मासेनेविर
क्तस्रुद्यावरेत् तीव्रांतिरपिनाजीणांणापिवञ्जलच्चमोध
पूम् आमसनोनुलोमालेपनरोषोशायावणं ज्ञणाशने
नभेषजे पुज्यात्तगुरुरेव रोषशोषस्यपाकार्थमन्नेसंयुक्त
णायव शांतिशमक्रियाणांभवतिअल्पत्वेपणात् विवि
धैस्त्रिविधैरशनैस्वमीक्ष्यप्रयोजयेत् तत्राल्पलेवनेपथ्य
मयेलचनपाचनम् प्रभृतेशोधनंनाह्निमलाढ्नमलयेन्म

ॐ
अ·प्रि·
३९

लान् एवमन्यानपि यथाधीन्द्रियानविपर्ययान् विकिलेपन्नु
वेपून्नमहितेनविपर्ययम् भृङ्गागयायथवैवेयोमृज्यान्यावि
पर्ययम् तदर्थकारिवापथ्येरोषिनिहेवपावके हितमभ्यं·
जनेस्नेहपानवस्त्यादि प्रकृतः अजीर्णंचकफादामनन्नवेषा
फोन्नगाण्ड्योः मध्येभक्तस्वाहारः प्रमेकोऽल्पशोगीरवमुः
विश्वमनिलाझूलेविवेधाध्यानसारक्तत् पित्ताहितरपं·
तरमोहभ्रमसोज्ञाररातृक्रान्त् लेखनंकार्यमासेनविषूच्ये
हिरनभरशाम् विदग्धेविमनुयद्वादयथ्यावस्थवतेभवेत् गौरी·
यसोभवेलीनादासारेवविलम्बिका कफवातान्वितयावलि
डुंतस्समसाधना अग्रहाकह्णाघहेस्प्रहारेरसशोषतः शा
धोनकिंविदेवान्नसर्वचानाशतोदिवा स्वाप्यादजीर्णसंज्ञान ३९
वुभ्स्तोयाग्निनोऽल्पवः विवधोतिषट्सिवालानिर्मकृतमृछेना

ग्रजीणिलिंगेसामान्यंविष्णोर्गौरवंभ्रमः नचाविवाह्यमेवानुस्मरे
द्यायकेवलं हिष्टविष्टभिर्यामगुरूहत्वाहिमाश्रुवि विशोदश
क्षमयान्न्वास्वनंवान्नेननजीहति उपनमेनभक्तंवशोकक्रोधा
त्वधातिभिः मिश्रंपत्रिमपश्चवभक्तेशामसनेशुने विपाम्
ध्यशानेम्भुयोभक्तसोपरिभोजने श्रुकालवृद्धवाल्यवाभक्तेवि
घमाशिने श्रीएपयीनानिम्नसेवाचीराख्यापीम्नजेनिवा कालेसं
त्सम्प्रविहितंनास्तिपोक्षेलवुतन्मनाः घृहस्समयुस्प्रायनातिङ
तिविलेवितं स्वानात्तदाहिविकृष्याचोनपादपरानवः तंप
यिनापिपर्नन्देवानतिथीवीलकान्नरन् प्रसेवेसतिरत्नापिप्र
तिपत्रपरिग्रहान् समीन्नमस्यगान्मानमतिन्दनक्रवृधवम्
इशमिधसह्श्रीयाशुविभक्तजनानापते भोजनेनरणकेशादि
न्वधमुमीकृतंपुनः शाकावरायमम्पिष्टमत्स्यसैलवणेनसनेन

ॐ
श्री. चि.
३१

किलाटपारिकूचीकाहारशुष्कासमूलकं कृशशुष्कवराहादि
गोमत्स्यमहिषामिषम् माषनिष्पावशालूककिमपिष्टविरू
ढकं शुष्कशाकबोकनिपककाम्फानितैवनशीलयेत् शीलं
पेक्ष्यालिगोसूमपवषष्टिकजांगलं पथ्यामलकमृद्वीकापुरा
टोलापुष्करशर्कराः श्वेतरिष्यारककहीरसोद्रपाचि समंयवम्
त्रिफलामधुसर्पिष्यानिपानेयवलायव स्वल्पानुमूलकहि
मरीगोमूत्रकरंचयेत् विमेलमावचोपाप्रमोषशात्कोरिका
दिकं घन्वद्भ्यगरूनिरंपसाङ्गमेदस्पिरेषुनः विपरीतमनो
ज्ञातिमपेम्ललवणोत्कटम् श्रेष्मनदेहावेशापानेनैकंस
स्मरेयेत् ॥ आश्रयपवनारीनां चतुष्टमवशाषयेत् ॥ स्वप्ना
नेहिमवारिपवगोधूमयोदिनम् दधिमध्ये विशालोदकोस् ३१
पिष्टमयेषव ॥ शाकमज्जारिविकृतोमस्तनक्राम्लकोविक

त्ताक्षाणांपृथिव्यंसृत्तानांतमप्सुदकम् शोषेमांसर्वेमोमृध्यं
मोसमुल्यपुपाक्वेके मार्थोशेयाधमाधव्होलेवेतानपकर्मभिः
दोणावालश्चरेद्वेव पयः पथ्यंयथास्तेते विपरीतंयदन्नस्यगुणैस्यो
धविरोपिना ध्यतुमानेसमासीनसर्वेरानत्वशस्यते श्रुतुपाकेक
रोत्तुजेतरेम्भ्रियामित्रउगतो श्वतशेगानशेश्वित्यविक्रिमज्वरा
नानिच नोर्धजकृगपश्चामकासोद्दत्तनपीनस गीतवाद्यप्रम
स्मषसरभेदवतनहिते प्रक्लिन्नदेहमेहादिगलरोगावणान्तरः
पानंत्यजेत्पुम्येवोष्णभाषापप्रायनंत्यजेत् पीनाभुक्तानपेवाङ्कि
यानेम्नवतनवाहने प्रसक्तेविएमुवेनाहिस्त्वविमलेदोषसपथ्येगावि।
मुह्यैवोह्वारेत्तडपगामनेवानेतुमसतेति तथ्याग्नाउद्दिश्यहेवोह्वारे
त्तयपगामनेवानेतुमरति तथ्यागनाउद्दिकेविपद्दकरणेद्देव
हुलवोप्रयुंजीतान्नाहारेविधिनियमितःकालःसद्धिमतः ॥ ॥

ॐ
अ.हृ.
३८

त्रस्थानेअष्टमोध्यायः ॥ अथातोद्रव्यादिविज्ञानीयमध्यायं
व्याख्यास्यामः ॥ द्रव्यमेवरसादीनांश्रेष्ठंतेहितदाश्रयाः पंचभूता
त्मकंतत्तुक्ष्मामधिष्ठायजायते अम्बुयोन्यग्निपवननभसांसमवा
यतः तन्निर्वृत्तिर्विशेषश्चव्यपदेशस्तुभूयसा तस्मान्नैकरसंद्रव्यं
भूतसंघातसंभवम् नैकदोषास्ततोरोगास्तत्रव्यक्तोरसस्मृतः ॥
अव्यक्तोनुरसःकिंचिदंतेव्यक्तोपिचेष्यते गुर्वादयोगुणाद्रव्ये
पृथिव्यादौरसाश्रये रसेषुव्यपदिश्यंतेसाहचर्योपचारतः तत्रद्र
व्यंगुरुस्थूलंस्थिरगंधगुणोल्वणम् पार्थिवंगौरवस्थैर्यसंघातोप
चयावहम् द्रवशीतगुरुस्निग्धमंदसांद्ररसोल्वणं आप्यंस्ने
हनविष्यंदक्लेदप्रह्लादबंधकृत् रूक्षतीक्ष्णोष्णविशदंसूक्ष्मंरूप
गुणोल्वणं आग्नेयंदाहभावर्णप्रकाशपचनात्मकं वायव्यंरूक्षविश
दंलघुस्पर्शगुणोल्वणं रौक्ष्यलाघववैशद्यविचारग्लानिकारकं॥ ३८

नाभसमस्तमविघरलत्तु शाल्यगुणोत्वणम् सौशीर्षलाच्चकरो
जगत्येवमत्तोधयम नकिंविद्विधिंनिष्ट्यवशागानात्रेसशाय: द्व
विन्द्रुर्यगयानत्रप्रायोऽग्निपवनोत्करं अधोगामिवत्सहितेम्नुमि॰
तोयगुणाधिकं इतिद्रव्यरसोभ्तानितरदोपदिस्यति वीर्यप्र॰
नवयन्यकेगुरुस्निग्धमृदुलघु लघुतीक्ष्णस्ततोद्गोचनरेवमत
मष्टधा चरकाद्याहवीर्यनक्रियतेयेनयाक्रिया नावीर्यंकुरुतेतु॰
किंचित्सवीवीर्यकृताहसा शुंवादिषुवीर्यत्वातेनाभ्यर्थ्यविवर्ण
ते समग्रगुणसारेषुमत्स्यकर्षविवतिषु विवहारापृथग्व्याख्या
बहुग्रग्राहृनादपि अन्तश्चविपरीतत्वात्संभवत्यपितेवृसा विव
त्ततेरसायेषुवीर्यस्वोदयाप्यता उस्मशीतंद्विधैवान्येवीर्यमाद
स्ततेपिच नानात्मकमपिद्रव्यमग्निषोमौमहावलौ व्यक्ता॰
व्यक्तंजगदिवनातिक्रामतिजातुचित् तत्रोसम्भ्रमतद्दलानि

श्री
अ.हृ.
३५

सेट्याह्युष्णपाकिनाः शस्तेववातकफयोः करोतिशिशिरंपुनः
ह्लादनंजीवनंस्तंभंप्रसादंरक्तपित्तयोः जठरेणाग्निनायोगाद्यदु
देतिरसांतरं रसानांपरिणामांतेसविपाकइतिस्मृतः स्वादुःपटु
श्चमधुरोमम्लोम्लंपच्यतेरसाः तिक्तोषणकषायाणांविपाकः
प्रायशःकटुः रसैरसौतुल्यफलस्तत्रद्रव्यंशुभाशुभम् किंचिद्र
सेनकुरुतेकर्मपाकेनचापरम् गुणांतरेणवीर्येणप्रभावेनैवकिं
चन यद्यद्द्रव्येरसादीनांबलवत्वेनवर्त्तते अभिभूयेतरांस्तत्तत्कार
णत्वंप्रपद्यते विरुद्धगुणसंयोगेभूयसाल्पंहिजीयते रसंविपाकः
तौवीर्यंप्रभावस्तानपोहति बलसाम्येरसादीनामितिनैसर्गिकं
बलं रसादिसाम्येयत्कर्मविशिष्टंतत्प्रभावजम् दंतीरसाद्यैस्तु
ल्यापिचित्रकस्यविरेचनी मधुकस्यचमृद्वीकाघृतंक्षीरस्य ३५
दीपनम् इतिसामान्यतःकर्मद्रव्यादीनांपुनश्चतत् ॥ २८

इतिसामान्यतः कर्म्मद्रव्यादीनां पुनश्चतत् विचित्रप्रत्ययार
ब्धद्रव्यभेदेनभिद्यते स्वादुर्गुरुश्चगोधूमोवातजिद्वातकृद्यवः
उष्णामत्स्याः पयः शीतंकटुःसिंहोनशर्कराः ॥ द्रव्यस्यानेना
वमोध्यायः ॥ अथातोरसभेदीयमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥
क्ष्माम्भोग्निक्ष्माम्बुतेजःखवाय्वग्न्यनिलगोनिलैः द्वयोल्बणैः
क्रमाद्भूतैर्म्मधुरादिरसोद्भवाः तेषांविद्याद्रसंस्वादुंयोवक्त्रमु
पलिम्पति आस्वाद्यमानोदेहस्यह्लादनोक्षप्रसादनः प्रियःपि
पीलिकादीनामम्लःक्षालयतेमुखम् हर्षणोरोमदन्तानामक्षि
भ्रुवनिकोचनः लवणःस्यन्दयत्यास्यंकपोलगलदाहकृत्
तिक्तोविशदयत्यास्यंरसनंप्रतिहन्तिच उद्वेजयतिजिह्वा
ग्रंकुर्व्वंश्चिमिचिमांकटुः स्रावयत्यक्षिनासास्यंकपोलौदहती
वच कषायोजडयेज्जिह्वांकण्ठस्रोतोविबन्धकृत् रसाना

श्री
ग्र·प्रि·
५·

मितित्रयाणिकर्माणिमधुरोरसः श्रान्तम्नमास्याजरुतेधातुलोभ
वृलंवलम् वालवृद्धक्षतक्षीणवर्णकेशेन्द्रियौजसाम् प्रश
स्तंवृंहनःकण्ठ्यस्तन्यसन्धानकृद्गुरुः श्राग्राह्यजीवनःस्निग्ध
पित्तानिलविषापहः ऊरुतेलप्रयोगेनसमेधः श्लेष्मजानाडा
न् पौलाग्निसादसंध्यासमेहगंडास्त्वास्विकान् मन्दोग्निरो
त्रिकन्निर्येधान्यपाचनरोचनः उष्णवीर्योहिमस्पर्शःप्रीण
नःश्लेष्मलोलघुः करोतिकफपित्तास्रम्लान्वानानुलोमनः ऽ
स्मयम्लःतनोःजर्याह्रेथिल्यतिमिरभ्रमम् काण्डूपाण्डुत्व
वीसर्पशोफविस्फोटतृट्ज्वरान् लवणस्तंभसंघानवेधविषघ्नाप
नोभिष्कत छिन्हनःसीरनःतीक्ष्णरोचनःकटुकोदकृत सानि
प्रक्षोभपवनंवलंतिपलतिवने तृट्ककष्ठविदार्वीसपाऽजना ५·
येत्लपयहलम् तिक्तःक्षयमरोविसुरकाचःक्रिमितृर्ष्टविषम्

ऊष्मस्वर्णो ज्वरोत्क्लेशदाहपित्तकफज्वरे क्लेदमेदोविषामनाश
शाञ्चान्त्ररोपशोषणः दीपनो पाचनो रुच्यः शोधनो नस्यशोध
णः छिनत्ति वंधाद्दोषांश्च सिविष्टुणाति कफापहः कुरुते सोतियो
गेननत्रसांस्थ्यकवलनयात् सक्तुंमाऊजनकं पक्वशीष्वशादिशु
द्धहृत् कषायपित्तकफहागुरुरसविशोषणः पीड्नो रोपणः
शीतः क्लेदमेधाविशोषणः अम्लमस्तुभवो ग्राही भेदी नातिनक
प्रसादनः करोति शोनलासोनितविष्टंभाध्मानलघुतः स्वद
द्धंघपौरुषभ्रंशशैत्यंतो रोयगलग्रहान् चक्तकेमण्डुरुत्ताटमोवे
वचोचपञ्चषकं श्रभीरुवीरपसन्नरानायनवलानयं मोदेव
वस्तुप्रर्णीपर्णी नीवंतीजीवकर्षभकम् मधुकंमधुकंविभोवि
दारीश्रावणीयुगं दोभमक्कातवदीरदीरिपर्णी काश्मरीस
हू दीरीत्तगोत्तरवोड्ग्रावादिमधुरोगणः अम्लाधारीः

ॐ
अ·हृ·
५।

वलाम्लीकामातुलुंगाम्लवेतसम् दाडिमं रजनीं तक्रं चुक्रीकंपा
लेवतं दधिः आम्रमाम्रातकं भव्यं कपित्थं करमर्दकम् वरं सौ
वर्चलं कृष्णं विडं सामुद्रमौद्भिदम् रोमकं पांसुजं सीसं क्षारश्च
लवणो गणः तिक्तः पटोली त्रायन्ती वालकोशीरचन्दनं भू
निम्बनिम्बकटुकातगरागुरुवत्सकम् नक्तमालद्विरजनीमु
स्तमूर्वाटरूषकम् पाठापामार्गकंसायोगुडूचीधन्वयासके
पंचमूलं महद्व्याघ्रौ विशालातिविषावचा कटुको हिंगुमरि
चं क्रिमिजित्पंचकोलकं कुठेराद्या हरितकाः पित्तं मूत्रमरुष्क
रम् वर्गः कषायः पथ्याक्षौ शिरीषः खदिरो मधुः कदम्बोडुम्ब
रं शुक्ताप्रवालाञ्जनगैरिकम् वालं कपित्थं खर्जूरं बिसपद्मो
त्पलादि च मधुरं श्लेष्मलं प्रायो जीर्णाच्छालियवादृते ॥ अ ५।
पथ्यं लवणं प्राय ॥ चक्षुषोन्यत्र सैन्धवात् ॥ ॥ ॥

तिक्तं कटु च भूयिष्ठमवृष्यं वातकोपनं ऋतेऽमृतापटोलीभ्यां शु
ण्ठीकृष्णारसोनतः कषायं प्रायशः शीतं स्तम्भनं चाभयां विना ।
रसाः कट्वम्ललवणा वीर्येणोष्णा यथोत्तरं तिक्तः कषायो मधुर
स्तद्वदेव च शीतला तिक्तः कटुः कषायश्च रूक्षा बद्धमलास्तथा
पट्वम्ललमधुराः स्निग्धाः सृष्टविण्मूत्रमारुताः पट्वाः कषायः तस्मा
च्च मधुराः परमं गुरुः लघुरम्लः कटुस्तस्मात्तस्मादपि च तिक्तक
संयोगाः सप्तपंचाशत्कल्पना तु त्रिषष्टिधा रसानां यौगिकत्वेन
यथास्थूलं विभज्यते एकैकहीनास्तान्पंचदश यान्ति रसा द्वि
के त्रिके स्वादुर्दशाम्लः षट्त्रीन्पटुस्तिक्त एककं चतुःकेषु द
श स्वादुश्चतुरोऽम्लः पटुः सकृत् पंचकेष्वेकमेवाम्लो मधुरः पं
च सेवते द्रव्यमेकं षडास्वादमसंयुक्ताश्च षड्रसाः षट्पंचका
षट्च पृथग्रसास्युश्चतुर्द्विकौ पञ्चदशप्रकारौ भेदास्त्रिका ।

ॐ
अ·हृ·
५२

विंशतिरेकमेवद्रव्यंषड्रसाहारमितिद्विधषट्ः नीरसान्तुरसनीर
सभेदास्तारतम्यपरिकल्पनयाच संभवन्तिगणनामपीना।
दोषभेषजव्याख्यायोन्याः ॥ ॥ सूत्रस्थानेत्रयोदशोध्यायः ॥ ॥
अथातोरोगादिविज्ञानीयमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ ॥ दोषधात
मलाःश्लेष्मादेहस्यतेचलः उद्गारोक्षुत्तमनिःश्वासवेष्टावेगप्र
वर्त्तनैः सम्यग्गत्याचधातूनांमलानांपाटवेनच क्षुत्तृष्णानिवि
हृत्तापिनेन्द्रियस्पर्शनैः त्वग्रन्ध्ररक्तविप्रभाभयापोपायेक्षु
त्वमाजेवैः स्नेहाग्निरनाकितपनेसिद्धिवेपत्नमारोभिः प्रीणा
नेजीवनेलोकात्वेष्टाधारणाश्चरेण गम्भीरत्वादस्त्रयातनोश्रेष्ठक
मेक्रमास्मृते ब्रवणभः पुरीषस्यतन्मूत्रस्यक्लेदवाहनम् स्वेदस्य
क्लेशविशक्तित्वमलस्तुरनेनिलः १ कार्ष्यकार्ष्याश्मकाम ५२
त्वकंपानाम्लशाकत्तरहानवलानिद्रेन्द्रियभ्रंशप्रलापभ्रमदीनताः

ॐ
ग्र·कि·
५२

विंशतिरेकमेव द्रव्यं षड्रसास्त्विमिति द्विधाष्टिः नीरसात्तुरसनीर
सभेदास्तास्तस्य परिकल्पनयाच संभवन्ति गणनाममपीता ।
दोषभेषजवयातुरुपयोग्याः ॥ मनुष्यानेत्रयोरत्नस्योपाध्यायः ॥
मेध्यानारोग्यादिवितानीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ दोषधात
मला श्लेष्मरा देहस्याने चलः उच्छ्वासोच्छ्वासनिश्वासचेष्टावेगस
वर्तनैः सम्यग्गत्या च धातूनां मलानां पाटवेन च अनुगृह्णाति वि
कृतोपि मेलिङ्ग्यस्पर्शनैः त्वरस्तद्वविषभामेयायीशोयेऽङ्कु
व्यमात्वैः स्वभ्यास्थिरतारिविर्यन्तसिद्धवेयत्नमारभिः प्रीण
नेजीवनंलोकावनिद्धाधारणास्यरोण गम्भीरप्यादस्वयातनोश्लेष्मक
मेक्रमास्तने ग्रवधभः पुरीषस्यानुस्यस्सेकरवारहनम स्वेदस्य
क्लेदाविशब्दनिवृत्यस्तरकूकनेनिलः ३ कार्ष्यकार्ष्यामकामि ५२
तर्कपानाहृश शकृत्तरहात बलानिद्रेन्द्रियभ्रंशप्रलापभ्रमदीननः

पीतविएष्ठ्रनेनतत्तरत्तरटहाल्पनिड्नाः पित्रेस्त्रेष्काभिमट
नप्रेमकालस्पगौरवाने श्वेसपशेनपस्त्रयाड्डनछासाकासातिः
निड्नाः रसोपिस्त्रेष्काड्व्यकेवोसपः स्तीहविद्दयोः ऊछवा
तास्तपिनास्तगुल्मापक्रशकामलाः वांगानिलापामःसाह्र
रक्तवेनत्रमत्वेनाः मोसंगोड्डावुधपेक्लिगाएउरोदरवंथताः ऽ
केडादिषुधिमासंवतहस्मेटक्तयाह्रय ग्रल्पापिवेष्टितेष्यासे
सिफक्तेनाटरलेभने ग्रस्तयष्मस्तपिदेनोस्त्रमजानेयोगागो
रवम पर्वस्तमूलमत्ला निऊयोःक्कक्कानिद्भषकः श्वेतिस्त्री
कामतोहदिश्गुक्केशकापमरीमपि ऊत्तावाथ्मानमाटोपंगौर
वैवेटलोशाकृत मत्रेनवमनिस्तोदकनेप्पाकृनसंत्तिकम
सेरोनिसेटरोगेन्प्यकेडवेवलतेयेत हर्षीकारोनापिमलाव
ऊल्पगृहनादिभिः लिंगेनोएनिलेगसपसरोल्पभाषनेोहनम

श्री
अ·हृ·
४३

संज्ञामोहस्तथाश्लेष्मवृद्ध्युक्तामयसंभवाः पित्तेमन्देनिलःशीतंप्रभा
हानिः कफेभ्रमः श्लेष्माशयानांशून्यत्वंहृद्द्रवश्लथसन्धिता रसेरौ
क्ष्यंश्रमःशोषोग्लानिःशब्दासहिष्णुता रक्तेम्लशिशिरप्रीतिसिरा
शैथिल्यरूक्षताः मांसेक्षग्लानिगण्डस्फिक्शुष्कतासंधिवेदनाः मेद
सिस्वपनंकट्याःप्लीह्नोवृद्धिःकृशाङ्गता अस्थ्न्यस्थितोदःशदनंदन्तके
शनखादिषु अस्थ्नांमज्जनिसौषिर्यंभ्रमस्तिमिरदर्शनात् शुक्रे
चिरात्प्रसिच्यतेशुक्रंशोणितमेववा तोदोत्यर्थंवृषणयोर्मेढ्रंधू
मायतीवचः पुरीषेवायुरन्त्राणिसशब्दोवेष्टयन्निव कुक्षौभ्र
मतियात्यूर्ध्वंहृत्पार्श्वेपीडयन्भृशं मूत्रेल्पंमूत्रयेत्कृच्छ्राद्विवर्णं
सास्रमेववा स्वेदेरोमच्युतिःस्तब्धरोमतास्फुटनंत्वचः मलाना
मतिसूक्ष्माणांदुर्लक्ष्यंलक्षयेत्क्षयं स्वमलायनसंशोषैस्तत्स्थ
त्वात्तलाघवैः दोषादीनांयथास्वंचवृद्धिक्षयौभिषक् । ४३

तयेनविपरीतानांगुणानांवर्धनेनच वृद्धिर्मलानांसंसर्गाचत्तथं
चातिविसर्गतः मलोवितन्नारेहस्यतयोर्वृद्धिस्तुपीडनः तथा
स्थानिस्थितोवायुःपित्तंतुस्वेदरक्तयोः श्लेष्माशेषधातुनेषामा
श्रयाश्रयिणामिथः यदेकस्यतदन्यस्यवर्धनक्षपणौषधं
अस्थिमारुतयोर्नैवंप्रायोवृद्धिर्हितर्पणं श्लेष्मणानुगतात
स्मात्संतर्पणविपर्ययात् वायुनानुगतास्माच्चवृद्धिक्षयसमु
द्भवं विकारान्साधयेच्छीघ्रंक्रमाल्लंघनबृंहणैः वायुरन्यत्र
तज्जैस्तैरेवोन्यमयोनिजैः विशेषाद्रक्तवृद्ध्युत्थान्रक्तस्रुति
विरेचनैः मांसवृद्धिभवान्रोगांच्छस्त्रक्षाराग्निकर्मभिः स्थौल्य
कार्श्योपचारेणमेदोजानस्थिसंक्षयात् जातान्क्षीरघृतैस्तिक्त
संयुक्तैर्वस्तिभिस्तथा विड्वृद्धिजानतीसारक्रिययाविड्क्ष
योभवान् मेषाजमध्यकुल्माषयवमाषद्वयादिभिः मूत्रवृ

रू

ऊँ
अ॰हृ॰
५५

हितयोगात्स्यात्समयैः कुचिकित्सया व्यायामाभ्यंजनस्वेदमद्यैर्वै
शान्तये श्लेष्मलान् सक्थानस्वप्नकायाग्ने इशयात्र उसंक्षिताः
नीषांमाशानिरोमाभ्यां पात्रशेहितयोभवः एवोपात्तः परं
योद्भुपानीणाश्च हितम् दोषाउणरसेवानान्दषयेत्सभयो
मलान् श्रयोहीमस्मशिरसिरोनिसेद्वहानिव मलामला
यनानि स्रुयथासैते यनोगदः ओजस्तु तेजो धातूनां शुक्रान्तानां
वोपरं स्मृतं हृदयस्थमपि व्याप्यपि देहस्थितिनिबंधनम् स्नि
ग्धं सोमात्मकं शुद्धमीषल्लोहितपीतकं यन्नाशे नियतो नाशो
यस्मिंस्तिष्ठति तिष्ठति निःपद्यन्ते यतो भावा विविधा देह
संश्रयः ओजः क्षीयेत कोपक्षुद्ध्यानशोकश्रमादिभिः बिभेति दु
र्बलोऽभीक्ष्णं ध्यायति व्यथितेन्द्रियः विछायो दुर्मना रूक्षो भवेत् क्षा
मस्तत्क्षये जीवनीयौषधक्षीररसाद्यास्तत्र भेषजम् ११

पीतविएमत्रयदि पिपार्थयेताविरोधिनः नत्रयजन्ममस्रंच
नैतोतेह्रहिलयाजेयत् ऊर्वेनेदिकविरोषाविपरीतेसमानयोः
वृद्धादीएमस्रभयेहलनयोतिवृधास्तन यथावृलेपथास्रव
धोषाह्वयादितन्वेने ह्रपाणिजयनिसोणभसमास्वकर्मर्जवेने
यपवेरेहस्पसमाख्येनपवरोषाविषमाविधाय यस्मायना
स्तदितचर्यपवस्याहिवहेरिवरातिएीयाः ॥ सूत्रस्थानेए
कादशोध्यायः ॥ अथातोदोषभेदीयमध्यायंव्याख्यास्या
मः ॥ पक्वाशयकटीसक्थिश्रोत्रास्थिस्पर्शनेन्द्रियं स्थानंवात
स्यतत्रापिपक्वाधानंविशेषतः नाभिरामाशयास्वेदोलसीकारु
धिरंरसः दृक्स्पर्शनंचपित्तस्यनाभिरत्रविशेषतः उरःकण्ठ
शिरःक्लोमपर्वाण्यामाशयोरसः मेदोघ्राणंचजिह्वाचकफ
स्यसुतरामुरः प्राणादिभेदात्पञ्चात्मावायुःप्राणोत्रमूर्धगः ॥

टी
अ·हृ·
५५

उरः कण्ठचरो बुद्धिहृदयेन्द्रियचित्तधृक् ष्ठीवनक्षवथूद्गारनिः
श्वासान्नप्रवेशकृत् उरस्थानमुदानस्य नासानाभिगलांश्चरे
त् वाक्प्रवृत्तिप्रयत्नौजोबलवर्णस्मृतिक्रियः व्यानो हृदि
स्थितः कृत्स्नदेहचारी महाजवः गत्यपक्षेपणोत्क्षेपनिमेषो
न्मेषणादिकाः प्रायः सर्वाः क्रियास्तस्मिन्निबद्धाः शरीरिणां
समानोग्निसमीपस्थः कोष्ठे चरति सर्वतः अन्नं गृह्णाति पच
ति विवेचयति मुञ्चति अपानोपानगः श्रोणिबस्तिमेढ्रोरुगो
चरः शुक्रार्तवशकृन्मूत्रगर्भनिःक्रमणक्रियः पित्तं पञ्चात्
मकं तत्र पक्वामाशयमध्यगं पञ्चभूतात्मकत्वेपि यत्तैजस
गुणोदयात् त्यक्तद्रवत्वं पाकादिकर्मणानलशब्दितं पचत्यन्नं
विभजते सारकिट्टौ पृथक् तथा तत्रस्थमेव पित्तानां शेषाणामप्यनु
ग्रहं करोति बलदानेन पाचकं नाम तत्स्मृतं आमाशयाश्रयं पित्तं ५५

द्धिमेधाभिमानाद्यैरभिप्रेतार्थसाधनं साधकं हृद्गतं पित्तं रू
पालोचनतः स्मृतः दृक्स्थमालोचकं त्वक्स्थं भ्राजकं भ्राजनात्त्व
चः श्लेष्मा पंचधोरस्थः सत्रिकस्य स्ववीर्यतः हृदयस्यान्नवीर्या
च्चतत्स्थ एवांबुकारणा कफधाम्नाञ्च शेषाणां यत्करोत्यवलं
बनं अतोवलम्बकः श्लेष्मा यस्त्वामाशयसंश्रयेः क्लेदकः सोन्न
संघातक्लेदनाद्रसबोधनात् बोधको रसनस्थायी शिरःसंस्थोऽ
क्षतर्पणात् तर्पकः संधिसंश्लेषाच्छ्लेषकः सन्धिषुस्थितः इति
प्रायेण दोषाणां स्थानानि विकृतात्मनां व्यापिनामपिजानीया
कर्माणिच पृथक्पृथक् उष्मणपञ्चकाद्भूतायाः वायाः कुर्वन्ति सं
चयम् उष्मणकोपमुष्मणश्च संहितरसादयोगुणाः शीतेनयुं
क्तास्तेक्षायाघायंपित्तस्पर्जवने उष्मणकोपंमंदायावल्लमशी
तेनसंहिताः शीतेनयुक्तास्निग्धाद्याः कुर्वन्ति श्लेष्मणः चयम्

श्री
अ·हृ·
५९

उष्मेनकोपंतेनैवगुणाद्दृशोदयश्चसं चयोवृद्धिस्वधाम्नेवप्रद्वेषो
वृद्धिहेतुषु विपरीतगुणेच्छा च कोपस्तून्मार्गगामिता लिंगा॰
नांदर्शनंस्वेषाम अस्वास्थ्यंरोगसंभवः स्वस्थानस्थस्यसमताविका
रासंभवश्शमः चयप्रकोपप्रशमावायोर्ग्रीष्मादिषुत्रिषु वर्षा॰
दिषुतुपित्तस्यश्लेष्मणःशिशिरादिषु चीयतेलघुरूक्षाभिरोष
धीभिस्समीरणः तद्विधस्तद्विधेदेहेकालस्यौष्ण्यान्नकुप्यति अ
द्भिरम्लविपाकाभिरोषधीभिश्चतादृशम पित्तंयातिचयंको
पंनतुकालस्यशैत्यतः चीयतेस्निग्धशीताभिरुदकौषधि
भिःकफः तुल्येपिकालेदेहेचस्कन्नत्वान्नप्रकुप्यति इतिका
लेभावोयमहारादिवशात्पुनः १ चयादीन्यान्तिसद्योपिदोषा
कालेनवानतु १ व्याप्नोतिसहसादेहमापादतलमस्तकम् ५९
निवर्ततेतुकुपितो १ १ मलोल्पाल्प्याजलौघवत् १ १

नानारूपैरसंख्यातैर्विकारैः कुपिता मलाः तापयन्ति तनुं तस्मात्तद्धे
त्वाकृतिसाधनं शक्यं नैकैकशो वक्तुमतस्सामान्यमुच्यते दोषा ए
व हि सर्वेषां रोगाणामेककारणम् यथापक्षी परिपतन्सर्वतः
सर्वमप्यहः छायामत्येति नात्मीयां यथा वा कृत्स्नमप्यदः विका
रजातं त्रीन्दोषान्तेषां कोपे तु कारणं अर्थैरसात्म्यसंयोगः कालः
कर्म च दुष्कृतं हीनमिथ्यातियोगेन भिद्यते तत्पुनस्त्रिधा हीनो
र्थेनेन्द्रियस्याल्पस्संयोगः स्वेन नैव वा अतियोगोतिसंसर्गः सूक्ष्म
भास्वरभैरवं अत्यासन्नातिदूरस्थविप्रियं विकृतादि च यद्दृष्ट्या
वीक्ष्यते रूपं मिथ्यायोगस्स दारुणः एवमत्यल्पप्रपारीनिन्द्रियार्था
न्यथायथं विद्यात्कालस्तु शीतोष्णवर्षाभेदात्त्रिधा मतः सही
नो हीनशीतादिरतियोगोतिलक्षणः विपरीतस्वशीतादिमि
थ्यायोगः स लक्षणः कायवाक्चित्तभेदेन कर्मापि विभजेत्त्रिधा ।

श्री
अ॰हृ॰
५१

कायादिकर्मणोहीनाप्रवृत्तिर्हीनसंज्ञिताः अतियोगोतिवृ।
त्तिर्वेगोदीरणधारणात् विषमांगक्रियारंभपतनस्खलना
दिकान् भाषणंसामिभुक्तस्यरागद्वेषभयादि च कर्मप्राणा
तिपातादिदशधायच्चनिंदितम् मिथ्यायोगःसमस्तंतदि
हचामुत्रचाहितम् निर्दिष्टमेतद्दोषाणांकोपमात्रस्त्वनेकधा ऊर्ध्व
तिर्यग्विधिर्व्याधीवशात्कोष्ठांगसंधिषु शाखारक्तादयस्त्व
क्च बाह्यरोगायनंहि सः तदाश्रयामशव्यंगगंडालज्य
र्बुदादयः बहिर्भागाश्चदुर्नामगुल्मशोफादयोगदाः अंतः
कोष्ठंमहास्रोतआमपक्वाशयाश्रयः तत्स्थानाछर्द्यतीसार
कासश्वासोदरज्वरः अंतर्भागंचशोफार्शोगुल्मवीसर्पविद्रधीः
शिरोहृदयबस्त्यादिमर्माण्यस्थ्नांचसंधयः तन्निबद्धाःशिरास्नायु ५१
कण्डराद्याश्चमध्यमः रोगमार्गास्थितास्तत्रयक्ष्मपक्षवधार्दिक :

श्लेष्मामाशयस्थानप्रसादक्लेदोभेदनं सांगोगभंगपंकोचव॰
त्मह्रर्षणानर्पणं कंपपाङ्शयसैसार्यशोषस्पंदवेनेष्टनम् स्ले
भाकषायरसनावर्णाश्यावारुणापिवा कर्मानिवायोपित्रस
दाहरागोष्मपाकिताः स्वेराक्लेदःस्रुतिःकोपस्त्ररनंमूर्छनेम
दः कटुकाम्लौरसौवर्णःपाण्डुरारुणवर्जितः श्लेष्मणःस्नेह॰
काठिन्यकण्डूशीतत्वगौरवं बंधोपलेपस्तैमित्यशोफापस्तु॰
तिनिद्रुताः वर्णःश्वेतोरसौमाधुरलवणौचिरकारितः इत्यशे
षामपिव्याधियद्रूपंसोपलक्षणं दर्शनाद्यैर्विहितंतत्तस्यपु
पलक्षयेत् आद्यवस्थावभाजत्तःप्रपन्नानाम्ब्रविनिष्ठिनम् ३
स्वभ्यासात्साप्यतेदृष्टिःकर्मसिद्धिप्रकाशिनी चत्वारिमद्स॰
त्वानेनमात्रारेवजायते दृष्टःपचारजःकश्चित्कश्चित्सुखोप
तायजः उत्सकराभवत्यन्योव्याधिरेवंत्रिधास्मृतः यथानिरा

ॐ
ग्र॰ सि॰
४८

नैरोपोत्यंकउजो हेत्वभिविना महारंभोल्पकेरेनावानाक्षोरो
षकमजः विपत्तमुत्पन्नाश्चैवकर्मजाकर्मसंतयान गर्ककृ
मयजन्मान्तरदोषकर्मलयात्तया हिदासपरतेश्वनाद्याधर
योग्याः पुनर्द्विधा सर्वेत्राप्येवंरूपाख्यानानापेक्षाउपद्रवा
यथा हि ज्वरकोपशाषास्वतन्त्राः स्थलत्वाण्ण विपरीतात्तत्वाः
न्यत्र विधाद्रेवमलान्यपि तालत्वयाश्रयाहि तो विकृतानाप्र
तिज्वरं तेषां प्रधानप्रशमः प्रशामस्यास्यतत्त्वया पंचावि
किसेन्द्रणेविवावलवंतमुपद्रवम व्याधिक्लिष्टशरीरस्यपी
डाकरतरो हि मा विकारनामाकृत्शोलानतिक्षायान्करा व
न नहि सर्वविकाराणांनामतो स्थिभवा स्थितिः सयवकृपि
दोषः सप्रकृतिविशेषनः स्थानांतरानवमाप्यविकारांकरुतेवहू ४८
न तस्मिन्विकारप्रकृती बुद्ध्वा हेतुविशेषांवशीभ्रकृत्उपाद्रवं

रथिशनान
नयच १४

दृष्ट्वा देशं बलं कालमनलं प्रकृतिं वयः सत्वं सात्म्यं तथाहारमवस्था
श्च पृथग्विधाः सूक्ष्मसूक्ष्माः समीक्ष्यैषां दोषौषधनिरूपणे यो वर्त्तते
चिकित्सायां न स स्खलति जातुचित् गुर्वल्पव्याधिसंस्थाने।
सत्वदेहबलाबलात् दृश्यतेप्यल्पथा कालेनास्मिन्विहितोभ
वेत् गुरुं लघुमिति व्याधिं कल्पयंस्तभिषग्ध्रुवं अल्पदोषाकल्प
नया पथ्ये विभ्रम्य पद्यते ततोल्पमल्पवीर्यं वा गुरुव्याधौ प्रयोज
येत् तदीरयेत्तथा रोगान्संशोधनमयोगतः शोधनं त्वतियो
गेन विपरीतं विपर्यये क्षिणुयाच्च मलान्वे केवलं वपुरस्यति
अतोभियुक्तस्सततं सर्वमालोच्य सर्वथा तथा युञ्जीत भैषज्य
मारोग्याय यथाक्रमम् वक्ष्येनेनापरं दोषाविद्धत्यविभेदतः
पृथक्त्रीन्द्विसंसर्गात्रिधानवधत्वानवा क्षीणैवसमयावृद्धैः
षडेकस्यातिशयने त्रयोदश समस्तेषु षट्स्वेकातिशयेन च।

ॐ
अ॰हृ॰
५५

एकंतुल्याधिकैःषट्चतारतम्यविकल्पनात् पंचविंशतिमित्येवंवृ
द्धैःक्षीणैश्चतावता एकैकवृद्धिसमताक्षयैःषट्तेपृथक्चषट् एक
क्षयद्वंद्ववृद्ध्यासविपर्ययया पिते भेदाद्विषष्टिर्निर्दिष्टास्त्रिषष्टिः
स्वास्थ्यकारणम् संसर्गाद्रसरुधिरादिभिस्तथैषांदोषांस्तुक्षयस
समताविवृद्धिभेदैः आनन्त्यंतरतमयोगतश्चयातांजानीयादव
हितमानसोयथास्वम् ॥ सूत्रस्थानेद्वादशोध्यायः ॥ अथातो
दोषोपक्रमणीयमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ वातस्योपक्रमःस्ने
हःस्वेदःसंशोधनंमृदु स्वाद्वम्ललवणोष्णानिभोज्यान्यभ्यंगमर्द
नम् वेष्टनंत्रासनंसेकोमद्यंपैष्टिकगौडिकम् स्निग्धोष्णाबस्त
योबस्ति । नियमःसुखशीलता ॥ दीपनैःपाचनैःसि
द्धाः । स्नेहाश्चानेकयोनयः ॥ विशेषान्मेद्यपिशित ॥ ५५
रसतैलानुवासनं पित्तस्यसर्पिषःपानंस्वादुशीतैर्विरेचनं ।

पित्तस्य सर्पिषः पानं स्वादुशीतैर्विरेचनं स्वादुतिक्तकषायाणि भो
जनान्यौषधानि च सुगंधशीतहृद्यानां गंधानामुपसेवनं कण्ठे
गुणानां हाराणां मणीनामुरसा धृतिः कर्पूरचंदनोशीरैरनुलेपः
क्षणे क्षणे प्रदोषश्चंद्रमा सौधं हारिगीतं हिमोनिलः अयंत्रणसु
खमित्रं पुत्रसंदिग्धमुग्धवाक् छंदानुवर्तिनो दाराः प्रियाशील
विभूषिताः शीतांबुधारागर्भाणि गृहाण्युद्यानदीर्घिकाः सु
तीर्थविपुलस्वच्छसलिलाशयसैकते सांभोजजलतीरान्ते का
यमाने द्रुमाकुले सौम्या भावाः पयः सर्पिर्विरेकश्च विशेषतः ॥
श्लेष्मणो विधिना युक्तं तीक्ष्णं वमनरेचनं अन्नं रूक्षाल्पतीक्ष्णो
ष्णं कटुतिक्तकषायकं दीर्घकालस्थितं मद्यं रतिः प्रीतिः प्रजा
गरः अनेकरूपो व्यायामश्चिन्ता रूक्षं विमर्दनं विशेषाद्वमनं यूष :
क्षौद्रं मेदोघ्नमौषधं धूमोपवासगण्डूषा निःसुखत्वं सुखाय च ।

चि॰ सं॰ ५

उपक्रमाः पृथग्दोषाणां योयमुद्दिश्य कीर्त्तितः संसर्गसन्निपातेषु
तं यथास्वं प्रकल्पयेत् ग्रीष्मप्रायो मरुत्पित्ते वासन्तः कफमारुते
मारुतो योगवाहित्वात्कफपित्तेतु शारदः योज्याः पटुम्लमधुरा
वायोः क्रमेण रसाः क्रमात् पित्ते तिक्तस्ततः स्वादुकषायो वा रसा
हिताः कटुकाम्लतिक्तकषायाश्च कफामये चय एव जं
येद्दोषं कुपितं त्वविरोधयन् सर्वकोपे बलीयांसं शेषदोषाविरोधतः चि
कित्सेत् प्रयोगः शमयेद्व्याधिं योन्यमन्यमुदीरयेत् नासौ वि
शुद्धः शुद्धस्तु शमयेद्यो न कोपयेत् व्यायामादूष्मणस्तैक्ष्ण्याद्
हिताचरणतोपि कोष्ठाच्छाखास्थिमर्माणि द्रुतत्वान्मारुत
स्य च दोषा यान्ति तथा तेभ्यः स्रोतोमुखविशोधनात् वृद्ध्याभि
ष्यन्दनात्पाकात्कोष्ठं वायोश्च निग्रहात् तत्रस्थाश्च विलम्बेरन्
भूयो हेतुप्रतीक्षिणः ते कालादिबलं लब्ध्वा कुप्यन्त्यन्याश्रयेष्वपि ५०

तत्राल्पस्थानसंश्रयेषु तदेव्यामवलेषुतु ऊर्ध्वाश्रि किन्त्वात्वासेवव
लेनात्पाविभाविषु आगतेषामयेह्र पस्थनानाधनाकृतमवा । षा
यत्तिपगालारोषः वेषांपत्पातरविरं नर्याचतेषुतवयादेक्षा
गिनबलविनिक्रियात् आशयेनाम्नुयागेनसुविवाकोष्मानये
न नानाकोष्ठप्रयत्नांवयथासर्वैविनिर्देरेन स्नानेरायव
लभ्रंशागोरवातिलस्तृच्छताः आलस्यपंक्तिनिर्शीवमलमता
हविक्रमाः लिंगमलानेमामानेनिरामाणांविपर्ययः ३
ध्मानोल्पबलत्वेन रात्रसायपुवायते दुष्मासामयगातेरस
मासेषचत्वने आल्परोषाभयवानिदुष्टेभ्योन्योन्यमृक्कना
कोद्वेभ्योविषसेववदैन्यामस्यसंभवे यामेननेनसंपकारे
षाहूषावहूषिताः मासाद्रस्थपपरंपतेयेवरागात्तदेभवा
सर्वेदेह्रप्रविरतान्मासारोषानिर्देरेन लोकायात्रस्त्वेत

श्री
अ॰ हृ॰
५१

क्षिप्रान्क लागंयामावमानिव ग्राह्ययस्तु हिताशनायनेसुत्व
निर्हरतनः पाचनैर्नीयते स्निग्धैर्लाहेस्वपरिः कुर्यात् योऽजेय
क्षेपयनेकाले यथामन्त्रं यथाबलम् हत्वाशुशुक्तं वक्ष्येण हृत्य
मामा सयामलान् जाणे नवास्थे जन्मकार्यक्षयानाशुदेन
व नात्किमानरक्तं भेवानवामान्वहनः स्वयं धारत्सोदोषदे
दोषान्विहृमास्ते हितोगदः प्रह्मास्यागतोदोषान नुपलेहि
नाशनः त्रिवृद्धाः पाचनैर्लिप्तैः पाचयन्त्रिपनेत्वा श्रावणे
कार्तिके चैत्रमासि साधारणक्रमात् ग्रीष्मवर्षाहिमचितान्
वाय्वादीनाशु निर्हरेत् ॥ ४ ॥ आयमाधारणास्त्विछो श्रेन्तरे
प्राहरात्सया ॥ ४ ॥ प्राहत्स्याशुकृतनभसो शारदज्जस्वहैमस्टतो
नयन्सोमधनामस्ववसेतेयाथनंप्रति यतानि दृन्यकल्पस्वम ५१
दृश्यान्तेशापयनेभिषक् स्वस्यहनामभिप्रीतिश्यादोष्यादिवशानम

ह्लेनाशीतोष्णवर्षाणां प्रतीकारं यथायथं॥ प्रयोजयेत्क्रियांप्रा
प्तांक्रियाकालंनहापयेत॥ युंज्यादनन्नमन्नादौमध्येन्तेकवला
न्तरे॥ ग्रासेग्रासेमुहुःसान्नंसमुद्गंनिशिचौषधम॥ कफोद्रिक्तेगदे
नान्नंवलिनोरोगरोगिणः॥ अन्नादौविगुणेपानेसमानेमध्यइ
ष्यते॥ व्यानेन्तेप्रातराशस्यसायमाशस्यतूत्तरे॥ ग्रासग्रासान्तयोः
प्राणेप्रदुष्टेमातरिश्वनि॥ मुहुर्मुहुर्विषच्छर्दिहिध्मातृट्श्वासकासि
षु॥ योज्यंसभोज्यंभैषज्यंभोज्यैश्चित्रैररोचके॥ कम्पाक्षेपकहिध्मा
सुसामुद्गंलघुभोजिनां॥ ऊर्ध्वजत्रुविकारेषुस्वप्नकालेप्रशस्यते॥
सूत्रस्थानेत्रयोदशोध्यायः॥१३॥ अथातोद्विविधोपक्रमणीयं
व्याख्यास्यामः॥१॥ उपक्रम्यस्यहिद्वित्वाद्द्विधैवोपक्रमोमतः॥ ए
कःसन्तर्पणस्तत्रद्वितीयश्चापतर्पणः॥ बृंहणोलङ्घनश्चेतितत्पर्या
यावुदाहृतौ॥ बृंहणंयद्बृहत्वायलङ्घनंलाघवाययत॥ देहस्यभ

श्री
अ.हृ.
५२

वतः प्रायो भौमापमितरच्चते स्नेहनं रूक्षणं कर्म स्वेदनं स्तंभनं च
यत् भूतानामपि तद्द्वैयाद्द्वितयं नातिवर्तते शोधनं शमनं चेति
द्विधा तत्रापि लंघनं यदीरयेद्बहिर्दोषान् पंचधा शोधनं च तत् नि
रूहो वमनं कायशिरोरेकोस्रविस्रुतिः न शोधयति यद्दोषान्स
मान्नोदीरयत्यपि समीकरोति विषमान् शमनं तच्च सप्तधा पाच
नं दीपनं क्षुत्तृड्व्यायामातपमारुताः बृंहणं शमनं त्वेव वायोः पि
त्तानिलस्य च बृंहयेद्व्याधिभैषज्यमद्यस्त्रीशोककर्षितान् भारा
ध्वोरःक्षतक्षीणरूक्षदुर्बलवातलान् गर्भिणीसूतिकाबालवृद्धा
न्ग्रीष्मेपरानपि मांसक्षीरसितासर्पिर्मधुरस्निग्धवस्तिभिः ॥
स्वप्नशय्यासुखाभ्यंगस्नाननिर्वृतिहर्षणैः मेहामदोषाति।
स्निग्धज्वरोरुःस्तंभकुष्ठिनः बृंहणे लंघने कालसमितिमेसेप्रिवा ५२
तजित् समीरणानपायादिकिंचनाल्पबलैनरान् ॥ २ ॥

विसर्पविद्रधिप्लीहशिरःकण्ठाक्षिरोगिणः स्थूलांश्च लंघयेन्नित्यं
शिशिरे त्वपरानपि तत्र संशोधनैः स्थौल्यबलपित्तकफाधिकान्
आमदोषज्वरछर्द्दिरतीसारहृदामयः विबन्धगौरवोद्गारहृल्लासा-
दिभिरातुरान् मध्यस्थौल्यादिकान्प्रायः पूर्व्वं पाचनदीपनैः ए-
भिरेवामयैरार्त्तान्हीनस्थौल्यबलाधिकान् क्षुत्तृष्णानिग्रहैर्दो-
षैस्त्वार्त्तान्मध्यबलैर्दृढान् समीरणातपायासैः किमुताल्पब-
लैन्नरान् न बृंहयेल्लंघनीयान्बृंह्यांस्तु मृदु लंघयेत् युक्त्या वा दे-
शकालादिबलतस्तानुपाचरेत् बृंहिते स्याद्बलं पुष्टिस्तत्साध्याम-
यसंक्षयः विमलेन्द्रियता सर्गो मलानां लाघवं रुचि क्षुत्तृट्स-
होदयःशुद्धहृदयोद्गारकण्ठता व्याधिमार्द्दवमुत्साहस्तन्द्रानाः
शश्च लंघिते अनपेक्षितमात्रादिसेविते कुरुतेपि तत् अतिस्थौल्या-
तिकार्श्यादीन्वक्ष्यन्ते ते च सौषधं रूपं तैरेव च ज्ञेयमतिबृंहितलंघिते

श्री
अ.हृ.
५३

ग्निश्लेषोल्पापवीमेहज्वरोदरभगंधराः कासमसन्यासहृल्लासऽ
रारीनतिधाह्रणम् तथमेधोनिलश्लेष्मनाशनंसर्वसिद्धते अ
लत्नजीर्णशाकमाकयवमुद्गमसकृदं मस्तरंगहतारिष्टविस्ना।
शोधनजागरे मधुनोत्रिफलालिह्याद्गुडूचीमभयांघनम् रसा
ञ्जनस्यमहतापंचमूलस्यगुग्गुलो शिलाजतुप्रयोगश्चसामि
मन्थरसोहिताः विडंगेनागरंक्षारंकालोहरजोमधुः यव
वामलकचूर्णंचयोगोतिस्थौल्यदोषजित् व्योषकटोवरास्वग्रुः
विडंगानिविशाख्यिताः हिंगुसौवर्चलाजाजीयवानीधान्यचि
त्रकाः निशाबृहत्योहपुषापाठामूलंचकेबुकान् एषाञ्चूर्णंमं
धूत्थंतैलंवसहशांशकं सक्तुभिःषाडशगणैर्युक्तंपीतंनिहंति
ते अतिस्थौल्यादिकान्सर्वान्रोगानन्यांश्चतद्विधान् हृद्रोगकामला
श्वित्रकासश्वासगलग्रहान् बुद्धिमेधास्मृतिकरःसन्नस्याग्निदीपनम् ५३

ष्ठीनिकार्यंभ्रमाकासतृष्णारुचिमरोचकः हिक्काग्निनिद्राहृत्कच्छो
त्रमुक्तौजस्तृड्ज्वरस्तथः वर्तितस्नवजेयोरुचकपार्श्वरुजाज्वरः
प्रलापोध्मानिलग्लानिच्छर्दिपर्वास्थिभेदनम् वचोघृतग्रहार्य
श्वजायेतेनिविलेचनात कार्श्यमेववृंस्याल्पानाहिस्मलेसभेष
जं श्लेष्मणांलेवनेक्राथमतिमरोगिवातजित मधुराम्लगयमोदि
मेषेल्लोपुत्यनुवनस्पति कृमिसाम्यविभाम्पनविपरीतनिषेवणं
योजयेद्बृंहणानम् सर्वेपानानुभोजने श्रविंतयाद्दर्षणेनभृवेस
तुर्येणेनव स्वभप्रसंगाश्वकृशपावराहृदुरवपुष्यति नहिमासम
मकिंचिदन्यदेवहृबृंहणकृत मांसादमांसमांसेनसंस्कृतताविः
षेषतः गुरुचानर्पणस्थूलेविपरीतेहिमंकृपणा यवगोधूमम
भयोत्तयोगादितकल्पनान् दोषगत्याविविधिनेग्राहिभेयाद
भेदतः नपक्रमाणकदिनाद्विनावपिगासरव २२ मूत्रमानेव

ग्रं
अ·हृ·
५४

र्दशोध्यायः ॥ ॥ अथातश्शोधनादिगणसंग्रहमध्यायं व्याख्या
स्यामः ॥ ॥ मदनमधुकलम्बानिम्बबिम्बीविशालात्रपुसकुटज
मूर्वादेवदालीकृमिघ्नं विदुलदहनचित्राः कोशवत्यौ करञ्जः कण
लवणवचैलासर्षपाश्छर्दनानि निकुम्भकुम्भत्रिफलागवाक्षी ।
स्नुक्शङ्खिनीनीलिनितिल्वकानि शम्याककम्पिल्लकहेमदु
ग्धा दुग्धं च मूत्रं च विरेचनानि ॥ मदनकुटजकुष्ठदेवदालीमधुकव
चादशमूलदेवदारुरास्नाः यवमिसिकृतवेधनं कुलत्था मधुलवणं त्रिवृ
ता निरूहणानि ॥ वेल्लापामार्गव्योषदार्वीसुरलाबीजं शैरीषं वार्हतं
शैग्रवं च सारो माधूकः सैन्धवं तार्क्ष्यशैलं त्रुट्यौ पृथ्वीका शोधयन्त्यु
त्तमाङ्गं ॥ भद्रदारु नतं कुष्ठं दशमूलं बलाद्वयं वायुं वीरतरादिश्च
विदार्यादिश्च नाशयेत् ॥ दूर्वानन्तानिम्बवासात्मगुप्तागुन्द्राभीरु ।
शीतपाकीप्रियङ्गु न्यग्रोधादिः पद्मकादिः स्थिरे द्वे पद्मं वन्यं सारिवाद्य श्रीः ५४

ग्वधादिरर्कादिर्मुस्ककाद्योवलासजित् जीवंतीकाकोल्यौ
द्वेमेदेमुद्गमाषपर्ण्यौ ऋषभकजीवकमधुकंचेतिगणोजी॰
वनीयाख्यः विदारिपंचांगुलवृश्चिकालीवृश्चीवदेवाह्वयशू
र्पपर्ण्यः कण्डूकरीजीवनह्रस्वसंज्ञेद्वेपंचकेगोपसुतात्रिपा
दी विदार्यादिरयंहृद्योबृंहणोवातपित्तहा शोषगुल्मांगमर्द्दो
र्ध्वश्वासकासहरोगणः सारिवोशीरकाश्मर्यमधूकशिशिरद्व
यम् यष्टीपरूषकंचेतिहन्तिपित्तास्रतृड्ज्वरान् पद्मकपुण्ड्रौ
वृद्धितुकर्द्ध्यःशृंग्यमृतादशजीवनसंज्ञाः स्तन्यकराघ्नन्तीरण॰
पित्तंप्रीणनजीवनबृंहणवृष्याः परूषकंवराद्राक्षाकट्फलं
कतकात्फलं राजाह्वदाडिमशाकंतृण्मूत्रामयवातजित् अंज
नंफलिनीमांसीपद्मोत्पलरसांजनं सैलामधुकनागाह्वंवि
षान्तर्दाहपित्तनुत् पटोलकटुरोहिणीमधुस्रवगुडूचीपाठा॰

न्वितं निहंति कफपित्तकुष्ठज्वरान्विषं वमिमरोचकं कामलं गुडू
चीपद्मकारिष्टधानकारक्तचंदनं पित्तश्लेष्मज्वरछर्दिदाहतृष्ण
घ्नमग्निकृत् आरग्वधेंद्रयवपाटलिकाकतिक्तानिंबामृतामधु
रसास्रुववृक्षपाठाः भूनिंबसैर्यकपटोलकरंजयुग्मसप्तछदा
ग्निसुषवीफलबाणघोण्टाः आरग्वधादिर्जयति छर्दिकुष्ठविष
ज्वरान् कफं कंडूं प्रमेहं च दुष्टव्रणविशोधनः असनतिनिशभूर्जश्वे
तवाहप्रकीर्याः खदिरकदरभंडीशिंशपामेषशृंग्यः त्रिहि
मतलपलाशाः जोङ्गकः शाकशालौ क्रमुकधवकलिंगछागक
र्णाश्वकर्णाः असनादिर्विजयते श्वित्रकुष्ठकफक्रिमीन् पाण्डुरो
गं प्रमेहं च मेदोदोषनिबर्हणः वरुणसैर्यकयुग्मशतावरीदह
नमोरटबिल्वविषाणिकाः । द्विबृहतीद्विकरंजजयाद्वयं
बहलपल्लवदर्भरुजाकराः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वरुणादिःकफंमेदोमंदाग्नित्वंनियच्छति आढ्यवातंशिरःशूलंगु
ल्मंचान्तःसविद्रधिं ऊषकस्तुत्थकंहिङ्गुकासीसद्वयसैंधवम् ।
सशिलाजतुकृच्छ्राश्मगुल्ममेदःकफापहम् वेल्लान्तरारणिकबूक
वृषाश्मभेदगोकण्टकोत्कटसहाचरबाणकाशाः वृक्षाद
नीनलकुशद्वयगुण्ठगुन्द्राभल्लूकमोरटकुरण्टकरम्भपार्थाः व
रोवीरतराद्यायंहन्तिवातकृतान्गदान् अश्मरीशर्करामूत्रकृच्छ्रा
घातरुजापहः रोध्रशावरकरोध्रपलाशाजिङ्गिणीसरलका
ट्फलयुक्ताः कुत्सिताम्बकदलीगतशोकाःसैलवालुपरिपेल
वमोचाः एषरोध्रादिकोनाममेदःकफहरोगणः योनिदोषह
रःस्तम्भीवर्ण्योविषविनाशनः अर्कालर्कौनागदन्तीविशल्या
भार्गीरास्नावृश्चिकालीप्रकीर्या प्रत्यक्पुष्पीपीततैलोदकीर्या
श्वेतायुग्मंतापसानांचवृक्षः अर्कादिकोवर्गःकफमेदोवि

ग्रं. छि. ५८

षापहः क्रिमिघ्नः प्रशमनो विशेषाद्व्रणशोधनः सुरसयुग
फणिज्जकालामालाविडङ्गखरबुसवृषकर्णीकट्फलाकास
मर्द्दः क्षवकखरसिभार्गीकार्मुकाः काकमाचीकुलहलविष
मुष्टीभूस्तृणोभूतकेशी सुरसादिगणः श्लेष्ममेदस्क्रिमिनिसूद
क्रिमिनिसूदनः प्रतिश्यायरुचिश्वासकासघ्नोव्रणशोधनः
प्रतिश्यायरुचिश्वासकासघ्नोव्रणशोधनः गुल्मप्लीहाश्मरी
पाण्डुमेदोर्शःकफशुक्रजित् वत्सकमूर्वाभार्गीकटुकामरिच
घुणप्रियागण्डीरैलापाठाजाजीकट्वङ्गफलाजमोदासिद्धार्थ
वचा जीरकहिङ्गुविडङ्गपशुगन्धापञ्चकोलकंहन्तिचलकफमेदः
पीनसगुल्मज्वरशूलदुर्नाम्नः वचाजलददेवदारुनागरा
तिविषाभयः हरिद्रद्वययष्ट्याह्वकलशीकुटजोद्भवः वचाहरि
द्रादिगणावामातीसारनाशनौमेदःकफाढ्यपवनस्तन्यदोषनिव

हेतौ ९

प्रियंगुपुष्पाञ्जलरीअगुग्गपद्मासनम् विल्वपात्रंपृथक्पिण्डंस्मो
सभेषजकल्कया: डुरुएकवटीभोज्यपत्रैस्त्रिण्यादिषुक्रमात् ।
वेष्टयितास्मगारालिम्पयवयत्नेनगोसर्षे: प्रवेश्यरीभैरव्याभेषं
क्व निःपीडनद्रसम् नेत्रेनपूर्णावपुज्याकृतेदुग्धीणियावयेत् ले
एवरहेनिरहनोनेष्ठकोसौमसर्वोहितमोपरः प्रमपिन्नेवयोरेवयोगात्त
प्रवृत्तमवत् तर्पणपटुपाकचनस्पानन्देनयोजयेत् यावैनियं
नियुञ्जीतहितनलारहितभागभवेत् मालतीमल्लिकापुष्पैर्वेष्टाद्दा
निवसेनिशां सर्वान्मनागेनबलायरत्नेऊर्वीतरुस्पाजनेनपेणा
ये: दृष्टिविनिघ्नाविविधगजस्तनमामृयंजायतपकद्गुपम् ॥
नृपस्थानेनवतविंशोध्याय: अथातोनेत्रविधिमध्यायंव्याख्या
स्याम: ॥ नानाविधानेशल्यानांनानादेशप्रभाषिणां नाडीनाम
भुपायोपलब्धयेनेत्रयन्त्रस्पर्शने अथोभगंधरादीनांशस्त्रकाराग्नियो

ऊ
सु·टि
५१

जने शेषांगपरिवत्ताणां तथावस्तिरिकर्मणि चरिकालावसृंगं
वजमवोशरिकानि च अनेकरूपकार्याणि येआणिविवियान
तः विकल्पकल्पयेद्बुद्ध्यापथाप्रलेवृवलपते तल्पाणिकंक
सिंहकाकादिमृगपत्तिणाम सुखैर्मृगेणानियंत्रानाकर्यात्म्लत
कानि च अष्टादशांगुलायामान्यायमानिचमसूरिशः मसूरा
कारपर्यंतैः कण्ठैर्वृत्तानिकीलकैः विद्यात्माखिकर्यन्त्राणि ह
मूलेअंकुरशालानि च नेहूहिरमृत्सिप्रसल्प्रपल्पाहरमिष्यते २
कीलवहविमुक्ताग्नौ मुद्रेशोकाद्भुशारअलो तालकेन सुस्वप्य
यानलानतशल्यापकर्षणे षडंगुल्यान्याहरणे तत्रशल्या
पपत्तसणे मकुटीत्रल्लरंतजमलेन वकर्षणे द्वादश
गुलेमत्स्यतालवदेकतालके तालयंत्रेस्त्रेनकर्णनाडीशल्य
पहारिणी नाडीयन्त्राणिश्वपिराणिएकानेकाप्रवाणि स्रोतोग

तनिशल्यानां १
५१

मास्यानां चदर्शने क्रियाणां स्वरकर्नायकं योराद्दृषणायच नदि
स्तारपूरणाद्दरखौशोनान्तेनरोपनः दशांगुलायत्नाहतः कंठशल्या
वलोकिनी नाडीपञ्चशुल्वाच्छिद्राचन्नः कर्णस्य सेयद्दे वर्णगस्या
द्दिकलस्यानिच्छिद्रातन्मात्राणतः वर्णगकर्णमिस्यानानाद्दे वंष्टा
त्तुरोपनः नाडीरेवं वराङ्गान्यानुद्दं शल्यानिकारयेत् पद्मकर्णि
कयाम्नाभिमद्दर्शाद्दादशांगुला चतुर्थीसूशिरानाडी शल्यावि
चोरितेनीमना सर्वमांगोमनाकार्यपंत्रकचतुरंगुलम् नाद्दे
पंचांगुलेषु सां प्रमस्तानां षडंगुलम् द्विच्छिद्रदर्शनेन्याये रेकच्छि
द्रं तुकर्मणि मध्येस्यात्पञ्च्छुलेच्छिद्रमशुषोट रविस्तरणाम् स्वधा
गुलाच्छितोयन्तकर्णिकं चतुरक्षणं शास्याल्पनादशाच्छिद्रय
त्रमर्शः प्रपोडनम् सर्वथायुनयेराष्टं च्छिद्राद्द्वंभगंपंरे चा
णां तुधापीसासमेकेच्छिद्रानां ग्रंगुलद्वयम् प्रदीशानीमदीणाद्द

ॐ ग्र॰हि॰
५८

ऽस्याङ्गुलं पर्वपञ्चवत् अङ्गुलिकाणां कं चात्रवार्द्धवाचन्द्राङ्गुलं
हिहितुङ्गमेखला कार्या नवाविंशत्यङ्गुले योनिश्चैणादलमध्ये
कृषे वेदो ऽष्टाङ्गुले कुण्डावृत्तवत्तभिन्नसंभोगजलाननमु
ष्वेत्सप्तमात्रमाक्रान्तं मूलेन दिकमेंडे व पञ्चीशाश्रीकृणाम्भः
गन्धालनाय षडङ्गुले १ वासिपञ्चाशतेन मूलपद्याम्कपानवा
रणाः त्रिकुमयकल्पमाशुशृतिलहकमौ षुमायनात् द्वाभ्या व
तोर्भिरश्वाभिसंजीवयेन्निपाकमात् क्रमशमध्येतमामाग्रालता
लाभ्यमुद्दमीपसौ कल्पयेन्मादरोषासीन्मागोवनेलवाय
सौ स्वस्तनीजोणीपवान्तेत्विरोवस्वहयेवद् शामनाः त्वहनो
नानोमध्यमावस्तुपासने मुहलोणसमयाटेसभकोल्पृहि
नः स्व वलहृदिपासीनत्वहविणमध्यपीलिश्व हीसह
निन्यमेशाग्रिस्तविनाक्लौशभीनिश्रुम्टकोष्ठान्पशेषकाः ५८

लोसौ सेत्कृशेषु च प्राङ्मध्योत्तरभक्तोसावधोमध्योर्ध्वदेहजान्
व्याधीञ्जयेद्बलं कुर्यादङ्गानाञ्च यथाक्रमं वातश्लेष्मक्षेनापिने
शे होनारात्रावपत्तये ग्रासोपलेपमुद्देश्चैनावराङ्गः करेणव
जीर्णाजीर्णविशङ्कायां पुनरुष्णोदकं पिबेत् तेनोद्गारविशु
द्धिः स्यात्ततश्च लघुता रुचिः भोज्योन्नं मात्रया पास्यन् श्वः पिबन्पीत
वानपि द्रवोष्णमनभिष्यन्दि नातिस्निग्धमसङ्करम् उष्णोद
कोपचारी स्याद्ब्रह्मचारी क्षपाशयः न वेगरोधी व्यायामक्रोध
शोकहिमातपान् प्रवातयानयानाध्वभाष्यात्यसनसंस्थितेः
नीचात्युच्चोपधानाहःस्वप्नधूमरजांसि च यान्यहानि पिबेत्ता
नि तावन्त्यन्यान्यपि त्यजेत् सर्वकर्मस्वयं प्रायो व्याधिक्षीणे
षु च क्रमः उपचारस्तु शमने कार्यः स्नेहे विरिक्तवत् त्र्यहमच्छं
मृदौ कोष्ठे क्रूरे सप्तदिनं पिबेत् सम्यक्स्निग्धोथवा यावदृतः

ॐ
अ.हृ
५५

समाप्तीभवेत्परं वात्मानुलोम्यंदीप्तोग्निर्वर्चस्निग्धमसंहतः ऽ
स्नेहोद्वेगक्लमःसम्यक्स्निग्धेरूक्षेविपर्ययः अतिस्निग्धेतुपाण्डुत
घ्राणवक्त्रगुदस्रवः अमात्रयाहितेकालेमिथ्याहारविहारतः
स्नेहाकरोतिशोफार्शस्तन्द्रास्तम्भविसंज्ञताः कण्डूकुष्ठज्वरोत्क्ले
शशूलानाहभ्रमादिकान् क्षुत्तृष्णोल्लेखनस्वेदरूक्षपाना
न्नभेषजंतक्रारिष्टखलोदालयवश्यामाककोद्रवं पिप्पली
त्रिफलाक्षौद्रपथ्यागोमूत्रगुग्गुलुः यथास्वंप्रतिरोगंचस्नेह
व्यापदिसाधनम् विरूक्षणेलंघनवत्कृतातिकृतलक्षणम्
स्निग्धद्रवोष्णधन्वोत्थरसभोजीसमाचरेत् स्निग्धस्त्र्यहंस्थि
तःकुर्याद्विरेकंवमनंपुनः एकाहंदिनमन्यच्चकफमुत्क्लेश्यत
त्करैः मांसलामेदुराभूरिश्लेष्माणोविषमाग्नयः स्नेहोचिता ५५
श्चयेस्नेह्यास्तान्पूर्वंरूक्षयेत्ततः संस्नेह्यशोधयेदेवंस्नेहव्यापन्नजायते

ग्रलंमलीनीरपितंस्नेहस्याशास्यनोगनः वालवृद्धादिषुस्ने
हपरिहारासहिस्नुषु योगानिमाननुद्योगामयस्नेहान्प्रयोजये
त् प्राज्यमांसरसास्तेषुपेयावास्नेहभर्जिनः तिलचूर्णश्चसस्नेह
फाणितःकृसरांतथा क्षीरपेयाघृताढ्योष्णाद्ध्नोवासगुडशर्क
रा पेयापंचप्रसृतास्नेहैस्तण्डुलपंचमैः सप्तैतेस्नेहनास्सद्यस्ने
हाश्चलवणोल्बणाः तद्धिविष्यन्दिपटुलवणंसूक्ष्ममुष्णंव्यवायिच गु
डानूपामिषक्षीरतिलमाषसुरादधि कुष्ठशोफप्रमेहेषुस्ने
हार्थंनप्रकल्पयेत् त्रिफलापिप्पलीपथ्यागुग्गुल्वादिविपा
चितान् स्नेहान्यथास्वमेतेषांयोजयेदविकारिणः हीनानां
नमयैराग्निदेहसंधितगणः व्रणान् शीर्णास्त्रिपरिशुष्का
हः प्रत्युग्रपानेवलवणिवृकः स्नेहद्विषोमन्दजरस्तनास्नेहःस्ने
हापमीदोषहृद्वःप्रतिश्रुतः ॥ सूत्रस्थानेषोडशोध्यायः ॥

ॐ
अ·हृ·
६·

अथातः स्वेदविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ स्वेदस्तापोपनाहो-
ष्मद्रवभेदाच्चतुर्विधः तापोऽग्नितप्तवसनफालहस्ततलादिभिः
धान्यैः समस्तैर्गन्धैश्च रास्नैरण्डजटामिषैः उद्रिक्तलवणैः स्नेहचुक्र-
तक्रपयःप्लुतैः केवले पवने श्लेष्मसंसृष्टे सुरसादिभिः पित्तेन प-
द्मकाद्यैस्तु साल्वणाख्यैः पुनः पुनः स्निग्धोष्णवीर्यैर्मृदुभिश्चर्म-
पट्टैरपूतिभिः अलाभे वातजित्पत्रकौशेयाविकशाटकैः व-
येरात्रौ दिवा बद्धं मुञ्चेद्रात्रौ दिवाकृतम् ऊष्मा तूत्कारिकालोष्ट-
कपालोपलपांसुभिः पत्रभङ्गेन धान्येन करीषसिकतातुषैः
अनेकोपायसन्तप्तैः प्रयोज्यो देशकालतः शिग्रुवारुणकैरण्ड-
करञ्जसुरसार्जकात् शिरीषवासावंशार्कमालतीदीर्घवृन्ततः ः
पत्रभङ्गैर्वचाद्यैश्च ॥ मांसैश्चानूपवारिजैः ॥ दशमूले- ६०
नचपृथक ॥ सहितैर्वा यथामलम् ॥ ॥ ॥ ॥

त्विहवद्भिश्चराजवृक्षवाविस्तीरापिसार्पिनैः कुंभीःगलंतीनाडींभिर्वा
मूत्रपिवारुजार्दितं वाससमाच्छादितगात्रंस्त्रिर्पसिंचेद्यथासुखं
नैरेववाम्बुवाश्चूर्णःकृएरंस्मवीगागोनिले अवगाह्यन्नरोगीहृदर्शाः
सेकाच्छायकृत्वच निर्वातेनवहिर्हिभिरप्याजीर्णान्नस्वेदमाचरेत्
व्याध्यव्यायितनयेशीतेस्वेदोऽल्पमध्यवरावरे कफानाहृत्स्नणहृत्ता
हृत्ताहित्रयंकफानिले आमाशयगतेवायौकफेपक्वाशयाश्र
ये रूक्षपूर्वंतथास्नेहपूर्वंस्थानानुरोधतः अल्पंवंक्षणयोस्त्व
ल्पंदृङ्मुष्कहृदयेनवा शीतशूलक्षयेस्विन्नोजातेऽङ्गानांच
मार्दवे स्याच्छनैर्मृदितःस्नातस्ततःस्नेहविधिंभजेत् पित्तास्र
कोपतृण्मूर्छास्वराङ्गसदनभ्रमः संधिपीडाज्वरश्यावरक्तमं
डलदर्शनं स्वेदातियोगाच्छर्दिश्चतत्रस्तंभनमौषधं विषक्षाराः
ग्न्यतीसारच्छर्दिमोहातुरेषुच स्वेदनंगुरुतीक्ष्णोष्णंप्रायस्तं

श्री
गु.का.
९१

भवन्त्यथाः इत्युक्ति रसरविग्यथहल स्तुसंवभेषजम सदतं
लेभन्ते मेलाप स्वमहत्त सरइवम प्रायत्तिकंकषायंवमधु
देवसमासनः नेभिनस्मावलेलव्ये यथोक्तमयसंलयान्
लभनकल्लाग्रसंकोचकंयमावाच्चन ग्रहैः घोराघ्रलकुक्ष
रेत्रूपावैरलिखभिनमारिशान नवेदयेरतिस्थलहलइवल
नद्धिनः लभनीयसलतोणत्ताममध्यकारिणः निमि
रोदरदीसर्पकुष्ठशोषव्याधिरोगिणः पीनइरयरपिस्वहमधु
कविरेचनान् भहदवयगदयलानिकोयपशाकभयादिनान्
त्वहृत्स्माकम्बलापायुमोक्षिनः पित्तपीडितान् गर्भिणीं
स्त्रिनासूतामृउयानयनेगोद धामकायपमगासधाध्यानविवेय
षु सर्वभेदानिलयाधिभ्यालंभसगोरवे मूत्रकृच्छ्रवयग्रथिष
स्कुतदस्त्वग्रहे महनेष्कुक्योलल्पा मायामेधानकारण्डके ॥ ९१

मूत्रकृच्छ्रार्त्तेप्यग्रन्थिश्लकाचानाय्यमारुते स्तेरंयवांयपेऊर्पीन
दोषपविभागतः हेतोर्हितनवास्मेयोवानेमेप्पाकफाहृते निवा
नेग्रहमायामोगुरुप्रावरणंभयं उपनाहाहवक्रोधामहरिपानं
तृष्णापहः स्नेहक्रियाः कोष्ठगाधान्नगावाहोनोलीनायेवशा
न्वाष्यिसंशोर्ध्यः दोषैस्तैरेसैंडवीहूकन्पकेष्ठनीनास्रस्पकुद्दिभिन्नि
त्ययेते ॥ मृच्चधानेसमाटेशोध्यायः ॥ अथातो वमनविरेच
नविपिमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ ॥ कफेविदग्धाहमनेसेयो
गोवाकफोत्क्लेशे नहद्दिरेवनेपित्ते विशेषेणानवामयेत् नवः
ज्वरातिसारायाः पित्तास्रगाजयाविएः कुष्ठमेहापचीग्रंथिश्ली
पदोन्माचकासिनः श्वासोल्लहृल्लासवीसर्पस्तन्यदोषोर्ध्वरोगिणः
श्ववस्यापाभिघातीहृद्रः स्वपिनोभिन्नतुर्वलिनः बालवृद्धकृशा
स्थूलप्रदेगादिनर्तुर्बलः पभक्कवमपुम्मेहनिमिरक्रिमिकोष्टिनः

श्री
अ.हृ.
९२

ऊर्ध्वजत्रुसवातासृग्दत्तवातिहृतस्रवाः मूत्राघातास्मरीगुल्मोदुर्वीसा
निग्निर्वेसः तदावनेत्रमाष्ठीलापार्श्वरुग्वातरोगिणः अन्ने
विषगराजीर्णाविरुद्धाभ्यवहारतः प्रसक्तवमथ्याः सर्वप्राणेना॰
मज्वरोपिच धूमार्तैः कर्मभिर्वन्द्यामैर्वैरेवतजीर्णानः विरेक
साध्यागुल्मार्शोत्थास्फोटव्यंगकामलाः जीर्णज्वरोदरगराः कुष्ठि
प्लीहहलीमकाः विद्रधिस्तिमिरंकाच्यस्पंदापक्वाशयव्यथनः
योनिशुक्राशयारोगाः कोष्ठगाः क्रिमयो व्रणाः वातास्त्रमूर्धगर
क्तस्तम्बाबातानाश्चकक्कुरः वस्याश्चकुष्ठमेहाद्याः नलवेपथ्वज्वरः
मुल्पाग्निर्योगपिनाह्व तयपापिनिसारिणः सपाल्पास्यापि
नक्तुर कोष्ठानिस्निग्धशोधणः मृष्यसाधारणेकाले २
स्निग्धस्विन्नेयथाविधि १ पोवल्पमात्रिक्वष्टकफले १ मन ९२
माषतिलादिभिः निशीसमेसज्जीर्णान्नेष्ववाक्कृतमंगलम्

निरन्नमीषास्त्रिर्यद्वापीययापीयसर्पिषम् वृद्धबालाबलक्ली
बभीरोत्तृप्यास्तुरोगतः ग्राकांद्वेपायनामध्यंस्तीरोमस्त्रुरसंरसम्
यथाविकारंविहितोमधुमेयवसमुन्नम् कोष्ठंविभज्यभैषज्यमा
त्रैमेधाभिमंत्रिते अल्पवृत्ताशकृदेद्भूम्वेद्याकोनिलानलः ४२
मयःसौषधयामामन्तंनसव्यावपानवः रसायनमिवर्षीणामम
राणांयथामृते ब्रूपौतोत्तमनागानांभैषज्यमिदमस्तुते ४५
ॐनमोभगवतेभैषज्यगुरुवैडूर्यप्रभराजायतथागतायार्हते
सम्यक्संबुद्धाय तद्यथा ॐभैषज्येभैषज्यसमुद्गतेस्वाहा ४६
प्राप्नुविपाययेत्सीनेमुहूर्तमनुपालयेत तस्मात्जातानल्पाह्वास
प्रमेकक्षुद्दपेन्नतः अंगुलिभ्यासनायस्तोनालेनसूद्धनाथवा
गलनालवरूजन्तेगात्रमघूत्राम्यवर्तयेत प्रवर्तयन्त्रवृत्ताश्च
जानुनल्पासनासिनः उभयपार्श्वललाटंचवमनश्रामधारयेत्

द्वि ग्रन्थं ६३

प्रपीड्येत्तथानाभिं पृष्ठं च प्रतिलोमतः कपोतीसोमलकट्टकैः
पित्ते स्वादुहिमैरिति वमेत्तिक्तकषायाम्ललवणैः संसृष्टे मरुता
कफे पित्तस्यदर्शनं यावच्छेदो वा श्लेष्मणो भवेत् हीनवेगः क
णाधात्रीसिद्धार्थलवणोदकैः वमेत्पुनः पुनस्तत्र वेगानाम
प्रवर्त्तने प्रवृत्तिर्न सविट्का वा केवलस्यौषधस्य वा अयोगस्ते
निष्ठीवकण्डूकोठज्वरादयः निर्विबन्धं प्रवर्त्तन्ते कफपित्तानिलाः
क्रमात् सम्यग्योगोतियोगेन फेनचन्द्रकरक्तवत् वमिते क्षा
मता दाहः कण्ठशोषस्तमो भ्रमः घोरा वाय्वामया मृत्युर्जीवशो
णितनिर्गमः ॥ सम्यग्योगेन वमितं क्षणमाश्वास्य पायये
त् ॥ धूमत्रयस्यान्यतमं स्नेहाचारमथादिशेत् ॥ तत
स्सायं प्रभाते वा क्षुद्वान् स्नातः सुखाम्बुना भुञ्जीतारक्तशाल्यन्नं भोज्ये ६३
नेयादिकं क्रमम् पेयां विलेपीमकृतं कृतं च यूषं रसं त्रीनुभयं तथैकं

क्रमेणसेवेतनरोन्नकालान्प्रधानमध्यावरशुद्धिशुद्धः यथाणु
रग्निस्तृणगोमयाद्यैःसंधुक्ष्यमाणोभवतिक्रमेण महान्स्थिरःसर्व
पचस्तथैवशुद्धस्यपेयादिभिरन्तराग्निः जघन्यमध्यप्रवरेतुवेगाश्च
त्वारइष्टावमनेषडष्टौ दशैवतेद्वित्रिगुणाविरेके प्रस्थस्तथा
स्याद्विचतुर्गुणश्च पित्तावसानंवमनंविरेकादर्धंकफान्तंचवि
रेकमाहुः द्वित्रान्सविट्कानपनीयवेगान्मेयंविरेकेवमनेतुपी
तम् अथैनंवमितंभूयःस्नेहस्वेदोपपादितं श्लेष्मकालेगते
ज्ञात्वाकोष्ठंसम्यग्विरेचयेत् बहुपित्तोमृदुःकोष्ठःक्षीरेणापि
विरिच्यते प्रभूतमारुतःक्रूरःकृच्छ्राच्छ्यामादिकैरपि कषायम
धुरैःपित्तेविरेकःकटुकैःकफे स्निग्धोष्णलवणैर्वायावप्रवृत्तौ
तुपाययेत् उष्णाम्बुस्वेदयेच्चास्यपाणितापेनचोदरं उत्थानेल्पे
दिनेतस्मिन्भुक्त्वान्येद्युःपुनःपिबेत् अदृढस्नेहकोष्ठस्तुपिबेदूर्ध्वं

यो.र. ८४

दशाहतः भूयोप्युपः कृतस्तन्तुः स्नेहसिद्धैर्विरेचनं योगिकं स
म्यगालोच्य स्मरन्पूर्वमतिक्रमम् पित्तक्लेशोदररुविलम्बेश
श्लेष्मपित्तयोः कण्डूर्विदाहः पिटकः पीनसो वातविट्ग्रहाः
प्रयोगलक्षणं योगो वैपरीत्ये यथोदितो विरूपत्वे कफवातेषु
निरूहनेषु क्रमात्स्वेदः निःश्लेष्मपित्तशुद्धकेषु नेक्षुसेलो
द्विते मोक्षयावन्तस्यवामोराविशभवेवला शुद्धनिःस्मवरण
त्स्माश्रमानेत्रमोशान भवेत्पयविरिक्तस्य तथास्निग्धमनाम
यः समागिरिविधिमतं च वमनोक्तं च योजयेत् समवर्त्पेनविधि
नानतोवमितवानिति क्रमेणाननिर्ग्रन्थातोभजेत्पक्वं निभा
जने मन्दवह्निसमं शुद्धमत्तामरोधडर्वत्तम् ग्रहस्वजीर्णलिं
गवलिगंयत्नेनभोजनेन स्नेहस्वेदौ पिशाल्का पामगौरवनिन ८४
वाध्यते संशोधनाहविधावस्नेहयोजनलघवैः यान्प्रिमरु

ते। तस्मात्क्रमं पेयादिमाचरेत् स्रुताल्पपित्तश्लेष्माणं मद्यपं वा
तपैत्तिकं पेयां न पाययेत्तेषां तर्पणादिः क्रमो मतः अपक्वं वमनं
दोषान्पच्यमानं विरेचनं निर्हरेद्वमनस्यातः पाकं न प्रतिपालयेत्
ऊर्ध्वाधो दोषवन्न पक्वं वैपरीत्येन जायते घ्रातत्वाच्छर्दयतः मिवेद्वले
न वापि ता पारैश्नतेन चार्थांगं विपरीतं विरेचने दुर्ब्बलो बहुदोष
श्च दोषपाकेन यः स्वयं विरिच्यते भेषजीयं भोज्यं स्नेहमुपपादयेत्
दुर्ब्बलो शोधितः पूर्व्वमल्पदोषः कृशो नरः अपरिज्ञातकोष्ठश्च पिबे
देतन्मृदल्पमौषधम् वरं तदसकृत्पीतं नान्यथा संशयावहं हरेद्ब
हूंश्चलान्दोषानल्पानल्पान्पुनःपुनः दुर्ब्बलस्य मृदुद्रव्यैरल्पान्संश
मयेत्तु तान् क्लेशयन्ति चिरं ते हि हन्युश्चैनमनिर्हृताः मन्दाग्निं क्रूर
कोष्ठं च सक्षारलवणैर्घृतैः संधुक्षिताग्निं विजितकफवातं च
शोधयेत् रूक्षबह्वनिलक्रूरकोष्ठव्यायामशालिनाम् दीप्ताग्नी

श्री अ॰हृ॰ ६५

नंचभेषजंपुनर्विरेचयेद्वमितोवृति तेभ्योवृत्तिंपुरादद्यात्स्नेहनात्विरयं
विरेचनं शाकमिषयन्नवाकैर्विशोधयन्नगमिफलवर्त्तिभिः प्रयुञ्ज
हिमेनखिन्नेवाविरेकोनिहन्त्यत्व विषाभिघातपिडकाकुष्ठ
शोफविसर्पणाः कामलापाण्डुमेहश्नानानिश्चियाच्छिशोध
येन् सर्वान्स्वहविरिक्तेष्वर्दनंस्नेहभाविनान् कर्मणावमः
नोदीर्णपुनरप्यनरेनरे स्निह्यस्विन्नदेहप्रयुञ्जीतस्नेहमेनेवलायदा
मलोल्लेशघट्टःश्लेष्मपदवासमोपधया स्निह्यस्विन्नदेवनस्पत्त
योन्योपस्थानेत्वया रास्त्रकम्भिवामासेशरीरेरसादीयते बुद्धि
प्रसादंबलमिन्द्रियाणांधातुस्थिरत्वंज्वलनस्यदीप्तिम् । चिरा
च्चपाकंवयसःकरोति । संशोधनंसम्यगुपास्यमानम् ॥
इतिश्रीवैद्यपतेस्सिंहगुप्तसूनोर्वाग्भटस्याष्टाङ्गहृदयेऽष्टादशोध्यायः ॥ ६५
ॐअथातोवस्तिविधिंव्याख्यास्यामः ॥ ॥ श्रीगणेशायनमः

वातोल्वणोछुर्दिशोषुवातेनवावाल्लिरिष्यते उपक्रमाणांसर्वेषांसौ
ग्रणीत्रिविधस्मृतः विरूक्षणास्थामनंतंवाग्निदीप्तिर्वलिनमाश्रयेत् गु
ल्मानाहज्वरश्लीहमूडाल्पीनाम्नास्थूलिनः जीर्णान्नस्यमनपरपायः
शुक्रानिलमलग्रहान् वध्याशरीरजेलाशादारुणाश्रानिला
सयान् अनाध्यायमनातेत्रिग्धातनारेकाभपशाकेशाः श्रामा
तिसारीवेदिमानंस्सुहोटननाबनः स्वास्सकासप्रमेकार्शोदि
स्फोटग्लानाल्पवङ्गयः स्तनमापुक्तनाहारोवद्धक्लेदकोदरी
कुष्ठीवमथुमहीवमासासमगर्भिनी श्वासप्पापवपल्लवासं
विशेषाविनिवक्रयः हलाःक्लेवलवालानान्नवासप्तारथेववव
येनस्याप्यानरापाण्डुकामलास्यहपीनसः निरवःस्त्रीहविट्
भेदगुरुकोष्ठकफोदरम् अभ्यक्तंदभिशाल्पलक्रिमिकोष्ठाय
मारुतः पीतेविशिशीपथ्याश्लीपदीगलगण्डवान् नयोल्ल

श्री
क्रि.टि.
६६

नेमेहेत्यादिषान्तरावधिरेखाजनम् गोमुखाकारसंछिद्रं स्मृतां
नशलिकामुखम् ऊर्ध्वं पंचहस्ताग्नित्रममभंभोगलानिषट् ॥
ममभेममनान्यषोडादशोषोडशेनवा द्वादशैवपरं विंशाद्वी
हस्तवर्धानेरेषु च यवोवलपारीरागिणिप्रमानिवलवृर्धयेत् ॥
स्वांगुष्ठेनसमंमूलेपालेनाग्रेकनिष्ठया सर्णोव्येगलमासा
यनदवाधप्रवर्धितं अंगुलंपरमोछिद्रंमन्तलेग्रवहूननवनम्
मुद्रेमांधकटुंपनेकालिंग्रकर्कट्कक्रमात् मूलाछिद्रिमा
णेनप्रांतेवरितकर्णिकम् वान्याग्रेपिरिहिनेमूलेयथासंख्य
गलान्तरम् कर्णिकाहिनयनेनेत्रेऊर्ध्वान्तत्रचयोजयेत् अजा
हिमहिषासीनांवस्तिमूर्धीदिमेदढम् कषायरक्तेनिछिद्रः
ग्रंथिगंयसिरंनजम् शषिनेसाधुसूत्रेणगुविसंस्थाप्यभंः
षजम् ॥ वस्त्रभावेगपादेवान्यसेवानोषवाचनम् ॥ ६६

निरुछमाचामप्रथमेप्रपुंचोवत्सरेपरम प्रकुंचह्वहिप्रमध्यंयावं
त्यद्पस्तापरम प्रसनवर्धयेहर्षेहादशाहारपाम्पन प्रासम
निरिदंमानंदशेवपस्तनामलनः यथायथंनिहृदसपारेमाञ्जु
वासेन प्राप्याणंहेहितेसित्रेमुहेवपवलपुनः स्वल्पामनाहें
वितायपर्वमेवान्नवासयेन प्रीतीवमंतेचदिवारात्रेकेविनतो
नथ्था श्रमक्रहानगुरितामाएहोनदिहितलब्धः प्रीतिगध्रहला
माषितंसानपात्रेद्वारिव क्रतवेक्रमनसुक्रविएश्रेषायते
शुले नागछितनचापीघंसंविहंवामपान्मनः संकोचमदाति
पासक्तिप्रसाथीननलोपरम प्रथ्यामानेदंप्रणयेयाहितियेहितम
हात्रिप्टे नक्रासपवलेवदनवर्षेहलसकल्पयन हृष्टवेशा
प्रतिननेगानिद्रतविलविनम नानिवेगंतवामेदमक्रदेवप
सीदयेन सावधेघहिङवीनवायोपाघेटिनिष्टति नेमंथमा

श्री
ग्रं.लि.
६०

नेदेहस्य पाणिनापीडयेत्स्फिजौ नत्पार्ष्णिभ्यां तस्याशय्योपा
दत्त्वाथ त्रिरुत्क्षिपेत् अतः प्रसारिताङ्गस्य सोपधानस्य पार्ष्णिके
आहन्यात्रिश्चिनाङ्गं चास्य स्नेहेनाभ्यज्य मर्दयेत् वेदनानामिति स्नेहः
हीनातिरिक्तोच्चैर्निवर्तते योऽनुपीडं निवर्तेतन्यः स्नेहो तिष्ठन्नका
यकृत् शीमात्रिवागन स्नेहमायासु भोजयेल्लघु निरूहमिकं
लापरमल्पयो यामाल्लानापरम् अहोरात्रमुपेक्षेत परतः प
रैवर्तिभिः तीक्ष्णैर्वा वर्त्तिभिः कर्षोदनं स्नेहनिवर्त्तये अनि
रोद्यात्नागककृतं वेजासादि प्रापकृत उपद्रवेनवर्तिनोच्छ्रु
षितस्य निशेपिवेत् प्रातर्नागरधान्याम्भः कोष्णं केवलमेव वा
अन्वासयेदन्तो याक्षिपंचमे वा पुनस्तु तम् यथा वा स्नेहपक्ति
स्यादतो निर्ल्वणमारूनान् आयामनिशादीमात्रीभ्य होचपम
वासरे ३ निरुहैः स्निग्धबस्तैः स्निग्धस्नानो विशुद्धये ॥ ॥ ॥ ६०

पंचमेषष्ठएवावादिवसेसाधकेशुभे मध्याह्नेकिंचिदावृत्तेप्रयुक्त
वलिमंगले अभ्यक्तस्वेदितोत्सृष्टमलंनातिबुभुक्षितं अवेक्ष्यपु
रुषंदोषभेषजादीनिवादरात् वस्तिंप्रकल्पयेद्बुधः नहियेव
द्रुमिसह क्वाथयेद्विंशतिपलेस्ववस्थाशेषपलानिव ततःक्वा
थावशेषांशोद्धृत्वानेनकल्पयेत् पित्तेस्वस्थेचषष्ठांशमष्ट
मांशंकफेधिके सर्वेषुचाष्टमभागःकल्कोभवतिवायथा ना
त्यच्छसान्द्रतावस्तेःपलमात्रंगुडस्यात मधुपरादिशोधवचशुक्त्या
सैन्धवेनैकेनः उष्णाम्बुकुम्भेवाष्पेणनमंलवजसमाहितम् प्रदिह्य
वस्तिमचरणायमायोनातुरसंशीतलम् नातिस्निग्धंनवारूक्षं
नातितीक्ष्णंनवामृदु नाल्पंनाइनोनातिमात्रंनपटनातिर
व लवणंनहत्स्वल्पवपरमायनातिह्निधः मात्रात्रिपलिकोज्जः
यान्तेन्द्रसाधकयोःपृथक् कर्षार्थपाणिसक्तसाद्दक्वेकल्क

श्री
अ.हृ.
९८

पलद्वयं सर्वद्रव्याणां शेषाणां पलानि द्वशाकल्पयेत् मात्रिकेल
वणस्नेहकल्कक्वाथमितिक्रमात् श्रवयेन्निरूढानामेषसेः
यजनेविधिः तस्मान्नोरुनमाद्वेननिरूढेनस्मनाभवेत् कतोप
धानःसंजातवेगशोत्कटकःस्तजेत् आगतेपरमाकालोमुहू
र्तोमृत्यवेपरः तत्रानुलोमिकस्नेहक्षारमूत्राम्लकल्पितः
वस्तिंतीक्ष्णोपशीतोम्लेवार्तिमतंप्रपीडयेत् विदध्यात्फलव
र्तिंवास्वेदत्रासनानिच स्वयमेवनिवृत्तेन्तद्वितीयावतिवि
धेतेत्ततीयोपिचतत्थोपियावद्वापूनिरूढता विरिक्तवञ्च
रोगादौत्तियायोगेनयोजयेत् कोष्ठेनवायुनाग्निहानेनत्व
यल्परसोद्गते विकारायेनिरूहस्यभवन्तिप्रभलेर्मलैः तेसुः
खोष्णाम्लसिक्तस्यप्रयान्तिभक्तवतःशमम् अयथवानायिनंम्हयः ९८
स्वयंपवानुवासयेत् सम्यग्निरूहलिङ्गानां गाम्भ्रमसप्तर्हीदृष्टीनवत्

किंचित्कालं स्थितो यश्च सपूर्वीषो निवर्तते मारुतो मानिलेष्वर्ह
स्तस्मिङ्मङ्गवासनम् पंक्तिसीत्वाल सेतलेरुवल्लीं प्रकल्पयेत्
न्न पंचमं सप्तमं चापि नवैकादशावानले पुनस्तनो पुरुषमात
पुनराप्यापनंनतः कफपित्ता निलेष्वन्नं पूर्वलोऽरसैः क्रमात्
वातो सौम्येषु पानैः क्वाथ उष्णनासैर्यवाग्नैः वह्निरेका निलेष्वि
षः साऽङ्गल्यास्वरसान्वितः न्यग्रोधादिगणक्वाथः पमकारि
सिताघृतो पित्ते साऽङ्गि हिमो साध्यते तीरोत्तरसमारितको श्रारः
स्वादुपाठिति:क्वाथ वत्सकादि पुनान्विपः ऊष्णास्तेनाङ्गगाः
न्नग्रातो त्रोपास्मककटकाः फले श्लेष्मसन्निपाते पिसेपाख्रेति
यथाक्रमात् त्रिभिः परैर्वालि मतो नेक्रुन्यम्भेत्रिकिसकाः
न हिरोपस्थाव लर्योत्ति पवनेरीयनर्यश्चति उस्रैषानेशुद्धिकरदो
वानोकमात् त्रिथैवकल्पयेद्वास्तिमिश्यन्योपि प्रवर्तते दोषी

ग्रं
मृ.वि.
६९

षथाश्रिवृत्तः सर्वमेतत्प्रसादयेत् सम्यकनिरुद्धलिंगंतनासं
भाव्यनिसंभवेत् मार्क्तरूपकपंचातेद्वादशाख्याख्यानानि स
नामनानिकर्मैवं वल्लयहिंशदीरिताः कलापंचदशैकोत्रया
क्तेर्हेतेत्रयप्लाथा षट्पंचवर्णान्तरितायोगषोवल्लयोत्रत् ।
येयानिरुद्वानिरुद्धाह्वेद्वाद्यंतयोरुभौ ह्रस्ववर्णानिरुद्धवा
नैकमेवानिशीलयेत् नक्केशाप्रियेयोह्रेहानिरुद्धाक्रुतोभ
ये तस्मान्निरुद्धः ह्रस्वानिरुद्धानवाप्तिनः ह्रस्वशोधन
युक्तैर्वर्णानिकर्मविदो ज्ञानित ह्रस्वयाह्रस्वपानप्रमाजयाया
जितसमः मात्राक्षिप्तान्नेह्रस्वशीलनीयः सदाचसः वालह्र
हावालस्त्रीव्यायामासक्तविनकैः ततभग्नभलात्याप्रिन्
येष्वशुश्रुत्वालाभ्यामभिः दोषधातिः परीहारो वल्पस्त्र पल्लवः ६९
वल्ला रोगेषु नारीणां योनिगर्भाशये च हिताख्य पवनप्पहे ।

विस्ताराद्धात्त्रिभागान्तरम् आन्तरांगुलमानेन तन्मेखलं द्वादशांगुलम्
हंसगोपुच्छवन्मूलं मूर्ध्न्ययोः कृतकर्णिकं सिंहास्यैकप्रवेशांश
श्वेसिंहेमात्तिंसभवे ऊर्ध्वाह्वसारसमनः पृष्ठाह्वमोपमेरच्छम् तं
भावातिरेकलघुमात्रं शक्ति विकल्पवा अथ स्थानाशितस्याश्व
स्विच्छवस्तिविधानतः अजोत्होवोपविश्वस्य पीठेजानुसमेन्दः
उ स्पृष्टे मेढ्रशिने वज्जेश्रुने स्तानाविष्टेय हस्ताशालाकाप्रं
णायेनथास्पृष्टेनवामेन आमेहत्तानेनेवचानिष्क्रम्यगुरुस्त्रमनः
पीडितेनगलेस्तिहस्तस्वातिः कृमोमनः वज्रीरेनकविधिना
दयोवीचत्तरोपिवा अनुवामेनवक्षेपसर्वमेवास्पृवितयेन ऽ
क्षीणाभामनेकालेतयानिमहस्तान्यपात्रुतः विपरीतनराननं
मात्रस्तावपिवाश्रेय योनिविभ्रंशाभीलेषु योनिव्यापहार
र्यये नेत्रद्वादशांगुलेश्च प्रवेशां चान्तरांगुलम् अपमस्मार्गायोज्य

गें
श्र.दि.
७.

स्माद्धं शुलं मन्त्रवल्मनि मूढकुमार्गिकोरभुवालानां नेकमंशु
लं सर्ववोमध्यमामात्रवालानां शुक्लिरवत् उग्नानायाध्ययां
नाया सम्यक्ते कोशपमकिनी दुर्भुजान्वां स्त्रिवद्भरानहोरात्रे
णायोजयेत् विलीचिरात्रमेवं च स्तेरमात्रं विवर्धयेत् अहमे
वचविश्रमिप्रनिर्यान्तुनलह पत्ताहिरेकोव मितेनततः परं
निहृहनम समोनिदूतस्थान्वासपसमरा ज्ञाहिरेवरः यथोक्त
संभारित्रनानोपाहागद्धरेत्त्वटं तथाद्ववीकृतादेहावालिनिर
हरमल्लान् शालागतनाकोष्ठगतभ्यरोगा संरोधंमर्वीवयवाग
जास्थ येषां तिते षां नत्वकश्चित् धन्यावायोपरे जन्मनि हेतरस्तिः
विदूष्मस्यापितरिमलापयानां विलेपसंहारकरः सत्यस्मात्
नस्यानिष्ठुधस्पसमायनान्यपह्लित्तिविनाभेषजमस्ति किंचित् । ७.
तस्मात्किं चित्कर्तव्यमिति प्रतिपत्तव्यः ॥ ॥ ॥ ॥

क्रन्त्वा विकिरेत्तापि च गात्रिरेके नष्यानित्याणगंत्त्वविकारकाः
निर्वैकोघयंतेतन्नासिरावाययोपि ॥ नवस्पानेपकोनर्विएषाच्या
यः ॥ स्पृथातोनसाविधिमच्यायगेवाचाच्यासमः ॥ दृष्टं
नत्रविकारेषुविशेषणमस्यमिष्यते नासाहिशिरसोद्वारं तेनं
ननव्याप्यहंतितो विरचनंशिरःशूलजाड्यस्यनिगलामयेः
शोफगण्डक्रमिग्रन्थिकुष्ठापस्मारपीनसे हृद्रणवातजेः
शीलेमन्यावर्तेस्वरात्वये नासास्यशोषवाक्संगकृच्छ्वोधे
भुवामके शमनंनीलकाव्यंगकेशशोधात्तिराजिषु यथाः
स्वयोगपकैस्तैहैः यथास्वपसाधितैः कल्ककाथादिभिः
स्नेहयेत्पुष्पकाणमेवचापि हृद्रणेधान्यमांसात्यवसाह्वकाः
त्विग्रैरपि शमनेयत्स्येव सर्वैः दीप्ताग्नोमस्तिनेनव मर्गात्र
प्रतिमर्शश्चहियास्तिहात्रमामात्रया कल्काययेरवपीडस्तुस

ॐ अ·हृ· ७२

नीहारं मूर्ध्नि रेचनः प्राणं विरेचनम् अर्णोपुष्पानुमलोपवा
घटे ग्रलं दिशुद्धियानास्याभे वज्रगर्भया सोहिमोविनतरंसोवच्च
णानादपकर्षेति प्रदेशिन्यंगुलीपर्वद्वयान्मग्नसमुद्धृतात्
यावत्पतत्यसौ बिन्दुर्दशाष्टौ षट्क्रमेणोन मर्शस्योत्कृष्टमध्यो
नामात्रास्ता एव च क्रमात् बिन्दुद्वयेनः कल्कादेर्योजयेन्नैन
तु नावनं तोयमद्यगरस्नेहपीतानां पातुमिच्छतां भुक्तभ
क्तशिरःस्नातस्नातुकामस्रुतासृजां नवपीनसवेगार्तसू
तिकाश्वासकासिनाम् शुद्धानां दत्तवस्तीनां तथानार्तवदु
र्दिने अन्यत्रात्ययिकाद्व्याधेर्घनस्य प्रयोजयेत् प्रातः श्लेष्म
णि मध्याह्ने पित्ते सायं निशास्वनिले स्वस्थवृत्ते तु पूर्वाह्णे शरत्
कालवसन्तयोः शीते मध्यंदिने ग्रीष्मे सायं वर्षासु सातपे वा
तामिभूते शिरसि हिमायामपतानके मन्यास्तंभे स्वरभ्रंशे ७१

मांसं मांसे दिने दिने एकाहान्तरमन्यत्र समाहे चन्दरा भवेत् ॥
स्निग्धस्विन्नोत्तमाङ्गस्य प्राक्कृतावश्यकस्य च निवातशयन
स्थस्योत्तानस्य ध्रुसरपेस्मनः श्रोघ्राणादीनां देहस्य पाणिपदेमपः
मारिते किं चित्रनन्नपादस्य किं चिन्नूर्ध्वनिनामिते नासपु
टे पिचायैकं पर्यायेण निषेचयेत् उस्मामनुत्तमं भेषजं पपणाड्
पिस्नुनामथा दक्षेपादतालक दक्षकर्णो रिमर्दयेत् श
नैः क्रियूच्या निष्ठीवेन्नाम्बुपाक्षभयास्ततः श्रोभिषज्ञे हृणाः
देवैर्हि निवानसमाचरेत् मुखं छायां शीतेनतोयेन सिंचेत्पी
हृषिरः स्नेहविरेचनस्यातेरपारोषापायेनया नस्योनैवं
कन्दनेनिदृङ्गानायान्वयेनन्तः धूमपीत्वाव कोस्मात्रक
लवाल्कएव्यमृहृये सप्तिकिदेमलोस्पासस्तमवेंगादपा
टवम् इदेनित्वच्यनाशोवेनामासमेहर्ध्वम्नूपना स्निग्येति

ग्रं. प्र. ७३

कएतुरुकनाप्रमीकारुविपीनसा ह्वविरिकेलिलखुनावक्रास
रविसुरुथा इविरिकेगदोइकः त्वामनानिविरवते प्रमः
शः ननतामवलङ्गुइह्वाबोन्मह प्रयोज्योकालवर्षापिनय
हेभुइहुपीनसे मृप्यपेनीवलश्रोनक्रामिहूोषिनमृर्थनि उल्क
शेक्लिहृदोषिवहीनमारुनयाविमः निशाहृभ्भक्लवानीकाः
त्वप्रागुरुप्रमसेनसाम् शिरोभ्यंत्नुनगाएहृषप्रस्त्रावाजनवच
साम् वंक्त्काशप्यहामसयोज्यानसोहिवृयुकः पंवस्त्वेत्वा
तसांशुद्धिः त्वमनाशाविशक्रमात् हृवलपवसनेतारेनदा
उमह्रावसः ननसामनसृमादेनानेनाशीनवन्मरे नचोना
श्रादृशोभूमः कवलोनेनपवमे नशुद्धिवृथनशामेनवानिर्के
त्वसमनौ श्राजन्मभरणेशात्त्वशनिमर्धम्नवालिवत् मशेवः ७४
प्रशुणाकुर्यानामनयोपनमेवनात् नचापिपंमनानापिस्त्राप

म

श्रोमर्शोविद्धयम् तैलसेवनचास्यार्थे नित्याभ्यासेनशस्यते शिर्से
म्यधासवान्तेहान्त्यस्यनेनरे श्राण्डकृथिरकारिनगुणोत्कर्षा
पकृष्टता मर्शेचप्रतिमर्शेचविशेषोनभवेद्यदि कोमर्शंसपरी
हारंगुणोत्कर्षोवदेत्ततः अच्छपानविचाराख्यौकुटीवातातपस्थि
तौ अन्वासमात्राबस्तीवत्तद्वन्नस्येविनिर्दिशेत् जीवंतीजलदेवदा
रुजलदत्वक्सेव्यगोपीहिमंदार्वीत्वङ्मधुकप्लवागुरुवरीपुण्ड्राह्व
बिल्वोत्पलम् धावन्यौसुरभिंस्थिरेकृमिहरंपत्रंत्रुटिंरेणुकां
किञ्जल्कंकमलाद्बलांशतगुणेदिव्येम्भसिक्वाथयेत् । तैलाद्द
शगुणंपरिशेष्यतेनतैलंपचेत्तेनसलिलेनदशैववारान् पा
केक्षिपेच्चदशमेसममाजपयोनस्यंमहागुणमणुतैलमेतत्
त् । घनोन्नतप्रसन्नत्वक्स्कन्धग्रीवास्यवक्षसः दृढेन्द्रियाविप
लिताभवेयुर्नस्यशीलिनः ॥ सूत्रस्थानेविंशोध्यायः ॥ २०

ॐ
अ॰ह॰
६४

अथातो धूमविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ जत्रूर्ध्वकफवातो
त्थविकाराणामजन्मने उच्छेदाय च जातानां पिबेद्धूमं सदात्मवा
न् ॥ स्निग्धो मध्यः स तीक्ष्णश्च वाते वातकफे कफे ॥ योज्यो न पित्तर
क्तार्तिविरेकोदरमेहिषु ॥ तिमिरोर्ध्वानिलाध्मानरोहिणीदत्तब
स्तिषु मत्स्यमद्यदधिक्षीरक्षौद्रस्नेहविषाशिषु ॥ शिरस्यभिहते
पाण्डुरोगे जागरिते निशि ॥ रक्तपित्तान्ध्यबाधिर्यतृण्मूर्छामदमो
हकृत ॥ धूमोऽकालेऽतिपीतो वा तत्र शीतो विधिर्हितः ॥ क्षुतजृ
म्भितविण्मूत्रस्त्रीसेवाशस्त्रकर्मणाम् ॥ हासस्य दन्तकाष्ठस्य धूमं
मन्ते पिबेन्मृदु ॥ कालेष्वेषु निशाहारनावनान्ते च मध्यमम् ॥ निद्रान
स्याञ्जनस्नानच्छर्दितान्ते विरेचनम् ॥ बस्तिनेत्रसमद्रव्यं त्रिकोशं कार्
येदृजु ॥ मूलाग्रेऽङ्गुष्ठकोलास्थिप्रवेशं धूमनेत्रकं ॥ तीक्ष्णस्नेहनमध्येषु ७५
त्रीणि चत्वारि पञ्च च ॥ अङ्गुलाङ्घ्रिक्रमात् पात्रैः प्रमाणेनाष्टकानि तम् १

स्त्रूपविष्टान्लक्ष्मेना विद्धनास्यन्तिरेपर्ययम् पिधायछिद्रमेकैकं
धूपंनासिकयापिबेत् प्राक्कीर्तितान्यसेवार्कक्षमे दोषप्राणेशिरोगते
उत्क्रोशनार्थेवक्त्रेण विपरीतंनकर्हिचित् हरेतेनैवाहमेतुमंनास्या
हीनविधानकृत् आलेपमालेपानव्योष्ममन्त्रविभिर्विभिधः ।
घृतःपिवेत्सकन्तिरयंहिमंधर्मशोधनंपरम् त्रिवृत्वार्द्दोलस्वः
स्वाणपशुदस्मृगल मृलसोणीयपौलेयनलरोशीरवालकम्
वंशगकोनेमधुकंबिल्वमञ्जिलवालकम् श्रीविष्कंमज्जरसोः
धामकेमदनेमलवं मलकौजकमंमाषायवाऊद्वकंतिलाः ॥
क्षिरपलानीसारणामेरोमज्ञावसाप्लुतम् पामनीमलकीला
लापृथ्वीकाकमलोत्पलम् नाप्राधोद्रेवराष्ट्रस्यमदनरोधन
चमिना यष्टीमधुत्ववर्णतकामकेरक्तयष्टिका गंधापमाऊ
पृगनराम्लीलोरोंज्या निष्पन्नीनिशा दशामूलमनोह्वालत्ता

ग्रं॰ चि॰ ७९

सैलाफलत्रयं गंधद्रव्याणि नीलं निर्गुणोर्ध्वविरेचनः जले
पितानमहोराजमिश्रीकांहारसार्गलं पिवेदूर्ध्वमोषधेरेवंपंचक
नाग्रलेपयेत् वर्तिरंगुष्ठकस्थूलायवमध्यायथाभवेत् कार्याङ्ग
कंविगभीनेसहांभ्यकोयथायथाम भूमनेत्रापितोपानम
ग्निस्तुत्याप्रयोजयेत् पारावतपुटच्छिद्रनाडीन्यासदशाङ्गुलम्
मुखाङ्गुलवावज्ञेणकासवायुसमापिवेत् श्वासकासः पीनस
विस्वरत्वंपूतिगन्धःपाण्डुताकेशदोषाः कर्णास्याक्षिस्रावकण्डू
र्तिजाड्यंतन्द्राहिध्माधूमपंनस्पृशन्ति ॥ इत्यष्टाङ्गहृदयसंहि
तायांसूत्रस्थानेएकोनविंशोध्यायः ॥ २१ ॥ अथातोगण्डूषादिवि
धिमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ ॥ ५ ॥ चतुःप्रकारोगण्डूषःस्निग्धश्श
मनशोधनौ रोपणश्चत्रयस्तत्रत्रिषुयोज्याश्चलादिषु अंत्योव्रण ७९
घ्नःस्निग्धोत्रस्वाद्वम्ललवणोष्णितैः स्निग्धःसंशमनोतिक्तकषा

यमधुरौषधैः शोधनस्तिक्तकटुम्लपटूष्णैः शोधनः पुनः कृष्णा
यत्रिफलाकल्केलक्षारैरलीरंमधूदकम् सुकर्मयोरसोपूर्वं यान्याल्व
वयथायथम् कल्केशैकेविपक्कवयथाभ्यासंशैयोजयेत् दन्त
हर्षदन्तचालेमुखरोगेचवातिके सुखोष्णमथवाशीतंतिलक
ल्कोदकंहिते गण्डूषधारणेनित्यं तैलंमांसरसोथवा ऊषादा
हान्वितेपाकेक्षतेचागन्तुसंभवे विषक्षाराग्निदग्धेचसर्पिर्धार्यं
पयोथवा वैशद्यंजनयत्याशुसंदधातिमुखव्रणान् दाहतृ
ष्णाप्रशमनंमधुगण्डूषधारणात् धान्याम्लमास्यवैरस्यमल
दौर्गन्ध्यनाशनं तदेवालवणंशीतंमुखशोषहरंपरम् क्षाराम्बु
गण्डूषोभिनत्तिश्लेष्मणश्चयम् सुखोष्णोदकगण्डूषैर्जा
यतेवक्त्रलाघवं निवातेसातपेस्विन्नमृदितस्कन्धकन्धरः गं
डूषमपिबन्किंचिदुन्नतास्योविधारयेत् कफपूर्णास्यतायावत्

गो
श्र·नि·
७७

हवक्त्राणादिनाथवा श्लेसचार्येशुलेहूर्णी गण्डूषः कवलोन्यथा
मन्याशिरः कर्णशूलः दिरोगप्रसेकण्ठामयवक्त्रशोषाः हृल्लासः
तेद्राह्विपीनसाश्च साध्याश्विशेषतः कवलग्रहेण ॥ कल्कोरसक्रि
याचूर्णस्त्रिविधः प्रतिसारणं प्रेज्यात्कफरोगेषु गण्डूषविहितौ
षधैः मुखलेपस्त्रिधादोषविषहावर्णकृत्तथा उष्णोवातकफे
शस्तशेषेष्वनुष्णशीतलः त्रिप्रमाणश्चतुर्भागत्रिभागार्धाङ्गु
लोन्नतिः श्वाश्चास्यापि तिनस्यशुष्कोहरपयतिस्कुविम् लमोट
यत्नापणायेनदंतेभ्यंगमाचरेत विवर्जयेद्दिवास्वप्नभाष्याग्न्याः
तपशुक्रुधः नयोज्यःपीनसेजीर्णेदंतनस्येहनुग्रहे आरोचको
जागरितेसतुहंतिसयोजितः अकालपलितव्यंगवलीतिमिर
नीलिकाः कोलमज्जावृषान्मूलंशाबरंगौरसर्षपाः सिंहीमूलं ७७
तिलाकृष्णाःदार्वीत्वङ्निस्तुषायवः दर्भमूलहिमोशीरमांसी

नगरएअकम् तालीसगैरिकाप्रगन्धयष्टीकाशनतागरुः ह्रस
वेर्वैसिनालेपाह्येभिनास्त्रिग्धदस्त्यनाः सुखालेपनशीलानां
ह्लृच्छभवन्तिरोमाणि वस्त्रेणापरिमृज्यान्तेरलतूर्णानासरसोपमम्
श्रेष्मगोसकपिकेशावलिवेतिवनस्पितिं मूर्धतैलंबद्दुशणानाहि
याङ्गरोगमसम् नयाभ्यंगप्रयोकश्चोरोत्स्केएतमलादिषु श्र
ह्रुधकाशिरस्रोदरोद्दपाकवेणाशान् पलिषकःपित्तकेशशाः
नस्मृस्तनस्तपने नेत्रलभेचवर्तिनशहर्भिर्दिनजागरे नासा
स्पशोधैनपर्मिरशिरोरोगेषु दारुणे विधिस्तस्यात्रिखणस्पर्पी
देन्नानुसमस्मर्नो सुहोतःशिनदेहस्पादिनोनगस्मशाहिखम्
हारशोगलविलीणंचमेपटेशिरःसमम् श्राकर्णवेयनस्या
नेललादेवसूर्येषिने चेलवेणिकयावद्धामाषकल्केनलेपः
येन नेतायथाव्याधिस्प्रेनस्नेहकोस्मनिशावयेन नेतोय

श्री
ग्र॰ चि॰
२८

याद्याधिष्ठितं तैलं कोसं निषेवयेत् ऊर्ध्वकेशशुवेयावदंशः
लेयाश्लेषानम् अवकृनामिकाक्केरादशाहोपटवलादिषु
मात्रासहस्राणि पकं नेवकं स्कयादिमर्दयेत् शुक्रांसेन्हसप
रंसमाहंतस्य सेवनम् धारयेत्सरणकर्णाकर्णशूलं विमर्द
येत् कृजस्याभार्दवं यान्माश्चासनमवेद्दने पार्श्वस्पर्यातिहल्ला
श्रेदातिणोना श्रमेऽनं निमिषामेघकालेनसमं मात्रान्वसाः
स्तनम कचसदन्नमितमूपिज्जरं नपरिपुटने शिरमस्मः
मारोगाव जयतिजनमनीहि विषप्रसादे सरहन्दभूर्यवलव
पूर्यतैलम् ॥ नजसास्नेहाविशेषोऽध्यायः ॥ अथातन्स्था
तोतनविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ सर्वेषामुत्तरोगाणा
मास्रावाह्मानने ह्रितं कृणोस्कृत्योरासकरालहरागानिवर्हणं ३
सेवानेकपकोस्मिनक्षीनरकोपिनयो निवानस्तस्य वामेन पाणि

२८

शुक्तोष्णलवणाम्लप्रायेण विशुद्धं पाकवीतिके दशाराहशशवाविंहूं हूंश
लावरसैर्वयेत ततः प्रस्तुतमधुनातैलेन कफवातयोः श्लेष्मः
नकोष्णपानीयसलिलेनेनमेदयेन्दरूं श्लेष्मसूशीतेकयायाग्रानार्शं
यातिमेचनम श्रमषीतेनक्रकेतेनलिसैलारंभनवेदना कषाय
वक्तांधर्षकक्लाइमेषणेवद्ध विकारेहिमनल्पसंरंभमप
रिक्तने गतासेपिसिराद्याणप्रलहातांवभेषजे कुर्यान्नय
नेत्नममपवनेयनेमलान् अथांजनं शुद्धतनोर्नेत्रमात्राश्रिते
मले पक्वलिंगेऽल्पशोफार्तिकण्डूपैच्छिल्यलक्षिते मंदघर्षाः
श्रुरागेऽक्ष्णि प्रयोज्यं घनदूषिके अंजनं पित्तकफासृग्भिर्मारुतेन
विशेषतः लेखनं रोपणं चापि प्रसादनमिति त्रिधा लेखनं
तत्र कषायाम्लपटूषणैः रोपणं तिक्तकैर्द्रव्यैः स्वादुशीतैः
प्रसादनं दशांगुला तनुर्मध्ये शलाका मुकुलानना प्रशस्ता

गो
अ.सं.
७५

लोकेनेनाश्रीगोपणेकाललोहना । अंगुलीचनवर्णान्याकल्पना
स्वप्नसारेन पिंडरमक्रियाहर्षाक्षियैवाजनेकल्पना गुरुमुष्य
मवेरोधेनाक्रमेणाप्रयाजयेत निशिलभेनमध्याक्रेपानामेः
लगभगलिभिः अलितोगायदोषाम्बर्वपितोनीडातस्कनाः या
तस्यायेवतस्थानोयरुकेनाजयेन्मरा वृद्धनाम्पननवेवा प्रयोजयेः
तोर्यमजनं विवेकदुर्वलवत्वगारिसेपाष्मसीदति सवेनरा
योकालस्यसोम्पनेनवर्द्धपिता शीतमात्मस्याहगाश्रीयेयिरतो
लभतेपुनः अन्यदिकेवलासनलेलनीयस्थवागारे कामम
ह्रस्पिनानुस्मेतीर्णासिद्दर्णप्रयोजयेत अस्मनोजन्मलस्य
ततपववतीर्णना उपवासोपितैनवतथानेभ्यतेजसा न
राभावनिशीनेपिनेत्रेतीर्णजनोहितम दोषमासावयेतल्लयो ७५
कणुजाउाधिकानिन नोजयेद्धनवमिनविविकाशिनवेगिनः

क्षुपज्वरननान्तानशिरोरुक्कोकनागरे अष्टाहेकैशिरःस्थानेपी
नयोर्धूममथ्यायोः अजीर्णेर्कसंतप्तेरिव्यायामेपिपासिते ।
अतीनीहारेरटलोचवहक्ष्कुगनशार्करम् अनथशीतलंतम
भंजनेनावचारयेत अथातन्द्रीलपट्टहिमंतसंचारयेच्छनैः ।
पुंजनेत्वंमनेकिंचिश्चलयेच्चवमंजने नीहर्णिव्याप्नोतिसहसा
नवोन्मेषनिमेषणं निपीडनेनावन्साभ्यांतालनेवासमाचरेत ।
अपेतोवचपसंरंभेनिद्रमेनयनेसदा व्याद्रियेशान्तयापाभिरे
ढ्विप्रद्वालयेन्नेरा ह्रतिलाणांगुप्तकेनातिनेनाव्यामेमवासमा ।
उष्णेवन्सनिसंश्रुतापोध्यवामेनवेनरम् वन्समाभोज्ननाद्दोषो
गेगात्कयोरनोन्यथा कण्ड्जाडंजनेनीहर्णधूममवायोज्नयेन्नरः
नीहर्णाज्ननाभिनमेनव्रहुर्णप्रत्यंजनेहितम् ॥ मूत्रवस्थानेत्रयो
विंशोध्यायः ॥ अथातस्तर्पणपुटपाकविधिमध्यायंव्याख्या

गी
ग्र॰ टि॰
८॰

यामः ३३ नयनेनाश्रुनिरुद्धेऽश्रुभिः कृत्ते भिचानिने वातपिमा
तेरंजिते भ्रीणानपत्मालिलेतो। कस्तूरीमीलमिगह्रदंशिशेया
ननमेजनैः संरम``` नोबानावातपर्यायशुक्रकेः आनेदः
पानवागाह्रकमूलसंरंभहूषके निवानेनपुण्यांयोजंयमुहृद्योज्ज्वः
पंकजयोः कालेसाधारणेसायांशानवोन्यानशायनः यत्र
माघमयीपालीनेत्रशोकार्धेहिसमो कंपलक्ष्माह्टकाकुनत्वा
यथालेसिद्धमावृपेन सपिनिमीलितेनेत्रेनमांडपविलाघि
नम नृत्कांध्यवानिनमिरहकंकुबोयांद्दिकेवसाम आपत्ना
यात्रेषामूपपानकेलसऊवेनः माधविणाणयेनवेवत्तसंधि
सितासिने हृष्टोवृक्रमशोव्यायोशतेत्रीणिवपत्व शानानि
समवासोऽष्टटपामेथनिलेरपा पिमेपट्सनहेमेवबलामे
पंचधारयेन कृत्वापांगेननोद्यारंखेरंपात्रेनिलागयेन १ ८॰

पिवेश्च पूर्यं नेते तैनयोमङ्कुपंचभास्वरं इमेप्रतिदिनंवायीपिवेद्
कोंतरंकफे स्विन्नश्यंतरेदयादाहमेरितिपीज्जेयोन् प्रकाश
क्रमनामस्यलिपिरेलखुलोचने त्वमेविपर्ययात्मत्स्नेनिस्रे
षज्जाह्जाः हत्पीडानगेरिवक्लांतादृहिहिसीदति नपेः
णानेन्रत्नस्मात्गवलाशानकारिणाम् पुटपाकेप्रफलीन
सर्वांके घृतयत्नम सवानेह्वि हणाश्मामसहितेलेलनोहिनः
हृदरोवेल्पानिलेपिमेरके स्विन्नप्रसारनः भृयायप्रमस्हान्वप
मेदोमज्जावसामिषैः स्विन्नेपसापिष्टेजींवनीयैश्चकल्पये
त् स्वगपतियकृन्मांसस्वस्पायल्पसैर्पैवैः होतानशांखः
फेणालिख्येनमस्तुकल्पितैः स्वगपलियकृन्मज्जावसांत्र्य
दयामिषैः मधुरैःसह्वैनेस्तन्यतीरष्टैः प्रदेयाज्जनवर्णप
नानाः मानडुमोमोचरसस्नसंगापुत्रामपीतेनमदनीयरेत ः

अ॰ हृ॰ सू॰

श्ववणामधुकत्नमकरीहंसपादीहनपालाशकस्मुराः रोध्रंयान
किबिल्वपिशिकेककट्फलकमलाङ्कुरजः गणौश्रेयशम्नलई
दीपकालीमावलाशालो सर्वानीयोहितोपियेव्रणानामपि
रोपणौ श्लावचाग्निहिंनिशाहिंनिकावहानपाठाचिफः
लाविषाख्यः ऊशीरंधहेमवतीवयोनिलन्यामलक्षामलर्ष
श्चनाश्च न्यग्रोधपिपलसदाफलरोध्रयुग्मंजम्बूद्वयार्जुनकपी
तनसोमवल्काः प्लक्षाम्रवञ्जुलपियालपलाशवैरीकोलीः
कदंबविरलामधुकंमधूकम् एषन्यग्रोधादिर्गणोव्रण्यः संग्रा
हीभग्नसाधनः मेदःपित्तास्रदाहघ्नोयोनिरोगनिवर्हणः
एलायुग्मतुरुष्ककुष्ठफलिनीमांसीजलव्यामकंस्पृक्काचोर
केचोचपत्रतगरस्थौणेयजातीरसा शुक्तिव्याघ्रनखामराह्व
मगुरुश्रीवासकःकुंकुमंचण्डागुग्गुलदेवधूपखपुराः । ८१

वधूपखपुराः पुन्नागनागाह्वयं एलादिको वातकफं विषंच विनिय
च्छति वर्णप्रसादनः कण्डूः पिडकाकोठनाशनः श्यामादं
तीद्रवंतीक्रमुककुटरणाशंखिनीचर्मसाह्वास्वर्णक्षीरीगवा
क्षीशिखरिरजनकच्छिन्नरोहाकरंजा बस्तान्त्रीव्याधिघातो
बहलबहुरसस्तीक्ष्णवृक्षात्फलानि श्यामाद्योहन्तिगुल्मं
विषमरुचिकफौहृद्रुजंमूत्रकृच्छ्रम् गणास्त्रिंशदितिप्रोक्ता
वर्गास्तेषुत्वलाभतः युंज्यात्तद्विधमन्यच्च द्रव्यंजह्यादयौ
गिकम् एतेवर्गादोषदूष्याद्यपेक्ष्यकल्कक्वाथस्नेहलेहा
दियुक्ताः पानेनस्येनान्वासनेन्तर्बहिर्वालेपाभ्यंगैर्घ्नंतिरोगान्सु
कृच्छ्रान् ॥ इतिसूत्रस्थानेपंचदशोध्यायः ॥ अथातःस्नेहवि
धिमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ ॥ गुरुशीतसरस्निग्धमंदसू
क्ष्मम्दुद्रवम् औषधंस्नेहनंप्रायोविपरीतंविरूक्षणम् ॥

सर्पिर्मज्जावसातैलंस्नेहेषुप्रवरंमतम् तत्रापिचोत्तमंसर्पिःसं
स्कारस्यानुवर्तनात् पित्तघ्नास्तेयथापूर्वमितरघ्नायथोत्तरम्
घृतात्तैलंगुरुवसातैलान्मज्जाततोपिच द्वाभ्यांत्रिभिश्चतुर्भि
स्तैर्यमकस्त्रिवृतोमहान् स्वेद्यसंशोध्यमद्यस्त्रीव्यायामासक्तः
चिन्तकाः वृद्धबालाबलकृशारूक्षाःक्षीणास्ररेतसः वातार्त
स्यन्दतिमिरदारुणप्रतिबोधिनः स्नेह्यानत्वतिमन्दाग्नितीक्ष्णा
ग्निस्थूलदुर्बलाः ऊरुस्तम्भातिसारामगलरोगगरोदरैः
मूर्छाछर्द्यरुचिश्लेष्मतृष्णामद्यैश्चपीडिताः अपप्रसूतायुक्ते
चनस्येचबस्तौविरेचने तत्रधीस्मृतिमेधाग्निकांक्षिणांशस्यते
घृतम् ग्रन्थिनाडीकृमिश्लेष्ममेदोमारुतरोगिषु तैलंलाघ
वदार्ढ्यार्थिक्रूरकोष्ठेषुदेहिषु वातातपाध्वभारस्त्रीव्यायामक्षी
णधातुषु रूक्षक्लेशक्षमात्यग्निवातावृतपथेषुच ॥ ॥ ८२

नेत्राद्याद्यान्तसूत्रयोनिकर्णशिरोकुजि नैलेपाङ्गुष्ठिवर्णाने
सर्पिरैमान्नमाधवे अनेनैव प्रमाणेनाक्षिविमलेव
वै तैलेन नायाशानेपित्रमानिवहूवैनाशि निशेपवपित्रेपव
नेसेमतोपित्तवनपि निशप्नमथ्यावानकथाह्यगास्युः पितेना
दिवा प्रक्ष्यावचारयेन्नेत्रं भक्त्या यन्नेन वालिभिः नमाभ्रेज
नगाएुक्षसूर्यकर्णाविनपीतः रसभेदेकसत्ताभ्यांवन्नाक्ष
शिविचारणैः नित्रस्थान्याभिमन्नेनसादलपत्राग्रक्रमाद्वन
ग्रारतोकर्णिकोन्मलेनिवद्धारस्वर्मणी द्विदा रानालिकाः
पिङ्गनलिकावाटकोटरी द्रुमवत्स्यादियन्त्राणिनिदिशानि
यत्नायथं अंगुलासंभवेन्मूलं गर्भणाद्वादशाङ्गुलं अष्टेग्रसि
द्धार्थकच्छिद्रं सनंदसहुलाकृतिः स्याद्वादशाङ्गुलमलाष्टग्रा
हेवमाद्वादशाङ्गुलाः चनमङ्गलमनाभ्यारीमोनरुप्रभ्रक्रान्न

सौ
सू॰ स्था॰
८२

नद्धदीर्घाणि गुल्मविलयोत्तमनेवसा शलाकाख्यानि यन्त्रा
णि नानाकर्म्मीकृतानि च यथायोगप्रमाणानि तेषामेषण
कर्म्मणि उभे गण्डूपदमुखे विलिहानो भ्यल्पहारिणी मसूर
दलवक्त्रे द्वे स्यातामष्टनवाङ्गुले शंकवः षडुभे तेषां द्वेऽशाहार
णाङ्गुलौ धारयेणाम्बूरंगुल्वाम्याबाहार्यच्चउशाहृतौ नतोः
ग्रेशांकुणाद्वल्पागर्भशंकोर्विनिःसृतः अष्टांगुलायतस्तेनः
मूढगर्भहरेतयः अश्मर्याहरणे सर्पफणावद्वक्रमयतः
शरपुंखवक्त्ररस्वपानेनवक्तरुगलम् कर्पासविहितोष्णीषां
शलाका षट्प्रमार्जने पाणामासनद्दरार्थे द्वे स्याद्दार्व्याकृ
गुले द्विषट्समांगुले चाणे ह्वकर्णोपलवाङ्गुले कर्णशोधन
तमसन्य पञ्चप्राणं वासरे शलाकाजाम्बवोष्ठानेत्रोरिर्गोः
वर्ण्यकातियम पुंजानाम्पलान्तर्दाहीमं पाशलाका मंथनान्मिनि ८२

कोलास्थिदलतुल्यास्यानासार्शोर्बुददाहकृत अष्टांगुलाः
निम्नमुखास्तिस्रस्तासांक्षारोपक्रमे कनिष्ठामध्यमानामानखैः
मानसमंडलैः समशलाकाणि यंत्राणि मेढ्रस्रोतोञ्जनादिषु अ
नुयंत्राण्ययस्कान्तरज्जुवस्त्राश्ममुद्गराः वर्त्मान्त्रजिह्वावालाश्च
शाखानखमुखाद्विजाः कालः पाकः करः पादो भयं हर्षश्च
क्रिया उपायवित्प्रविभजेदालोच्य निपुणं धिया ॥ निर्घा
तनोन्मथनपूरणमार्गशुद्धिसंव्यूहनाहरणबंधनपीडनानि
चूषणोन्नमननामनचालभंगव्यावर्तनार्जुकरणानि च यं
त्रकर्म ॥ विवर्त्तते साध्ववगाहते च ग्राहं गृहीतं द्वते च यस्मा
त् यंत्रोत्तमं कंकमुखं प्रधानं स्थानेषु सर्वेष्वधिकारवच्च ॥
सूत्रस्थाने पंचविंशोऽध्यायः ॥ अथातः शस्त्रविधिमध्यायं
व्याख्यास्यामः ॥ ॥ षड्विंशतिः शस्त्रकं दोरवेष्टितानि यथाक्र

ग्रं॰ ष्टि॰
८४

यि शास्त्राणि रोमवाहीनि वङ्कलेनांगुलानि षड् सदृपाणिः
सधाराणि सग्रहाणि च कारयेत् शुकतालानि सध्मानसती
क्ष्णवंनि नेयरि समाहितस्त्वोयाणि नीलांभोजस्तुवीनि
च नामानुगतरूपाणि सरासनिहितानि च सोदंनावचः
तद्योशफलान्यैकैकशोपि च प्रायो हि त्रिगुणि ग्रैजीननानि
स्थानविशेषतः मंडलाग्रफले तेषां नजंत्येन नवाङ्गुलि
लोचनं छेदने याजं पान्यकीर्तिरिकारि ७ चाहिपत्रतः
शकारे छेदभेदनपाठने अद्भुतमनने शोफगंभीरेवनदः
मध्या २ नतागप्रष्टताद्री वैष्णवंगेयथ्याशाय उत्पलाख्य
वृधारातेभेदनीछेदनतथा मपीर्षगणकर्णाशीछेदनेवाङ्गुल
फले गतेरनेषेण त्र्यंगुलप्रदेशेषणी भेदनायै पराम्भचोष्ठ ७४
लेश्लविनस्या ८ वेतसंव्यापेनसावशाराण्यानिक्षुवेके २

तद्वद्देतच्छत्रेतस्यफलमध्यवृषट्शलम् शृर्यवेदाङ्गवेत १२ ततः
योश्रवांशलेफले श्रीहिविक्रमप्रयोज्यवतन्निरोदवयाध्यथे १३
पृथुःऊर्द्धागोदत्रमहृशार्धोशलानना तथोर्ध्वं दंस्याविष्य
दुपार्धांशाल्पितोसिताम् १४ ताश्री शलाकाद्विशलाशेवर
ऊर्ध्वकाकृतिः लेगनाशंतस्याधिवेव्वायीदेयेशलिशात्रकम्
शुद्धिकानिर्गतशलवफलेनाधींशलायतम् योगतोद्विपञ्च
णामणशलांशूणानाम्मम् तत्पदेशिन्यग्रपर्वप्रमाणपणांशुद्ध
कम् मूत्रवद्गलसोतारोगक्षुदनभ्रना गृहणोशुणिरको
ष्णादेवेहिपाः स्वनानतः १७ क्षुद्रस्याकवपत्रेतत्करदारेद
शांशलम् विसारेद्यशलेस्तम्बदेतम्बन्नरुवेयतम् स्नाप्रम्
भक्तस्केदेकन्नरीकनेवीनिभा वक्रेणथारेद्विशलेनलवशप्तद्व
नांशले स्तम्भशल्पाद्विनिक्षुदभेदस्थक्षारदललतणो पकरा

श्री
सु·सू·
८५

रंचतत्क्षीणं प्रवृद्धां कृत्विचेनरा रेतनलेत्वनकंतेनशोधयेरन
शर्करा वतीगुडच्छरद्धापायेनिहतच्चोवल्लीवने मांसाः
लामांप्रदेयालोत्रुश्राश्रुगुलमायना अल्पमांसाक्षिप्रसंधु
क्षिप्तवृणानांचगुलायना ग्रीहिवक्राथगुरुवक्रापक्कामावृयम
मन्न मांसार्थंवृगुलेसवेश्मसुलाश्वनरंगुलाः हस्वोच्छेमः
कपोतश्यामसमाश्वेवाम्रवायवा संयोज्यानीलिकाश्मगकैः
श्रोणिगैरुक्रंदने २२ अर्थोगुलसवोऽश्वेरष्टाभिः कण्ठ
कैः त्वक्जः पार्श्वाश्मामध्यमानेनचाण्णमेनहरेरसकं
अथनेकर्णपालीनां शुष्कशष्कुलाननं अभ्यांगुलचूर्णं
स्यानन्त्वेषानपार्श्वेनः वल्लरश्चानपालिपेयोफपक्कासम
वेध कर्णपालीवववल्लीवल्लानाश्मशाश्पने हवीविभागव
त्रिराम्गुलाकर्णवेधिनी २३ जलौकः लारदनकाचोपलनवोदयः ८५

ग्रलोहान्यन्तशस्त्राणि तान्येवं च विकल्पयेत् सूचीशिरांस्यपि यंत्रा
दीन्युपयोगं यौगिकम् उत्पाट्यपाट्यसीव्यैष्यलेख्यप्रच्छानकु
ट्टनम् छेद्यभेद्यव्यधोमन्थ्योग्रहोदाहश्च तत्क्रियाः छेदभेदन
लेख्यार्थं शस्त्रं वृन्तफलान्तरे तर्जनीमध्यमांगुष्ठैर्ग्राह्याणि यत्न
समाहितः विस्त्रावणानि वृन्ताग्रे तर्जन्यंगुष्ठकेन च तलप्रच्छन्न
वृन्ताग्रग्राह्यं व्रीहिमुखं तथैव मूलेष्वाहरणार्थानि क्रियासौक
र्यतोऽपरं स्यान्नवांगुलं विस्त्रावणं सूचीतोऽष्टांगुलः लोम
पक्ष्माणि कोषोपर्युत्तरात्मकर्मणाः विन्यस्तपाशः स्वसूत्रः सा
न्तरोणोत्व शस्त्रकः शलाकापिहितास्यश्च शस्त्रकोशस्त्र
संचयः जलौकसस्तु स्राविण्यो रक्तस्रावाय योजयेत् दुष्टा
स्तु मत्स्यभेकाहिशवकोथमलोद्भवाः रक्ताः श्वेता भृशं कृ
ष्णाश्चपलाः स्थूलपिच्छिलाः इन्द्रायुधविचित्रोर्ध्वराजयो रोम

ग्रं· चि· ८९

शाम्यतः सविषांवर्जयेत्ताभिः कण्डूपाकज्वरभ्रमः विषपित्ताः
स्रनुत्कार्यंतत्रशुद्धांभुसंभवाः निर्विषाश्चैवलश्यावावृत्तानीः
लोर्ध्वराजयः कषायपृष्ठास्तन्वंग्यः किंचित्पीतोदराश्चयः ता
श्चसम्यग्वमनान्यनतैचनिपातनं सीदंतीसलिलंप्राप्यरक्त
मत्ताइतिसजेत् अथेतरानिशाकल्कयुक्तेंभसिपरिप्लुताः ऽ
श्चावेत्तिसोमेनक्रेवाथुनस्ताभ्याविनाजले गालयेत्पूतनस्तलः
न्यरक्तशास्त्रनिपातनैः पिबंतीक्षणात्तस्कं पश्चाद्दयेत्स्तस्वाससमा
सप्तकाइप्रमुखाभूजलौकाइस्रशोणितम् अथदेनप्रथमंहंसः
हीरंतीगोदकादिभ्यु दंशास्ततोदेवगरावामोत्तयेद्धामयेच्चतः
पटुतैलाक्तवस्त्राग्रुद्रगांड्नस्त्रापितः॥ रक्तणाजक्षुद्राभूयः
समाहेत्तानपातयेत् ॥ एवंवमुक्तरसाद्याभ्यां सम्यग्वांतेजलौः
कसाम् ॥ ऽ ॥ क्लेमोऽतियोगरुकारुक्रृतैर्वीतेसत्वमनामदः ऽ ८९

ग्रन्थ्यामयमलाख्यापाचेदरक्तान्यालाबुराभिर्भिषक् ललाटिकोशलाशाये
सविशाम्रुतलस्त्यात् शृङ्गैर्हान्वयेदेशाद्दोरेडाशमात्रिकैः १
शनैर्धीनाज्यपिबत्सलेनालेपाच्छीतलाः दृष्टरक्तापगहनात्
सद्योरागरुजाशमः शृङ्गं चलितं त्याज्यान्यल्पनरक्तं चणशाये
वाम्लीभवत्यदूषितं तस्मात्तस्मात्र्यन्नेनः पुरुषानालाबुघटिका
रक्ते पित्तेन दूषिते कफेन दुष्टे रुधिरे न शृङ्गेण विनिर्हरेत् स्कः
न्नत्वाद्वातपित्ताभ्यां दुष्टं शृङ्गेण निर्हरेत् गात्रं बद्ध्वोपरि दृढं रज्ज्वा
पट्टेन वास [illegible] से स्नायुसन्ध्यस्थिमर्माणि त्यजन्प्रच्छानमाचरेत्
अधोदेशाप्रविसृतैः पदैरुपरिगामिभिः न गाढघननिर्यग्भि
र्न पदे पदमाचरेत् प्रच्छानेनैकदेशस्थं ग्रथितं जलजन्मभिः
हरेच्छृङ्गादिभिः सुप्तमसृग्व्यापि सिराव्यधैः प्रच्छाने पिण्डिते वा
स्यादवगाढे जलौकसः त्वक्स्थेऽलाबुघटीशृङ्गं सिरैव व्याप

केशनि वालाधिदामवाश्रृंगान्नालकोलाबुभिः क्रमात् कृता
स्रजः प्रदेहाद्यैश्शीतैस्तानापकोपतः मनोपक एष शोफश्लस
पिशोस्त्रेनसेचयेत् ॥ शस्त्रस्थाने षड्विंशोध्यायः ॥ अथातः
सिराविधविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ मधुरं लवणं किं
चिदशीतोष्णमसंहतम् पद्मेन्द्रगोपहेमाविशशलोहितलो
हितं लोहितप्रभवा शुद्धं तनोस्तेनैव चास्थितिः तत्पित्तश्लेष्म
लैः प्रायो दूष्यते कुरुते ततः विसर्पविद्रधिप्लीहगुल्माग्निसदन
ज्वरान् मुखनेत्रशिरोरोगमदतृट्लवणास्यताः कुष्ठवातास्र
पित्तास्रकट्वम्लोद्गिरणभ्रमान् शीतोष्णस्निग्धरूक्षाद्यैरुपक्रां
ताश्च ये गदाः सम्यक्साध्या न सिध्यन्ति ते च रक्तप्रकोपजाः तेषु
स्रावयितुं रक्तमुद्रिक्तं व्यधयेत्सिरां न तूनषोडशातीतसप्तत्य
ब्दस्रुतासृजां अस्निग्धास्वेदितात्यर्थस्वेदितानिलरोगिनाम् ॥

गर्भिण्यौ हनिका जीर्णपिनासश्वासकामिनाम् अतीसारोदर
छर्दिपाण्डुसर्वाङ्गशोषिणां स्नेहपीतप्रसक्तेषु तथा पंचकर्मक
मसु नागछिनां सिरां विधेन नित्यमप्युपस्थिता नातिशीतोष्ण
वाताभ्रेष्वन्यत्रात्ययकाद्धरात् शिरोनेत्रविकारेषु ललाट्यां मो
क्षयेत्सिरा अपांग्यामुपनस्यां वा कर्णरोगेषु कर्णजाः ना
सारोगेषु नासाग्रे प्रतिनासाललाटयोः पीनसे मुखरोगेषु
जिह्वौष्ठहनुतालुगाः जत्रूर्ध्वं ग्रन्थिषु ग्रीवाकर्णशंखशि
रःश्रिता तथापांगललाटस्था उन्मादेऽपस्मारे पुनः हनुसं
धौ समस्ते वा सिरा भ्रूमध्यगामिनीः विद्रधौ पार्श्वशूले च पा
र्श्वकक्षास्तनान्तरे तृतीयके मध्यमे स्कन्धस्याधस्याच्चतुर्थके
प्रवाहिकायां शूलिन्यां श्रोणितो द्व्यंगुले स्थिता शुक्रमेढ्रा
मये मेढ्रमध्यगा गलगंडयोः ऊरुमूलसंस्थानानलोपस्थान्हृदयं

ग्रं.पि.
८८

वाचनरंशले इंद्रवशलरंघोपशंपाद्यंशलेचनरहुले कुर्युगुल्फस
संधौलीनयाकोहुकशीर्षके पादशाहेशेरेस्रैविपाशावात
कएदके विश्वविदिशलेविद्याड्पीरदिप्रसमेणः द्दडसामिः
वविश्वसायथाक्रानामदर्शने मर्मदीनीयथासन्नदेशान्पाद्य
पयेत्सिराः श्रद्धास्तिगपतनुसज्ञःसर्वोपकरणावली कृतेसः
स्तियनाप्तिगपरसानप्रतिभोजितः श्रुतिनापानपरिश्रोजाः
त्वष्वामनसंश्रितः ऋडपहान्केशगतोज्ञानुसापितकर्पूरः १
श्रोशिष्यावश्लगभीष्यामन्यगाढप्रपीडयेत् दमप्रपीडनोत्के
मगाएश्चानानिचाचरेत् पृष्ठतोयंत्रयशेनवलमावेष्टयेन्नरः
केशवायोपरिस्थापयसांतेशेमनजनीम् पद्मानस्थलवज्ञाः
तेमिराएणियन्त्रणेविधिः ततोमध्यमंगुल्या वैयोक्तविधि ८९
वृक्कया तारयेत्तुस्थितोतावा स्पर्शाद्वदशपीडनैः ११

ऊर्द्धाधोलक्षयेन्मध्ये वामदक्षिणतस्तथा। फलोद्देशवलिः क्रमं
सिरान्तदक्षमानयेत् ताडेयमीडयाप्रोक्ता सिद्धावाहिमवेनन्त
ग्रगुह्येनानमध्याग्रनासिकाग्रपनापिकाम् अग्रन्नन्तविनश
ग्रनिकास्यापल्लदाग्रयाम् यंत्रयोल्लनयोऽभुग्रीवाग्निनः
सिरानिर्यं पाशानगर्भहस्तस्यनाग्तुलेप्रस्तेनभग्ने ऊत्तिर
भ्यादरितेविहृद्दयोर्ध्वपद्मके विध्यक्षसिराधोहावनाकृवि
तत्कपाले बृहाग्रलोपविघ्नस्याग्राह्निमगुह्याभिणम् ऊर्ध्वेवेर
प्रदेशाग्रपद्दिकावत्तरेयल विश्वेशलम्बमानस्यवाड्भ्या
पार्श्वयोश्चिरा प्रस्थेमद्धनेजवामसिरांजानुम्पृक्षोविते पादे
तस्योग्येतेयस्तानानास्थसंपेनिपीडिते गाढ्ककराभ्यामाशद्वं
चरणेतस्याचोपाते द्वितीयेकृचिनेकिंचिरादृछेहस्लवनतः
तथासिद्धेत्सिरामिनमन्त्रकेषुपिकल्पयेत् तेषुतेषुप्रदेशेषु

उँ
श्री.दि.
८५

पुनन्नयंत्रगुणायवित मांसलेनिहितपेदेशेश्रीहास्यंश्रीहिमाव
कम यवार्थमन्त्राशुपविमिरांविपेतकुटारिका समिविपेस्वे
धारापञ्चगुकेचनस्वेन अल्पकालेवहमल्पंडशैविरानेनलक्षणे
नेः मशाश्चिमतिविधानसवेडःविवशीर्यने भीमकुंडायन्व
शैथिलिङ्गुष्टशाखानिरमयः त्रासनवेगीनास्विदावक्तस्याकु
तिहेनवः अक्षस्यगत्रेस्ववनिवेलक्ष्याघनिधानतः मवारधु
मलवणनेलेनलवनेनव अग्रेमवनिरूपशांतकसंभायवसू
तिकः सम्यकस्कतास्वयंनिष्टकृयनाहितिलादरेत १ यंत्र
विशुविशुद्धक्षया जीविनोब्रजनेपुनः स्नावयेन्तकेनिपुनः
नपुरेब्यहूहपिवा वानाक्षुवाकणान्तद्वेगस्नाव्यक्रुफे २
निने पिनापीनामिनेविसमस्केपोशान्तवेदिकाम १ क
फाखियमरकपाण्ड नेनमनिष्क्लिवनम १११ ८५

संस्पृष्टलिंगं संसर्गी त्रिदोषमलिनाविलम् ॥ अथ हंसवलिनोष्ण:
स्तन शुष्कात्मा वेपन्यरम् ॥ अतिस्कन्तो हि स्त्रुत्पाहाहतणावाव
लामया: तत्राभ्यंगारसतोर रक्तपानानिभेषजम् ॥ स्कन्ते रके
शनैर्यत्र मपनीय हिमाम्बुना ॥ प्रत्याल्पतैलशीतां ते बंधनीयं
मिराहवे ॥ अथ हंसावयद्गूप:सापमहत्यापरेपिता ॥ ह्रीहाः
पक्वतरेहस्पपत्याहाभ्यशाहर्षिते ॥ किंविहिंशङ्कणास्ते नवरा
गोतिवने ते ॥ मशेषमप्यतोपार्यतवातिक्रान्तिमावहेत् ॥ ह
रेभ्रूमादिभि स्तैषसादमथवानयेत् ॥ शीतोपचारपिमास
क्रियास्तुहि विशेषत: ॥ उष्णतिक्तमत्र्वादिके भेषजमेवप्रसादये
येत् ॥ रक्ते त्वतिशीततिप्रते भर्मासावरे क्रियान्त ॥ गोधूमचिञ्चगुरः
मातैगमाषयुषशाकगौरिकै: स्तकपालाज्जनतोममहो:
तीरिवमंजकैः ॥ विसर्पयेद्भुग्णाद्युवलपमकादिहिमंपिवेत्

श्री
श्रु० टि०
५०

तामेववासरोविपेयाथमस्मादनेनरम् सिरास्नुकंवानविनिर्दहे
नमशलाकया ॥ उन्मार्गिणीयंत्रनिपीडनेनसंस्थानमायातिः
पुनर्नेयावन्न दोषाः प्रदुष्टाः पिंडप्रपाकासावलिताङ्गारविहार
भाक्स्यात् ॥ नाप्युष्मशीतेनोलघुदीपनीयंरक्तेविनीतेहितमन्नः
पानम् मृदुशरीरेष्वनवापितास्रगाग्निविशेषाद्दभिरक्षितव्य
प्रसन्नवर्णेन्द्रियमिन्द्रियार्थानिच्छन्तमव्याहतमन्दवेगम् सुखा
न्वितंपुष्टिबलोपपन्नंविशल्यमक्तंपुरुषंवदंति ॥ शल्यापनयनीयोनामस
प्तविंशोध्यायः ॥ अथातश्शल्यप्रहरणविधिमध्यायंव्याख्यास्या
मः ॥ वक्रजैर्निपीड्याद्यःशल्यानांषड्विधागतिः आसे
श्यावंशोफरुजावंतं स्रवंतंश्रोणितंमुहुः अभ्युन्नतंबुद्बुदवत्पि
टिकोपचितंव्रणम् मृदुमांसंचजानीयादन्तःशल्यंसमास
तः विशेषात्त्वग्गतेशल्ये ॥ विवर्णःकठिनायतः ॥ ॥ ५०

शोफो भवति मांसस्थे दोषशोफश्च वर्धते पीडनासहता पाक
शल्यमार्गो न रोहति पेश्यन्तरगते मांसप्राप्तवच्छ्वयथो विना
स्नायुप्राप्ते स्नायुजालस्य संरंभः तीव्रवेदनाः स्रोतोगते स्रोतसां स्वैस्त्वसि-
राध्मानं तथा श्वते स्वकर्मगुणहानिः स्यात्स्थानसंस्थानमिष्य-
ते धमनस्थोनिलो रक्तं फेनयुक्तं शरीरयेत् निर्याति शाध्यः
मात्र्याश्च स्थूल्यास्यस्य वेदना संजयो बलवानस्थिसंधिप्रा-
प्तेऽस्थिपूर्णता नैकरूपा रुजोऽस्थिस्थे शोफस्तद्वच्च संधिगे ।
चेष्टानिवृत्तिश्च भवत्याटोपः कोष्ठसंस्थिते मूत्राहारोऽनुशकृ-
न्मूत्रदर्शनं च व्रणानने विद्यान्मर्मगते शल्यं मर्मविद्धोपल-
क्षणैः यथास्वं च परिस्रावैस्त्वगादिषु विभावयेत् स्थानैः
सूक्ष्मदेहानामनुलोमस्थितं व्रणं दोषकोपाभिघाताद्यैस्तो
भाभ्यमाणमपि बाधते तद्वन्नष्टस्य तत्र शस्त्रस्य गात्रसंमर्दने ।२

ॐ
श्रु.प्र.
८१

रागरुग्यत्रसंरंभःयत्रवाज्यंविलीयते आर्द्रामृच्छुष्यतिलेपेवाततः
स्थानंशल्यवद्वदेत् मांसप्रनष्टंसंशुद्धकर्षणाच्छ्लथतांगतं
क्षोभद्यागादिभिःशल्यंलक्षयेत्तद्वदेवच पेश्यस्थिसंधिकोष्ठे
षुनष्टमप्येतल्लक्षयेत् अस्थ्नामभ्यंजनस्वेदबंधपीडनमर्दनैः
प्रसारणाकुंचनतःसंधिनष्टंतथैवच नष्टंस्नायुसिरास्रोतः
धमनीष्वसमेपथि अश्वयुक्तरथेनाशुक्षोभमाणोपिरोगितम्
शीघ्रंलयेत्तत्रसंरंभाच्छल्यमादिशेत् मर्मनष्टंपृथङ्नोक्तं
तेषांमांसादिसंश्रयात् सामान्येनसशल्यंतल्लक्षणेनक्रियया
सरुक् वृत्तंपृथुचतुष्कोणंत्रिपुटंचसमासतः अदृश्यशल्य
संस्थानंव्रणाकृत्याविभावयेत् तेषामाहरणोपायौप्रतिलोमा
नुलोमकौ अर्वाचीनपराचीनेनिर्हरेत्तद्विपर्ययात् शक्याहार्यैश्च ८१
नच्छिन्नाननालियगतेहरेत् शल्यंनानिर्घातनपरःकृत्वावद्रणणा

थैराम् प्रतिलोममनुत्पन्नं छेद्यं एषु तथ यद्भवेत् नैवाहरेद्विशल्यघ्नं
नष्टंवानिरुपद्रवम् अथाहरेत्करप्राप्यंकरेणैवततःपुनः दृश्यंसि
ह्याहिमकरद्वेदिककर्कटवानरैः अदृश्यंव्रणसंस्थानाद्गृह्णीतेशक्यतेय
तः कर्कखगाह्वकुररशरारीवायसाननैः संदंशाभ्यांतथादिस्यता
लाभ्यांसुषिरंहरेत् सुषिरस्थंतुनलकैःशेषंशेषैर्यथाक्रमम् श
स्त्रेणवाविषास्यादौततोनिर्लोहितंव्रणम् कृत्वाघृतेनसंस्वेद्यब
द्धाचारिकमादिशेत् सिरास्नायुविलग्नंतुचालयित्वाशलाकया
हृदयंसंश्रितंशल्यंत्रासयन्सहिमाम्बुना ततस्थानान्तरंप्राप्यसा
हरेत्तद्यथायथम् यथामार्गंदुराकर्षमथातोच्छेद्यमाहरेत् ऽ
अस्थिदष्टेनरंपद्भ्यांपीडयित्वाविनिर्हरेत् इत्यशक्तंसुबलिभिःसुग
हीतस्यकिंकरैः तथापिशक्योवायदिवक्रीकृत्यधनुर्ज्यया स्ववः
इवज्रकटकेबध्यायाश्वसमाहितः अश्वंयन्तस्यपंचांगवाजिनःक

श्री
सु·सू·
५२

यथाविधितम् ताडयेदिति मूर्ध्नानं वेगेनोन्नमयंस्तथा उद्धरेच्छल्यमेवं
वा शाखायां कल्पयेन्नरः बद्धा दुर्बलवाराङ्कुशाभिमल्पमाहरेत्
स्वयथुग्रस्तवार्त्ताङ्गशोफमुत्पीड्य पङ्क्तिनः शुद्धवाहनतयानाडाग्निः
हीरपानाग्निर्नं हरेत् नैवं वानयेत्मार्गम् मार्गोनाग्निलयेत् २
द्विनाकर्णनांकर्णनाडामसेन निर्हरेद्यवान् अथ स्कन्धेन निःकु
ण्ठिविचलनासिरञ्जनस्थिरम् पक्वाशयगते शल्ये विरेकेन विनिर्हरे
त् दृष्ट्वानविशल्यम्य रक्तनोषाणि हरणेः कण्ठस्रोतोगते श
ल्ये सूत्रं कण्ठे प्रवेशयेत् बिसेनातेन ततः शल्ये बिसमतं समुद्धरे
त् नाडीं तप्तां निधाय तां शलाकामस्थिरीकृतम् आनयेज्ज
तुषं कण्ठे जातुविशिवामजातुषाम् केशोण्डुकं पीतेनत्वेवैः
वैकण्ठकसालिपेत् सद्भुमाम्रकवेयेन १ वमनं लेनवेनरः ५२
मूः १ आशाकंमत्र्ननासाभ्यां आहन्तं परिनोद्धरेत् ११

ग्रपानस्कंधयत्ताभ्यां ग्रासशल्यं प्रवेशयेत्. तस्मादनुगणशल्यानि
तोयपानेनलसैर्हरेत् अपां पूर्णं विधुनुयादधःशिरसमाहितम् वा
मयेच मूविभस्मराशावानिखनेन्नरम् कर्णमध्यगते हस्तेन मथित्वा
तैलवारिणी त्रिपिटयो मृदुवर्णेहस्त्याहारहषयेनवा कीटेवा
तेलटेकर्णपूरयेल्लवणाम्बुना शुक्तेनवातमुक्तेनमृन्नेक्लेदहः
रोविधि ज्ञानवंधूदृस्मरोप्यादिधातेजचविरक्षिरं उष्मणःप्राय
वशिल्यंदेहेनविलियते श्टङ्गदारुश्टृङ्गास्थिदन्तवालोपलाः
विच विषाणवेण्वयस्तालदारुशल्यविरादपि प्रायोनिर्भुज्यतेनहि
पचन्त्याशुपलात्मजे शल्येमांसावगाढेष्वेतस्दोषानविदहन्ते ः
ततस्संस्वेदनमर्दनशुद्धिकर्षणाद्वेषाः तीक्ष्णोपनाहपानान्नच
शस्त्रपदाङ्कनैः पाचयित्वाहरेच्छल्यं पार्श्वेनैषणभेदने शल्यमः
देशं यंत्राणामेवतत्त्वज्ञरूपतो नेत्रैरुपायैमेतिमान्छल्यविद्यामः

ग्रं॰हि॰
९३

याद्देवेत् ॥ सूत्रस्थानेऽष्टाविंशोध्यायः ॥ अथातश्शस्त्रकर्म
विधिमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ व्रणासंजायतेपाय्यः पाकक्षयः
सुपूर्वेकात तमेवोपचरेत्तस्माद्रेत्पाकेप्रयत्नतः हस्तीनेले
पमेकाश्वमोहसंशोधनादिभिः शोफोल्पोल्पाश्मरुक्कामः
सवर्णाकर्दिरस्थिरः पच्यमानोविवर्णस्तुरागीवस्तिरिवाततः
स्फुटतीवसनिस्तोदास्सागमर्दोवर्ज्जृंभिकाः संरम्भारुचिदाहो
पास्तृज्वरोनिद्रकान्वितः स्यानंविष्यन्दयत्याज्यंव्रणवत्स्पर्श
नासहः पक्केल्पवेदनाम्लानिःपाण्डुतावलिसंभवाः नामो
न्नेष्मूनतिमध्येकण्डुशोफादिमार्दवम् स्पृष्टेपयसस्संचारोभवे
दस्ताविवाम्बुना शूलंनर्तेनिलाद्दाहःपित्ताच्छोफःकफोदयात्
रागोरक्ताच्चपाकस्मादतोरोषैस्समागतैः पाकेतिवृत्तेस्त्रविर॰
लत्तस्यवरोधभक्षितः वलीभिर्दारितप्राप्तवीर्यमानतनूरुहः॥ ९३

कफजेषुत्वशोफेषु गंभीरं पाकमेत्यसृक । पक्वलिंगं ततो स्पष्टं यत्र
स्याच्छीतशोफता । त्वक्सावर्ण्यं रुजोल्पत्वं घनस्पर्शत्वमश्मवत् ॥
रक्तपाकमिति ब्रूयात्तं प्राज्ञो मुक्तसंशयः । अल्पसत्वे बले बाले पाका
द्वात्यर्थमुद्धते । दारुणं मर्मसंधिस्थे चान्यत्र पाटनं मतम् । आम॥
च्छेदे सिरास्नायुव्यापदोसृगतिस्रुतिः । रुजोतिवृद्धिर्दरणं विस
र्पोवाक्षतोद्भवा । तिष्ठन्नंतः पुनः पूयः सिरास्नाय्वसृगामिषम् ॥
विवृद्धो दहति क्षिप्रं तृणोलपमिवानलः । यच्छिनत्याममज्ञाना
द्यश्चपक्वमुपेक्षते । श्वपचाविव विज्ञेयौ तावनिश्चितकारिणौ ॥
प्राक्कृत्यकर्मणः स्निग्धं भोजयेदन्नमातुरम् । पानकं पाययेन्म
द्यं तीक्ष्णं यो वेदनाक्षमा । न मूर्छत्यन्नसंयोगान्मत्तः शस्त्रं न बु
ध्यते । अन्यत्रारूढगर्भाश्मभगन्दरमुखामयात् । अथाहृतोप
करणो वैद्य प्राङ्मुखमातुरम् । सम्मुखो यन्त्रयित्वाशु न्यस्य मर्मा

दां
ग्र.वि.
९५

दिवर्जयेत् ऊर्ध्वलोमस्मनिषिणं शस्त्रमास्पर्यदर्शनात् सकृदेवा
हरेत्सम्यक्पाकेन समहत्यपि पाटयेद्ध्यङ्गलसम्प्राप्तमङ्गुलं वा त
थम् पक्वनाशम्यगेदोषाणां परिनाशनिरूपितम् यङ्गुलीनलनाले
वा यथादेशं यथाशयम् यत्नेऽगतानां गतिविंद्यात्कुल्लं गन्यत्र यत्र च
तत्र तत्र व्रणं कुर्यात्सुविभक्तं निराश्रयम् आयतं च विशालं च यः
स्यादेशं न तिष्ठति शौर्यमाशुक्रियायां तेषां शस्त्रमसिद्धेऽपस्नुः
समसेवाहुस्त्रवेधस्य शस्त्रकर्माणि शस्यते तिर्यक्कुर्याल्ललाटम्ने
दंतवेष्टकर्माणि ऊर्ध्विकस्तातिहन्तोष्ठकपोलगलवक्षणोः
कुक्षगण्डेद्वलात्तिर्यक्कसिरास्नावविपाटनम् शास्त्रेणशरीरे वाऽ
तिभ्रमतां भोभिख्यरोगिणाम् आश्वास्य परितोऽनुल्पामनिपीडय
व्रणांततः तालपित्राकषायेणास्तृतेनाभोपनीयच ऽऽ
गुग्गुल्वगुरुसिद्धार्थहिंगुसञ्जरसान्वितैः ऽऽ ॥ ऽऽ ९५

ष्ठपवे नाटवस्य न्यानि ७पैहृतमलैः तिलकल्कान्नमधुमिश्र
या संघेनेन च दिग्धां वेत्तिं ततो ऽस्याते रेवास्तु हृदये च तो
मनामैकेसक्ताभिसक्तचैनोक वलिकान्नः
नः विधाय पुष्करावभीयान्पादेनसहसमारितम् पार्श्वसमीपसः
धेवानाथस्तानैव वोपरि सुविस्तृत
हृत्पद्माकवल्पस्य विशेषकः स्थपि
मा नामरत्वास्मरणानि विलीकाव्रणेहिता ऊर्वीनानंतवंतस्य
रत्तांरलोविशुद्धये वलिवोपहरेतभ्यः सहामृधा च धारयेत् ल
क्षीं गुह्यमनिगुहां जटिलो ब्रह्मचारिणीम् वचाक्षुद्रा
मनिस्फुवाहवीरसिद्धार्थकामति ततः स्नेहादिनेदोकं तस्यार्व
वं हवं दिशेत् दिवास्तमोव्रणीकाएरागाद्ड्कोपस्थकृत्
स्त्रीणां तस्य तिसंस्पर्शदर्शनैश्चालिनाक्षुते स्पृक्केवायपजोदोषा

श्री
सु॰ चि॰
९५

नसंसर्गीप्रवाश्नुयात् ग्रीष्मेश्वयथुरायासान्माचरागाग्रजागरात् ॥
नैवकट्वादिवासमानश्चमरन्तश्लेष्मलम् भोजनेनयथामन्नंय
वगोधूमषष्टिकाः मसूरमुद्गान्नवरीजीवन्तीस्तनिषण्णका वालमू
लकवार्ताककर्कोटपटोलकाफलम् सैंधवंदाडिमंधात्रीछ्रतंतम्
हिमंजलम् जीर्णशाल्योदनंस्निग्धमल्पमुष्णोदकोत्तरम् भुञ्जा
नोजाङ्गलंमांसंशीघ्रंव्रणमपोहति अशितंमात्रयाकालेपथ्य
यातिजरांसुखम् अजीर्णानिलाशीनोविभ्रमोबलवान्भवे
त् ततश्चेपरुजापाकदाहानाहानवाप्नुयात् नवंधान्यंति
लंमाषामधंमांसमजांगलम् शीतेच्छ्रविकृतीरम्ललवणाक
टुकंत्यजे त् यच्चान्यदपिविष्टंभिविदाहिगुरुः ॥
शीत लम् वर्ज्यंनवधान्यादिव्रणिनास्त ९५
वेरावकत मधंत्वरोगाणांतीरणंत्रणमाश्रयाद्व्यापादयेद्व्रणम् ॥

मध्येदत्तोक्षतीर्णीमुमाशुव्यापादयेद्व्रणं वालोशीरैश्चवीजेननैवेनंप
रिघट्टयेत् नतुदेनलकंडूयेच्छ्रेहमानचलालयेत् स्निग्धवृद्धद्विजाः
तीनांकथाश्शृण्वन्मनःप्रियः आशावान्व्याधिमोक्षायक्षिप्रंव्रणमपोह
ति स्त्रीयोषिद्दृप्तनःकुर्याद्व्रणकर्मचसर्ववत् प्रक्षालनादिदिवसे
द्वितीयेनाचरेत्तथा तीव्रव्यथाविग्रथितश्चिरात्संरोहतिव्रणः स्नि
ग्धोद्गतास्रयोगाशंडलिष्यांचविशेषकाम् व्रणानदृयान्कल्कैर्वाः
विद्वान्क्रोशविवर्धते मांसक्लेदोतिदारुणाद्दारुणंशोणितागमः
शृंगाभिघातद्रव्योसद्व्रणावस्थावेष्टनम् सपूतिमांसंसोत्संगंस
गतिंसपूयगर्भिणम् व्रणंशोधयतेशीघ्रंस्थिनाद्यतिविकेशिका २
लिलंवेव्रपाटिनाशोफपाचनैसम्यपावेन भोजनैरूपनाहैश्च
नातिव्रणविरोधिनि सद्यासद्योव्रणामेवोद्दिष्टानाभिधानजा
मोदाज्ञानग्रंथिताग्निर्न्याहस्मान्मालींस्वकर्णाय्योः शिरोतिरुट

सु. शा. ८८

नासौष्ठगण्डकर्णोरुभाहुषु ग्रीवाललाटमुष्कस्फिमेढ्रपायूदरा
दिषु गंभीरेषु प्रदेशेषु मांसलेषु चलेषु च नवव्रणकल्कादा
वल्पमांसे चलेव्रणे वायुनिर्वापितशल्यगंभीरत्वाद्विधाग्निना
ते मेदोचलास्थिस्नुक्ष्मास्तत्रणरोमापनीयते प्रलम्बिमांसंवि।
छिन्नं निवेशयेत्तन्निवेशने संधिस्थिचास्थिते रक्तेन भान्तरेण वल्क
लैः मेदोनिर्हरेत्तामस्रोरूढेणानल्पतवाबद्ध। सांतयित्वाततोमाः
न्नेव्रणेमधुघृतद्रवैः। अंजनत्ताम्रमषीफलिनीमलकीफलैः
सरोध्रमधुकैर्दिग्धं गुन्याद्दत्वाहिपूर्ववत्। व्रणेनिम्नांनिन्नोत्सा।
यः किं विदेवावलिप्तनेम्। संजातरुधिरेसर्वोन्मंथानेनहाप्पशोः
णितम्। वेधनानित्वरीणाधीन्यास्यगुज्यतनेषुच अविकाजि
नकौशेयसूक्ष्मक्षोमेनशीतलम्। श्रीतालोस्मम्बलसेतानकर्पास ८८
हावबल्कजम्। तार्मयस्त्वसमीमादिवृणोभेदःकषायिके

गोमेधाकफाधिके भंगेनप्रस्यात्फलकं मदकल्कक्षशादिव ः
स्तनास्पात्रगलाकारावंधास्तदृशपंचवं केशस्तास्पिकस्त्रमोली॰
वीरथामात्रवेलिनम् खेद्वाम्बिवधस्पगिका विनानोत्कगशोल
ना घमुकेमण्डलाद्यंचपचांगीवतियोजयेत् योयत्रप्रतिः
विष्णानेनघातनम्रद्विमात् वभीया गाढप्रकेभिकत्वावदण
मूर्धम शाखावदनकर्णोरःस्तनपार्श्वगलादरे समेमेद्रनः
प्रस्फुवनेत्रसेधिप्रवक्षाथम् वभीया श्लिथिलस्थानेवानस्मैः
पोड्डवोसमम् गाढसेवसमस्थानेभ्रशगाढेनराश्रये शीते
वसनेचतथामोत्वाणियोविद्याप्रदात् पितरकोन्ययोवंयोः
गाढस्थानेसमोमनः समस्थानेप्रथने वशिथिलस्थाशये
तथा सायंथानस्तयोमोलोग्रीष्मेशरदिवेशाने प्रवयोदश
मशकसीनवातादिपीडितः उष्णीभवेविरेचाम्लनिषेधतेद

श्री
सु.चि.
८०

भेषजम् कृच्छ्रेणाप्युद्दिष्ठिवायानिहन्तिं विवर्णानाम् वृद्धस्तन
न्तिनोभद्रेशः पादिनोपिवा छिन्नस्नायुशिरोण्याप्यस्थानसंरह
निवृणः उत्थानशयनाभ्यासमवेशनपीडने उदहतोस्सम
न्वृद्धोविषमः कठिनोतिकक्त समोनारुढरुक्छोधवृणस्य हिनिरो
हति स्थिराणामल्पमांसानां शेनन्वाद्वृणोहताम् प्रच्छायेमो
परोपद्रैर्यथारोपथयतच प्रज्ञोणितरुणार्छिन्नसमन्तान्स
निशवितैः योनैरकर्कशैः हीविभ्वजोजन्नकदम्बजैः क्षपिता
मपिदत्याल्लोपिट्कामस्पुभेहितानाम् कर्णिकाश्चान्तरविषैः
तारस्याविषान्वितः वेपनीयानमोपाके गुडपाके च दारु
णे शीर्यमाणासकसहाश्वापकाबस्पाविसर्पिणः प्रयत्नया
वृणोप्यस्मिंस्मन्दत्वेनातिक्रमेत तेभद्रलयनाङ्कवेति रुजाशो ८०
फास्वाविहवान् स्त्ररसादिमग्नोतनत्रयावनस्रणे २ ६

समप्रणिकवेंनार्क्कनिसरानादनतवः गोमूत्रकल्कितोलेपःस्मैः
कःताम्राद्युनाहितः प्रक्षाल्य मांसपेशावाब्रेणनानाशुनिर्हरेत् न
चैनेतरमाणेनस्नरोषःसपरोहयेत् सोल्पेनाप्युपचारेणाभ्द्रः
योविकुरुतेयतः दृष्टीपूर्णीणश्यायामव्यवायादीन्विवर्जयेत् ॥
ग्रामेनेनानुवर्ण्णयंमामार्षड्डसप्तवाविधिः ऊस्मयमानानुवनानु
नाभ्रवानीस्नरोषादिवलानुसारी नैःतैरुपायैःप्रयतूस्त्रिकित्से
दालोवयन्विस्तरस्त्वतरोक्रमम् ॥ सूत्रस्थानेएकोनत्रिंशोध्यायः
अथातःक्षाराग्निकर्मविधिमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ सर्वशस्त्रा
नुशस्त्राणांक्षारःश्रेष्ठोबहूनियत् छेद्यभेद्यादिकर्माणिकुः
रुतेविषमेष्वपि दुःखावचार्यशस्त्रेषुतेनसिद्धिंनयत्स्रव प्र
तिकृच्छ्रेषुरोगेषुयच्चपानेप्रयुज्यते सपेयोर्शोग्निसादाश्मगु
ल्मोदरगरादिषु योध्यासातात्मघ्नित्रवाह्यार्थःकुष्ठादिषु

श्री
ग्र.हृ.
९८

वृंगं यत्रापचीग्रंथिदुष्टनाडीव्रणादिषु नच भयोपि योक्तव्यः पित्ते
रक्ते चले बले स्वेदनि माव्रेत्यनूर्ध्व रोगे पाण्डुमयो रुचौ तिमिरेक्ष
त्रसंस्पृष्टे स्वयथौ सर्वगात्रगे भीरुणाभि एवत्र मनोपो हृत कफः
लयोनिषु अजीर्णेन्ने पिपासोरु हृदे धमनी संधि मर्मसु तरुणाः
स्त्रिमिरास्त्राग्रसेवनी गलनाभिषु देशोल्पमांसे हृदयानमेढ्रेः
स्रोतोनेत्रान्ते वस्त्ररोगाहृतीदृणक्षशीतत्वयोक्षद्रुर्दिने
कलायचूर्णैरयसाकरालीपाविभद्रकान् अश्वकर्णाम्
वृन्दपलाशस्फोटकृष्णकान् इंद्रष्टलार्कसतीकरक्तमाला
सुमारकान् काकजंघामपामार्गमग्निमन्थानिबिल्वकान्
मोड्राक्षमूलशालावादीन्लवणेश्वः परिकल्पितान् कोशातः
कीचक्रमस्त्र मूलनालेयवसूत्र निवातेनिच यीक्रत्र पश्यकाः ज्वरेः
निशिलातले शत्यापक्षवचयमपाश्मानिर्चरापयेत ततस्तिः ९८

दग्धाग्नौविगतेपृथक कृत्वाह्यथायमानेभस्मद्रोणंवितरभस्मनः
मुष्ककोत्तरमादायप्रत्येकंजलमूत्रयोः गालयेयवनारेणमहताः
वामसादनं यावत्पिच्छिलरक्ताच्छतीक्ष्णजातस्तदावतम् घट
हीनात्तारनिःघंदपचेल्लोहाविघट्टयन् पच्यमानेनतस्मिंस्ता
कुथाभस्मशर्कराः शुक्तीःक्षीरपकंशंखनाभीचायसभाजने ऽ
कृत्वाग्निवर्णाःवहुषात्तारात्क्षेउदकामितेन निर्वाप्यपिष्टातेने
वप्रतीवापंविनिक्षिपेत् शलदंणशाकदन्तीशोलिरक्तकके
पोतजम् वत्सघान्यादिपिचालमनोह्वालवणानिच परतः
स्ततेताचालोघ्यावानुद्वदन्टयेत मवाघैश्चयरोनिष्ठकुडुपैः
लोहवचनः श्रवनर्म्यनराशीनोयवराशेगवयोमय स्यात्प्याय
यच्यमःक्षारोनतदृष्ठादिपेन्नदो निर्वाप्यापनयेत्तोदेणम्
वेवस्तनिवापनम् तथालोगलिकादेतीविक्रकानिविषाववः :

श्री
अ॰ हि॰
९८

सर्जिकाकनकंक्षीरीरोहिण्यप्लुतीकपल्लवाः तालपर्णीविडंगेति
समस्तावामरेतमः योज्यमीक्षोनिलश्लेष्मेरोजस्युत्रेरादिषु ॥
मध्येशेशावमध्योन्यपित्राहतउदजन्मरु वलार्थेक्षीरपानीये
क्षारामस्मृतनरावपीन नातितीक्ष्णोमृदुश्लक्ष्णः पिच्छिलशीघ्रग
स्मितः शिखरीशुक्लनिर्वाप्यानिष्पन्दीनचातिरुक क्षारः
दहत्यग्निअग्नितेजसोपिकर्मकृत आशुघोषविसर्पाभोगात्रः
शुक्लीश्यमिव सर्वतोनुसरन्दोषानुन्मूलयतिमूलतः कर्म
कृत्वागतरुजः स्वयमेवोपशाम्यति ताश्रसाध्यगाढेछिन्नेलि
खितेस्रावितेथवा क्षारंशालाकयादत्वाप्लोतहास्तेदस्या मा
त्राशतस्यपेक्षेत तत्राशितस्य हृतानाम् दृष्टेनपत्रजंबीतवत्स्रः
रोगीषुवर्त्मनी निर्भिन्नपीपस्वन्नासाध्यहत्स्पभागेविनिर्दिपेत
पभपत्रमिवक्षारलेपात्कालाधवैरूपच प्रत्यादिश्यनिषस्सस्य ॥ ९८

स्मृतस्याग्रनामिकां मात्राविधायापंचाषञ्मधुदशोंसिकर्णाजे
तार्वमभाज्ञेनेनानुपरिस्त्रगावगास्यच सप्तुंपञ्चतमधुम्पंतस्य
योमस्तकोविकैः निर्वापयेत्तस्माज्जंमाज्यगोलैः प्रदीहयेत
श्रेभिषरीनिभोज्यानिभोज्यानिक्लेदनायच परिवस्त्रिवशूलः
तातारस्यपनशीर्यते धान्याल्लवीजयिष्याङ्गनिलेगालुपयेः
ननः तिलकल्कसमवकोाद्भुनाकोव्रणरोपनः पक्कजंस्तुमि
नेस्वेसमार्गेगविपर्यये तावलानोटकएवयैर्स्यपदत्तेऽ
नरैदेत् श्रुतिडगेपहवेरकेमत्क्वारादज्वरास्यैः शुदेविशोषा
दिएश्चत्रसंरोधानिश्रवनेनम् प्रेक्तोपगानास्त्रवाशदस्याः
मस्तनाधुवम् तासायानासिकावशदस्नाङ्केचनोद्भवः भवे
चविषयतातेद्रक्षोमादिवकेऽपि विशेषाद्रकमेकलोमेः
लेपोमधुकतिनिलः वानपित्राहतावेष्टामवैवशिशिराक्रिया

ॐ
श्र·सु·
१०

अस्त्रोलितिशीतस्पर्शेन लावल्लेनोपसंहितः यान्याग्नुसाइताय
स्मात्स्रोलनिर्वापयेन्मराम् अग्रित्सारादपिश्रेष्ठस्तादग्ध्यानाम्
संभवात्त भेषजलावशास्त्रग्नसिद्धानां प्रसादनात् नविमाः
सेतिवात्ताय संयापिषु नयोज्यते सर्वोगग्लानिन्नभ्रातिमः
न्थकीलतिलादिषु नगदाहवंतिगोदंतमत्स्यकान्तशरादिभिः
अर्शोभगंदरापस्मिग्रस्तनाडीव्रणादिषु मांसदाहोमधुस्नेह
जम्बवोष्टगुडादिभिः शिरास्नायुसन्धिअस्थ्यादिलिसमस्थलादि
षु सिरादिदाहस्तैरेवनदेहत्नादवारिताम् अन्तशल्याहजो
भिन्नकोष्ठान्मुरिव्रणान्नरान् हृदयंचन्नमधुमांहितयशीतेः
प्रलीयते तस्यलिंगंत्रितेरकेशर्मबलासिकाक्वितो पक्कः
तालकपोतामस्सोहेनातिवेदनम् प्रसादायकस्येवेदुरूपा १०
मपद्मप्याः चतथीतम्रवर्येनसहस्यान्यस्थलत्ताणाम् २

त्वग्विवर्णोष्यतेत्यर्थं न च स्फोटसमुद्भवः संस्फोटतीव्ररोषादाहदुर्द

ग्धमतिदाहतः मांसलम्बनसंकोचदाहधूपनवेदनाः सिराद्व्या

पत्तृन्मूर्छाव्रणगंभीरमृतयः प्लुष्टस्याग्निप्रतपनं कार्यमुष्णंच

भेषजम् स्त्यानेस्रवेदनात्यर्थं विलीनेमन्दतारुजा दुर्दग्धेशीत

मुष्णंचयुञ्ज्यादादौततोहिमं सम्यग्दग्धेतुगाक्षीरीप्लक्षचन्दन

गैरिकैः लिम्पेत्साज्यामृतैरूर्ध्वंपित्तविद्रधिवत्क्रियाः अतिद

ग्धेद्रुतंकुर्यात्सर्वंपित्तविसर्पवत् स्नग्धेह्यविनाशस्तस्मात् प्रत

र्यांतेहिसर्वतः ॥ इतिश्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तसूनोर्वाग्भट

स्यकृतावष्टाङ्गहृदयसंहितायांसूत्रस्थानेत्रिंशोध्यायः ॥ ॥

समाप्तंचेदंसूत्रस्थानम् ॥

ॐ अथातोगर्भावक्रान्तिंशारीरमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ ॥

॥ इतिहस्माहुरात्रेयादयोमहर्षयः ॥ ॥

श्री
अ·हृ·
·१

शुद्धे शुक्रार्त्तवे सत्वः स्वकर्म्मक्लेशचोदितः गर्भः सम्पद्यते युक्तिवशाद
ग्निरिवारणौ बीजात्मकैर्म्महाभूतैस्सूक्ष्मैस्सत्वानुगैश्च सः मातुश्चा
हाररसजैः क्रमात्कुक्षौ विवर्द्धते तेजो यथार्क्करश्मीनां स्फटिकेन तिरस्कृ
तम् नेन्धनं दृश्यते गच्छन्सत्वो गर्भाशयं तथा कारणानुविधायित्वा
त्कार्याणां तत्स्वभावता नानायोन्याकृतीः सत्वो धत्तेतो द्रुतलोहवत्
अत एव च शुक्रस्य बाहुल्याज्जायते पुमान् रक्तस्य स्त्री तयोः साम्ये क्ली
बः शुक्रार्त्तवे पुनः वायुना बहुशो भिन्ने यथास्वं बह्वपत्यता वियो
निविकृताकारा जायन्ते विकृतैर्म्मलैः मासि मासि रजः स्त्रीणां रसजं
स्रवति त्र्यहम् वत्सराद्द्वादशादूर्द्ध्वं याति पञ्चाशतः क्षयम् पूर्ण
षोडशवर्षा स्त्री पूर्णविंशेन संगता शुद्धे गर्भाशये मार्गे रक्ते शुक्रे
निले हृदि वीर्यवन्तं सुतं सूते ततो न्यूनाब्दयोः पुनः रोग्यल्पायुर १
धन्यो वा गर्भो भवति नैव वा धातकीपुष्पखदिरदाडिमार्ज्जुनसाधितम्

वातारक्तेण पत्रग्रन्थिसपत्नीणमलाक्त्यम् बीजसमर्थैरेतोसं
हलिङ्गैरोषधैर्वेदन रक्तेनक्तनपेष्मक्षवाताभ्याग्रेषिसत्रिभम्
मूयाभ्यांरक्तपिमाभ्यांत्वीणमारुतपित्ततः क्रुद्धान्येनानिसा
ध्यनत्रिदोषसूत्रविद्रभमम् ऋयांवातादिभिर्दैहोषधयंक्रण
पेषुनः धातकीपुष्पाद्वदिरदाडिमाम्बुनसाधितम् पाययेऽ
त्सर्पिरष्यवाविपक्कासममनादिभिः पलाशभस्माश्ममभिदाश्र
क्षायेसभेरतः पञ्चवल्कवटादिभ्यात्वीणशुक्रकरीक्रया सं
शुद्धोविदृश्यभोसर्पिर्हिमसेव्यात्रिसाधितं पिबेद्द्रुत्यात्वेपाऽ
दावोषघशतकेजजलम् पेयंकृणपस्यात्वेचरनेवदानेतः
पत् शुत्परोगेवतत्सर्वंकार्यंसोमरवालिकम् सक्षेस्त्क्षौत्र
उक्तिर्यमधूरेवङ्गवेवड़ ह्रतमानिकनेलाभेसद्दभोयाल्तः
वेषुनः लाक्षारसशाशासाभंधौतंयस्वविरम्ते सुहस्त्का

श्री
श्र.सि.
२

तैवेस्वस्थेस्सरक्ते मिथुनेभव: स्त्रैर्हैयौमवैनेस्थिरपं म्बुडुंपुलिलितवलि
कम् नरोविशेषाद्दीराभन्नैर्मंत्ररोधपसंहृते नारीतैलेनमांसेन्द्र
पितैलैस्समभ्युपाचरेत् वामप्रसन्नवदनांस्फरज्जुगणपयोपराम
प्रस्तादिहृद्विपुरुक्कामोविद्यादनमतीप्सितम् पर्यंसकोवमाया
निदिनेतीनेयथातथा अन्नावतीतेयोनिस्मापुष्कंनाडपेतीस्तुति
सामेनोपवितेरक्तंपमनीभ्यांअनेपुनः पश्चात्कस्येविरात्येववायु
यैनिम्नुखावदेत् ततपोष्यत्गणादेवकल्याणध्यायितीत्वहम् अ
स्तजालकरमहितादर्भामममभूपणायिनी दैवेयंयथावकस्तोकेकोहृष्टा
पनकर्षणम् पणाप्रावेहस्तेनवाभजीतत्रहन्नवारिणी वनन्योह्
ततस्नातापुष्कमाल्यास्वराम्बुवि: इत्युत्तीभत्तमदणोपुत्रेपश्चपत्य
र:पतिम् अन्तस्त्वहादश्यानिपुण्योवास्तिस्त्रात्रनिर्मिता: प
कादशेष्वपुण्यमासस्यपात्यद्वोन्यास्वकन्यका ११ ॥ ११ ११ १९ २

उपाध्यायोथपत्नीयंकुर्वीतविधिवद्विधिम् नमस्कारपरायान्तः
शूद्रायामेववर्जितम् ग्रवेध्यायोगसंयोगस्यार्थपसंवकामतः २
संतोष्याङ्गरपत्यार्थ्येपुपनोपसमत्तमरहः उरपसंकलोगागोगोत्रे
ज्ञातेसहस्रपि इक्षितायाहरशपुत्रेनतूपचरितांचैतौ विंतयेताः
ज्ञतपरांतथाचारपरिक्षतौ कर्मातेवशमासपिः हीरशाल्योदना
शनः प्राग्दक्षिणेनपादेनशय्यासोहृतिकान्तया आरोहीहीत
वासेननस्परक्षणपार्श्वतः तैलमांसोमरादाहारानत्रमंत्रेप्रयो
जयेत् ओंग्राहिरसि ग्राउरसि सर्वतः प्रतिष्ठासि दातान्वा
दधातु विधाता त्वा दधातु ब्रह्मवर्चसा भवेदिति ब्रह्माः
बृहस्पतिर्विष्णुसोमसूर्यौतथाश्विनौ भगोथमित्रावरुणौः
वीरंपरत्नमेतत्तम् सान्त्यवान्ततोन्योन्यं सेवमेतांश्रुत्राविनौ
उत्कानाउत्मनायोषिनिष्टेदङ्केहसंस्थलेः तथाद्वीजंहरः

श्री
ग्र॰स॰
॰त्र

ह्रतिदोषैस्तस्यानमास्थितैः लिंगान्यस्येमार्भायायोन्योबीजस्यमे
गहः त्वभिर्गृहत्वेस्फोरणेष्वकाम्लानन्तुबन्धनम् हृदयस्पर्षनेनत्वा
त्तरणालिलेमहर्षणम् सुव्यक्तप्रःस्थमेसामेममाहात्कलिलेभ
वेत् गर्भप्रोसवनायत्र पूर्वेहूनेप्रयोजयेत् बलीपुरुषकारोहिदैव
मप्यभिवर्त्तते पुष्पपुरुषकेहेमराजतेवाथवायसम् कृत्वाग्निवर्णे
निर्वाप्यदीरंस्तस्यांजलिंपिवेत् गौरदण्डमपामार्गंजीवकर्षभकः
शैर्यकम् पिवेत्पुष्यजलेपिष्टानेकद्वित्रिसमस्तशः सीरेणश्व
तबृहतीमूलंनासापुटेस्वयम् पुत्रार्थंदक्षिणेसिंचेद्वामेदुहितृ
वांछया पयसालक्ष्मणामूलंपुत्रोत्पादस्थितिप्रदम् नासयास्य
न्नवापीतांवटस्यृंगावष्टकंतथा डौघर्षीजीवतीयाष्टुभाष्यन्नरूपा
टेस्वयम् पुत्रार्थंदक्षिणेसिंचेद्वामेदुहितृवांछया पयसाल॰
क्ष्मणामूलंपुत्रोत्पादस्थितिप्रदम् नासयास्यवापीतंवटश्रृंगाष्ट ॰त्र
न

केतथा ओषधीजीवनीयाश्चबाह्यान्तरुपयोजयेत् उपचारैःप्रि
यहितैर्भर्त्राभृत्यैश्चगर्भभृत् नवनीतघृतक्षीरैःसदाचैनामु
पाचरेत् अतिव्यवायमायासंभारंप्रावरणंगुरु अकालजा
गरस्वप्नकठिनोत्कटकासनं शोककोपभयोद्वेगवेगश्रद्धा
विधारणम् उपवासाध्वतीक्ष्णोष्णगुरुविष्टम्भिभोजनम् र
क्तंनिवसनंश्वभ्रकूपेक्षांमद्यमामिषम् उत्तानशयनंयच्च
स्त्रियोनेच्छन्तितत्यजेत् तथारक्तस्रुतिंशुद्धिंवस्तिमामास
मतोष्टमात् एभिर्गर्भश्च्यवेदामःकुक्षौशुष्येन्म्रियेतवा वा
तलैश्चभवेद्गर्भःकुब्जान्धजडवामनाः पित्तलैःखलतिपिङ्ग
श्वित्रीपाण्डुःकफात्मभिः व्याधींश्चास्यामृदुसुखैरतीक्ष्णै
रौषधैर्जयेत् द्वितीयेमासिकलिलाद्घनःपेश्यथवार्बुदम् पुं
स्त्रीक्लीबःक्रमात्तेभ्यस्तत्रव्यक्तस्यलक्षणम् क्षामतागरिमाः

ॐ
अ·हृ·
·४

गैत्मकं छर्दिररोचकः जृम्भाप्रसेकः सदनंरोमराज्याप्रकाशनं
अम्लेष्टतास्तनौपीनौसस्तन्यौकृष्णचूचुकौ पादशोफोवि
दाहोन्नेश्रद्धाश्चविविधात्मिकाः मातृजंह्यस्यहृदयंमातुः
श्चहृदयेनतत् संबंधंतेनगर्भिण्यानेष्टंश्रद्धाविमाननम् देय
मप्यहितंतस्मैहितोपहितमल्पकं श्रद्धाविघाताद्गर्भस्यविकृ
तिश्च्युतिरेववा व्यक्तीभवतिमासेस्यतृतीयेगात्रपंचकम् मू
र्धाद्वेसक्थिनीबाहूसर्वसूक्ष्माङ्गजन्मच सममेवहिमूर्धाद्यै
र्ज्ञानंचसुखदुःखयोः गर्भस्यनाभौमातुश्चहृदिनाडीनिबध्यते
ययासपुष्टिमाप्नोतिकेदारइवकुल्यया चतुर्थेव्यक्ततांगानांचे
तनायाश्चपंचमे षष्ठेस्नाय्वसिरारोमबलवर्णनखत्वचम् ॥
सर्वैःसर्वाङ्गसम्पूर्णोभावैःपुष्यतिसप्तमे गर्भेणोत्पीडितादोषाः ·५
तस्मिन्हृदयमाश्रिताः कण्डूंविदाहंकुर्वन्तिगर्भिण्याःकिक्किसानिच

सिद्धमल्पपटुस्नेहंलघुसात्म्यंचभोजनम् चन्दनोशीरकल्केनः
लिम्पेद्दूलनोथरम् श्लेष्मयावेणाद्धैरणशुशिशशोणितं। पुः
क्रया श्लक्ष्णपत्रसिद्धेनतैलेनाभ्यञ्जमर्दयेत् पटोलनिः
म्बमञ्जिष्ठाम्रसैस्सेवयेत्ततः दर्वीमधूकतोयेनस्नानंचप
रिषेलयेत् तेनोद्धेमसंवरतिमाताउत्रोस्ह्यक्रमात् तेन
तैम्लानशुरिनोस्यातांजातोनजीवति शिसुरोगोनवस्याः
नानारीसेशयनाभवेत् क्षीरपयाचपयाचसहूताल्वासस्नेः
ह्नतम् मधुरस्नापितेसुहेसुराणाशाक्कनस्तथा सुक्ष्मले
कक्कोलाम्लकसायेनप्रशस्यते शानाकाकालिकनोवालि
स्नतैलहूतसैन्धवा नस्मितेकास्यातेपिकालस्तेनरनः प
रम् वर्षाविकारकारीस्यात्कस्तोवातेत्तुपारितः शात्तश्च
नवमेसामेहितेषुमांसरसौदनः वङ्कलहायवास्वीसुवेः

श्री सु॰ कंचाप्यवामने तत्रपथ्यपिष्टुचास्ययोनौ नित्यं निधापयेत् वा
१५ तञ्चानन्तर्भेगाभाषीतेस्नेहस्वेदादितम् निस्नेहाङ्गेनित्वशाल्
मासाव्यस्तनिवामयेत् नरास्तुनामविस्यन्नेकेवलकफवेष्टिते ॥
वायोर्मार्गनिरोधाच्चनगर्भस्तुप्रवीयते ग्रामदक्षिणस्तनः
स्तन्यापूर्वंतत्पार्श्वचेष्टिनी पुन्नामदोहदप्रश्नरतापुंस्वप्नद
र्शिनी तद्भवेद्दक्षिणकुक्षौगर्भेचपरिमण्डले पुत्रंसूतेन्यथा
कन्यांयाक्रुच्छ्रान्तरमगतिम् नृत्तवादित्रगीतगन्धमाल्य
प्रियावया क्लीवस्तन्संकरेतत्रमध्येकुक्षेस्समुन्नतम् यः
सापार्श्वद्वयोर्नीसाकुक्षिद्रोण्यामिवस्थिते प्राक्कृवन्नवमाः
मासामासत्तनागरस्तमाश्रयेत् देशप्रशस्तसंभारेस्सम्यगे
साध्यकल्पति तत्रैवोद्देशेत्मासूतिकास्थकोपरिवारिता अथप्रसूत्तः प्र ॥१८
वीत्सानिक्रान्तालिङ्गयताम्क्रमः अथोपस्थितमसविःअंसकोबहूनस्मना

योनिभेदकजातोदस्फुरणास्रवणानि च ॥ आवीजान्मन्त्रजन्मात
नेनागर्भास्कस्तंनिः ॥ अतोपक्षिप्तगर्भां तां कृतकौतुकमंगला
म् ॥ हस्तस्थेनाम्रफलाहस्या उष्णाम्बुसेवितम् ॥ पाययेत्सह
तोपेयानतैलभृष्ठयनेस्थिताम् ॥ आभ्यंगस्नस्कोष्णकानामभिः
क्तांगीं पुनः पुनः ॥ अधोनाभीविमर्द्यायान्कारयेज्जचक्राम्मिः
म् ॥ गर्भः प्रस्रवागेवं तलिंगंहृदिमोवतः ॥ आविघल्यद्यंग
र्भोवक्रं कपरिनिश्यति ॥ आब्योभिन्नरयमेनोत्वेद्यामारोपयेत्रत
ग्रस्थसंपीडनेन गर्भो योनिमसमाप्रसास्येत् ॥ मरुत्पूर्वप्रवाणितगा
त्क्रमाप्रसवाच्छ्सा ॥ हर्षयेतां मुहुः पुत्रजन्मशाब्दजलानिलैः
प्रमायां तिनयाचार्यान्हतिक्लेशावसादिनाः ॥ गर्भसंगेनद्य
पाययेद्योनिंक्रष्मादिकोष्ठकैः ॥ हिरण्यपुष्पीमूलेन्द्रपाणिः
पादेनधारयेत् ॥ सुवर्चलांविशाल्यांवाजरायुसतनेपिच ।

श्री
ग्रं·चि·
९६

शार्यमेतन्नत्नोदिग्धवाह्ये लेप्यं प्रकल्पयेत् कटीमङ्कोटयेत्पाः
र्षणाक्षिकज्ञोगाढं निपीडयेत् नालकर्णदस्पृशेत्वेणपाश्रुभिदः
पान्तरीपयः भग्नेलाङ्गुलकीलनसासर्पनक्रुसपषिपेः प्रथः
मृदुभिर्भागसमस्तैर्वा योनिलेपनभूपनम् ऊर्ध्वनालीसकल्कवातृ
गामेडेनपाययेत् सुषेणवाकुलगतोवालुङ्गेनरसेनवा शालः
द्वासर्षपाजातीशिग्रुनिर्दुण्कविडकैः सहितकुष्पवनेऽभूमेतीर
वसर्षपं तैलंसिद्धंहितंपायीयोन्याभ्याप्यनुवासनं शालपण्याश्ववा
कुष्ठकणसर्षपकल्कितः निरूहःपाययन्याप्तसमेविहलवणो
पशम तत्नसंगोप्यनिलाहैतस्मानिर्यान्यापस्तनंजपात् कुशलाः
पालिताकेनहरोक्तिन्ननवेनवा प्रकाकगर्भाधिरांयोनिंतैलेनाः
गंविमर्दयेत् सक्कुणाण्योशिरोवास्तिःकोष्टकलनपायये ९६
त् म्रूपाणितेयवक्षारे क्षतेनोसजलेनवा ॥ ॥ ॥

धान्याम्बुवाशुड्योषविज्ञानकरणेन्वितम् अथबालोपचारेणः
बालयोपिरुपाचरेत् सूतिकास्तनतीनैलाहुताद्दामस्तनीपिवेत्
पंचकोलकिनींमाद्यामूनकोसंग्रुशेदकं वानद्धौषधपतोयेवा
नष्यावापुनेज्ञपानि विश्वाङ्गिरपञ्चरसानंद्विचिराद्धसयेक्रमः
सनेहस्यागपातनिस्तलरहममेदहविधिंभजेत् पीनवन्याश्चज
ठरंयक्ककाहंविवेलयेत् जीर्णेस्तनानापिवेत्तोयांसूवाकोषध
माधितम् यद्दाहर्पंविपायोरिवृगांकाश्यनसाधितः द्विता
यवाग्रस्नेहाद्यामानस्पतःपपमासितः समराद्धापरंश्वासा
क्रमशोहेहनेंविनम् द्वादशाहेनानिक्रान्तेपिशितंयोपयोः
जयेत् यत्नेनोपचरेत्सूतनाङ्गस्माधोहितयामयः गर्भवृद्धि
प्रहनवड्क्लेदाककस्तनिपीडितै पवंचमासाद्पयहेंश्रुत्काद्दा
दाद्दियच्चणात् गतस्तनाभिधानास्यात्सनरानवदर्शनानः

गी
श्र·पि·
९

शारीरस्थानेनवमोध्यायः ९ अथातोगर्भव्यापदमध्यायं
व्याख्यास्यामः ११ ॥ गर्भिण्याःपरिहार्याणांसेवयारोगतोपि
वा पुष्पेदृष्टेथवाशूलेबाह्यान्तःस्निग्धशीतलम् सेव्याम्भोज
हिमक्षीरवल्ककल्काज्यलेपितान् धारयेद्योनिबस्तिभ्यामार्द्रा
न्पिचुवर्तकान् शतधौतघृताक्तांगीतद्युक्तेनावगाहयेत्
मसितातोयंकसेरुकमधूकोत्पलकेसरम् लिह्यात्क्षीरंभृतंवारे
णुशृङ्गाटककशेरुकम् पिबेत्कान्ताब्जशालूकबालोडुम्बरवत्
सयाः शृतेनशालिकाकोलीद्विबलामधुकेक्षुभिः पयसा
रक्तशाल्यन्नमद्यात्समधुशर्करम् रसैर्वाजाङ्गलैःशुद्धैर्वर्जेः
चास्रक्रमाचरेत् भ्रंशेस्रुणांद्विमासायाःप्रस्राव्यायप्रसाव्ये
त मासाद्येयवनवेरिंगतेंदुलीपसंस्रुते उपवासोथवोत्रीयाः ७
स्युत्तिविरल्यानकाः शूलभागर्भस्कन्धेवेदनानिविषावलाः

उत्थिता सलिले पानेरणधान्यादिभोजनम् शृङ्गाटकादिसूत्रैर्वामे
न्विते स्त्रिया पारिप्लवेवत् गर्भे निपतिते तीक्ष्णं मद्यसामर्थ्य
तः पिबेत् गर्भकोष्ठविशुद्ध्यर्थमर्तिविस्मरणाय च लघुना पं
चमूलेन रूक्षां पेयां ततः पिबेत् पेयाममद्यपा कल्कसाधितां
पंचकोलके बिल्वादिपंचकक्वाथे तिलोद्दालकतण्डुले मास
तुल्यदिनान्येवं पेयादिः पतिते क्रिया लघुरस्नेहलवणो दीप
नीययुतो विधिः दोषधातुपरिक्लेदशोषार्थं विधिरित्ययम्
स्नेहानवस्तयश्चोर्ध्वं बलिदीपनजीवनः संजातसारे महति
गर्भे योनिपरिस्रवात् वृद्धिमप्राप्नुवन्गर्भः कोष्ठे तिष्ठति सस्फु
रः उपविष्टकमाहुस्तं वर्धते तेन नोदरम् शोकोपवासरूक्षा
द्यैरथवा योनिसंस्रवात् वाते क्रुद्धे कृशः स्तब्धो गर्भो नागोदरं त
तत् उदरं शुष्कमप्यग्रहीयते स्फुरणं विना तयोर्बृंहणवा

श्री
सु·शा·
८

नच्छमधुरद्रव्यसंस्कृतैः भूतक्षीररसैस्तन्निरामगर्भैश्चावोद्ये
त् तैरेव वृतभिन्नायाः सोभवं स्त्यथवाहनैः लेनाख्येनिस्फुरे
श्येनगोमत्स्योत्क्रोशबर्हिजाः रसान्बहुस्नेहान्देयमाषमूलकान्ना
अपि बालबिल्वतिलाम्माषांसक्तुकं च पयसा पिबेत् समेधमा
न्मधुयुवाकस्याभ्यंगं च शीलयेत् हर्षयेत्सततं चैनामेवं गर्भः
प्रवर्त्तते पुष्टोऽन्यथा वर्षगणैः कृच्छ्राज्जायते नैव वा तत्रावर्त्तत
गर्भिण्याः स्नेहैरासन्नं जनयेत् योगैः प्रवृत्तिभिस्त्याल्लग्नगर्भो
मतिगर्भिण्याः गर्भे निरोधोपचयात्पथ्यद्वेतोपि वा स्थितेन
रुधिरं शीतं स्रवत्याध्मानमन्यथा व्यथम् गर्भस्पंदोऽस्मात्तस्मा
हृल्लाडस्तनसंक्रमः श्वरतिस्ततनेचत्व माविनामसखङ्ग
वः १ नस्याकोस्माक्षीसिकायाः २ पिष्ट्वा यांतिप्रलेपये ८
त् १ गुडूकिएउसलवणम् १ तस्यान्तः स्वेदयेत्कृह्नः ५

हृतेन कल्केन कृतया शाल्मल्यग्निपिच्छया मन्त्रैर्योगैर्ज्वराद्यैः
कैः शूलच्छिन्नाभोनचोत्पतेत् अश्वाश्रुक्षास्वरवैघायत्तेनाश्रुतमाः
रूपेत् हस्तमभ्यानयोनिंचमाज्यशाल्मलिपिच्छया हस्तेनः
शाकपत्रैर्वंगात्रश्वविषमूषिकेनम् अग्रोंकुनोपीडसंपीडविः
देपोत्तेपनादिभिः अग्नेलोपसमाकर्षयोनिपत्याजेवागः
तम् हस्तपादशिरोभिर्योनिभुग्नः प्रपद्येत्य पदेनयोनिः
मेकेनभुयानेनु गुरुचयः विष्कुंभोनामतोशुष्कोशास्त्रयावण
मर्द्दतः मण्डलाग्रलिशस्त्राभ्यानत्रकर्मप्रशस्यते शृंहिपत्र
हितोद्गणाग्नेनयोनात्ववधारयेत् सर्वशिरः कपालानिदारः
यित्वाविशोधयेत् कंठेरक्तालंविवृकप्रदेशमुपतेमततः
समालंब्य हृदकर्षश्चगलागर्भशंकुना अभिमर्शिरसेनः
हितकस्त्यैर्मांगण्ठ्योरपि वाडुच्छिन्नंसममनस्यवानायमानोदरः

श्री
सु. चि.
५

स्यात् विदार्य कोष्ठमंत्राणि वहिर्वा सन्निरस्य च कटीसक्तस्य तः
हृश्यन्तत्कपालानि धारयेत् यद्यद्वायुवशादंगं सज्जेद्गर्भस्य खंड
शः उत्छित्वाहरेत्सम्यग्रक्षेन्नारीं च यत्नतः गर्भस्य हि गतिः
चित्रां करोति विगुणोनिलः तत्रानल्पमतिस्तस्मादवस्थापे
क्षमाचरेत् छिंद्याद्गर्भं न जीवंतं मातरं स हि मारयेत् सहा
त्मना न चोपेक्ष्यः क्षणमप्यस्तजीवितः योनिसंवरणभ्रंशम
क्कलैश्चा सपीडितान् मृतगर्भोद्धृतांहिंसांगीचम्मच्छगर्भीपविः
सेचेत् अश्यापतैलमपरापातयेत्स्ववेवृद्धिपक्क पर्वनिप्यः
तशाल्मलीसिंवेद्रक्षेत्कवारिणा २ दृष्याद्भ्यक्तदेहायै योनौ
स्नेहं प्रियंततः योनिर्मृदुर्भवेत्तेन शूलं वास्याः प्रशाम्यति दी
प्यकाद्यविधारास्त्रादिपिप्पल्यपक्कोलकात् सूक्ष्मदेहन कल्क
वाकूण्यंवा पाययेत्ततः कर्टुकानि विशायावाशाकतमिंगुनेनिमी ः२

तदस्यरोगस्यान्नाद्यैर्वेदनोपशमाय च ॥ अत्रैमेवसमाहृत्यस्नेहसेवः
ततःपिबेत् सर्प्पिःपिबेद्विशुद्धस्तथास्नेहकृतमासवम् शिरीषककु
भाक्वाथंपिबेन्नोन्यांविनिर्दिशेत् उपद्रवांश्चप्रयेनेस्तुल्यानपथ्याः
नं॰ समुपाचरेत् पयोवाहरेत्सिद्धंदशाहंभोजनेहितम् रसोदर्शौ
हेचपरेलघुपथ्याल्पभोजना खराम्भगपरास्नेहावलानेला
दिकाल्भनेत ऊर्ध्वंवत्भ्योमासेभ्यःसाक्रमेणस्तुलानिव ब
लाशूलकषायस्यभागाघदृपयसस्तथा यवकोलकुलत्थं
नोदृशामूलसंचिकतः निःक्वाथभागोभागस्त्वतैलस्यतच्चत
देशः छिमदराक्षमेनिशाकाकोलेद्वयंचंदनैः शारिवाकुष्ठ
तगरजीवकर्षभमेर्दैवैः कालानुसार्याशैलयवचागरुपुन
र्नवैः अश्वगंधावरीदेवशुक्रायक्षीवराभ्रमैरे शतानाह्वात्वप
पौण्डरीकपद्मसूत्रणैकल्किते पक्वंमृदग्निनातैलंसर्वैः

ॐ श्री· सि·
·१·

वातविकारजित् सूतिकावालमर्मास्थिहृन्नलीरोगशूलजितम्
ज्वरगुल्मग्रहोन्मादमूत्राघातान्त्रवृद्धिजित् धान्वन्तरेऽभिमतं
योनिरोगक्षयावहम् वस्तिद्वारेविपन्नायाःकुक्षिःप्रस्पन्दतेयदि ः
जन्मकालीनतत्शीघ्रंपाटयित्वोद्धरेच्छिशुम् मधुकंशाकवीजं
चपयस्यासुरदारुच अश्मन्तकःकृष्णतिलास्ताम्रवल्लीश ः
तावरी वृक्षादनीपयस्याचलतासोत्पलशारिवा अनन्ता ः
शारिवारास्नापद्माथमधुयष्टिका बृहतीद्वयकाश्मर्यक्षी
रिशुङ्गत्वचोघृतम् पृश्निपर्णीबलाशिग्रुश्वदंष्ट्रामधुपर्णि
का शृङ्गाटकंविसंद्राक्षाकशेरुमधुकंसिता समेतान्पयः
सायोगानर्द्धश्लोकसमापनान् क्रमात्सप्तसुमासेषुगर्भेस्र ः
वेनियोजयेत् कपित्थविल्वबृहतीपटोलेक्षुनिदिग्धिका हिमः ॥
मूलेशृतेनपयसाक्षीरमासेनवाष्टमे नवमेशारिवानन्तापयस्यामधुय

·१·

योजयेद्गर्भेमासिमासिहितंक्षीरंपयस्यया अथवायष्टिशृद्कनागः
रासवराहभिः अवस्रितेलोहितमन्यालायावातेनगर्भेऽववेनेन ३
भितः गर्भाक्रान्तिमात्कुङ्कोमसनीदैणकृतेपुनः केवलपवर
के ३ गर्भेजराभ्रतत्पुनंवर्देति मूर्तेनरश्रेष्ठहरणेयनतैलः नेत्रा
शनवात्स्यवाध्यवक्षेपभ्रतेहपैदैतनगर्भमात्रा ३३ शारीरस्था
नेद्वितीयोध्यायः २ अथातोऽङ्गविभागमध्यायंव्याख्यास्या
मः ३३ ॥ शिरोन्तराधिर्द्वौबाहूसक्थिनीचसमासतः षडङ्ग
मङ्गंप्रत्यङ्गंतस्याक्षिहृदयादिकम् शब्दस्पर्शश्चरूपंचरसो
गन्धःक्रमाद्गुणाः खानिलाग्न्यम्भुवामेकगुणवृद्ध्यन्वयःपरे
तत्रखात्खानिदेहेस्मिन्छ्रोत्रंशब्दोविविक्तता वातात्स्पर्शः
त्वगुच्छ्वासावह्नेर्दृग्रूपपक्तयः आप्याजिह्वारसक्लेदाघ्राण
गन्धास्थिपार्थिवम् हृदिन्द्रमात्मजंरक्तमांसमेदोगुदादिकम्

शा
अ·ह
१११

पैत्तिकेन स्विरेशुक्रस्थमन्यास्यकसादिकम् चेतनं चित्रमता
गिलानायोनिशुजन्मच मान्सन्नेनायुरारोग्यमनालस्य
भावले रसजन्वपुषोतन्मबनिशुहिरलोलना कफरक्तः
प्रसादात्साद्धृयपस्यानसाजसः चेतनागतभावानो परमे
विसनस्यव मांसपाशोचयोनस्यायमाकारमघोश्ववेम् ऽ
सात्विकं शौचमास्तिक्यं शुक्लरुचिर्मतिः राजसं बहुभाष
त्वं मानक्रोधदम्भमत्सरम् तामसं भयमज्ञानं निद्रालस्यं विषा
दिता इति भूतमयो देहस्तत्र सप्तत्वचोऽसृजः पच्यमानस्य
गर्भस्य जायन्ते क्षीरसन्तानिका इव धात्वाशयान्तरक्लेदो विपक्वः स्वं स्व
मूष्मणा श्लेष्मस्नायुपराच्छन्नः कलाख्यः काष्ठसारवत् तास
मवधारारक्तस्याशः क्रमादन्ये कफाग्निपित्तपक्वानां वायुमूत्रयो ॥
गर्भाशयोऽष्टमः स्त्रीणां पित्तपक्वाशयान्तरे ऽऽ

पक्वाम्लीहोदरकं हृत्क्लोमनाभिकिम्भात्स्तनद्वयः दशजीवितधामानि
शिरोरसनबन्धनम् कण्ठोऽस्रं हृदयं नाभिर्वस्तिः शुक्रौजसी गुदः जा
लानि कण्डराश्चाङ्गे षोडश निर्दिशेत् षट्कूर्चाः सप्त सेवन्यो
मेढ्रजिह्वाशिरोगताः शस्त्रेण ताः परिहरेच्चतस्रो मांसरज्जवः १
चतुर्दशास्थिसङ्घाताः सीमन्ता द्विगुणा नव अस्थ्नां शतानि षष्टिश्च
त्रीणि दन्तनखैः सह धान्वन्तरीयास्त्रीण्याहुः सन्धीनान्तु शतद्वयम् द
शोत्तरं सहस्रे द्वे निजगादात्रिनन्दनः स्नाव्नां नवशती पञ्च पेशी
पेशीशतानि तु अधिका विंशतिः स्त्रीणां योनिस्तनसमाश्रया दश
मूलशिराः हृत्स्थास्ताः सर्वं सर्वतो वपुः रसात्मकं वहन्त्योजस्तन्निबद्धं
हि चेष्टितम् स्थूलमूलाः सुसूक्ष्माग्राः पत्ररेखाप्रतानवत् भिद्यन्ते
तास्ततः सप्त शतान्यासां भवन्ति तु तत्रैकैकं च शाखानां शतं तः
स्मिन्न वेध्यं येन सिरा नानारूपा नासत्तिसक्थ्यांभ्यन्तराश्रिताः २१

ॐ श्र॰सि॰ ॰१२

षोडशद्विगुणाक्ष्णोएपीनासां द्वे द्वे तत्र वेष्टणे द्वे द्वे कटीकतरुणे शङ्खेणा
द्वौ स्वेशेत्रतः पार्श्वयोः षोडशैकैकां शूर्ध्वगां वर्जयेत्तयोः द्वादशद्विगु
णाः पृष्ठे पृष्ठवंशस्य पार्श्वयोः द्वे द्वे तत्रोर्ध्वगामिन्यौ न शस्त्रेन परामृशे
त् ॥ पृष्ठवज्जठरे तासां वर्जयेद्मेढ्रोपरिस्थिते रोमराजीमुभयतो द्वे द्वे श
स्त्रेण न स्पृशेत् चत्वारिंशदुरस्यासां चतुर्दश न वेधयेत् स्तनरोहि
ततन्मूलस्फदेपनपृष्ठद्वयम् ॥ अपलापाख्ययोरेकां तथापाला
पयोरपि ग्रीवायां पृष्ठवर्ज्यासां नीले मन्ये कृकाटिके विधुरे मातृकं
चाष्टौ षोडशत्यपरित्यजेत् श्रन्वोषोडशतासां षे संहिवेधनकर्म
णी ॥ जिह्वायां हन्वतसांमधो द्वे रसवोधने द्वे च वाचाप्रवर्ति
न्यौ नासायां अग्रतस्तया ॥ विंशतिर्गन्धवेदिन्यौ तासामेकां च
तालगाम् ॥ षट्पंचाशतनयनयो र्निमेषोन्मेषकर्मणी ॥ ॰१२
द्वे द्वे अपाङ्गयोर्द्वे च ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तासांपरिनिवर्ज्जयेत् नासानेत्राश्रिताश्चाछिन्नललाटेस्थापनेश्रितां
तथैकांदेतथावेनौचतत्स्रकवलगाः समैवंवर्ज्जयेत्तासांकर्णः
पोषाउपगाग्रत् दृशाव्दोपनेशकोसिरास्नापववाश्रिताः ह्रेग्राः
त्वसंधिमेतासांमूर्भिर्द्वादशानत्रत् एकैकांपश्यशल्वपसीमंतापि
पतिस्थितानाम् इत्यवेध्यविभागार्थंप्रत्यंगंवर्ण्णितास्सिराः अवेध्याः
स्तत्रकान्तेनदेहेशानवतिस्तथा संकीर्ण्णाग्रथितात्तुद्रावक्रास्सः
पिधुवाश्रिताः तासांशातानोसप्रानोपाडोस्तेवदन्तेपृथक् वात
पित्तकफैस्तैसंपृष्टैवेवेष्टितामलाः शभ्भोरमत्तुरस्तेतिपीतयं
त्पनयथापुरः तत्रवणावारुणास्तत्माःपूर्णारिक्ताःतथाम्भिराः ३
प्रसपेदितिम्नवास्तृंहतेपित्तचशोणितम् स्पर्शोस्याशीतृवाहि
न्योनीलपीताःकफपुनः गौर्यस्निग्धाःस्थिराशीतास्तंसृष्टलिंग
संकेत रक्तउस्नसस्थितात्तस्निग्धाःरोहिण्यास्सृद्धशोणितम् ४४

श्री
अ·हृ·
११३

धमन्यो नाभिसंबद्धा विंशतिश्चतुरुत्तरा ताभिपरिवृता नाभिश्चक्रना
भिरिवारकैः ताभिश्चोर्ध्वमधस्तिर्यग्देहोयमनुगृह्यते स्रोतांसि ना
सिकेकर्णौ नेत्रे पाय्वास्यमेहनम् स्तनौ रक्तपथश्चेति नारीणामधिकं
त्रयं जीवितायतनान्यत्रः स्रोतांस्याहुस्त्रयोदश प्राणधातुमलां
भोन्नवाहीन्यहितसेवनात् तानि दुष्टानि रोगाय विशुद्धानि सुखाय
च । स्वधातुसमवर्णानि वृत्तस्थूलान्यणूनि च स्रोतांसि दीर्घाण्या
कृत्या प्रतानसदृशानि च आहारश्च विहारश्च यः स्याद्दोषगुणैः समः
धातुभिर्विगुणश्चापि स्रोतसां स प्रदूषकः अतिप्रवृत्तिः संगो वा ।
सिराणां ग्रन्थयोपि वा विमार्गतो वा गमनं स्रोतसां दुष्टिलक्षणम्
बिसानामिव सूक्ष्माणि दूरं प्रविसृतानि च । द्वाराणि स्रोतसां
देहे रसो यैरुपचीयते । विद्धे तु स्रोतसां मोह कम्पाध्मान ११३
वमिज्वरः । प्रलापशूलविण्मूत्ररोधा मरणमेव वा ॥

प्रलापमूर्छाविण्मूत्ररोधान्मरणमेव वा स्रोतोविद्धमतो वैद्यैः प्र
त्याख्याय प्रसाधयेत् उद्धृत्य शल्यं यत्नेन सद्यःक्षतविधानतः अ
न्नस्य पक्ता पित्तं तु पाचकाख्यं पुरेरितम् दोषधातुमलादीनामू
ष्मेत्यात्रेयशासनम् तदधिष्ठानमन्नस्य ग्रहणाद्ग्रहणी मता स
वैधान्वन्तरिमते कला पित्तधराह्वया आयुरारोग्यवीर्यौजोभूत
धात्वग्निपुष्टये स्थिता पक्वाशयद्वारि भुक्तमार्गार्गलेव या भुक्त
मामाशये रुद्ध्वा सा विपच्य नयत्यधः बलवत्यबला त्वन्नमामसे
व विमुञ्चति ग्रहण्याः बलमग्निर्हि स चापि ग्रहणीबलः दूषिते
ऽग्नावतो दुष्टा ग्रहणी रोगकारिणी यदन्नं देहधात्वोजोबलवर्णा
दिपोषणं तत्राग्निर्हेतुराहारान्न ह्यपक्वाद्रसादयः अन्नं काले
भ्यवहृतं कोष्ठं प्राणानिलाहृतम् द्रवैर्विभिन्नसंघातं नीतं स्ने
हेन मार्दवं संधुक्षितः समानेन पचत्यामाशयस्थितम् उदर्यो

ॐ
अ॰हृ॰
११४

भिर्यथा वाह्यस्थालीस्थं तोयतण्डुलम् आदौ षड्रसमप्यन्नं मधुरी
भूतमीरयेत् फेनभूतं कफं यातं विदाहादम्लतां ततः पित्तमाश
याशयात्कुर्याच्च्यवमानं च्युतं पुनः अग्निना शोषितं पक्वं पिण्डितं
कफमारुतम् भौमाप्याग्नेयवायव्याः पंचोष्माणस्सनाभसाः
पंचाहारगुणान्स्वान्स्वान्पार्थिवादीन्पचन्ति यथास्वं ते च पुष्णन्ति पंच
भूतगुणान्पृथक् पार्थिवाः पार्थिवानेव शेषाः शेषांश्च देहगान् ऽ
किट्टं सारश्च तत्पक्वमन्नं संभवति द्विधा तत्राच्छं किट्टमन्नस्य मूत्रं
विद्याद्घनं शकृत् सारस्तु सप्तभिर्भूयो यथास्वं पच्यतेऽग्निभिः
रसाद्रक्तं ततो मांसं मांसान्मेदोऽस्थि मेदसः अस्थ्नो मज्जा ततः शुक्रं
शुक्राद्गर्भः प्रजायते ऽ कफः पित्तं मलाः खेषु ऽ स्वेदो न ऽ
खरोम च ऽ स्नेहोऽक्षित्वग्विषामोजो धातूनां क्रमशो मलाः ॰२४
प्रसादकिट्टौ धातूनां ऽ पाकादेवं विधेकतः ऽऽ ऽऽ ॥

परस्परोपसंभाद्भावस्तेन परस्परा केचिदाहुर्दोषाणामन्यद
हार्दपरेपरे मामेममयातिशुभ्रतमनुपाककमादिति संतः
ताभोज्यथात्वेनापरिवर्तितत्वक्रवत् श्लेष्मादीनि प्रभावेनसय
शुक्रादिरजर्वते मायाकरोतिदोषात्मानात्यदपिभेषजनम् व्याः
धेनस्वभावहिंविशेषोपि ``मेणा युगपत्सर्वेतोजसंदेहे
लिप्यविनेसदा लिप्यमानाः सर्वेगुणपाद्रसस्मनतियत्रसुः
नास्मिन्निकायेज्ञानेविवर्धमिवतोयदा-दोषाणामपिवैवश
देकेदोषप्रकोपनम् श्लेष्मभौतिकयात्रग्निकर्मेतिपरिभाषि
ते प्रत्येकपंचात्मकेषापिदाणामधिकोमतः उत्कलात्
हिनहिधितयश्चद्दिनयात्मका तस्मात्तेविविधवद्भेदेरुपाः
वैन्यनैर्दिनैः पालयन्त्यपनतस्यास्थितात्मापूर्वलक्षिताः
समस्तमानेक्ष्यानस्यविषमाग्निविमार्गगे पित्तातिप्रवृत्तिने

श्री
ग्र॰ चि॰
११५

तीक्ष्णोमंदोग्निरल्पकफपीडिते समोग्निर्विषमस्तीक्ष्णोमंदश्चैवं
चतुर्विधः यःपचेत्सम्यगेवान्नंभुक्तंसम्यक्समस्त्वसौ विषमः
सम्यगप्याशुसम्यग्वापिविपाचयेत् तीक्ष्णोवह्निःपचेच्छीघ्र
मसम्यगपिभोजनम् मंदस्तुसम्यगप्यन्नमुपयुक्तंचिरात्पचे
त् कृत्वास्यशोषाटोपान्त्रकूजनाध्मानगौरवम् शांतेग्नौम्रि
यतेयुक्तेचिरंजीवत्यनामयः रोगीस्याद्विकृतेमूलमग्निस्त
स्मान्निरुच्यते सहजंकालजंयुक्तिकृतंदेहबलंत्रिधा तत्र
सत्वशरीरयोःप्राकृतंसहजंबलम् वयःकृतंऋतुजंचकाल
जंयुक्तिजंपुनः विहाराहारजनितंतथायोजनकरयोगजं देशोल्प
वारिद्रुनगोजांगलःस्वल्परोगदः आनूपोविपरीतोस्मात्समसा
धारणःस्मृतः सप्तामेदोवसामूत्रंपित्तश्लेष्माशकृदसृक् रसोज २५
लंचदेहेस्मिन्नेकैकांजलिवर्धितं पृथक्प्रवरतःप्रोक्तोमानामेवांजलिः

मेतोवालिकुवेनस्याम् ह्वावेनलीनतनस्यावनारोरुत्नसःस्त्रियाः
समधातोरिस्मातं विधाद्विहितयावतः शुक्रास्रग्गर्भिणीभोज्य
चेष्टागर्भाशयर्त्तुषु यःस्याद्दोषोधिकस्तेन प्रकृतिस्सप्तधोदिता
विष्ठनाशप्रकारेनाद्दलिनाद्दन्यकोपनात् स्यात्तेजाद्द्वरोग ऽ
स्तेषाणांप्रबलोनिलः प्रायोनपवपवनायथमामकुर्यादे
धाम्यकस्फुटितनुप्रमरकेशगात्राः शीतद्विषश्चलधृतिस्मृति
बुद्धिचेष्टासौहृदृष्टिगतयोतिबहुप्रलापाः अल्पपित्तकफ
जीवितनिद्रास्तनसक्तचलजर्ज्जरवाचः नास्तिकबहुभुजःसवि
लासःगीतहसनमृगयाकलिलोलाः ऽ मधुराम्ललवणसात्म्याः
ष्णकाङ्क्षिणः कृशदीर्घाकृतयःसशब्दयानाः नदृढानजितेन्द्रि
याःनचार्यानचकान्तादयिताबहुप्रजावा ऽ नेत्राणिचैषांखर
धूसराणिवृत्तान्यचारूणिमृतोपमानि उन्मीलितानीवभव ऽ

श्री
श्र.चि.
१९

तिलके मे शैलद्रुमाल्लगगणांश्चयाति ग्रथन्यामत्सराप्मानाक्लेनाःप
ह्रुड्डापिशिकाः समरगालोमूररूढ्ढा च्छकाकाञ्चकामवातिकाः पि
मेवक्रिवेक्रिनवायरस्मात्पित्तोहकास्तीहृगरस्मात्रभवाः गोरे
स्मागस्लाश्चरस्तांत्रिवक्रशीरोमात्मी पिंगकेशोल्परोमा ३ इपित
ल्पविलीपनमंडनः स्वचरितासृविराश्रिनवत्सलः विभवसाहसः
बुद्धिबलान्वितोभवतिभीशुगतिर्द्विषतामपि मेधावीप्रशिथिल
संधिबंधुसांसोनारीणामनभिमतोल्पशुक्रकामः आवासःप
लितनरंगनीलिकानाम्बकेनमधुरकषायतिक्तशीनम् ३ चर्मः
हेवीसीटनःसतिगंधोम्भतेत्रासरकोपमानावानेष्वः समःपरपः
नकर्णिकाराम्पलाशादिस्पाहोल्काविद्युदर्कानलांश्च ३३
नतानिपिंगानितुलानिदेषांतन्वल्पलोमाणिहिमप्रियाणि ३
कोपेनमध्येनरवेक्षभासारागेवजेन्यास्तविलोचनानि ३ ॥

९६

मध्यायुषोमध्यबलः पण्डिताःक्लेशभीरवः व्याघ्रात्कपिमार्जा
रयक्षानूकाश्चपैत्तिकाः श्लेष्मासोमश्लेष्मलस्तेनसौम्योगूढ
स्निग्धश्लिष्टसन्ध्यस्थिमांसः क्षुत्तृड्दुःखक्लेशघर्मैरतप्तोबु
द्ध्यायुक्तःसात्त्विकसत्यसंधः प्रियंगुदूर्वाशरकाण्डशस्त्रगोरो
चनापद्मसुवर्णवर्णः प्रलम्बबाहुःपृथुपीनवक्षामहाललाटो
घननीलकेशः मृद्वङ्गःसमसुविभक्तचारुदेहोबह्वोजोरतिर
सशुक्रपुत्रभृत्यः धर्मात्मावदतिनचनिष्ठुरंवजातुप्रच्छन्नंवहति
दृढंचिरंचवैरम् समदद्विरदेन्द्रतुल्ययातोजलदाम्भोधिमृ
दंगसिंहघोषः स्मृतिमानभियोगवान्विनीतोनचबाल्येप्यति
रोदनोनलोलः तिक्तंकषायंकटुकोष्णरूक्षमल्पंसभुङ्क्तेबलवां
स्तथापि रक्तान्तस्निग्धविशालदीर्घासव्यक्तशुक्लासितप
क्ष्मलाक्षः अल्पव्याहारक्रोधपानाशनेहःप्राज्यायुर्वित्कस्का

ॐ
श्र·पि·
११

स्निग्धपक्ष्मलाक्षः स्वल्पाहारक्रोधपानाशनेहामान्यपुष्टिमोः
दीर्घदर्शी वदान्यः स्वाद्वोगंभीरस्थूललक्षः क्षमावानार्यो निद्रा
ल्परीतिमान्वः कृतज्ञः ३ः स्वर्णविपक्षिमृद्वभगः स्थूलजानुभेकाग्र
णांघ्रिर्वैसोऽथहृदयः समेसुपमांसविहंगमालोक्तायायशायान्वरुप
तिष्ठोयरोक्ष्म ३ स्वल्पस्फेदेद्वहृदाणान्वहंसगजाधिपेः क्रोष्ठुकः
कृतपल्लल्याक्षप्या सिंहास्मुगोवृषैः प्रकृतीदयसर्वोत्याहंहृ
सर्वगुणोदये शीवात्तिकादिभिर्ध्वेवंःगुणैःगुणामयीक्ष्वेत
वृषस्ताबोडषध्वालानवयानिर्दिर्यानसाम् हृदिरासभ्रूनेम
ध्यानवर्ज्ज्वदिःपरकृयः सम्यकृत्तवयंसार्धगात्रपात्रेम्लायषाः
नवयधुकथुद्धिकेवृणाभिनिर्मितेर्निजेः स्वरोमषासितक्षलः
दीर्घैतैसविपर्ययैः सत्विपापट्घन्हस्तानेकमूलाप्पिपाकः ·१०
चाः ललाटकुनतास्थिहंशाखेमर्यैन्दुसन्निभम् कर्णौनीचोन्नः

नोपध्यात्महीनौ स्निग्धमांसलौ नेत्रे वक्त्रासितसिते स्वच्छे घनपक्ष्मः
णी ॥ उन्नता ग्रामहेषासामीनस्तुनासिकासमाः उष्ठौ रक्तौ व
त्तुङ्गकौ महत्यो नोल्वणौ दन्तू महत्त्वांस्पृष्टनादेना स्निग्धाः सुदन्ताः सि
तासमाः जिह्वा रक्ता पृथ्वी तन्वी मांसला विपुलं कं महत्त् ग्रीवा ह्रस्वा
घनात्रिमांसकंधावृत्तनपीवरौ उदरं दक्षिणावर्तं गंभीरनाभि समुन्न
तम् तत्रैकोनतनतं स्निग्धमानानाम् समामलम् शीवन्निद्रां शुलि
महत्त्वाणिपादं प्रतिष्ठितम् गल्फकेशाम हस्तपृष्ठनि गल्फोस्पंपयो
दृष्ढः धीमान्शो नुनादी वर्णो स्निग्धस्थिरप्रभः स्वभावतं स्थिरं
सत्त्वमविकारि विपत्स्वपि उभयोस्तस्य हस्तयोः चक्रगर्भा दिनी हस्तम्
मात्रमत्तान विक्ताभि वर्धमान शंखैः शुभम् इति सर्वगुणोपेत शा
रीरशस्त्रे प्रधानम् शास्त्रेष्वयेसिद्धाःसर्वेभावाः प्रतिष्ठिताः त
थाकारीनि सर्वोतान्यग्राम्यैरपथ्याम्तरम् बलप्रमाणत्तानार्थे

ॐ सु·शा· ·१९

सामान्यमुक्तानिर्दिष्टानाम् सारैरूपेतः सर्वैस्स्यात्परं गौरवसंयुतः सर्वा
रंभेषु वा वाक्सिद्धिस्समन्ततिस्थिरः अनुत्केकमदैन्यं च सत्त्वं उः खवमेव
ते सम्यग्वाक्लंभ्यमानस्त्वराजसो नैव नामसः दानसूलदयासत्य
ब्रह्मचर्यकृततताः रसायनानि मैत्रे वपुण्याघ्नुद्विहितकृत्गुणाः ॥
शारीरस्थाने तृतीयोध्यायः ३ ॥ ॥ अथातो मर्मविभागमध्या
यं व्याख्यास्यामः ॥ ॥ सप्तोत्तरं मर्मशतं तेषामेकादशादिशेः
त् एष्वकक्षेकाल्पयावाहास्त्रीणि कोष्ठे तथोरसि एषु चतर्दे
शोर्ध्वं चत्रोहिशवसमच मध्ये पादतलस्याङ्गुरभितो मध्यमा
ङ्गुलिम् तलहृन्नाम विद्धस्य रुजया मृत्यमपवना अंगुष्ठाङ्गुलिम
ध्यं क्षिप्रमिति प्रमारणाम् अंगुष्ठेद्व्यंगुले कूर्चः पादभ्रमणकः
स्यकृत् गुल्फसन्धेरधः कूर्चशिरश्शोफरुजाकरम् जंघाचरण
योःसंधौ गुल्फो रुक्स्तम्भशाण्ढ्यकृत् जंघान्तरे तिन्दवास्तिः ·१८

सारयुत्मसजन्तयान जंबोर्वीसंगमेत्तानुवंजनानत्रजीवतः जा
नुतस्तगुलाह्रर्धसानुत्यलभशोफकृत् उर्वीरुमध्येनहेयान्ति
शोषोत्समंतयात् कुरुमूलेलोहितानाव्यहंनिपतिसप्तकतयात्
त्मक्षवतगायोर्मध्येविटपं शाएवनारकूम् उंतिसक्रोस्तथावाः
क्रोर्मगणवेथोत्रशल्फवत् ऊर्पंवेजानुवल्कोएपनयोविटपिवस्तुः
नः कत्पाव्यमध्येकताधृल्कगोविनत्रजायते स्पलोत्रवड्स्मः
योत्नोविद्दानवमलोगदः न्नवाशायोथनुर्वज्रोवालिदल्पासमास
गः पकाधोवदलोर्मध्येकलामयोनिहंमसत्न अनेषमरीवणा
दिडुस्तवाप्पुभयनश्रयः नत्रसावेकताभिन्नवृणोरोहेश्वयंत्रत
हेत्रामपक्कस्यानानोमध्येसर्वमिराश्रयः नाभेसापिहिसयोः
त्रोहारमासामथ्यसपव् सत्नादिथामलयदयंस्तलोरःकोष्ठमध्यग
म् स्तनरोहितमूलाव्यहृद्यशलेस्तनयामंदेत उर्ध्वायोस्तकक

शा·
अ·हृ·
१२·

फापूर्णकोष्टेन शोणितयोक्रमात अथ पृष्ठभागपार्श्वेनाम्नवनिलवाः
द्विनी रक्तपूर्णकोष्टेनाध्मानसान्नकोसाम्भ्रनश्यति पृष्ठवंशपार्श्वस्तोमेः
ध्मनयोरेववपार्श्वयोः अधःमहत्त्वयोविपादपालापाल्युमर्मणी
तयोर्कोष्टेतत्रापूर्णेन शोणयातेन मृयुनाम् पार्श्वयोः पृष्ठवंशास्य
श्रोणीकर्णे प्रतिक्षिप्ते वंक्षाश्रिते स्फिजाक्षे कटीकतरुणे सर्वते
तत्र रक्तक्षयात् पाण्डुहीनरूपो विनश्यति पृष्ठवंशोपिभयतो योः
संधौ कटिपार्श्वयोः जघनस्य बहिर्भागे मर्मणी तौ तत्र ऊर्ध्वपरौ वेः
ष्टाद्दानिरयाकायाऊपरिश्रोणिकर्णयोः आशयाच्छादनौ नितं
नितम्भौ तत्र शोषिणो अधःशरीरे शोफो दौर्बल्यं मरणं ततः पार्श्वा
न्तरनिबद्धौ मध्ये जघनपार्श्वयोः तिर्यगूर्ध्वं च निर्दिष्टौ पार्श्वः
संधी तयोर्व्यधात् रक्तपूरितकोष्ठस्य शारीरान्तरसंभवः स्तनमूः
लार्जवे भागे पृष्ठवंशस्य शयोस्थिरे बृहत्यौ तत्र वृद्धमसमरणं रक्तसंस्रवात् १२·

वाहुमूलाभिमुखेंसपृष्ठवंशस्यपार्श्वयोः अंसयोःफलकेवाह्वोर्नाः
पश्चेपघस्तयोर्मध्ये ग्रीवामुभयतःस्नाव्नौग्रीवावाहुशिरोन्तरे स्कंधां
सपीठसंबंधावंसौवाहुक्रियाहरौ कण्ठनाडीमुभयतोसिराश्चतु
समाश्रिताः चतस्रस्तासुनीलेद्वेमन्येद्वेमर्मणीस्मृते स्वरप्रणाशवै
कल्यरसाज्ञानानितन्मध्ये कण्ठनाडीमुभयतोजिह्वानासागताः
सिराः पृथक्चतस्रस्तासयोत्रैस्तमर्मातृकाख्याः कृकाटिके
शिरोग्रीवासंधौतत्रचलेशिराः पृथक्चतस्रस्तासयोन्नैस्तमर्मानि
हारिणि फणावुभयतोघ्राणमार्गश्रोत्रपथानुगौ अंतर्गलस्थि
तौविधुरौवधिरत्वानहारिणी नेत्रयोर्वाह्यतोपांगौभ्रुवोःपुच्छा
न्तयोरधः तयोपरिभ्रुवोनिम्नावावर्तौवाध्यमेवतत् शंखौकर्ण
ललाटांतेसृंगौमयोविनाशनौ केशांतेशंखयोरूर्ध्वेशन्तिमौ
स्थपनीपुनः भ्रुवोर्मध्येत्रयोप्यत्रसशल्येजीवेदनुद्धृते स्वयंवा

ॐ
अ॰ हृ॰
१२१

पतितेपाकाक्षयोनश्यति त्रुड्डुने जिह्वाक्षिनासिकाश्रोत्रखचतु
ष्टयसंगमे तालुन्यास्यानि चत्वारि स्रोतसां तेषु मर्मसु विद्धः शृंगा
टकाख्येषु सद्यस्त्यजति जीवितम् कपालसंधयः पंचसीमन्तास्ति
र्यगूर्ध्वगाः भ्रमोन्मादमनोनाशैस्तेषु विद्धेषु नश्यति भ्यंतरो
मस्तकस्योर्ध्वं सिरासंधिसमागमः रोमावर्तोधिपोनासमन्तस्सः
यो निहन्त्यसून् विषमं स्पन्दनं यत्र पीडने रुक्च मर्मनम् मांसा
स्थिस्नायुधमनीसिरासंधिसमागमः स्यान्मर्मेति च तेनात्र सुतरां
जीवितं स्थितम् बाहुल्येन तु निर्देशः षोढैवं मर्मकल्पना ॥
प्राणायतनसामान्यादैक्यं वा मर्मणां मतम् मांसजानि दश
न्यायुर्वितलघ्वन्तनरोहिताः २२ पादोकटीकतरुणानि तः
ह्रावंसयोः फले ३ अष्टात्रिंशत्तावमर्माणि त्रयो विंशतिरा
णयः ३३ हृद्वस्तिशिरोपांगदिशोन्तेपोसवस्थयः ॥ २१

गुदापल्लं भवि धुरशृंगाटानि नवा द्विशेत्‌ ममेणिथमनीस्थानि स
प्रतिंशत्सिराश्रयाः हृदस्तौ मातृकानीलेमन्येकस्यापरौफणौ २
विटपेसहृदयंनाभिः पार्श्वसंधीस्तनाधरे अपालापौस्थपएवविभ्र
तसोलोहितानिव संख्योविंशतिर्वरान्नोमर्माणिवंयोकूर्चशिरो सीमंः
तः कूर्चगुल्फौ कक्षाधरानाम्नीपतिः मांसमर्मगुदोन्यवांस्नावि
कत्यपरौफणौ विटपौविदुराख्यंशृंगाटानिसिरासत्‌ अपल
भावयोगोवधमनीस्थनैनेस्तनम्‌ विटुजसमहस्तकस्तावामासाः
धावनवनैः पाण्डुत्वमिंद्रियार्थानांमरणंवाशुमांसजे मज्ञान्विनो
क्षोविक्षिप्तासावोर्ध्वंशिमर्मणि आयामातेपकस्तंभस्तावजे
न्यथिकंरुजेगतिस्थानासनाशक्तिर्वैकल्यमथवांनकः नकंसशा
व्यपेनोसृक्‌धमनीस्थविद्धेनमः सिरामर्मव्यधेसांद्रमजस्रंवहुस्रः
कस्रवेत्‌ तत्क्षयात्तृड्भ्रमश्वासमोहहिक्काभिरंतकः २ वस्तुणौः

ॐ कैरवाकीर्णौ हृष्टे वक्रनिर्विजना वलकेषास्त्रयः शोथः पर्वशोफः
श्र·ए· श्चसंधिजे नाभिशाखाधिपापानस्पृष्टगाटकवस्त्रयः श्रष्टौव
·२२ मात्रकास्पर्शेनिर्घ्नेनैकान्नविंशतिः समादः परमस्तेषांकालः
कालस्यकर्षणे त्रयस्त्रिंशदवस्तभनलहान्पार्श्वसंधयः कटीत
रुणसीमंतनन्मलेन्द्रवस्त्रयः दिशापापृहृहनीनिर्तंमस्त्रनरोः
दिनाः कालोनरप्राणहरामासमासार्धजीविनाः उन्नयोः
स्यपनीगीणिविशाल्यग्नानितस्महि वायुर्मांसवसासृज्ञमस्तु
लंगानिशोशयन् शल्यापायेवनिर्गच्छ्यासम्नकासाश्रृहन्यु
नु फणावयायोविधुरौनीलेमन्यकृकाटिके मृंसोसफलका
वर्ते विटपोर्वीक्षकूर्दराः ८ सजातुलोहिताक्षाणि कूर्पाः
स्यकूर्चकूर्पराः वैकल्यमितिचत्वारिश्चत्वारिंशच्चकुर्वते॥ २२
हितान्तिनान्यपिप्राणा ११ रुजाविदन्तिचान्तनः॥ ११

ग्रैरोष्ठकूर्चशिरोगुल्फमनिर्वेधारुजाकराः नेषां विटिपकस्वाः
पृष्ठ्याः कूर्चशिरांसि च द्वादशाशल्यमानानि ह्यशलेमणिवेधेन
गुल्फौ वस्तिन शूलेव भ्रेशलं जानुरूपरम् अपानवस्तिगुदाभिनी
नीलाक्षीमेतमात्रकाः कूर्चशृङ्गाटमन्योन्य विंशद्केनवर्जिताः
आत्मपाणितलोन्मानाशेषाणि मर्माणि शल्यवेधेन पंचाशत्षट्चम
मानितिलव्रीहिसमान्यपि इयान्निमर्माण्येषां वलवैकाः
स्मिरास्तथा तर्पयंति वपुः कृत्स्नं नाभर्मणाश्रितास्ततः तत्त्वर्णं
स्तत्त्वान्यर्थप्रवर्त्तयंति संततम् हृदये लोहितस्त्रीणाः प्रततोऽनि
समीरयन् तेजस्त्वङ्गव्यन्तवनेरसा शोषमदभ्रमान् स्विन्नेस्तः
सम्प्रश्यतद्वेहरसेनततोनकः वर्धयन्त्यधिनोगात्रमर्माणि भिद
तेद्रुतम् श्रुकेनात्माधिरेशासमं कुर्वतिमिराततः जीवितं प्राणि
नां नरके निषतिति हति हविततोप्यनाजीवेरमर्माणि नम

शा
अ.हृ.
२३

णीं प्राणवाति निर्जीवेत्कश्चिद्वैद्यगुणेनचेत् असमग्राभिघाता
त्तु सोप्य वैकल्यं समश्नुते तस्मात्क्षारविषाग्न्यादीन्यत्नान्मर्म्मसु वर्जये
त् मर्म्माभिघातस्त्वल्पोपि प्रायशो बाधते तराम् रोगा मर्म्माश्रयाः
स्तद्वत्पक्वाश्चायत्नतोपि च ॥ शारीरस्थाने चतुर्थोध्यायः ४ ३३ ॥
अथातो विकृतिविज्ञानीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ ॐ पुष्पं फ
लस्य धूमोग्नेर्वर्षस्य जलदोदयः यथा भविष्यतो लिंगं रिष्टं मृत्यो
स्तथा ध्रुवम् अरिष्टं नास्ति मरणं दृष्टं रिष्टं च जीवितम् अरिष्टे रि
ष्टविज्ञानं न च रिष्टेप्यनैपुणात् केचित्तद्धि ध्येत्पाङ्कस्यायस्यापि
विभेदतः दोषाणामपि बाहुल्याद्रिष्टाभासः समुद्भवेत् ॥ तद्दो
षाणां शमे शाम्येत्स्यात्त्ववश्यं तु मृत्यवे रूपेन्द्रियस्वरच्छायाप्रति
च्छायाक्रियादिषु अन्येष्वपि च भावेषु प्राकृतेष्वनिमित्ततः ॥ २३
विकृतिर्या समासेन रिष्टं तदिति निर्दिशेत् केशरोमनिरभ्यंगं

यस्यात्यङ्कमिवदृश्यते यस्यापर्यवलोकेनैवलब्धांतगतनिर्गते त्रिस्वि
स्त्वंमंदिभसंदिमविनतभ्रूणी उष्णांतदर्शनेहीनदर्शनेनकुलोपम
कपोलाभ्यलालाभ्यकोललितपक्ष्माणी नासिकाभ्यकविहनासंह
तापिधकाविना उष्णनास्फुटितास्लानायस्याष्ठायात्पधाधरः उ
ष्ठैहितीयास्यातांवापङ्कजंमृणिभाद्भेभो दंतासमशकराशपावास्लाश
श्रथितपंकिनाः सहसैवपतेऽप्यानिवृत्तानिलाप्रसर्पिणी सूनाश
क्षाग्रुरूपावालिभासमासकाव्यका शिरश्छिरोयरावोछुर्धवाः
भारमात्मनः हस्तवापिएउवासर्थंशाङ्क्वेतिनयस्य यस्यानिमि
त्तमङ्गानिगुह्यणातिलक्षणिवा विषदोषाहिनायस्यावभ्यारंकप्र
वर्तते तस्मिकेमेदनेयस्याहषणावनिविस्तेनो श्रुतोनस्यावायस्य
स्यापूर्वैनेकालवोदिताः यस्यसर्वाक्षिरलेखावालेन्द्राक्रुतयोपि
वा विषदोषायनायस्यतेभ्यारंकंप्रवर्तते तस्मिकंमेदनेयस्याहष

ॐ श्री·ष·
·२५

णावतिविरक्तौ श्रोत्रे नष्टावां यस्य स्यातां सर्वेन्नेकालचोदिताः यस्य सर्वा
क्षिरोलवा वा लेखा कृतयोऽपि वा ललाटे वस्तिशीर्षे वा षण्मासास्तस्य
जीवितम् पद्मिनीपत्रवत्तोयं शरीरे यस्य देहिनः प्लवते प्लवमानः
स्य रोमकूपाश्च संवृताः सोऽन्नाभिलाषी पुरुषः पित्तान्मरणमश्नुते
यस्य गोमयचूर्णाभं चूर्णं मूर्ध्नि भवेदपि वा सस्नेहं मूर्ध्नि भ्रंशो वा मासा
न्तेनस्य जीवितम् मूर्ध्नि भ्रुवोर्वा जायन्ते सीमन्तावर्तका भ्रुवाः ९ऽ
न्तेवस्य पास्य षड्रात्रं त्रिरात्रादात्तरस्य तु जिह्वा श्यावा मुखं पूतिः
सव्यमक्षि निमज्जति खगा वा मूर्ध्नि लीयन्ते यस्य तं परिवर्जये
त् । यस्य स्नातानुलिप्तस्य पूर्वं शुष्यत्युरो भृशम् ॥ आर्द्रे
षु सर्वगात्रेषु सोऽर्धमासं न जीवति । अकस्मादुग्रपद्माभवः
यैगमाक्रान्तैवकृतौ । तथैवोपशयग्लानिरोगस्तत्तद्विशन्त्यः
वे यस्य स्फुटेयुर्यस्यैला नाकृष्टानम जीवति ॥ ॥ ॥ ·२५

नैर्थैर्वोपशयग्नानि रोगस्तैर्द्वादिभून्यवे यस्पस्फुटेपुरंशल्योनाक्रष्णाः
नमजीवति त्वकासादिषुतथायस्याप्रवीर्भुनिर्भवेत डस्मारीर्यैः
तिवाङ्कासमोनिसरभिरेवा श्रालनानास्नेनकायेयस्यगंधोतिमा
मुखः मलवस्त्रवर्णयेवावपानंतस्यजीवितं भजंतेभ्यगसोरस्याः
हृदयेषामस्तकाद्या सजंतिवानिर्वेरस्यान्तोपिवर्षेनजीवति मतः
तोफल्लसगात्रेषुशैत्यंयस्योपलद्यते शीतेषुष्णशमोमेष्यवास्वेद
संभोष्यतेनकः योनात्तशीतपरिकशीतंनागोवाविदस्यते उष्णहे
शीचशीतोतंनसमेनादिपरोवरः उमेरस्पष्पाभवेयस्पजटरेवातिशी
तता भिन्नंपुरीषंतस्मावयथापेतनत्थैवसः मूत्रंपुरीषंनिष्ठूतंयस्युः
क्रंवाप्सुनिमज्जति निष्ठूतंवज्रवर्णंवायस्यमासान्तनश्यति च
नीभूतमिवाकाशमाकाशमिवयोचनम् श्रमूर्तमिवमूर्तंचमूः
र्तंचामूर्तंवपश्यति तेनमृत्यतेजस्तदस्यसंज्ञोक्रकसमसप्तत ॥

ग्रं
श्र.सू.
२५

ष्ठेनिष्ठेरोगस्यहृद्येववक्त्ररूपमलांछनम् जायन्तेतासिरोपवीन्येतानः
मांसनहियान् रूपंव्याकृतमन्तरस्य यःपश्यतिसन्तपति सप्तर्षी
णांसमीपस्थांनयःपश्यत्यरुन्धतीम् ध्रुवमाकाशगंगांवासनुप
श्यतितंसमाम् सेवतोयोवनिर्वोघवेणापटहस्वेनुनाम् श्रृणो
त्यंगांश्चपश्यानसतोनसतोपिवा निपीड्यकर्णौस्वगुणंयात्रः
योतुकन्तकालनम् तदहत्यरसस्पर्शोमन्यतेयोविपर्ययात्
सर्वगोवावयोयश्चरीपगोधंनिजिघ्रति विधिनायस्पदोवाय
स्नस्यायाविधिनारसाः यःपुंसनेवसूर्णगोयोगेचातेनवेत्ति
वा श्रुंतरेणानपश्लीश्रेयोगंवाविधिपूर्वकम् ज्ञानान्यतीन्द्रियंः
पश्यनेषांमरणमादिशेत् हीनोदीनाहतोव्यक्तोपसस्याङ्कह
दोपिवा सहसायोविशुद्धेनाविवर्त्तन्त्रसजीवति सरस्पद्वेली २५
भावंदानिश्चवलवर्णयोः रोगवृद्धिमपुनाकावस्थामरणमादिशेत्

अपसरं भाष्यमाणं प्राप्नोमरणमात्मनः श्रोतारं चास्य शब्दस्य हूयतः
परिवर्तयेत् संस्थानेन प्रमाणेन वर्णेन प्रभयापि वा छायाविवर्तते
यस्य स क्षिप्रं हितैरेव सः प्राप्तपादर्शितो यादीयासां संस्थानप्रमाणतः
छायां गात्रं भवत्यस्मात् प्रतिच्छायेति सा पुनः वर्णप्रभाश्रयायात्
सा छायैव शरीरगाः भवेद्यस्य प्रतिच्छाया छिन्ना भिन्नापि का कुले
विशिरा द्विशिरा जिह्मा विकृता परिवान्यथा तस्य मासार्धं वियात्र
वेलन्त निमित्तता प्रतिच्छायामभूयस्य न चादर्शेन कल्पका ए
ली नो पंचपंचानां छाया विविधलक्षणाः नाभसी निर्मला निभः
हितहास प्रभेवच वातादि नोरुणा श्यावा भस्म हूत्ता हन्त प्रभा विशु
द्धरक्ता नानाश्रयी रीमाभा दर्शनप्रिया शुद्धवैडूर्यविमलास्निग्ध
त्यानीयजा हृता स्थिरा स्निग्धा घनाशुद्धा श्यावा स्येनाश्म पार्थि
वी सा भौतिकी गमरणक्लेशाय्या त्या स्वाहावोदयः प्रभोक्ता तैजसी

श्री
श्र·प्र·
·२९

सर्व्वासात्मसमम्विरास्रताः रक्तपीतासिताश्यामाहरितापाण्डुरासि
ता तासां यास्तुः विकासिन्यः स्निग्धाश्च विमलाश्च याः ताश्शुभदाम
लिनारुक्षासंक्लिष्टाश्चाशुभास्याः वर्णमाक्रामति छायायाः प्रभाव:
णिप्रकाशिनी आसन्नेलक्ष्यते छायाविकृष्टेभाप्रकाशते नाछाः
यानाप्रभाकाचिद्विशेषाश्चिन्त्यतेत्विद नृणांशुभाशुभोत्पत्तिका
लेच्छायासमाश्रयः निकर्षन्निवयःपादौव्रजतीसःपरिसर्पति ।
हीयतेबलतश्चास्ययोनमश्चाहितंवक्रः योल्पाशीवक्रविण्मूत्रोवक्रो
योवाल्पमूत्रविट् योल्पाशीवाकफेनानोदीर्घंवश्चमतिर्वर्षिते ।
दीर्घम्मक्ष्यस्ययोह्रस्वोनिश्वस्यपरितप्यते ह्रस्वंचयःप्रश्वसितिव्याः
हृदंस्पन्दतेभृशम् शिरोनिदिपतेकण्ठंयोग्रीवांचयितापपाणिको
योललाटात्कनतस्वेदश्चापसंधानवेपनः उन्याप्यमानसंक्लेशः
योवलीइवेलापिवा उन्मानमेवसपतियःपरोविकरोतिव । ·२९

शयनासनञ्जात्वेर्यामदेवतिष्ठन्ति श्रद्धास्पदासीसंशुचेर्योले
ढ्रिदशनस्कुलैः उग्रवाक्षपरिलिदनाक्रुशञ्जकरोतियः यमभिदु
वतेच्छायाक्रमस्पीनारूणापिवा भिषग्भेषजपात्रानशुरूमिन्त्रादि
घस्त्रेयै वशगास्सर्वपैवनेविचेयाःसमवर्तिनः योग्यम्पोतिरणः
कांग्राद्रस्कन्धायोदुर्मनासदा वलिवलिभुञ्जोयस्यप्रणीतंतोपर्थं
जाते लिनिमिन्नवयोमेयोशोभाप्नुपचयाश्रियं प्रामोस्यतोवाः
विभ्रंशंसम्प्रामोतियमन्तयम् शुणदोषमघुयस्पस्यस्यवाधि
नस्पवा यातिस्पथाल्वंप्रक्रतिष्काएमासात्रमजीवति भिक्षुः
शीलस्थःनित्यागोछुदिर्वलमहत्वकम् घडेतानिनिर्वर्तन्तेषड्भिः
मांसैर्मन्तिष्यतः मनवक्त्रनिवाक्रुम्यमोहामासान्तविष्यतः न
शुपतिनानर्धिड्दाकेशालभ्यनेवेदनाम् नयानियस्यचादाःक
एतकएतामयादते प्रेषाःप्रदीपतांयांतिप्रेताक्रनिरुदीर्यते

श्री
ग्र·प्र·
·२१

यस्यनिद्राभवेन्नित्यंनैववानसजीवति वक्त्रमापूर्यतेस्रूणांस्विद्यतस्रस्त
गात्रस्य वक्त्राकुलनयाति यमराज्यंगमिष्यति येपुरःस्मने:
भावेरतिस्तैनजीवति सहसाजायतेयस्यविकार:सवेलक्षण: ।
निवर्ततेवासहसासहसासविनश्यति ज्वरोनिहिन्तिवलवाना: ।
ष्मीरोहैश्चेगतिकाः सूत्तलापधूमश्वास: क्षीणंशूनेहतानलम्
अत्तसेमऊववनंरक्तासंप्रयुग्यशीलिनम् सशूककाम:श्वासौक्षै: ।
योपराक्रोपिवाभवेत् वलमांसविहीनस्य श्लेष्मकाससमान्वितः
रक्तपित्तेदंशे रक्तंकफसंमिश्रयत्नःप्रभम् नास्त्रहारिद्रहरितत्रूपेः
रक्तंप्रदर्शायन् रोमकूपंप्रनिश्रृतंकण्ठस्यास्यस्येमन्ततम् वासस्सो
रंजनंस्यनिवेगवश्यानिभ्रूरिव शूद्रपाणुज्वरछेरिकाससोफा
तिसारिणम् । कामश्वासोज्वरछेरितृस्णानीसारसोफिन (२१
म् । यत्नापार्श्वरुजानाह । रक्तछेर्यमनातिनम् ॥

ङ्कुरिवेगवतीमूत्रमार्गकृच्छ्रंधिस्रवेदका सामविट्स्पर्शक्लामस्थामः
वलपुरुषघ्नी तस्मात्परोत्तापिनंवलिजित्कविवेतनम् मदात्ययोत्थ
शीतानंतद्योणांतैलप्रभानेनम् श्वेतीसिपाणिपानाभिगुरुपुष्कासः
शोभनम् ल्पमांसाङ्कुरजाश्चान्दिपाण्डुपाकज्वरान्तरम् श्वेतोमा
रोयकृत्पिण्डमांसयावनमीवके: तल्पःतैलहृतनतीरदधिमन्त्र
वमासवैः मस्तुलङ्गमहपूयवेशवारामृमाद्विकैः श्वनिरक्ताः
सितस्निग्धपग्नपक्वचनवेदनः कवरःप्रसवेपाभृत्रिसपुरीषायः
वातिविट् तेनमान्महिकाक्रान्तोरानीसामृद्रिकैस्थितः शीर्ण
पाण्डुवलिभ्रकतानांपवीष्यिपीलिनम् सस्तपाण्डुवलदोणमन्नु
मत्रमेवोष्टवेशायत् सरक्कामज्वरच्छर्दिदाहानाहप्रवाहिकम्
श्वभ्रमरीगुल्मपुरुषणांवधमूत्रंकृजार्दिनम् मेहान्तरदरपिटकाः
मांसकोथानिसाविणम् पिटकामन्मात्यन्तप्रस्तेनांसगुदमर्थ

श्री
अ·हृ·
·२८

गाः पर्वपादकरस्थावामलोन्याह्रप्रमेह्निनम् सर्वंचमांसकेको
थराहन्त्यासदन्नेरः विसर्पमर्ममेरोपद्दिककाश्वामदसङ्कमेः
गुल्मयोस्पृप्तीणाहोघ्ननेज्ञमंयवभेननः शिरानदोज्जरङ्क्षोर्दहि
ध्माध्मानकुज्ञान्वितः कासपीनसहृल्लासश्वासातीसारशो
फवान् विप्रङ्गसमद्रस्वामशोफाह्मिप्याजरङमेः मूर्च्छाच्छसं
तिसारैश्चजरदाहाग्निदंवलम् शूलाङ्गेकोपलोपस्थमपाङ्कितं
तेनत्ववम् विरेचनहृत्तानाहमानाहूनेपुनः पुनः पाण्डुरोगः
श्वयथुमापीतातिनदर्शनम् तद्दातालविङ्गुलिमछाध्मा।
तातिसारवान् प्रेनेकोपद्रवयुतपाः शाम्योप्रहतोनरम् नारी
शोफेमहावाहोर्मिकृल्लिगह्माहदभावपि गात्रोविनस्त्रवच्छूर्दिः
ज्वरश्वासातिसारिणम् वरातिसारोशोफान्तेश्वयथोवाति
पाः क्षयेन् इत्वलस्याविशेषेणनायतेनातपदेहिनः १ ·२८

स्पयश्चर्यस्यपादस्थःपरिक्लिन्नेवुपिपिटिके सीदन्त्यस्मात्क्रिमीचैववृत्तंभि
षक्चरिवर्जयेत् श्वाननेन्द्रलपादेवविशेषायस्यस्रष्यातः स्पृयेतवा
विनादेहात्क्षमासायातिपंचनाम् विसर्पःकासवैवर्ण्यपज्वरश्चैकाङ्ग
भंगवान् भ्रमास्यशोषस्वल्पासंदेहमासानिसारवान् ऊष्टविशोः
र्यमानेनंगरक्तनेत्रहतस्वरम् मेदाग्निर्जनभिन्नष्टहंतिरस्नातिसा
रिणम् वायुस्तम्भनवंभभंकम्पशोफरुजान्वितम् वानासंमोहस्तः
क्लैयमदासनरुजान्वितम् शिरोगृहारुविश्वासमोहविड्भेदर
हभ्रमैः हंतिसर्वामयाःक्षीणबलध्यानस्वरानलम् ३ वातव्याधिर
पस्मारीकुष्ठीरक्तदरीतृषी गुल्मीमेहेश्चनाक्षीणान्विकारेलेपपि
वर्जयेत् वलमांसक्षयस्त्रीत्वरोगात्स्वहिरोचकः यस्मात्तस्यपलत्त
लेश्रीन्यत्नात्समजीवति वातश्लीलातिसंग्रहात्तिष्टंतीदारुणाः
रि तस्मायात्त्रपरीतस्यसयोगस्मानिजीवितम् नाभीगुदंनरगना

गों
अ·लि·
·१२५

वस्याणेवासमाज्ञया गृहीत्वापापहृदयं वीणादेहस्यवावलेम-
लालयस्त्रिशिरोनाभिविख्यजनयाक्रजनन् कुर्वन्त्वेवाणयं स्थले-
रसोभिन्नप्रीक्षत्ता स्वामंवाजनयत्वाप्रगृहीत्वागदवेदनाम्
वितत्यपक्षकाग्राणि गृहीतोरुचमागतः स्तिमितस्यान्तताल-
स्यसयोमस्यातिजीवितम् महासान्तस्मत्वापस्त्रस्मामूर्छीव
लत्तयः विस्तीर्णवसम्प्राप्तोमयोघोरूपञ्जायते गात्रोपवे-
दनायस्यस्वेदपोषणपवनेभ्यशाक लेपस्य रोपतमस्यप्रबलेन
स्यजीवितम् प्रवालगुलिकाभासायस्यगाडमसूरिकाः न
स्ययास्तुविनश्यन्तिनविरान्माविनश्यन्ति महत्सुविदलमध्या
स्तथ्याविद्रमसंभवः प्रमवक्राक्रिणाभास्त्रविस्फोटादेहना-
शनाः कालमन्तोत्स्वेषूणोष्णाविषोमसोमासेकाम् मद्योम
तोलतांवांगेयस्यनंपरिवर्जयेत् प्रकस्मादनयावपुषपकृष्टलेसमाश्रयम् १२५

योवातजोनशूलायस्यान्नालंदाहायपित्तजः कफजोनावस्यार्थेमः
र्मजस्यरुजेनयः श्वभ्राणिकीर्णानिसूक्ष्माणियत्राकस्माश्चदृश्यते वृपेश
क्रिभ्रज्ञाधीनांसर्वांस्तान्वर्जयेद्व्रणान् विण्मूत्रमारुतवहंकृमिभिः
णंचभगंदरम् चेहूपुत्नातुनानातृपादावघस्यपातयत् योपा
स्यतिमहृवेक्षेमातृवोनसजीवति दंतैश्छिंदन्नखाग्राणिनखैश्चकेश
भशाणिवा भूमिंकाष्ठेनविलिखंलोष्टंलोष्टेनताडयन् हृष्टरो
मासान्द्रमूत्रःशुष्ककासीज्वरीचयः मुहुर्हसन्मुहुःक्ष्वेलन्शय्यांपादै
र्नहंतियः मूढश्छिद्राणिविमृशत्यातुरोनसजीवति सत्वेवसह
संतस्यतिलकविंगपिप्लवः मुखेवदंतनवेस्पृष्टंजनदेवविविधास्मि
गः ऊर्ध्वश्वासंगतोष्माणम्शूलोपहतवक्षणम् शर्मचालभिग
च्छंतंतेवृद्धिमान्परिवर्जयेत् विकारायस्यवर्धंतेप्रकृतिश्चविहीय
ते सहसासहसातस्यमृत्युर्हरतिजीवितम् यस्यदृश्यावर्तंवेयस्

ॐ
श्र॰ए॰
३

स्मादपि न मोक्षणम् । यत्र मात्रा न शक्नोति दुर्लभं तस्य जीवितं
वित्ताते वहुशास्त्रि ड्ववि डि वस्त्रा विचारयेत् । नास्य ह्यात्यो ओषधं यस्य
नास्ति तस्याचिकित्सितम् । भवेद्यस्यौषधे नो वा कल्पमाने विप
र्ययः शुक्रस्मात्वर्णगन्धादेस्तस्यापि न सजीवितं । विचाले सत्य
ने यस्य ज्योतिस्तस्याशु प्रणस्यति । श्रोत्रस्य रुद्धे यस्य भिद्यते वाप
तन्ति वा । श्रुतिमात्रममन्त्राणि दुर्लभं तस्य जीवितं । यत्र रसहसा
रोमोद्भवलयो निसवति । सशत्य प्राणमात्रेयो जीवितं तस्य मन्यते
कथयेत्तु वृद्धोस्य दुःखं वै मरणे भिषक् । गतास्तु वन्यामिन्द्राणि
नेचेष्टते च चिकित्सितम् । यमद्भुतः पिशाचाद्यैर्यस्य रामरूपा स्पृने
दोषिरोगवर्धीर्याणि तस्यान्तं परिवर्जयेत् । शाघवेदफलं ह्नत्
त्रयपदायेत प्रतिष्ठितम् । निश्चत्तानाद्तस्तस्मात् सर्वदेव भवे
द्भिषक् । मरणशोणितादप्ये साध्यः एषो भयवान् । ३

नोयवपन्नयाहृष्टं विषमापरिहारिणाम् ॥ शारीरस्थाने पंचमो
ध्यायः ॥ अथातो दूतादिविज्ञानीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥
पाषण्डाश्रमवर्णानां सवर्णाः कर्मसिद्धये त एव विपरीतास्य
र्दूताः कर्मविपत्तये दीनं भीतं द्रुतं त्रस्तं रूक्षममंगलवादिनम् श
स्त्रिणं दण्डिनं षण्ढं मुण्डश्मश्रुजटाधरम् अमंगलाह्वयं क्रू
रकर्माणं मलिनां स्त्रियम् अनेकव्याधितं व्यंगं रक्तमाल्यानुले
पनम् तैलपंकाङ्कितं जीर्णविवर्णार्द्रैकवाससम् खरोष्ट्रम
हिषारूढं काष्ठलोष्ठादिमर्दनम् नानुगच्छेद्भिषग्दूतमाहूयन्तं
च दूरतः अशस्त्रविनावचनेन भञ्जन्ति भिंदन्ति ज्वलने पावके
पिण्डापितृभ्यो निर्वपत्यपि स्नेहतक्रकवेस्यर्थे रुदन्ति प्रियतेऽथ
वा वैद्ये दूता मनुष्याणामागच्छन्ति मुमूर्षताम् विकारसामाः
सगुणे देशकाले च वा भिषक् दूतमभ्यागतं दृष्ट्वा नानाम्रवंतगुपा

ग्रें
ग्र·पि·
·ग्र।

वेन स्फटिकेनाभिनासामन्यकेशशेमनस्वेद्रयम् यद्स्फुष्ठा।
स्तनश्रीवान्तद्रानाभिकांग्ली: कर्पासवस्त्रसीमाक्षिपला
लम्बपलोपमाम् माज्जेनीशीर्षवेलाग्रमस्कागरदशृगाग्रघान
स्कन्धपानम्बुलापाशपशमन्यज्ञावश्रविशुतम् तत्सर्वदर्शनेह
नाम्राहरानिमृगिष्वनाम् तथाश्वरादमध्याह्नेसन्ध्यायाप: वेय
मेरे घष्टोवनश्रीनवमेराज्ञकेश्थेदयादिश भरणीकृत्तिकाः
स्वाघाश्ववोल्हापित्नेत्न्ते प्रासिंह्रदृतेश्ववतिवाक्कमात्नरस
श्रयम् पशुपतिमितमश्रमंतेचनानुब्रजेडिहक् तयथाविः
कलप्रः तप: तालेकरनावचा छिनेविदरांचनष्ठवातहारील·
ववांभिवा रस्मोवाकडुकस्तीग्रागन्धावाकोणपामहान मधश्री
वाविप्रलंक्रोयघ्नान्पदापिनाद्रशान तत्सवसमितावाप्रवावाकका
लेख्यवाघ्नः हृतमाभ्यांप्रनेहष्टानातांनसपावेत हाहाकल्तितसंकटमाकृ

वस्त्रानपत्रपादत्रन्यसनेष्वमसिनां चैत्यभक्तानां पात्राणां स्तूपानां
चनिमज्जनम् स्नानिष्प्रवाद्गस्र्वर्णां भस्मपांसुभिः पृथक्छेदे
मार्जारगोधासरलवानरैः हीनाङ्गप्रतिरिशौवाचाः क्रूराणां मृगपति
णाम् क्रमयान्यगृहोद्विलवणामवचर्मणाम् सर्पाणां वसाने
लत्तणपङ्क्त्यनमेव क्लीवकूरकपाकानां मालवाशूरयोरपि छ
रितस्यप्रीशास्पर्शोऽदर्शनमेव निस्सारस्यव्ययायस्यकर्पासादेर
रेरपि शयवासनवाहानाभुक्तानां भूदर्शनम् मुक्तानाभिनरेषां
चपात्रादीनां चशोभनम् पुंसन्ताः पत्तिणोवामाः स्त्रीसन्तादक्षि
णाशुभाः प्रदत्तिणाव्रगमस्गायानां नैवेस्वजम्बुकाः शृगुस्माश्च
स्गाशाल्लशसाम्लानित्पचदर्शने चाषभासभरद्वाजनकुलकुक्कुटाः
गवर्हिणः शुभभंसर्वेषांलूकविरालसरेलत्तणाम् प्रशस्ताः
कीर्तिनेकोलगोधाहिशशाजाहकाः नदर्शनेनविरुतेवानरस्ता

डी
श्र·स्व·
·२२

वतोऽन्यथा पर्वैरैल्वलालादमश्रुभंशुभमसन्मनम् ग्रग्रिग्रर्णानि॰
पात्राणि भिन्नानि विशालानि च दयत्नादिनिर्गच्छन्स्समागच॰
मंगला वैद्योमन्त्र्छेत्तो वेश्मप्रविशन्नेवपंश्यति हृत्ताचसाधु॰
ष्मेवं तज्जेदानमतोऽन्यथा करुणस्सुडमन्नालोयत्नेतोसमपाव
येन दधस्वतेश्रुतिघावप्रपंचग्रमधुसर्पिषाम् यावच्छंजनभ्यंगार
वणदीपसरोरुहाम् दूर्वाद्र्मत्स्यमांसमालालाजानां फलभस्य॰
योः रत्नभद्रोणकुम्भानांकन्यायास्यन्दनस्यच नरस्यवरमानस
देवतानां तथास्य च शुक्लानां समनोवासचामराम्बरवाजिनाम्
प्रांवसाधुहिजोत्सीवनोरणस्वस्तिकस्य च भूमेस्समुद्धृतया॰
स्तुवेद्धपः ज्वलितस्य च मेनाताप्यनपानस्पर्णास्यशकटस्य च न॰
भिवेल्वासम्पत्नापावडवायांसिद्यान्नपि जीवंजीवकसारंगसा
रसप्रियवादिनाम् हंसानांप्राप्तनयाणांवडसैकपशोस्तथा ॥ ·२२

रुचकादर्शसिद्धार्थनीचवलानांचदर्शनम् गंधस्रग्मरभिर्वणिस्भृङ्गे
मधुरोरसः गोपतेरमलोमस्यसनलहङ्कवामपि स्वगपत्तिनराणां
चशाभिनाशोभनागिरः छत्रध्वजपताकानांउत्क्षेपनमभिष्टुतिः
भेरीमृदंगशंखानांशब्दः पुण्याहनिस्वनः वेदाध्ययनशब्दाश्च
सुखोवायुःप्रदक्षिणः पथिवेश्मप्रवेशेचविद्याधारोगलक्षणं
इत्युक्तेहतशाकुनेस्तभावर्धप्रवृद्धाने सर्वेमध्येमद्रप्रेतैर्घःपिव
न्कृष्यतेश्वना सममेगोमृत्सनाशंगाक्षेजवरद्धपाणीयते रक्तमाल्य
वपुर्वेहायोरमनुस्मनेविप्र मेलपिनेनमहिषाश्ववराहाश्वगः
देभिः यःप्रयातिदिगंयास्यांमरणंतस्ययन्मणा ललाकण्ठः
किनीवंशशालालोकाद्यद्विज्ञायते यस्यनस्याश्रुगुल्मेनयस्यवङ्कि
मनर्तुषम् जहनोष्ठतनसिक्तस्यनग्रस्योरसिज्ञायते पद्मनशर्प
न्तऊष्नचण्डालेसहृयः पिवेत् स्वेदैर्वाहविधिस्नेमसप्रमेहेन

ओं
श्री·ए·
·३३·

प्रपश्यति तत्रादेवनगरे महत्योद्यानस्थाने सम्यक् ग्रपस्मारेणयोम
ज्ञोल्लस्पल्मेतेननीयने गतिविरोहमाज्ञारकपिवासरत्नकोरेःय
स्पोप्रैतेस्वगाल्लेवासम्हत्सोर्वसेनेमखे ग्रपूपवंष्यलीनगपाविव
डम्लस्पप्रेविधिवम् तत्रौवन्ससगणयस्तहल्प्रहणेनणम् स्व
यावल्लमसोपाःतदर्षनेदर्षनेदशिनापानम स्वविवर्तल
तादीनोसम्भवोवपसांतथा निलयामेडनाकाकरम्भोयेपः
रिवारणम् तथाप्रेतापिप्रणववीद्विडाहृगवाशनैः संगोवेद
लतावेशान्णाकालोकमेकरे स्वभवमप्रगानपायनेपतनेपास्व
भस्मनाः मन्त्रनेजलपंकयेपुष्पीतेनस्नानसाहतिः स्तनवादि
तगीतानिरत्नस्त्रवस्त्रधारणम् वयोगाहृदिरम्भेगोविवाहस्व
क्रकर्मेव पक्वान्नस्नेहमयाशः प्रक्षालनविरेचनम् हिरा ·३३
णलोहपात्राभ कुलिलवन्ध्यपराजयो ॥ ॥ ॥

उपानत्युगलाशस्य प्रपातः पादचर्मणोः हृष्टोद्यस्तेप्रकुपितैःपितृ
भिस्सावभर्त्सनम् प्रदीपगृहनक्षत्रदन्तदैवतचक्षुषाम् पतनंवा
विनाशोवाभेदनंपर्वतस्यवा कानने रक्तउसमोपापकर्मनिवेशने
विनायकारसहायेजनन्यांसंप्रवेशनम् पातःप्रसादशैलादेर्म
त्स्येनग्रसनंतथा काषायनामसौम्यानानग्नानोदण्डधारिणाम्
रक्तानाणांचकृष्णानांदर्शनेजाव्यतेभ्यते कृष्णापापानहाचारा
दीर्घकेशनखस्तनी विरागमाल्यवसना स्वप्नकालनिशामता ऽ
मनोवहानांपूर्णत्वात्स्रोतसांप्रबलैर्मलैः दृश्यन्तेदारुणाःस्वप्ना
योगीयैर्यातिपंचताम् अरोगःसंशयंप्राप्यकश्चिदेवविमुच्यते ऽ
दृष्टश्रुतोनुभूतश्चप्रार्थितःकल्पितस्तथाभाविकोदोषजश्चेति ऽ
स्वप्नःसप्तविधोमतः तेष्वाद्याःनिःफलाःपंचयथास्वप्रकृतिर्दिवा
विस्मृतोह्रस्वदीर्घोतिपूर्वरात्रेचिरात्फलम् दृष्टःकरोतितुच्छंच ऽ

ओं
स्व·ए·
·२५

गोमयेन तद्गूलनम् विद्ययावानुपद्दनः प्रतीपैर्वैवनेस्तथा यानिपापो
ल्पफलतां दानहोमजपादिशुभिः अकल्याणमपिसंप्रदृष्टानैवेवयः
पुनः पश्येत्सौम्यशुभेनसप्तशुभमेवफलंभवेत् देवान्द्विजान्गोवृष
भोन्जीवनस्थान्हुताशनंरूपान् साधून्यशस्विनोवह्निमिद्धं सङ्क्रान्जलाः
शयान् कन्याकुमारकान्गोराङ्कुलकवल्गान्तेजसः नराधानंदीमः
तन्त्रंसमन्ताद्रुधिरोक्षितम् यःपश्येल्लभतेयोवाच्छत्रादर्शविषामि
षम् शुक्लाम्बरमनसोवक्त्रसमेध्यालेपनेफलम् शैलप्रासाद
मफलवृक्षसिंहनरद्विपान् आरोहेत्क्रोश्ववाहंवानतरीन्नदीहृदोः
दधीत् सर्वैश्वेरणागमनमगम्यागमनंमरणम् सस्त्रायान्त्रिलि
निर्देवैःपितृभिश्चाभिनन्दनम् ॰ रोदनंपतनोत्थानं द्विषतां
चापमर्दनम् यस्यस्यात्सगुरारोगं विनेश्चवक्रशोभने ॰॰ ·२५
मङ्गलाचारसम्पन्नाः परिवारस्तथान्तराः ॰॰ ॥ ॰॰

अड्यानोत्तुङ्गकुलश्च प्रभूतद्रव्यसग्रहः सर्वलक्षणसंयोगो भक्ति
र्वैद्यद्विजातिषु चिकित्सायामनिर्वेदो यस्तदारोग्यलक्षणम् ॥
यत्पत्रजन्ममरणायतनामपुशलाहुतम् शारीरस्थानमस्यान्ते शा
रीरमित्युच्यते ॥ इति रविगुप्तनमवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूना
र्भट्टश्रीवाग्भट्टस्य कृतावष्टाङ्गहृदयसंहितायां शारीरस्थाने दू
तादिविज्ञानीयं नाम षष्ठोध्यायः समाप्तमिदं च शारीरस्थानं ॥ ॥
अथातः सर्वरोगनिदानमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ इति ह स्माहुरात्रे
यादयो महर्षयः ॥ ॥ रोगः पाप्मा ज्वरो व्याधिर्विकारो दुःखमाम
यः यक्ष्मातङ्कगदाबाधाः शब्दाः पर्यायवाचिनः निदानं पूर्वरूपा
णि रूपाण्युपशयस्तथा संप्राप्तिश्चेति विज्ञानं रोगाणां पञ्चधा स्मृ
तम् निमित्तहेत्वायतनप्रत्ययोत्थानकारणैः निदानमाहुः प
र्यायैः प्राग्रूपं येन लक्ष्यते उत्पित्सुरामयो दोषविशेषेणानधिष्ठितः

ॐ
मा॰नि॰
॰२५

लिंगमव्यक्तमल्पत्वाद्व्याधीनां तद्यथायथम् तदेवव्यक्ततां या
तं रूपमित्यभिधीयते संस्थानं व्यंजनं लिंगं लक्षणं चिह्नमा
कृतिः हेतुव्याधिविपर्यस्तविपर्यस्तार्थकारिणाम् औष
धान्नविहाराणामुपयोगं सुखावहम् विद्यादुपशयं व्याधेः
स हि सात्म्यमिति स्मृतः विपरीतोनुपशयो व्याध्यसात्म्याभि
संज्ञितः यथादुष्टेन दोषेण यथा चानुविसर्पता निर्वृत्तिराम
यस्यासौ संप्राप्तिर्जातिरागतिः संख्याविकल्पप्राधान्यबलका
लविशेषतः सा भिद्यते यथात्रैव वक्ष्यंतेष्टौ ज्वरा इति दोषा
णां समवेतानां विकल्पोंशांशकल्पना स्वातंत्र्यपारतंत्र्याभ्यां
व्याधेः प्राधान्यमादिशेत् हेत्वादिकार्त्स्न्यावयवैर्बलाबलविशे
षणं नक्तंदिनर्त्तुभुक्तांशैर्व्याधेःकालो यथामलं इतिप्रोक्तोनि ॰२५
दानार्थो व्यासेनोपदेक्ष्यते सर्वेषामेव रोगाणां निदानं कुपिता मलाः

तत्प्रकोपस्य तु प्रोक्तं विविधाहितसेवनम् अहितो त्रिविधो योगस्त्र-
याणां प्रागुदाहृतः तिक्तोषणकषायाल्परूक्षप्रमितभोजनैः धार-
णोदीरणनिशाजागरात्युच्चभाषणैः क्रियातियोगभीशोकचिन्ता-
व्यायाममैथुनम् ग्रीष्माहोरात्रिभुक्तान्ते प्रकुप्यति समीरणः । पित्तं
कट्वम्लतीक्ष्णोष्णपटुक्रोधविदाहिभिः शरन्मध्याह्नरात्र्यर्धविदा-
हसमयेषु च स्वाद्वम्ललवणस्निग्धगुर्वभिष्यन्दिशीतलैः आस्यास्व-
प्नसुखाजीर्णदिवास्वप्नातिबृंहणैः प्रच्छर्दनाद्ययोगेन भुक्तमात्रव-
सन्तयोः पूर्वाह्णे पूर्वरात्रे च श्लेष्मा द्वन्द्वं तु संकरात् मिश्रीभवात्
समस्तानां सन्निपातस्तथा पुनः संकीर्णाजीर्णविषमविरुद्धाध्य-
शनादिभिः व्यापन्नमद्यपानीयशुष्कशाकाममूलकैः पिण्या-
कमृद्यवसुरापूतिशुष्ककृशामिषैः दोषत्रयकरैस्तैस्तैस्तथार्तु-
परिवर्तनैः अस्नेहात्म्यात्मदोषाणां कुग्रहावेशाद्विषाद्गरात् दुष्टाः

श्री
मा॰ नि॰
२९

मात्सर्वतोश्लेषाद्देहेजन्मस्पर्शनात् मिथ्यायोगाच्चविविधात्पा
पानांचनिमित्ततात् क्षीणानांप्रसवैर्वेगैस्त्रियामिथ्योपचारतः ३
प्रतिरोगमितिक्रुद्धारोगाधिष्ठानगामिनीः रसायनीःप्रपद्याशुदो॰
षादेहेविकुर्वते ४ निदानस्थानेसर्वरोगनिदानंनामप्रथमो॰
ध्यायः १॥ अथातोज्वरनिदानमध्यायंव्याख्यास्यामः॥ ४४ ॥
ज्वरोरोगपतिःपाप्मामृत्युराजोशनोन्तकः क्रोधोदक्षाध्वरोद्धं॰
सीरुद्रोर्ध्वनयनोद्भवः जन्मान्तयोर्मोहमायास्संतापात्मापचा
रजः विविधैर्नामभिःक्रूरोनानायोनिषुवर्त्तते सञ्जायतेष्टधा
दोषैःपृथग्द्विशस्समागतैः आगन्तुश्चमलास्तस्यसर्वेप्यामा॰
शयाः आमाशयेप्रविश्यामसमनुगास्यपिधायच स्रोतांसिपक्तिस्थानाच
निरस्यज्वलनंबहिः सहतेनाभिसर्पन्तस्तपन्तस्सकलंवपुः कुर्वन्तोगात्रम ३९
त्युष्णंज्वरंनिर्वर्तयन्तिते स्रोतोविबन्धात्स्वेदस्यततःस्वेदोनजायते ४

तस्य शाल्मलपमालस्य सर्वतिर्गाग्नौ रौरवम् आस्यैवेशस्त्रिमरुविज्ञृंभाः
सायाकुलालिना अग्रगमरैर्विपाकोल्पप्राणतावज्रनिहना रोमहृ
र्षोवितमर्तु पिपीलिकोद्देष्टनक्रमः हिनाप्रदेशास्तानिः प्रीतिरः
ल्पपहृवर्णा ह्वषसाद्दृष्टभत्पयुतद्यावालेपुतरङ्मपशम् शाल्मा
लिशीतवानामुच्छ्रायामिश्रनिमिमनः इच्छाद्देषमात्तरतृत्तरसप्य
कतामवेत आगमापगमतोमर्दतावेदनाप्रमाणाम् वेषस्पत
त्रेतशाहृत्नाताताम्मवेदनाश्रमलाः पादयोस्तमनाललभपिपीलिकोद्दे
ष्टनैश्रमैः विस्मितस्वसंधीनां साद्रुवैः करीयहः उष्टोलादसि
वामोनितिः पीडातस्वोदरं छियतस्वगास्पीनिपार्श्वगानिविः
शेषतः एदयस्यथह्लादःप्राणानेनववतमः स्कन्दयोम्तथ
तेवाकाभेदःपीडनमंसयोः अशक्तिभेदनाणस्त्वोजृंभणाकण
शेस्तनः मिलादसृक्येयामन्त्रधिवेदनाविरसास्पना कषायास्य

ग्रं
अ.नि.
१३२

त्वमग्रवामलानालानामग्रवन्ननम्‌ हृताद्गात्वमास्यातिनलम्नृ
प्रीषता प्रमेकारोवकाश्रद्धाविपाकास्वेदजागराः कण्ठोष्ठशोः
षस्वेदस्तम्भकोष्ठलिकामोविपादिता हर्षोरोमांगादन्तवेपथुः व
वेतारक्ता भ्रमपः लापोवमेच्छाविनामस्तोलिलेज्वरे पुगापंक्तामि
ङ्गाणोप्रलापंकड्वक्रता नासास्यपाकश्रीतेच्छाभ्रमोच्छामरो
रतिः विस्वेसःपित्तवमनेकष्ठीवनसेवकः ऋकोपोद्गमपीतः
हरितत्वंत्वगादिषु स्वेदोनिश्वासवैगान्यामतिन्दस्ताचपित्तेते वि
शेषादकविजाद्येस्तातोरोपोल्पवेगता प्रमेकोमत्वमास्वायेहल्ली
पस्वापसीमनाः हल्लासश्चर्दनेकामस्त्वमभवेत्पत्तगादिषु प्र
गापृश्चीतपिटकास्तन्द्रोदर्पंकफोद्भवेत कालेप्यासमवेषामग्र
तिह्रडिरववा निदानोक्तानुपशयो विपरीतोपशायिताम्‌ ·३२
यथामलीगामेमायो ज्वरस्त्वसमग्रजोपिच २० ९ ११

शिरोर्तिमूर्च्छावमिदाहमोहकण्ठास्यशोषारतिपर्वभेदाः उन्निद्रतातृ
ड्भ्रमरोमहर्षा जृम्भातिवाक्त्वं च चलात्मपित्तात् तामदात्यकफाविपर्व
शिरोरुक्पीनसश्वासमनकासविवेपाः शीतज्वासतिमिरभ्रमतन्द्राः
श्लेष्मवातजनितज्वरलिंगे शीतस्तम्भस्वेददाहाव्यवस्थातृष्णाकासः
श्लेष्मपित्तप्रवृत्तिः मोहस्तन्द्रालिप्ततिक्तास्यता च ज्ञेयं रूपं श्लेष्म
पित्तज्वरस्य ॥ सर्वजो लक्षणैः सर्वैर्दाहोऽत्र मुहुर्मुहुः तद्वच्छीतं म
हानिद्रा दिवा जागरणं निशि सदा वा नैव वा निद्रा महास्वेदोऽतिनै
व वा गीतनर्तनहास्यादिविकृतेहाप्रवर्तनम् साश्रुणी कलुषे रक्ते
भुग्ने लुलितपक्ष्मणी अक्षिणी पिण्डिकापार्श्वमूर्धपर्वास्थिरुग्भ्रमः
सस्वनौ सरुजौ कर्णौ कण्ठः शूकैरिवावृतः परिदग्धा खरा जिह्वा
गुरुस्रस्ताङ्गसंधिता रक्तपित्तकफष्ठीवो लोलनं शिरसोऽतितृट्
कोठानां श्यावरक्तानां मण्डलानां च दर्शनम् हृद्व्यथा मलसं

श्री
श्र॰ प्र॰
१३८

संज्ञाग्रः हतेन्द्रियप्रतनेकाएरुजनम् सन्निपातमभिन्यासं तं ब्रूया-
द्धततेजसम् दोषविवृद्धे नष्टेऽग्नौ सर्वसम्पूर्णलक्षणः असाध्यः सो
ऽन्यथा कृच्छ्रो भवेद्वैकल्यदोऽपि वा अन्यच्च सन्निपातोत्थो यत्र पित्तं पृ-
थक्स्थितम् त्वचि कोष्ठेऽथवा दाहं विदधाति पुरोऽनु वा तद्वद्वातक-
फौ शीतं दाहादिर्दुस्तरस्तयोः शीतादौ तत्र पित्तेन कफे स्यन्दि-
तशोषिते शीते शान्तेऽम्लको मूर्च्छा मदस्तृष्णा च जायते दाहादौ
पुनरन्ते स्युस्तन्द्राष्ठीववमिक्लमाः आगन्तुरभिघाताभिषङ्गशा-
पाभिचारजः चत्वाहतनच्छेदनदाहाद्यैरभिघातजः श्रमाच्च
तस्मिन्पवनः प्रायो रक्तं प्रदोषयन् सव्यथाशोफवैवर्ण्यं सरु-
जं कुरुते ज्वरम् ग्रहावेशौषधिविषक्रोधभीशोककामजः अ-
भिषङ्गाद्ग्रहेणास्मिन्नकस्माद्धासरोदने सुद्धास्सुडो-
ज्वरकाले दीर्घमप्यनुवर्तते ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१३८

रोषधीगंधजेमूर्छाशिरोरुकवमथुः स्तवः विषाशङ्कानिमात्स्यावर्ण
वतातिसारहृद्ग्रहाः क्रोधात्कम्पशिरोरुक्च प्रलापोभयशोकजे का
माज्जेभ्रमोरुचिर्दाहोह्रीनिद्राधीधृतिक्षयः ग्रहादेसन्निपातस्यभयादे
मरुतस्त्रय कोपः कोपपित्तस्ययोच शापाभिचारजो सन्निपात
ज्वरोघोरोतावसह्यतमौमतौ तत्राभिचारकैर्मंत्रैर्हूयमानस्यतप्य
ते पूर्वंचेतसस्ततोदेहस्ततोविस्फोटतृड्भ्रमैः सदाहमूर्छयाग्रस्तस्य
प्रत्यहंवर्द्धतेज्वरः इतिज्वराःपृथग्दृष्टस्समासाद्द्विविधस्तुसः शारी
रोमानससौम्यस्तीक्ष्णोन्तर्बहिराश्रयः प्राकृतोवैकृतःसाध्योसा
ध्यस्सामनिरामकः पूर्वंशरीरेशारीरेतापोमनसिमानसे पव
नेयोगवाहित्वाच्छीतंश्लेष्मयुतेभवेत् दाहःपित्तयुतेमिश्रेमिश्र
ल्लस्स्त्रयेयुतः ज्वरोपिकंविकाराणांसवेतःस्तोभोमलग्रहः वहि
रेववहिर्वेगेतापोपिचसह्यसाधना वर्षासरहसंनेषुवानायेःप्रा

श्री
अ॰ हृ॰
१३५

तेक्रमात् वैकृतोन्यस्मद्दुस्साध्यशाक्यश्चशाकृतोनिलात् वर्षास्व
मारुतोऽस्थापितश्लेष्मानितोज्वरम् कुर्यात्पित्तेवशारदितस्यवा
नुबलक्कफः तत्प्रकृत्याविसर्गाच्चतत्रनानाशनाभयाम् क॰
फोवसन्तेतमप्युच्चानपित्तेभवेद्दत् बलवत्समदोषश्चज्वरस्या॰
ध्यानुपद्रवः सर्वत्ताविकृतस्तत्तानेप्राणासाध्यउदाहृतः ज्वरोपा॰
द्रवतीक्ष्णात्वमाग्लानिर्वेद्भस्तत्वता तपश्चमित्रविजीर्णानत्वेस
मजराकृतिः ज्वरवेगोधिकंत्स्मात्प्रलापोर्भ्रंशसनेभ्रमः मलः
प्रवृत्तिनेलाघोप्रागापमानस्यलत्त्रणम् जीर्णानामविपर्यासात्स
प्तरात्रेवलंघनम् ज्वरपवविपशकोमलकालवलावलाम् शा
पस्मासन्निपातेनस्तुपमानपारिष्यते सप्तत्रसमततोन्येपथस्त्वितीयः
कवतस्तथको यातस्तत्रशाक्षद्वाहिस्रोतस्योव्यापिलोमलाः तापयत्या ३५
त्वेनसर्वेतत्वलिहृध्यादिवविताः वलिनोगस्वल्पव्यापि शेषणेस्साध्यताः

संततंनिष्प्रतिद्वंद्वोज्वरंकुर्य्यात्सुदुःसहम् मलंज्वरोष्माधातून्वासशीः
घ्रंक्षपयेत्ततः सर्वाकारंरसादीनांशुद्ध्याशुद्ध्यापिवाक्रमात् वा
तपित्तकफैस्सप्तदशद्वादशवासरान् प्रायोनुयातिमर्य्यादांविः
मोक्षायचवधायच इत्यग्निवेशस्यमतंहारीतस्यपुनःस्मृतिः द्विगु
णासप्तमीयावन्नवम्येकादशीतथा एषात्रिदोषमर्य्यादामोक्षा
यचवधायच शुद्ध्यशुद्धौज्वरःकालंदीर्घमप्यनुवर्त्तते कृशाणां
व्याधिमुक्तानांमिथ्याहारादिसेविनाम् अल्पोपिदोषोदुष्ट्यादेः
र्लब्ध्वान्यतमतोबलम् सविपक्षोज्वरंकुर्याद्विषमंक्षयवृद्धिभा
क् दोषःप्रवर्त्ततेतेषांस्वेकालेज्वरयन्बली निवर्त्ततेपुनश्चैषप्र
त्यनीकबलाबलः क्षीणेदोषेज्वरस्सूक्ष्मोरसादिष्वेवलीयतेः
लीनत्वात्कार्श्यवैवर्ण्यजाड्यादीनादधातिसः आसन्नविवृतास्
यत्वात्स्रोतसांरसवाहिनाम् आशुसर्वस्यवपुषोव्याप्तिर्दोषेण

श्री
ग्र॰ह॰
१५॰

जायते समस्तसमस्तैस्तैः विपरीतो विपर्ययात् विषमो विषमा
रम्भक्रियाकालो ऽनुषङ्गवान् दोषो रक्ताश्रयप्रायः करोति सततं
ज्वरम् अहोरात्रस्य समाहि स्यात्सकृदन्येद्युराश्रितः तस्मिन्मांसवा
ह्यानाडीर्मेदोनाडीस्तृतीयके ग्राही पित्तानिलान्मूर्ध्वस्त्रिकस्य का
फपित्ततः सपृष्ठस्यानिलकफात्स चैकाहान्तरः स्मृतः चतुर्थको
मलैर्मेदोमज्जास्थ्यन्यतमाश्रिते मज्जास्थ एवेत्यपरे प्रभावं स्व
दर्शयेत् द्विधा कफेन जङ्घाभ्यां स पूर्वं शिरसो ऽनिलात् गम्भीरधा
तुचारित्वात्सन्निपातेन सम्भवात् तत्स्यास्थ्याद्यास्थदोषाणां हि विकि
त्स्यस्तु चतुर्थकः अस्थिमज्ज्ञोभयगते चतुर्थकविपर्ययः त्रियाहं
ह्रं ज्वरयति दिनमेकं तु मुंचति बलाबलेन दोषाणामन्नचेष्टादिजेः
मना ज्वरस्य स्वमतस्समहत्कर्म एवं तदा तदा दोषप्रत्ययत्वन्दोरा॰
अप्रकृतीनां बलाज्ज्वरः मनसो विषयाणां च कालं तं तं प्रपद्यते २ १५॰

ङ्लेषु योगो यश्चैपुल्यं भगोगगानां विजृम्भणाम्॥ श्रेयश्चकोऽविसिस्मा
देसर्वस्मिन्नुसमन्तेन्नर रक्तानि ऐवन्तरस्मार क्तोऽस्मापि रक्तोऽङ्गमः
दाहरागभ्रमसराः प्रलापा रक्तसंस्थिते नरस्य लानिस्सर एवं वस्त
मनसो दोषभ्रमस्तमः दौर्गन्ध्यं गात्रविते यामांसंस्था मेदसा स्थिरे ३
ष्मेसोनिरस्राव्रमनेस्वगोधस्या संदिग्धता प्रलापा म्लानिरक्तवि
रंस्थिते ततस्थि भेदनम्॥ दोषप्रसिर्किंशु याथश्च सोगन्ते पक्वं ते
श्लेनदोषोवाह्यश्वेन्मस्यासे रूपावसज्जेग नमसोदर्शनेन समं छ
दनेस्तथमेच्छता शुक्रप्रस्थानिरस्तश्वगायते शुक्रसंस्थिते उग्र
दोषरस्मायाः पर्वांशाच्या ववर्जयेत याश्च ते भयन्त्रोषामो
त्नकालीविलीयते ततो नरः स्वसन्धिहान् क्रजत्वमतिवेश्यते
वेपते प्रलपत्यस्मै श्वैते वांगरततप्रभः विसर्त्तो नरवेगानास्तः
कायश्च वीक्ष्यते सहोदयशाम्बश्वशाक्रुद्धवसरजानिवेगवन ३

श्री
श्र॰हि॰
१५।

श्राधानजन्मनिधनप्रवासाद्यविपर्यये नदेवेष्वपि कृत्यत्रः श्लो॰
प्रागप्यमरणायव जरसृञ्जातपुष्पाग्राद्दश्मिनीश्रुनिवर्त्तते मरणेऽशु
द्धपेवाहात्समाकृहातिकामेव त्रिसप्तरात्राद्यथवा तोरहिर्णसप्त॰
रात्रतः प्रकादश्राहादिवसात्स्योश्रणतावरात्रिभिः पंचाहात्
स्वराद्वायां त्रिपक्षेमेश्रशोथवा पुनर्वसौ प्रहृतस्स्नातो पैतिश्रयो
दशाहात् दिवसान्मतिविश्वान्ताविद्धुस्तसाहतोथवा प्रथमेऽन्हा
स्मरणेविरेणापिपर्वास्तव भूवश्रपंस्त्वाश्य्मामोतिद्वादशाहा
श्वेतानेचेत् फल्गुणपाड्वपोर्ट्स्वेश्रल्पयोस्त्वदिनेष्टमे नवमेश्च
कविशेषाजरस्यामस्त्वरस्कृति इस्तेनसप्तमेश्रणातिचित्राश्रयास
ष्टमेथवा पुनश्चित्रागमेस्वातौ दशाहाद्यथवा त्रिभिः प्रथमस्त्व
विशाखायास्तु हाविशेहतिर्दिशेत् नवमेह्निनवेञ्जानिर्मैत्रे रं
स्वसृथापरम् ज्येष्ठायां पंचमेरत्स्वऊशेवाद्वादशान्मूलम् ५०

स्वाल्पं च श्वाहाम्लेलेनु विसमहेत्वागते पूर्वं याप्यासन्नवमेनतो
न्याम्नमसामतः अष्टाभिर्ध्ववामामैर्नभवाभावमेक्ष्याम् श्रागे
शाह्नावतिशासदशाह्नादाह्रणाष्ठन्न षड्हे द्वादशाहे वास्रन्नभेद
पदाम्रन उत्तरास्वहिसमाहात्म्यशमेरेवतीश्रन्न वत्सरात्रेष्टरात्रे॰
वादेपाम्रन्माहृह्मरितः देहेलघुव्यपगताक्लममोहतापपाः॰
कोमुखेकरणसौगतज्वरलक्षणानि स्वेदःक्षवप्रःकृतियोगः॰
मनोन्नलिप्साकण्डूश्चमूर्ध्निविगाष्ठवमव्यथत्वम् निदानस्था
ने द्वितीयोध्यायः अथातोरक्तपित्तकासनिदानमध्यायंव्या॰
ख्यास्यामः भृशोष्णतीक्ष्णकट्वम्ललवणादिविदाहिभिः कोद्र॰
वोद्दालकैश्चान्नैस्तद्युक्तैरतिसेवितैः कुपितंपित्तलैःपित्तंद्रवंर॰
क्तंचमूर्छिते तेमिथस्तुल्यरूपत्वमागम्यव्याप्नुतस्तनुम् पित्तं
रक्तस्यविकृतेःसंसर्गाद्दूषणादपि गन्धवर्णानुवृत्तेश्चरक्तेनव्य

श्री
श्री षि
१५२

परिस्फुटे प्रभवत्यस्य जस्याङ्गोलीतोयकृतसूत्रम् शिरोरुहनमह
विपर्यासेनेष्टाङ्गस्मरकोलूकः उत्क्षिप्तसूलितनेमेमत्स्यकासस्थासो
ष्ममेत्वमः लोहलोहितेनस्याम गन्धास्यां नमरत्यः स्कन्धहारिद्र
हरितवर्णेन नयनादिषु नीललोहितपीतावदातवर्णानामविवेचन
म् स्वेमतद्वर्णादर्शित्वं भवति स्वभविष्यति ऊर्ध्वनामाविकर्णा।
मेमेछवानिगृहेरयः कपितारमकपेशममसेनसवन्तेते ऊ
र्ध्वमाध्मकफायस्मात् हिरेकनसायनम् वहोषपंचपित्तस्याविरे
कोह्निवरोधयम् प्रत्युत्पन्नीकफेनयश्वतत्रतस्यापिश्चहिकृत क
षायास्नादवोध्मस्यविशुद्धस्यपाणोहिताः किमतिकाकषाया
वायेनिसर्गात्कफापहाः प्रयोयाध्मवलायस्मात्तत्कर्मणासा
धनम् मूलेपापपंचपित्तस्यवामनेनवरोधयम प्रत्युत्पन्नीवलोपश्च
प्राणयेपित्तनस्यनत काषायाश्चहितास्तस्यमधुरापवकेवलम्। ।१५२

कफमारुतसंसृष्टमसाध्यमुभयायनम् प्रशान्त्य प्रतिलोमस्या
द्भवाद्दोषहतस्य च, एकदोषानुगं साध्यं द्विदोषं याप्यमुच्यते यत्त्रि
दोषमसाध्यं तन्मन्दाग्नेरतिवेगवत् नहि संशोधनं किंचिदस्य
प्रतिलोमगम् शोधनं प्रतिलोमं च रक्तपित्ते भिषग्जितम् एवं से
वोपशमने सर्वरूपेण स्याद्विधीयते संसृष्टे द्विदोषेषु सर्वत्रेष्टमनेः
हितम् तत्र दोषानुगमनेऽपि रास्त्रः स्वलस्ययेत उपद्रवाश्च विक्र
न्ततानतस्तेन श्वासापिकम् श्लेष्मकारीयतक्तास स्वपवातप्रवर्त
ते पंचकासास्स्मृता वातपित्तश्लेष्मक्षतक्षयैः क्षयायोपेक्षि
ताः सर्वे बलिनश्चोत्तरोत्तरम् तेषां भविष्यतां रूपं कण्ठे कण्डूररो
चकः शूकपूर्णाभकण्ठत्वं तत्र वातोद्धतोऽनिलः ऊर्ध्वं प्रवृत्तः
प्राप्य स्तासिन्कण्ठे च सक्तः पुनः शिरःस्त्रोतांसि संपूर्य ततोऽङ्गान्याक्षिपन्
तिपीड्य च निपीड्य वा शिरोऽक्षिणी हृत्पार्श्वाः स्वचपीडयन् प्रवर्तेत

सर्वं कण्ठी भिन्नकांस्योपमध्वनिः हेतुभेदात्प्रतीकारभेदो वा यो
स्माद्रसः पञ्चजा शम्भवेशाम्यकासा लोना यनेततः क्षपितो वात
लैर्वातप्रकोपकार्यं एतच्चकानाम् हृत्पार्श्वोरःशिरःशूलं मोहस्पृहा॰
लोभसरागत्वयान कोरोति स्वकामेव महावीगरल्ज्ञामनम् सोग
हर्षीकफे श्वासकृच्छ्रासनकाल्पतांगनेन पित्तात्पीतानिस्कफत्वा
तिक्तास्यत्वं ज्वरोपमा पित्तास्रावमनेत्रसादौ वैस्वर्यं धूमकोत्वकः
प्रततेक्ताम वेगवत्पोतिशोमिवदर्शनम् कफाद् शोल्पहेस्त्वबद्ध
दयं स्थिमितं गुरुः कण्ठोपलेपमदनप्रीत्म मसद्धरोचकाः शोम
ह्वोगनश्लिरपश्वेतांग्नप्रवनम् युडायेसाद्वसेस्लस्तैसेवि
तेरयथावलम् उरस्यान्नाः सोतेवास्पुथिवेलानगतावली क्षपितङ्क
ह्लेस्कन्नमेक फेनेनसंसावाणेनम् पीतप्रपाव च श्लुक्ष्णं च ग्राथितं क
थितंवहु स्वीवन्नाटेनरुजना विभिन्नेनेवचोरसा ॥ ३६ ॥ १५३

हृद्वीभिरिवतीर्णाभिस्तरिमानेन शूलिना पर्वभेदन्तरयामस्त॰
स्थावेस्तूर्यकम्पवान् परावृत्तश्चाकृतन्याम्बशूलीनततोपि च क्रमा॰
हीर्यैकृतविसाकित्वेलवर्णः वहीयते दीनस्यसामस्त्वप्रतेस्याष्ठु
एषकरीग्रहः वापुत्रपयाकपितायानवोरान्तयसीभिः कर्वेति
पस्मायनतैकामसंश्रेवकफेनतः श्रुतियोगपमापीनेविस्त्रहीत
लोकनम् लप्पनश्चपाश्वेवहरेयेपतत्तीवच् प्रकस्माइस्ताश्री
तैश्छावाङ्क्षितेबृहत्तपम् क्रियापृमसमवक्रान्तेश्रीमद्दर्शनतेन॰
ता ततोस्यवदपत्रपाणिस्यपान्याविभवन्निव इत्येशाह्यपत्तकसा
वीणानांदृहनाप्राने पाप्येवाबलिनोतहत्त्वतत्तोभिनवोतेता
सिद्धेनामपिसानाख्यनास्याद्रोषाख्यककया मिश्राख्याख्याद्दया
त्सर्वेतरमाशविरस्पव कामांक्षामत्स्यपश्छुरिंस्वप्रसादादयोग
दाः भवस्योपशमायाथस्मात्तस्मात्वेनरायाजपेत ॥ निदानस्थाने

ॐ
अ॰ नि॰
१५५

तृतीयोध्यायः ॥ अथातश्वासहिध्मानिदानं व्याख्यास्यामः ॥ का
सवृध्या भवेश्वासः पूर्वैर्वा दोषकोपनैः आमातिसारवमथुविषपा
ण्डुज्वरैरपि रजोधूमानिलैर्मर्मघातादतिहिमाम्बुना क्षुद्रकस्तम
कश्छिन्नो महानूर्ध्वश्च पंचमः कफोपरुद्धगमनः पवनो विष्वगास्थि
तः प्राणोदकान्नवाहीनि दुष्टस्रोतांसि दूषयन् उरस्थः कुरुते श्वा
समामाशयसमुद्भवम् प्राग्रूपं तस्य हृत्पार्श्वशूलं प्राणविलोमता
आनाहः शंखभेदश्च तत्रायासातिभोजनैः प्रेरितः प्रेरयेत्क्षुद्रं स्व
यं संशमनं मरुत् प्रतिलोमं सिरा गच्छन्नुदीर्य पवनः कफम् परिगृ
ह्य शिरो ग्रीवमुरः पार्श्वे च पीडयन् कासं घुर्घुरकं मोहमरुचिं पीन
सं तृषम् करोति तीव्रवेगं च श्वासं प्राणोपतापिनम् प्रताम्येत्तस्य
वेगेन निष्ठ्यूतान्ते क्षणं सुखी कृच्छ्राच्छयानः श्वसिति निषण्णः
स्वास्थ्यमृच्छति उच्छ्रिताक्षो ललाटेन स्विद्यता भृशमार्तिमान् १५५

विस्पष्टकास्येमङ्गस्यास्मकोंतिस्थलंसमवेपथ्या मेघानप्रीतया॥
ग्वातेश्च पलेश्चविवर्वते स्मयाप्यस्तमकास्माध्यानवोवावलि
नोभवेत नरम्लछायुतप्रशीतेश्वशास्येप्यतमकास्तसः छिनाक्षु
मितिविश्लिष्टेममर्मभेदकृज्जादितः सस्वेदम्लक्स्मानाहोवास्तिः
दाहनिरोधवान् श्रपोदम्लतामलम्बमहीरकेऊलोचनः सुष्का
स्यापालपल्लीनोनहष्ठायाविवेतनः भम्नतामम्लतादीनोनादे
नस्युमितिक्रथन उद्यमानसंरध्योमत्तशाभरवानिशाम प्रन
ष्टत्वानविताभोविभ्रामनयनाननः कृतस्समाप्तिपल्लडम्लव
वोविशीनवाम सुष्ककणाम्बोमङ्गमसंयल्कणांशावशोगोतिरूः
क दीर्घमङ्गंसमित्सधात्रवपत्याहरतपः क्षेप्पाष्टतमवेस्माला
क्षुद्रगाव्यंवहादितः कुप्युदलीवतेभ्याजमातिणीयविताचपत
ममेसञ्चिधमानेषुपरिदेवीनिरुद्धवाक पतासिद्धेश्वरव्यकाव्या॥

श्री
अ.प्र.
१४५

क्रोशाः ण्हरात्मभवम् स्वाभैकवेनशारद्पसंख्येयकल्पसंख्यया हि
प्रमाणोच्छ्रयात्मभावमल्लामर्हतिनिव गम्भीरावमहत्वेदनत्वायाप
क्लिष्टचित्तैः तीक्ष्णाग्रैर्वज्रमयैस्सर्वपानेषु पीडितः करोति हि
ध्यामकर्मणस्वभावेन ग्रामम् प्रामस्मात्स्थानपानीयाशाया।
निवसन्तेता दुःखामात्पवनः तद्वः तत्र हि प्र प्रवर्तयेत नेत्र।
मूलप्रविष्टानामल्पवेगामन्दुःखमा हृदि स्मायास्पतोयानिभक्त
मोचयमात्मवम् विनिर्णयमल्पवेगाः दुःखप्रवर्तते परिणामो
ह्रदविदुःखदिपरिणामेच गच्छति कल्पयन्ती प्रियोग्रीवमाध्मात।
स्नान निष्यतः प्रलापकृत्स्नतैमार तेजविस्मृतिज्या स्थितः यम।
लाभेनिनीहिष्यापरिणामवतीच्छमा भस्मस्पर्शात्प्रमस्पमा
क्रविस्तत वृत्तवः स्तम्भयन्तीतनेवावस्य तिमज्ञानात्मस्वमानो के
इत्येमार्गगतमिकृत्वैतीममार्गदनं प्रश्नेनानमनेशेषमहाघ्नाप्रवर्तते ४५

महाज्वला महाप्रभा महावेगा महाबला पाकाश्रयाहाननेर्वा
सुवेवयाभवनेत्मने नेत्रुपासामुह्रकृत्यां क्नम्बामेगाःस्मारणाम् ग
म्भीरेणानुनादेन गम्भीरास्मुभृपन्नयेन प्रायेद्ववर्जेयेदत्मसर्वा।
लिंगावलीगणानाम् सर्वाङ्गसवितासम्पत्स्यविस्पन्नवायिनः ।
व्याधिभिः पीड्यमानस्य ज्ञभक्तुद्वत्वतनस्य च सर्वाधिरोगानाशाय
नेत्रवेस्तुत्तकारिणः हिमास्यासोऽयथानोहिमस्त्रकालेकृताल
यो ॥ निदानस्थानवर्णनोऽध्यायः ॥ अथातो रोगनपत्मारिपिदान
मध्यायपत्मासामाः प्रीतिकरोगानुगानो बहुरोगग्रोगमः रा
नेयस्मानंयाशेषवेरोगरादिनिमस्तत्तः नक्षत्राणां हिमानोवरा
हेभ्भूतिस्वयंपुरा यत्नुराजावपत्माचराजपत्मानतेोमता देहोव
यत्वयकृतेः त्वयत्नुस्माभवाद्यसः इमादिशागुणाक्षेपगरोगरा
दृष्टरात्तनाम् माहस्वेगसंरोगाश्रक्षोतन्मनसपूर्वः श्रवपान

ग्रं॰ ष्ट॰
१८९

विषिस्याशुत्वारस्यहेतवः ॥ तैनरौल्यानिलः पित्तंकफंचोदी
र्यसर्वतः शरीरमापूयनाविष्वतास्त्रिराश्रपीडयन् मलानिस्रो
तसांरुद्ध्वातथैवातिविहृत्यवा मर्म्मन्दुममपात्निर्यरतासंजनये
द्दारुणम् रूपंअविक्षिप्तमस्यप्रतिध्यावोभ्यधूतवः प्रसेकोमस्तुमा
धुर्यमरनेवह्निदेहयोः स्थौल्यमश्चाग्रणारानोश्रवावध्यश्रुवी
दणम् भविकारान्ष्णकेशारिप्राःतापायोनृपानयोः हल्ला
सश्छर्दिररुचिरश्नतोपिबलतयः पाणेपावैरेतापारस्पर्शोफा
देशायतिश्रसूता बाह्योप्रेःमाणजितामाकायेभेभूतस्पर्शनं॰
म हीमध्यमासप्रियतारुणांवमूत्रशरतम् नाबकेषायिकु
डिशस्वभेवाभिभवोभवेत् पनेगाक्षकलामहिकपिस्थापादप
होति॰ केशांश्यित्तवभस्मादिरोघामममध्योरोहिनम् श्रुत्वातोशाम
देशानोदर्शनेप्रध्यतासमः ज्योतिर्भिरीणयनतोज्वलतावपहीरूरः ॥ १८९

पीनसश्वासकासोमम्नूबसारुजोरुचिः ऊर्ध्वं विसृमसंश्लेष्मवा-
वपच्छर्दिस्तु कोष्ठेग विर्यास्थेयापस्वरुदोषसन्निपातेभवतिज्वरः
ङ्गपानिकादशैतानि जायन्ते राजलक्ष्मणः तेषामुपद्रवान्विद्या
त्कासंक्षेममरोचनम् न्यपस्मारगमर्त्तिष्ठीववह्निसादाम्यस्तृतः
तत्र वाताच्छिरःपार्श्वशूलसंसांगमर्दनम् कण्ठोद्धंसस्वरभ्रं-
शःपित्तात्पादाहसिपातिषु दाहज्वरो मारोऽस्त्रक्छर्दिर्मुखगन्धोज्वरो-
मदः कफारोचकच्छर्दिकासोमूर्ध्वाङ्गगौरवम् प्रसेकपीन
सश्वासस्वरभेदोल्पवह्निता दोषैर्मन्दानलेत्वेन सोपलेपैःक
फोल्बणैः स्रोतोमुखेषु रुद्धेषु धातूष्मस्वल्पकेष्वपि विद्य
मानस्वस्थानेषु मसोस्तान्तु पद्यवान् ऊर्ध्वं दग्धं मांसादीनसृ-
क्चोपक्षयावति पश्यतेकोष्ठमेवान्नमन्नपश्चैव चास्य यत् प्र
योस्ममलतांयातेनैवालंधातुपुष्टये रसोप्यस्यानरक्तायमां-

ॐ
श्री· नि·
१५०

साधुकृतयवत उपलब्धसशक्रनाकीवलेवर्तनेनयेत् लिंगे
शुपिशुपिली गांधाप्योबधवलावणम् वर्जयेन्सापयेदेवसर्वे
ष्वपितनोन्यथा दोषैव्यलैस्समसैश्च तथानवष्टष्टमेदमा ।
स्वभेदोभवेनेहूत्वामोञ्चतच्चलस्याः स्पृकमूर्णाभकरटले
स्त्रिग्धोस्नोपशयोनिलात् पित्तांगलगलेदाहश्शोषउष्मा॰
वहृयनम् लिम्पनिवकफात्करोमन्दः स्वरस्वरापते स्तो॰
विवद्धसर्वैस्तसर्वलिंगःस्तयात्कथेत् असाध्यनेववात्पर्येमे
दमेश्चेष्मलत्वणः कृच्छ्रलस्यात्तरश्चायसर्वैरस्य चवर्जयेत्
अरोचकोभवेद्दोषैर्जिह्वाहृदयसंश्रयैः सन्निपातेनमनसस्स
न्तापेनचपंचमः कषायतिक्तमधुरं वातादिषुमुखंक्रमात् स॰
र्वोत्थेविरसंशोकक्रोधादिषुयथामलं कन्स्यैविघटःयस्कवैस्तिहरस्ये
वपंचमी उदानोविकृतादोषासर्वेसयपमस्यान्तं तत्हेतुशमलावणं ·५०

मेकास्वावताहरस्य:

नाभिहृद्धेहजान्वायपाः स्वैर्वाद्दारसन्निपेत् ततो विछिन्नसम्पा
ल्पंकषायंफेनिलंवमेत् प्राशेह्नारप्लुतेक्षलमह्णुंक्षह्णुणावेगाव॰
त् कासाम्प्रोणवहन्नवमन्वास्सरपीडगत्कृपान्वितः पित्तान्तारो
दकनिभंसस्नेहंहारितपीतकम् मास्रंगोमूत्रपट्टसेवत्रार्द्रखेभना
पदाहवान् कफात्स्निग्धंघनंशीतंश्लेष्मतन्तुगवाक्षितम् मधुरे
लवणेभृशंप्रसक्तेरोमहर्षणम् मुखस्यचमाधुर्यंउद्गारहृल्ला
सकासवान् सर्वालिंगोमलैस्सर्वैरिष्टोक्ता यावतोत्यजेत् शल्य
मेध्याद्यविविधदर्शनश्रवणादिभिः तमेविन्नेहृदिक्लिष्टच
दिन्द्रियार्थयोगाना वातादीनेवविस्फोटात्क्रिमित्रस्मास्मोहृ
दे शूलवेपथुविलासैविशेषात्क्रिमिजेवदेत् कम्पद्ततलो
गालिंगोस्त्रस्वरतापःवक्त्रहृद्रवाः तेषांगुल्मनिदानोक्तैस्संगतैः
स्समन्द्रवः वातेनशूल्यतेत्यर्थतयतेस्फुटतीवच भिद्यतेम्य॰

ॐ
अ॰ हृ॰
१४८

ष्यति स्तब्धं हृदयं शून्यता द्रवः अकस्माद्दीनता शोको भयं शब्दा
सहिष्णुता वेपथुर्वेष्टनं मोहः श्वासरोधोल्पनिद्रता पित्तात्तृ
ष्णा भ्रमो मूर्च्छा दाहः स्वेदोम्लकः क्लमः छर्द्दनं चाम्लपित्तस्य धू
मकः पीतता ज्वरः श्लेष्मणा हृदयं स्तब्धं भारिकं वाश्मगर्भवत् का
साग्निसादनिष्ठीवनिद्रालस्यारुचिज्वराः सर्वलिंगं त्रिभिर्दो
षैः क्रिमिभिः श्यावनेत्रता तमःप्रवेशो हृल्लासः शोषः कण्
डूः कफस्रुतिः हृदयं प्रततं चात्र क्रकचेनेव पाट्यते चिकित्सेदाम
यं घोरं तं शीघ्रं शीघ्रकारिणम् वातात्पित्तात्कफात्तृष्णा सन्निपाता
द्रसक्षयात् षष्ठी स्यादुपसर्गाच्च वातपित्तौ च कारणम् सर्वासु तत्
प्रकोपाद्धि सौम्यधातुप्रशोषणात् सर्वदेहश्रमोत्कम्पतापतृ
ड्दाहमोहकृत् जिह्वामूलगलक्लोमतालुतोयवहाः सिराः संशोष्य तृष्णा
जायन्ते तासां सामान्यलक्षणम् मुखशोषो जलातृप्तिरन्नद्वेषः स्वरक्षयः ॰ १४८

कालेष्वनिद्राकाङ्क्षस्य निद्रानिक्रमणं क्रमः । प्रलापो विनतवि
भ्रोश्वासस्तन्द्राङ्गसन्ध्यामृधाः । मारुतोत्तमतादैन्यं शोषस्वेनोदरि
रोभ्रमः । गन्धातानास्यवैरस्यं क्रान्तिर्निद्राबलात्ययाः । मारुतो-
त्तमतादैन्यं पित्तात्मूर्च्छास्यतिक्तता । रक्तेक्षणत्वं प्रततं शोषो दाः
होन्तिरोमकः । कफात्कण्ठास्यकफितोत्पवाहेषुमरुत्तसम् । शोत
स्तम्भकफस्रेणपंकवस्त्रोपातेततः । श्लैष्मिकाविनक्रामाणस्ल
ल्लामधुरवक्त्रता । शाखानां शिरसो जात्येनानितप्रच्छर्दरोचकाः
शालस्यामविपाकश्च सर्वैस्यात्सर्वलक्षणा । शालोऽद्वावभक्त
स्यसेरोपादातिपित्तजा उत्तमसृष्टीस्यमहद्सासेनोम्भोभजनतस्त
थम् उष्माकदाहोगात्रकोष्णेयाकूर्यात्पित्तमेवसा । पावपानाति
पानोगातीरणग्रसेन्हृत्वापव । क्रियपयंग्रवंम्लवणभोजनेनक
फोद्भवा । त्वसारसमलयोकेनलवणेनदयात्मिका । शोणमेह

श्री
प्र·पा·
१५५

जरायन्मशीर्वैरोगोपसर्गतः यान्त्स्माज्ञायनेतीव्रामोपमार्गान्मिका
स्स्ता निधानस्थानेपंचमोध्यायः ॥ अथातोमरणानुपश्यिनिदान
मध्यायंव्याख्यास्यामः न्देहोसम्बन्ततस्तस्मान्त्वेश्मवायास्त्रुकरेल
नुविकाशिविशादंमोजसोस्माद्विपर्ययः तीएणान्ध्योविश्वप्रका
श्चिद्रोपरलाविनाशुएणः जीवनानाविज्ञायन्नेविश्वसत्कर्षद्दृश्मिनः
तीत्त्वणादिभिशुणैर्मध्यमान्तदीनोजमोशुणम् दशाभिर्दशमेलो
भ्यवेत्तानयतिविक्रियाम् श्राद्धेमदेहितीयेत्नप्रमादायननेस्थि
तः दुर्विकल्पहतोमूढः सर्वमित्यभिमन्यते मध्यमोत्तमयो
रप्यिंशाध्यराजस्वनामसः निग्रूशाद्वव्यानकिंविमानावरे
ज्ञरः घर्यम्भूमिराशिफणानादोशोलस्यरमामपरम् एकोपेवङ्
मार्गायाद्दगभैरेशिकोपरम् निश्रद्दशाद्ववेश्नेनान्तनीयेनमदोषु
तः मरणरूपिपापात्मागनपापनरोरशान् धर्माधर्मसर्वंदरलमर्याने ·५५

यदामुक्तेन नानानि कथं तच्छीलयेद्बुधः मद्ये मोहो भयं शोक
क्रोधो मृत्युश्च संश्रितम् सोन्मादमदमूर्च्छायाः सापस्मारापा
तानकाः यत्रैकस्मृतिविभ्रंशस्तत्र सर्वमसाधु यत् प्रकृत्यै
कमन्नं हि प्राणाये मरणाय वा मद्ये त्रिवर्गपीवेपं लज्जादेशपि
नाशनम् नातिमायतिछलिनाकृतानाहारामहाशनाः स्त्रि
ग्धास्तत्त्ववयोपक्रामयतिमालदन्वयाः मेदःकफादिकान्मद
वापिनात्यग्रयः विपर्ययेतिमायत्रिविस्तद्धारूपिनाश्रयेत्
मद्येन वांल्लवसूदेणसान्तीणबहनातिव वातपित्तात्काफात्स
र्वैवातारस्यमदात्ययाः सर्वेपिसर्वजायेत्रेव्यपदेशस्तुभूयमाः
सामान्यं लक्षणं तेषां प्रमेहो हृदयव्यथा विड्भेदः तृट्तत्स्वासा
स्याच्छेयोच्चयारुचिः शिरःपार्श्वास्थिरुक्कम्पो मर्मभेदस्त्रिकग्र
हः तथोविज्ञान्यालिमिरं कामस्यांसप्रजागरः स्वेदोतिमात्रं वि

श्री
अ॰ हृ॰
१८॰

हृत्सर्वयच्छुश्चिनविद्रमः प्रलापश्छर्दिरुत्क्लेशो भ्रमो ऽस्वप्नदर्श
नम् विशेषाज्जागरस्वासकम्पमूर्द्धरुजोनिलात् स्वप्ने भ्रमत्यु
त्पततिप्रेतैः सहच भाषते पित्ताद्दाहज्वरस्वेदमोहातीसारतृ
ड्भ्रमाः देहो हरितहारिद्ररक्तनेत्रकपोलता श्लेष्मणा छर्दि
हृल्लासनिद्रोदर्दाङ्गगौरवम् सर्वजे सर्वलिङ्गत्वं स्मृत्वा मत्यं
पिबेत्तु यः सहसान्नविनैवान्यत्तस्य ध्वंसकविक्षयौ भवेतां मा
रुतात्मकौ तौ कफवलस्य विशेषतः ध्वंसके श्लेष्मनिष्ठीवकण्ठशो
षातिनिद्रता शब्दासहत्वं तन्द्रा च विक्षये ऽङ्गशिरोतिरुक् हृत्कं
ठरोगसंमोहकासतृष्णावमिज्वराः निवृत्तो यस्तु मद्येभ्यो
जितात्मा बुद्धिपूर्वकृत् विकारैः स्पृश्यते नासौ शरीरमानसैः
रजमोहाहितहारपरस्य स्युस्त्रयोगदाः रसासृक्चेतनावाहि
स्रोतोरोधसमुद्भवा मदमूर्छायसंन्यासा यथोत्तरबलोत्तराः ॥ १५॥

स्फोटोद्दंशो घस्मर्वैश्चारक्तमच्य विषैरपि मक्कानल्पद्रुताभावश्च॥
लेखलितवेष्टितः तूलव्याधारुणास्तन्मध्ये वातो भवेभवेत्
पित्तेन क्रोधनो रक्तपीताभश्कुलहृष्यिपः श्रस्पसम्वडावांणा
एक्षकफाद्यान्पेरालसः सर्व्वात्मासन्निपातेन रक्तत्वङ्गागह
ष्ठिता पिताालिंगोवभयेन विक्षतोहास्वरांगता विषुकस्पाति
निहावसर्वेभ्योभ्यधिकश्चसः लक्षयेल्लक्षणात्क बाहाता।
दीर्णोणितादिषु श्रुरुणंपीलेचक्रक्रसंचखेपश्चपन्त्राविशेत्तसः
शीघ्रव्रवप्रतिचुडितहृन्नपीडावेपथुदमः काष्ठंपपावारुण
च्छायामूर्छायमाहतात्मके पित्तेन पीतं रक्तं वानभपाश्चपति
श्वतमः विद्रुक्षेतवमस्वेदोरास्टदापपीडितः भिन्नविंपीनती
लाभोरक्तपीताक्रलेलाणः कफेनमेवसंकाशांमपश्चपनाकाश
मादिशेत् तमाश्चिराश्चतुडोतेसहल्लासप्रमेकवान् गरुभि

ॐ
अ·हृ·
१५८

स्तिमितैरंगैरार्द्रचर्मावनद्धवत् सर्वाकृतिस्त्रिभिर्दोषैरपस्मा
र इवापरः पातयत्याशु निश्चेष्टं विनाभीभत्सचेष्टितैः दोषज
मदमूर्छायाः कृतवेगेषु देहिनाम् स्वयमेवोपशाम्यन्ति सन्न्या
सो नौषधैर्विना वाग्देहमनसां चेष्टामाक्षिप्यातिबला मलाः
सत्यासं समानपतिताः प्राणायतनसंश्रिताः ऊर्वन्निनेनप्रहः
घकाष्ठभूतो मृतोपमः म्रियेत शीघ्रं वैद्यश्चिकित्सा न प्रयुज्यते
अगाधे ग्राहबहले सलिलौघप्रवादे संन्यासे विनिमज्जन्तं नर
माशु निवर्त्तयेत् मदमारोनषत्ताघ्रशष्टेतिभिररिभिः निर्नेपः
रिपुगः शुक्रोपशुक्रैश्च समैर्विप्रकृतैर्नमयन्ते बलकालदेशसात्म्य
प्रकृतिसाह्याशयवयांसि प्रविभज्य तदनुरूपं पादिपिवतिनः
न पिवेत्प्रमत्तम् ॥ निदानस्थाने षष्ठोऽध्यायः अथातोऽर्शसां निदा
नमध्यायं व्याख्यास्यामः अरिवत्प्राणिनो मांसकीलका विश १५८

मामोंगशानपानादौ कुर्वन्त्याशुप्रमितामय सहजन्मोंगलस्नस्य॰
भेदाःस्थिरासमासतः सुबकस्त्राववि भेदास्तु गरस्तुलात्रिमेद्यपः
मुवपंवागलस्नास्मिंलिहेयाप्यावोगलास्त्रितताः वलिशावादि
णीतासामन्नःमध्येविमर्जनी वास्यासेवाह्णानसायुदोछोवृ
लिंगले यवोप्यवशामाणेवशोमाभ्याननपराम् नत्रहेत्तस्कंदो
गानोवलीवीजोपनमत्ता सुर्शोमावीजननिस्नमात्तापिवापवा
तः देवाम्बुवाताभ्यांकोपिहिमतिपानस्पनात्पतः सुमाप्या॰
न्येवमाख्यानस्सर्वेरोगाग्रकलोद्भवः सहस्नादिविशेषेणास्त॰
इदर्शनानिव सुमद्रात्यानिपाण्डुनिदारुणेदर्शावानिव यो
त्पन्यानिपृथग्दोषमसंसर्गमिवयास्ततः सुमकाणीवातश्लेष्मा
भ्यांमान्द्याणीत्वप्रपितः दोषप्रभुकोपेननतापागसस्तेनमा॰
पिते सनोमलेतिनिवितेष्वनवातिक्विायतः वहसदामविषम

श्री
अ·हृ·
१५२

कठिनोत्कटकासनात् वस्तिनीलाश्मलोष्ठोर्वीतलचेलादिघट्ट
नात् भृशं शीताम्बुसंस्पर्शात्प्रततातिप्रवाहणा वातमूत्रशकृद्वे
गधारणात्तदुदीरणात् ज्वरगुल्मातिसारामग्रहणीशोफपाण्डुभिः
कर्षणाद्विषमायाश्च चेष्टाया योषितां पुनः आमगर्भप्रपतनाद्ग
र्भवृद्धिप्रपीडनात् ईदृशैश्चापरैर्व्यानोऽपानं कुपितो मलम् पायोर्व
लीषु तद्दधत्तास्वभिष्यण्णास्वमिषु जायन्तेऽर्शांसि तत्पूर्वलक्षणम
मेवह्निता विष्टम्भस्सक्थिसदनं पिण्डिकोद्वेष्टनं भ्रमः सादोऽङ्गेने
त्रयोः श्रोफः शकृद्भेदोऽथवाग्रहः मारुतः प्रचुरो मूढः प्रायो ना
भेरधश्चरन् सरुक्सपरिकर्तश्च कृच्छ्रान्निर्गच्छति स्वनम् अन्त्र
कूजनमाटोपः क्षामतोद्गारभूरिता प्रभूतम्मूत्रमल्पा विट्श्रद्धा
धूमकोऽम्लकः शिरःपृष्ठोरसां शूलमालस्यं भिन्नवर्णता तन्द्रेन्द्रिया
णां दौर्बल्यं क्रोधो दुःखोपचारता आशंका ग्रहणीदोषपाण्डुगुल्मोदरेषु च १५२

पतालोव विवर्द्धमानेषु हस्तनामस्य निवर्तमानो पानो हितैरथो
मार्गरोधनः क्षोभलानि विलोड्यान्यान्मर्वैन्द्रियशरीरगान् ताव
त्तत्र शाकृपित्तकफान्याशु च समाप्नुयात् म्रद्वाम्पथेन तस्य वोभव
तिशाय श्रोष्प्रोता कुष्ठेष्वप्यशं हलोत्माहो दीनः शामोति निष्प्रभः ॥
कृच्छ्रेरुपस्तर्कवैर्ण्य यथ्योक्ते मर्मपीडनैः तृष्णा कामपिपासस्यैव
स्पर्शामर्षपीनसा क्रमोगाभगावमश्रुतवक्षुस्वयपज्जरैः क्लैव्य
वाधियं नैमित्य शाकुशमरी पीडिता श्वासाभिनस्वरोष्यापन्दु
द्रुष्मीवनरोषिकी सर्वपर्वास्थि हृत्रामिपाय वज्रणश्शूलवान्
गेदनस्ववतापि शूल्पलकोदकसन्निभाम् विवद्धमूर्कं षुष्ककाद
पक्वामचान्त्रगुल्मरा पाण्डरीतं हरिद्रकं पिच्छलं चापवेशने गदा
गुदाल्यहूनिलाव च्काविमिश्रिविमाल्वित्ताः स्नानाभ्रयपावाहृणा ।
स्तब्धाविशमापकृषातराः मिथ्याविसद्दशोत्वक्ताः तोरणाविस्फा

ॐ
ग्र·रा·
१५३

वितानना: बिम्बीकर्कन्धुखर्जूरकर्पासीफलसन्निभाः केचित्कद-
म्बपुष्पाभाः केचित्सिद्धार्थकोपमाः शिरापाःर्श्वांसकक्ष्यन्तर्वेत्तण
भिपिकव्याः तवगुदाद्वारविष्टम्भहृदयारोचकाप्रदाः कासश्वा
माथिवैवर्ण्यकर्णनादभ्रमावहा नेत्रामोग्निनंस्तोकंसशाहेसम
वाहिकम् रुकफेनपिच्छुभगाते विड्भ्रमप्रवेपते कुसलनत्रव
विण्डूभनेभवक्रावजायते गुल्मस्नेहोदराष्टेलासम्भवस्तनपवव
पिन्नोन्नराभीलमणारक्तपीतामितामभाः तव्रस्तस्त्रावितास्तन
वोभ्रदवःस्त्रघाः शुकजिह्वायकृत्खण्डजलोकावक्रसन्निभाः
दाहपाकज्वरस्वेदतृण्मूर्छाकृचिमोहदाः मोष्माणोद्ववनीलास
पीतरक्तामवचमः यवामध्याहरित्पीमहारिद्रत्वंचखादयः ऋषो-
द्ववामहामूलावेनामर्मकृजस्मिताः अल्पनोपवितस्त्रिपलत्रा
कृत्नयरुस्थिराः पिच्छिलास्निग्धमिताःसमर्माःकण्डूघासम्पर्शन ।५३

करीषपनसास्याभास्तथ्योगोस्तनसन्निभाः वेद्वणानादिन-
पोष्वास्तिनाभिविकर्त्तिनः सकासश्वासहृल्लासप्रसेकारु-
चिपीनसाः मेहकृच्छ्रशिरोनाद्यशिशिराजरकारिणः क्लैव्या
ग्निमाद्यवाच्छर्दिरामप्रयविकारदाः वसाभसकफशान्तप्रशोषा-
स्मश्वाहिकाः नसवन्नितभिघनेणाएरसिरापत्वगादयः सेस्त्व
लिंगस्मेसगौन्निचायात्मर्वलद्दणाः रक्तोभ्रानाग्रुदेकोल्लापि-
त्वाकृतिसमन्विताः वटप्ररोहसदृशांगुञ्जाविद्रुमसन्निभाः ते
सर्वेद्रहसृस्मचगाद्विप्रतिपीडिताः स्त्रवन्तिसहसारक्ते तस्य
वातिप्रवर्त्तिनः पीकाभपीत्पनेडेवि ष्प्रणाणितान्नयसम्भवेः र
हीनवर्णबलोत्साहोहृतोत्ताकल्लेवल्दियः सेगकोद्दवहूणोद्ध
करीरवणकादिभिः उदेतेस्मंथहिभिवाप्रस्वेस्नने ऊर्पितावली
प्रथोत्वाहानिपोत्तास्मिसस्तुद्यात प्रसेगाक्षयन् प्रशोसंवातोविएदे

ॐ
श्र॰ पि॰
१५४

मेगेञ्जवीनदारुणम् तेनतीव्रारुजाकोष्ठेपृष्ठपार्श्वगाभवेत् श्वा
ध्मानमूर्छावेष्टोहृल्लासपरिकर्तनम् वम्यावसन्नतास्थूलमूत्राणु
ष्ठुपुष्पसंभवः पवनस्यामगामित्वउन्मुञ्जसरुविज्वराः हृद्रोगग्र
हणीदोषमूत्रसंगप्रवाहिकाः बाधिर्यतैमिरश्वासशिरोरुक्
कासपीनसाः मनोविकारस्तृष्णासापित्तगुल्मावदादयः तेते
चवातजारोगाजायन्तेऽत्युग्रादारुणाः हर्तास्तामिस्त्रवावर्तेपार
मोयमपह्ववा वाताभिभूतकोष्ठानांतेविनापिसञ्जायते सहजा
निष्ठीदोषाणियानिवाभिन्नरेखया स्थितानितानिसाध्यानिपाप्र
ष्यानेत्रिवलादिभिः हृद्गतानिद्वितीयायांवलीयान्त्याश्रितानि
च कृच्छ्रसाध्यानितान्याहुः पौरिसवनसरानिव वासायेत
वलौजातान्येकदोषोल्वणानिच प्रष्टांसिमवृतमाध्यानिनवि
रोत्पतितानिच मेढारिष्टापिवस्त्रेयथासानाभिजायते । १५४

गण्डपदास्सत्त्वपाणिपीडितानि मर्द्दनिव श्यालोमहरीनास्तेष्वा
णेकरोत्याशोस्त्वेवाहिः कीर्त्तपोमासिगपरं चर्म्मकीलं तनेविट्ः
वातेनुपोवपारुष्यापिनाट्सिनरकृता स्रेष्मा एपस्विरयतानस्प
ष्पितनेवसर्व्ववणेना श्राशींसंप्रशामयत्नमाश्रुकर्वीनवडिमान् र
तानिश्रोद्दिग्रदेवग्याजर्यवडगरोदरम् इतिनिदानस्थानेसम
मोध्यायः अथनातीसारग्रहणीरोगनिदानमध्यायंव्याख्यास्या
मः दोषेव्यसेलेस्यसस्नेस्वभयाद्विकाम्बुवृडिपः श्रुतीसारस्सस्त
तरोजायतेन्नपानतः कृशश्वलो विधासात्म्यातिलप्रविक्षा
केः मद्यर्थत्वातिमात्राद्धेरगोभिरन्नहार्भवमान् क्रिमिभ्यो
वेगरोधाच्चउद्दिपेक्कृपितोनिलः विस्तुमप्रवपोध्यातेवनाते
नेववानलम् व्यापाद्यानुशकृत्कोष्ठपरीपाद्वस्तानयन् प्रव
र्त्तततिसारायलस्मणंतस्पभावनः तोदोष्ठृग्रदकोष्टश्रगात्रा

ॐ
अ.हि.
१५५

मासेमलघुहः शुष्मानमविपाकञ्च तत्ववातेन विज्जलम् मुल्या
ल्पशाकञ्च लोण्ठं विबन्धमपवेशयते शुक्तं सफेनमच्छं च दधि रोचि
तेवामहक्मन्दः तथारशपराडाभासेमपिच्छापरिकर्तकम् स्व
च्छांस्याभ्रष्टपाण्डुच्छहृत्पुशोषमाविनिहन्त पिबेत्पीनमसितं हा
रिद्रशाणहलप्रभम् सरकृसनिद्र्गन्धेन्तरह्लीवददाहवान्
मस्तुलेपाण्डुसमाषपाकवाञ्छमपाटवनम् पिच्छीलेनममच्छं ने
स्निग्धमासेकफान्वितम् श्रभोलागाढ्दगन्धं विबन्धमनवद्रु
क् निद्वालरलसोमहितल्पाल्पसप्तवाहिकम् मरोमस्तुर्धसा
तक्षेष्मागुदवाल्पिशेदरः हनेप्महनमेखाङ्गसवौत्मासर्वलत्व
णः भयेनदोभिनेविमेसापेतद्रावयेच्छकान् वाष्पलतो विसा
पैतवीर्यमसंडवेसवम् वातपितसमेलिंगेभांहस्तहस्तशोकतः श्रुतीसा
रसमासेनहिथामासनिरामकः २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १५५

सामर्णा रहस्तद्दायेगौरवाद्रम्पसजिति प्राक्मद्गौन्मादोप
विष्टस्वाविप्रसेकनः विपरीतेनिसम्मलक्कफात्पक्वोपिमवति
प्रतीसारीश्रायेनानियन्त्रवान्नृहग्णीगदः तस्यास्याद्विशिवित्त्रम
कोरएपस्पमीरिता सासेमकानिरासंवानीर्णायेनानिसार्पते
सोनिसारोतिसारएणदासुकारिश्ववाशतः सामेसामानर्जीर्णे
मेनीर्णापाक्तेनेववा प्रकस्माहामकूवङमकस्मात्क्षिपिलम
द्गुः विरक्तुद्गुहणीदोषसंवायाश्चापवेशयेत सवनवाप्यः
रोगेसन्त्रिपातात्मनायते प्राशूपेतस्यमस्नेविनात्पवनसंम्ल
कः प्रसेकोवक्रवारस्यमरुविस्टेक्रमोम्भमः प्रनङ्गतरताङ्गुः
दिक्रणांत्सेङ्गामङ्गतनम् समानंलतणंकाशंभ्रमकस्तमको
नरः मूर्छाशिरोहृविष्टम्भशायथ्याक्रुपादयोः नत्राणिः
लाग्नलाशघास्निमिरकर्णयोस्वनः पाषोरुवेक्रणग्रीवः

ॐ
अ॰हृ॰
१५६

कृनाभीगतंविषूचिका रसेश्रददिस्सर्वैश्दृत्स्लापरिकर्तिका
जीर्णेजीर्यतिवाध्मानंभुक्तेस्वास्थ्यंसमश्नुते वातवृद्धोगगुल्मार्शः
प्लीहपाण्डुत्वशोफितः विराडुल्लेखवेश्रुस्कंनल्पामस्राहफेनिलम
पुनःपुनस्सृजेद्वर्चः पार्श्वरुक्श्वासकासवान् पीतेननीलपीताभा
प्रीताभमसृजतिद्रवम् अम्लरुग्लोहितोद्गारतृट्कण्ठदाहदाहविस्फाडलि
तः श्लेष्मणापश्पनेत्रेबहुमेहोदिंरोचकः श्वेत्यापदहनिष्ठीव
कामहल्लासपीनसाः हृदयेममर्मितेस्त्यानशृदरारिलमितेशरु
उद्गारोद्देश्ममधुरस्सरस्नेहीशुहर्षणाम् भिन्नामशेषमसंस्वष्टग्रः
हवर्चःप्रवर्तनम् शुक्रशस्यापिदोल्वल्पसर्वजेसर्वसंकरः वि
भागेस्यवोधाय विषमाध्यास्वयोप्रयः तेपिस्युर्ग्रहणीदोषा
समस्तस्वास्थ्यकारणम् वातव्याध्यश्मरीकुष्ठ मेहोदरभग
न्दराः अर्शांसिग्रहणीत्यष्टौ महारोगास्सुदुस्तराः २२१ १५२

इतिनिदानस्थानेष्टमोध्यायः ॥ अथातोमूत्राघातनिदानं
मध्यायंव्याख्यास्यामः बस्तिर्बस्तिशिरोमेढ्रकटीवृषणपा
यवः एकसम्बन्धिनश्चैतेगुदास्थिविवराश्रयाः अधोमु
खोपिबस्तिर्हिमूत्रवाहिसिरामुखैः पार्श्वेभ्यःपूर्यतेसूक्ष्मैःस्य
न्दमानैर्निरन्तरम् यस्तैरेवप्रविश्यैनंदोषाःकुर्वन्तिविंशतिम्
मूत्राघातान्प्रमेहांश्चकृच्छ्रान्मर्मसमाश्रयान् बस्तिवंक्षणमेढ्रा
र्तियुक्तोल्पाल्पंमुहुर्मुहुः मूत्रयेन्नानिलेकृच्छ्रेपैत्तेपीतंसदा
हरुक् रक्तंवाकफजेबस्तिमेढ्रगौरवशोफवान् सपिच्छंमू
त्रविबद्धवसर्वैःसर्वात्मकंमलैः यदावायुर्मलैर्बस्तावाहूपपी
डोपत्रयेत् मूत्रंसपित्तंसकफंसशुक्रंवानदाक्रमात् संजायते
अश्मरीवारापित्तेगौरविरोचना अश्मर्याश्चसर्वासांस्यादथस्या
पावल्लक्षणम् बस्त्याध्मानंतवमनेदेशेपरितोतिरुकः

श्रु·नि·
१५१

मूत्रेवस्तिमागत्यतेमूत्रग्रहकृच्छ्रंज्वरोरुचिः सामान्यलिंगमाभिते·
वनीवस्तिमूत्रवह विपूर्णोणायारंमूत्रसंस्थानतयामार्गनिरोधने ३१
डायायान्सविमेहेद्रक्तंगोमेदकोपमम् उष्णंतोभान्तेतमास्वमा
यामास्वातिरुग्भवेत् तत्रवातादृष्णास्याभोदन्तोखादतिवेपते म
भातिमेहनंनाभिंपीडयतिनिशंक्कणन् मारुतेनमंचतिशंकृ·
त्कृन्मेहतिविन्दुशः श्यावारुक्षाश्मरीवास्यस्याच्चित्ताकण्ट
कैरिव पित्तेनदह्यतेवस्तिः पच्यमानइवोष्मवान् भल्लातं·
कास्थिसंस्थानारक्तपीतासितात्मरी वस्तिर्निस्तुद्यतइवश्ले·
ष्मणाशीतलेगुरुः अश्मरीमहतीश्लक्ष्णामधुवर्णाथवासि
ता एताभवन्तिबालानांतेषामेवचभूयशा आश्रयोपचयाल्प
त्वाद्ग्रहणाहरणेसुखाः शुक्राश्मरीत्तुमहतांजायतेशुक्रधारणा
स्थानाः श्च्युतममुक्तंहिमुष्कयोरन्तरेनिलः शोषयत्यापसंगृह्य १५१

शुक्रं तच्छुक्रमश्मरी वस्तिरुक्कृच्छ्रमूत्रत्वमुष्कश्वयथुकारिणीः
तस्यामुत्पन्नमात्रायां शुक्रमेति विलीयते पीडिते त्ववकाशेस्मि
न्नश्मर्य्येव च शर्करा अणुशो वायुना भिन्ना सा त्वस्मिन्ननुलोमगे ।
निरेति सह मूत्रेण प्रतिलोमे विवध्यते मूत्रसंधारिणः कुर्याद्रुद्धा
वस्तेर्मुखे मरुत् मूत्रसंगं रुजं कण्डूं कदाचिच्च स्वधामतः प्रच्या
व्य वस्तिमुद्वृत्तं गर्भाभं स्थूलविप्लुतम् करोति तत्र रुग्दाहस्पन्द
नोद्वेष्टनानि च बिन्दुशश्च प्रवर्तेत मूत्रं वस्तौ तु पीडिते धारयाः
द्विविधोप्येष वातवस्तिरिति स्मृतः दुस्तरो दुस्तरतरो द्वितीया
प्रवलानिलः शकृन्मार्गस्य वस्तेश्च वायुरन्तरमाश्रितः अष्ठीला
भं घनं ग्रन्थिं करोति चलमुन्नतम् वाताष्ठीलेति सा ध्मानविं
ण्मूत्रानिलसंगकृत् विगुणः कुण्डलीभूतो वस्तौ तीव्रव्यथो
निलः आविध्य मूत्रं भ्रमति सस्तम्भोद्वेष्टगौरवः मूत्रमल्पाः

श्री
म.वि.
१५८

लपमथवाविम्बंवानिशङ्कुत्सृजेत् वातञ्जएद्धलिकेनेषामन्त्रंतवि
धूर्तविधान नविवेतिविवर्द्धेवामन्त्रात्मीनेनतदल्पकृत्क विदारणाः
त्यनिदत्तवानोरावानितंयथा नाभेरथस्ताद्दरंमन्त्रमाप्नुयुः
तदा जपेत्तीवृहगाध्मानमपंकिमलसंयुक्तम् तन्मत्रजेपदंव
ङ्किवैशुएपलानिलेनवा श्वादिमल्लपमन्त्रमस्यवैलालालेयः
वामगी श्रियनालवंच्छेनेःपश्चात्मकृतेवाथवाकृजनम् मन्त्रोक्त
गसविच्छिन्नतस्कुधगृहस्थाफणः श्वेतवंति शुवेष्टम्नःश्रियो
लपसहस्राभवेत् श्मशानीतल्पकृत्तशल्यिमन्त्रशिधिस्सउद्यः
ते मन्त्रितस्यास्त्रियायानेवायुनाप्रयुक्तशङ्किनम् स्थानाश्चनेः
मन्त्रपुतःप्राकाश्वाहाप्रवर्तते भस्माद्कपतीकाशंमन्त्रमुक्तं
तङ्घ्याने द्वितद्देवलयोवानाद्भिरामन्त्रशङ्कयदा मन्त्रसानो
तुपर्यैनिसंस्पृश्यशङ्कुतानदा मन्त्रवित्तल्पगांपंश्वस्याहिः १५८

ष्ठानेनमार्गंविशेत् पित्तंव्यायामतीक्ष्णोष्णभोजनाध्वातपादि-
भिः प्रवृद्धंवायुनाक्षिप्तंवस्त्युपस्थानिदाहवत् मूत्रंप्रवर्तयेत्
पीतंसरक्तंरक्तमेववा उष्णंपुनःपुनःकृच्छ्रादुष्णवातंवदंति
तम् रूक्षक्लान्तदेहस्यवस्तिस्थौपित्तमारुतौ मूत्रक्षयंसरु-
ग्दाहंजनयेतांतदाह्वयम् पित्तंकफोद्वावपिवासंहन्येतेनिले
नचेत् कृच्छ्रान्मूत्रंतदापीतंरक्तंश्वेतंघनंसृजेत् सदाहंरोच-
नाशङ्खचूर्णवर्णंभवेच्चतत् कृच्छ्रान्मूत्रंतदापीतंमूत्रसादं
वदंतितम् इतिविस्तरतःप्रोक्तारोगामूत्राप्रवृत्तिजाः निरो-
धलक्षणैरूर्ध्वंवक्ष्यन्तेतिप्रवृत्तिजाः ॥ इतिनिदानस्थानेन-
वमोऽध्यायः अथातःप्रमेहनिदानंव्याख्यास्यामः
॥ प्रमेहाविंशतिस्तत्रश्लेष्मतोदशपित्ततः षट्चत्वारोनिला-
त्तेषांमेदोमूत्रकफावहम् अन्नपानक्रियाजातंयत्प्रायस्तत्प्र

श्री
म.नि.
१५५

प्रवर्त्तनम् स्वाद्वम्ललवणास्निग्धगुरुपिच्छलशीतलम् नवः
धान्यसुरानूपमांसेक्षुगुडगोरसम् । एकस्थानासनरतिशयनं
विधिवर्जितम् वस्तिमाश्रित्य कुरुते प्रमेहान्दूतः कफः दूष्य
पित्वा वपुःक्लेदस्वेदमेदोवसामिषम् पित्तं रक्तमपि क्षीणे कफे
दौषु ग्रसंश्रयम् धातुन्वक्षिप्य पानीयमन्त्रये पित्तमारुतः सा
ध्ययासाध्यपरिम्याज्यमेहास्तेनैव तद्भवः समासमक्रियतया
महात्ययतयापि च सामान्यलक्षणं तेषां प्रभूताविलमूत्रता
दोषदूष्याविशेषेपि तत्संयोग विशेषतः मूत्रवर्णादिभेदेन
भेदो मेहेषु कल्पते अच्छं बहु सितं शीतं निर्गन्धमुदकोपमः
म् मेहत्युदकमेहेन किंचिताविलपिच्छिलम् इक्षोरसमिवा
त्यर्थमधुरं चेक्षुमेहतः सान्द्रीभवेत्पर्युषितं सान्द्रमेहेन मेहः
नि ः सुरामेहे सुरातुल्यमुपर्यच्छमधोघनम् ॥ १ ॥ ५५

संहृष्टरोमा पिष्टेन पिष्टवद्बहलं सितं शुक्राभं शुक्रमिश्रं वा शु
क्रमेही प्रमेहति मूर्त्ताणून् सिकतामेही सिकतारूपिणो मला
न् शीतमेही सुबहुशो मधुरं भृशशीतलम् शनैशनैशनैः
मेही मंदं मंदं च मेहति लालातंतुयुतं मूत्रं लालामेहेन पिच्छि
लम् गंधवर्णरसस्पर्शैः क्षारेण क्षारतोयवत् नीलमेहेन
नीलाभं कालमेही मषीनिभम् हारिद्रमेही कटुकं हरिद्रास
निभं दहत् विस्रं मांजिष्ठमेहेन मांजिष्ठसलिलोपमम् विस्र
मुष्णं सलवणं रक्ताभं रक्तमेहतः वसामेही वसामिश्रं वसां वा
मूत्रयेन्मुहुः मज्जानं मज्जामिश्रं वा मज्जमेही मुहुर्मुहुः हस्ती
मत्त इवाजस्रं मूत्रं वेगविवर्जितम् सलसीकं विबद्धं च हस्तिमे
ही प्रमेहति मधुमेही मधुसमं जायते स किल द्विधा क्रुद्धे धा
तुक्षयाद्वायौ दोषावृतपथेथवा आवृतो दोषलिंगानि सोनि

सि
म॰ नि॰
१९॰

मिनं प्रदर्शयन् क्षीणाः क्षणात्क्षणात्सर्वो भजन्ते ह्यसाध्य॰
तां कालेनप्रतिकारिणां सर्वेषघातिमधुमेहनाम् मधुरंयच्चसर्वेषु
प्रायोमध्विवमेहति सर्वेपिमधुमेहाख्यामाधुर्याच्चतनोर
तः अविपाकोरुचिछर्दिर्निद्राकासःसपीनसः अविपाकोरु
चिश्छर्दिमेहानांकफजन्मनाम् वस्तिमेहनयोस्तोदोमुष्कावद
रणंज्वरः दाहस्तृष्णाम्लकोमूर्छाविड्भेदःपित्तजन्मनाम् वा
तजानामुदावर्तकंपहृद्ग्रहलोलताः शूलमुन्निद्रताशोषः
कासश्वासश्चजायते शराविकाकच्छपिकाजालिनीविन
तालजी मसूरिकासर्षपिकापुत्रिणीसविदारिका वि
द्रधिश्चेतिपिडकाप्रमेहोपेक्षयादश संधिमर्मसुजायन्ते
मांसलेषुचधामसु अन्तोन्नतामध्यनिम्नाश्यावाक्लेदरु १९॰
जान्विता शरावमानसंस्थानापिडकास्याच्छराविका १

अवगाढार्तिनिस्तोदा महावस्तुपरिग्रहा सूक्ष्माकच्छपपृष्ठाभा
पिटकाकच्छपीमता स्तब्धाभिनाज्जालवती स्निग्धास्रावा महा
शया रुजानिस्तोदबहुला सूक्ष्मच्छिद्रा च जालिनी अवगाढ
रुजाक्लेदा पृष्ठे वा जठरेऽपि वा महती पिटका नीला विनता वि
नता स्मृता दहति त्वचमुत्थाने भृशं कण्डूविसर्पिणी रक्तकृष्णे
नित्रस्फोटदाहमोहज्वरावली मानसंस्थानयोस्तुल्या मसू
रेण मसूरिका सर्षपामानसंस्थाना क्षिप्रपाका महारुजा सर्ष
पा सर्षपाल्पपिटकापरिवारिता पुत्रिणी महती भूरिसूक्ष्म
ल्पपिटकाविता विदारिकन्दवद्वृत्ता कठिना च विदारिका वि
द्रधिवद्वनेन्यत्र तत्राद्ये पिटकात्रयम् पुत्रिणी चो विदारी च बहुः
सहावद्वमेयसः मत्यापिमोहुग्गल्वल्या संभवसल्पमेयसः
नामभेदविनापितासायनेदृश्चमेयसः नावश्चमापलभ्यनेया

ॐ
श्र· पि·
१९१

वस्तुपरिग्रहः ह्लादिक्ववर्णारक्तंवामेदप्रारपवनित् योमेनः
येनतंमेदरक्तपित्तंतंविदुः सेदाङ्गंगयाशिथिलतमंगेशः
ध्यामदहसमसलालानुबंधगः स्यिनेत्रजिका श्रवणोपदेदंचनोगता
शेयानवानिश्चिन्तिः श्रीनप्रियतंगलतालशोषसायुषमासेक
रपादराहः भविष्यतोमेहगणस्यकृपंमत्रेभियातंतिपिपी
लकाश्च हृष्टाश्रमेदेमधुरेतपिकुंमसपसंस्थाधिविद्यापवा
दः सुस्वरणाद्धाकफसंभवा स्यात्तोणभुदावश्चनिलालकोश्च
सस्वेदपाकफपित्तमेदा साध्या सदथक्रुपाकफपित्तमेः
हाक्रमेणाश्चवातक्तनाश्चमेदा साध्याननेपित्तक्तनास्तयाः
ध्यासाध्यास्तमेदोयदिनानिदृष्टम् ॥ ॥ इतिनिदानेः
स्थानेदशमोध्यायः ॥ ॥ अथातोविदृधिविद्रधिशल्यः
निदानमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ ॐपरंब्रह्मणेनमः ॥ १९१

भुक्तैः पर्युषितात्युष्णरूक्षशुष्कविदाहिभिः जिह्मशय्याविचेष्टा
भिस्तैस्तैश्चासृक्प्रदूषणैः दुष्टत्वङ्मांसमेदोस्थिस्नाय्वसृक्कण्डरा
श्रयः यः शोफो बहिरन्तो वा महामूलो महारुजः वृत्तस्यादा
यतो यो वा स्मृतः षोढा स विद्रधिः दोषैः पृथक्समुदितैः शोणि
तेनागन्तुनैव च बाह्यान्तरस्तरस्थानेदारुणो ग्रथितोन्नतः श्रान्त
रोरुणोन्तरो गंभीरो गुल्मवद्घनः वल्मीकवत्समुच्छ्रायी शी
घ्रघात्यग्निशस्त्रवत् नाभिवस्तियकृत्प्लीहक्लोमोरस्कन्धकः
क्षिवङ्क्षणे स्याद्वृक्कयोरपाने या वातात्तत्रातितीव्ररुक् श्या
वारुणश्चिरोत्थानपाको विषमसंस्थितः तृष्णाछेदभ्रमानाहः
स्पन्दसर्पणशब्दवान् रक्तताम्रासितः पित्ताद्दाहज्वरदा
हवान् क्षिप्रोत्थानप्रपाकश्च पाण्डुकण्डूयुतः कफात् सोत्
क्लेशशीतकस्तम्भजृम्भारोचकगौरवैः चिरोत्थानविपाकश्च

श्रीं
अ॰ हृ॰
१६२

संकीर्णसन्निपातजः मामकाभ्यान्नविभजेद्धाभ्याभ्यंतरलत्व
णम् कृतस्फोटावतत्रणावलीवरारुक्तास्वरः पित्तलिंगो
द्भवावाऽत्याजीर्णमेवेनथांतरा शाम्राघैरभिघातेनदलेवाप
थ्यकारिणा क्षतोष्मावायुविद्धितम्रसासरक्तेपित्तमीरयन् पि
त्रासंगलक्षणांकुर्यादिद्धिदपिम्रर्गुपद्रवम् तेषुपद्रवभेदश्च स्त्रो
तस्यःत्वभेदतः नाभिर्हिध्माभवेद्वस्तौमूत्रंकृच्छ्रेणपूतिच ऽ
स्वासोयकृतिरोधस्तुप्लीह्न्युच्छ्वासस्यतृट्पुनः गलग्रहश्च ऽ
क्लोम्निस्यात्सर्वांगग्रहोहृदि प्रमोहस्तमकःकासोहृद
येघट्टनंव्यथा कुक्षिपार्श्वान्तरांसार्तिःकुक्षावाटोपनंतथ
सक्थ्नोग्रहोवङ्क्षणयोर्वृक्कयोःकटिपृष्ठयोः पार्श्वयोश्चव्यथा
पायौपवनसन्निरोधनं आमपक्वविदग्धत्वंतेषांशोफवदा
दिशेत् ; ऊर्ध्वदेहगतान् गुदास्यान्नाभिजाविद्याच्छेषंक्लेशाश्च

नाभेरूर्ध्वंमुखात्पक्वाःस्र

निदा ॥
१६२

यथास्वं लक्षणैर्वर्णैर्न्नत्रविवर्ज्जः सन्निपातजः पक्वोऽस्त्राभिवस्तिस्थोऽभि
न्नोऽन्तर्वहिरेव वा पक्वश्चान्तःस्रवन्वक्त्रात्क्षीणस्यापद्रवान्विताः
एवमेव स्तनसिरा विवृताः प्राप्य योषितम् स्तनानां गर्भिणीनां वा
संभवेच्छ्वयथुर्घनः स्तने सदुग्धेऽदुग्धे वा वाह्यविद्रधिलक्षणः नाडी
नां सूक्ष्मवक्त्रत्वात्कन्यानां तन्न जायते क्रुद्धो रुद्धगतिर्वायुः शोफ
शूलकरश्चरन् मुष्कौ वंक्षणतः प्राप्य फलकोषाभिवाहिनीः
प्रपीड्य धमनीर्वृद्धिं करोति फलकोशयः दोषास्रमेदोमूत्रान्त्रैः
स वृद्धिः सप्तधा गदः मूत्रान्त्रजावप्यनिलाद्धेतुभेदस्तु केवलं
वातपूर्णदृतिस्पर्शो रूक्षो वातादहेतुरुक् पक्वोदुम्बरसंकाशः
पित्ताद्दाहोष्मपाकवान् कफाच्छीतो गुरुः स्निग्धः कण्डूमान्क
ठिनोऽल्परुक् कृष्णस्फोटावृतः पित्तवृद्धिलिंगश्च रक्तजः क
फवन्मेदसा वृद्धिर्मृदुस्तालफलोपमः मूत्रधारणशीलस्य

श्री
अ. क.
१८३

स्रवनैः सलगुल्मैः श्वभ्रैः फाभिः शुष्कोद्दीनवल्लीभिर्यानि सहस्र-
रुः स्रवत्कृच्छ्रमधस्याश्चवलयं फलकोषयोः वानकोपिभि-
रात्रौ वेशशीननेभ्यावगाहनैः धारणेरणभाराद्युविषमाङ्कुः
विहृतनैः लोभनैः स्वभिनोन्येश्रुतज्ञानावयवयरा पूर्व
नोविशुणीकृत्यस्वनिर्वाणायदानयेत् ऊर्ध्वीदृक्षणसंथिद्या
शङ्काभश्वयूथनदा ॥ उपेतमानस्य च मक्षर्वोहिमाध्मान
हृकृत्तंभवनींसवाशः प्रपीडितोनक्षरवान्धयानिप्रध्माप
यैन्नतिपनश्रुभ्रुमः आन्तश्रद्धिरसाध्यागंवानहृहिसमाकृः
तिः स्तनकृस्माहणासिरानतनालमवादिनः शुष्कोहृयापृ
यस्तेषांसंस्रष्टेभिर्वयंगतैः आनेवमय्यचदोषेणनारीणांजाय
तेश्रमः जरस्कुर्यन्तिसारायैवमनाद्येश्वकर्मभिः कर्षनोवा १८३
नलान्यंनिशीनेवाश्चत्रभ्रातिनः यपिवन्यवानानिलङ्घनस्तः

नादिकम् सेवेतदेहसंक्षोभिछर्द्दिंवासमुदीरयेत् अनुदीर्णामुदीः
र्णान्वावातादीनविमुंचति स्नेहस्वेदावनभ्यस्य शोधनंवानिषेवते २
शुद्धोवाश्नुविदाहीनिभजतेस्यन्दनानिवा वातोल्वणास्ततोमलाः
पृथक्क्रुद्धाद्विशोथवा सर्व्वेवारक्तयुक्तावामहास्रोतोनुशायिनः
ऊर्ध्वाधोमार्गमावृत्यकुर्व्वतेशूलपूर्व्वकम् स्पर्शोपलभ्यंगुल्माख्य
मुत्प्लुतंग्रन्थिरूपिणम् कर्षणात्कफविट्पित्तमार्गस्यावरणे
नवा वायुःकृताश्रयःकोष्ठेरौक्ष्यात्काठिन्यमागतः स्वतन्त्रः
स्वाश्रयेदुष्टःपरतन्त्रःपराश्रये पिंडितत्वादमूर्त्तोपिमूर्त्तत्वमिव
संश्रितः गुल्मइत्युच्यतेवस्तिनाभिहृत्पार्श्वसंश्रयः वातान्मन्या
शिरःशूलज्वरप्लीहांत्रकूजनम् व्यधात्सूच्येवविट्संगःकृच्छ्रा
दुच्छ्वसनंमुहुः स्तंभोगात्रेमुखेशोषःकार्श्यंविषमवह्निता रू
क्षकृष्णत्वगादित्वंचलत्वादनिलस्यच अनिर्द्दिष्टसंस्थानस्थाः

गै
भा·प्र·
९८

नत्रुट्ठितपव्यथः पिपीलिकाव्याप्त इव गुल्मः स्फुरति निस्तुद्यते पित्ता
द्दाहोम्लिकामूर्च्छाविड्भेदः स्वेदतृड्ज्वराः हारिद्रत्वं च गात्रेषु
गुल्मश्च स्पर्शनासहः दूयते दीप्यते सोष्मा स्वस्थानं दहतीव च ।
कफात्स्तैमित्यमरुचिस्सदनं शिशिरज्वरः पीनसालस्यहृल्लासाः
सकासशुक्लत्वगात्रता गुल्मोवगाढः कठिनो गुरुःस्तमःस्थिरो
ल्परुक् स्वदोषस्थानधामानस्वे स्वे काले च रुक्कराः प्रायस्त्वयस्त
द्वन्द्वोत्था गुल्माः संसृष्टलक्षणाः सर्वजः तीव्ररुग्दाहशीघ्रपा
कीघनोन्नतः सोसाध्यो रक्तगुल्मस्तु स्त्रिया एव प्रजायते ऋतौ
वा नवसूता वा यदि वा योनिरोगिणी सेवते वातलानि स्त्री क्रु
द्धस्तस्याः समीरणः निरुणद्ध्यार्तवं योन्याः प्रतिमासम
वस्थितम् कुक्षिं करोति तद्गर्भलिङ्गमाविःकरोति च ः
त्यहृल्लासदौहृदस्तन्य दर्शनक्षामतादिकाम् १ १ ॥ ·९८

क्रमेणवायुसंसर्गात्पित्तयोनितयावतत् शोणितंकुरुतेतस्या
वातपित्तोत्थगुल्मजान् रुग्दाहातीसारतृड्ज्वरादीनुपद्रवा
न् गर्भाशयेचसुतरां शूलंदुष्टासृगाश्रये योन्याश्चस्रावबैरीगंध्या
तोदस्पंदनवेदनाः नचांगैर्गर्भवद्गुल्मः स्फुरत्यपितुशूलवान्
पिंडीभूतःसएवास्याःकदाचित्स्पंदतेचिरान् नचास्यावर्धतेकु
क्षिर्गुल्मएवतुवर्धते स्वेदोपसंश्रयाद्गुल्मस्सर्वोभवतितेनसः
पाकंचिरेणभजतेनैववाविद्रधिःपुनः पच्यतेशीघ्रमत्यर्थंदुष्ट
रक्ताश्रयत्वतः अतःशीघ्रविदाहित्वाद्विद्रधिसोभिधीयते गुल्मस्तु
न्वाश्रयेवस्तिकुक्षिहृत्प्लीर्युवेदनाः अग्निवर्णबलभ्रंशोवेगा
नांचाप्रवर्तनम् अतोविपर्ययोबाह्येकोष्ठांगेषुनातिरुक्ः
वैवर्ण्यमवकाशस्यबहिरुन्नततादिकम् साटोपमत्युग्ररुजमा
ध्मानमुदरेभृशम् ऊर्ध्वाधोवातरोधेनतमानाहंप्रचक्षते चनो

श्री
अ॰ह॰
१६५

शूलोपमोग्रस्थिरशूलोग्रांसमुन्नतः आनाहलिंगस्तिर्यक्प्रः
स्पर्शीलस्त्वसंस्कृतिः पक्वाशयात्कुक्षेपल्लवाङ्गुलीव्रणयोजयाः
हृणीत्यव्रणीत भवेत्सपवानो विपर्यये उद्गारबाहुल्यपुरीषबंधः
तृप्त्यक्षमत्वान्त्रविकूजनानि आध्मानमाटोपमपक्तिशक्ति
मासन्नगुल्मस्य वदंति चिह्नम् ॥ इति निदानस्थाने एकादशो
ध्यायः ११ अथात उदरनिदानमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥
रोगाः सर्वेपि मन्देग्नौ सुतरामुदराणि तु अजीर्णान्मलिनैश्चान्नै
र्जायन्ते मलसंचयात् ऊर्ध्वाधो धातवो रुद्ध्वा वाहिनीरम्बुवाहि
णीः २ प्राणाग्न्यपानान्संदूष्य कुर्युस्त्वङ्मांससंधिगाः आ
ध्माप्य कुक्षिमुदरमष्टधा तत्प्रचक्षते पृथग्दोषैः समस्तैः
प्लीहबद्धक्षतोदकैः तेनार्ताः शुष्कताल्वोष्ठाः शूनपादकरोदरा
राः नष्टचेष्टाबलाहाराः कृशाः प्रध्मातकुक्षयः ॥ ॥ १६५

स्तः प्रतत्रपाः पृकृषाभाविनस्तस्यलक्षणम् लक्ष्माशोग्रंविपान्सर्वैस
विदाहंसपश्यते जीर्णाजीर्णेनजानातिसोहितंपसदतेनव दोष
नेवलंतस्थासमसल्पेपिचेष्टिते हृद्दिविषोष्णनिस्वकिंविस्कोपस्य
पार्श्वयोः रुवक्षिसंधौनननालश्रुल्पभोजनेपि राजीजन्मवः
लीनाशेनाजादेरजादेरशात् सर्वेषुनद्वामदनेमलसंगोल्पवह्नि
ता दाहश्चयथुमाध्मानसंतेसलिलसंभवः सर्वंतत्रोयमकरणम
शोफेनातिभारिकम गर्वोत्तिनेसवाजालैः सदायुरुगुडयः
ने नाभिमन्त्रेचविष्टम्भवेगंकुर्वामणश्पानि मारुतोत्पन्नको
नाभिपार्श्ववंक्षणवेदनाः सशाब्दोनिश्चरेद्वायुर्दिक्षाशुरुप्रमः
ल्पकम् नाभिमंदोनलोलीलंपनचस्पादिरसंश्रवम् ननवाना
देरोशोफाःपाणिपादेःकफजलिङ्ग कुतिपार्श्वेरिदककरौष्टहः
कर्वभेदनम् शुष्कामाहूमेदाधोगरुनामलसंग्रहाः स्या

ॐ
अ·हृ·
१९९

वाहणाङ्गारितमकस्माद्ध्रासवृद्धिमत् मनोऽभेदस्वरं नवकृ
स्रसिराननम् श्राध्मानधूत्विक्छेदमाहन्तं प्रकरोति च वाप्रश्चा
श्रमकृत्कण्ठो विवरेत्सर्वतोगतिः पित्तोद्रेकज्वरोत्स्फोटदाहरक्तकः
दुकास्यता भ्रमो निस्तारापीनत्वं वदाहाम्लदरं वह्नवित् पीततात्र
सिरान्तेमसेदं मोषदत्यते भ्रमायतिमरुस्पर्शौ विप्रपाकं प्रदहयः
ते श्लेष्मादेरेकृ मन्दनसापशयाग्रुगौरवम् निद्रान्तक्लोशाकविस्था
सकासश्चक्लतगारितः उरःक्लिमिनोक्तिग्धश्चक्लारान्नीननमः
दृत् चिरामिद्धहिक्कदिनेशीतस्पर्शोगुरुस्थिरम् त्रिदोषकोपः
नेलेस्तः स्त्रीदेहे श्रजो मलैः गरदूषीविषाद्यैश्च सरक्ताः सवि
नाम्मलाः कोष्ठेप्राप्यविकुर्वाणाशोथमत्स्मभ्रमान्वितम् ॥
कुर्युस्त्रिलिङ्गश्वदरं शीघ्रपाकं सदारुणम् वायनेनप्रभुतरं १९९
शीतवानाभ्रदर्शने अन्याशितस्य सहसा लोभायानगमादिचेननैः

अत्याशितस्यसंक्षोभाद्यानयानादिचेष्टितैः अतिव्यवायकर्मा
ध्ववमनव्याधिकर्षणैः वामपार्श्वाश्रितःप्लीहाच्युतःस्थानाद्वि
वर्धते शोणितंवारसादिभ्योविवृद्धंतंविवर्धयेत् सोष्ठीलेवा
तिकठिनःप्राक्ततःकूर्मपृष्ठवत् क्रमेणवर्धमानश्चकुक्षावुद
रमावहेत् स्वासकासपिपासास्यवैरस्याध्मानरुग्ज्वरैः पाण्डुत्व
मूर्छाछर्दिभिर्दाहमोहैश्चसंयुतम् अरुणाभंविवर्णंवानीलहा
रिद्रराजिमत् उदावर्तरुजानाहैर्मोहतृड्दहनज्वरैः गौरवा
रुचिकाठिन्यैर्विद्यात्तत्रमलात्क्रमात् प्लीहवद्दक्षिणात्पार्श्वात्
कुर्याद्यकृदपिच्युतम् पक्ष्मवालैस्सहान्नेनभुक्तैर्बद्धायनेगुदे
दुर्नामभिरुदावर्तैरन्यैर्वान्त्रोपलेपिभिः वर्चःपित्तकफान्रुद्ध्वा
करोतिकुपितोनिलः अपानोजठरंतेनस्युर्दाहज्वरतृट्क्षवाः
कासस्वासोरुसदनशिरोहृन्नाभिपायुरुक् मलसंगोरुचिः

सुं
ग्रं॰नि॰
१६८

च्छन्निरुद्धं स्नुच्छमारुतं स्थिरंनीलारुणसिराराजिनद्धमराजिवा
नाभेरुपरिचप्रायोगोपुच्छाकृतिजायते अस्थ्यादिशल्यैस्सान्नैः
अभुक्तैरत्यशनेनवा भिद्यतेपच्यतेवान्त्रंतच्छिद्रैस्स्रवन्वहिः
आमपक्वगुदादेतितततोल्पाल्पस्सविड्रसः तुल्यःकुणपगंधेनपि
पिच्छिलःपीतलोहितः शेषश्चापूर्य्यजठरंजठरंघोरमावहेत् ऽ
वर्धतेतदधोनाभेराशुचैतितज्जलात्मताम् तद्धिक्रमेणवह्रूपंचः
ध्यामंचश्वासतृड्भ्रमैः छिद्रोदरमितिप्राहुःपरिस्रावीतिचापरे
परे प्रवृत्तस्नेहपानादेस्सहसामाम्बुपायिनः अत्यंवुपानान्मन्दा
ग्नेःक्षीणस्यातिकृशस्यवा रुद्ध्वाम्बुमार्गाननिलाकफश्चजलमू
र्छितः वर्धयेतांतदेवाम्बुतत्स्थानादुदराश्रिता ततस्स्यादुदरं
तृष्णागुदस्रुतिरुजान्वितम् कासश्वासाहविपुलंनानावर्णा १६८
सिराततम् तोयपूर्णदृतिस्पर्शशब्दप्रक्षेपवेपथु ॥ ॥

दकोदरं महत्स्निग्धं स्थिरमावृत्तनाभि तत्‌ उपेक्षया च सर्वेषु दोषा
स्स्वस्थानतश्च्युताः पाकाद्द्रवा द्रवीकुर्युः संधिस्रोतोमुखान्यपि स्वेद
श्च बाह्यस्रोतःसु विहतस्तिर्यगास्थितः तदेवोदकमाप्याय पिच्छां
कुर्यात्तदा भवेत्‌ गुरूदरं स्थिरं वृत्तमाहतं नैव शब्दवत्‌ मृदु व्यपे
तराजीकं नाभ्यां स्पृष्टं च सर्पति तदनूदकजन्मास्य कुक्षिवृद्धिस्ततो
ऽधिकम्‌ सिरान्तर्धानमुदकजठरोक्तं च लक्षणम्‌ वातपित्तकः
फप्लीहसन्निपातोदकोदरम्‌ कृच्छ्रं यथोत्तरं पक्षात्परं प्रायो
ऽपरेहतः सर्वं च जातसलिलं रिष्टोक्तोपद्रवान्वितम्‌ जन्मनै
वोदरं सर्वं प्रायः कृच्छ्रतमं मतम्‌ बलिनस्तदजाताम्बु यत्नसाध्य
नवोत्थितम्‌ ॥ निदानस्थाने द्वादशोऽध्यायः अथातः पाण्डु
शोफविसर्पाणां निदानमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ ॥ ॥ पित्त
प्रधानाः कुपिता यथोक्तैः कोपनैर्मलाः तत्रानिलेन बलिना क्षिप्तं

ॐ
अ.हृ.
१९८

पित्तंहृदिस्थितनम् धमनीर्दशसंप्राप्यव्याप्नुवत्सकलांतनुम् श्लेष्म
त्वग्रक्तमांसानिप्रदूष्यान्तरमाश्रितम् त्वङ्मांसयोस्तत्कुरुतेत्वचिवा
र्णान्पृथग्विधान् पाण्डुहारिद्रहरितान्पाण्डुत्वंतेषुचाधिकम् य
तोतःपाण्डुरित्युक्तःसरोगस्तेनगौरवम् धातूनांस्याच्चशैथिल्य
मोजसश्चगुणक्षयः ततोल्परक्तमेदस्कोनिःसारःस्याच्छ्लथेन्द्रियः म्रि
यमाणैरिवाङ्गैर्बाढवनाप्यदयेनच शूनाक्षकूटसदनःकोपनःष्ठीव
नोल्पवान् अन्नद्विट्शिशिरद्वेषीशीर्णरोमाहतानलः सन्नसक्थो
ज्वरीश्वासीकर्णक्ष्वेडीभ्रमीश्रमी सपञ्चधापृथग्दोषैःसमस्तैर्मृत्ति
कादनात् प्राग्रूपमस्यहृदयस्पन्दनंरूक्षतात्वचि अरुचिःपीत
मूत्रत्वंस्वेदाभावोल्पवह्निता सादश्रमोनिलात्तत्रगात्ररुक्तोदकं
पनम् कृष्णरूक्षारुणसिरानखविण्मूत्रनेत्रता शोफानाहा १९८
सर्वैरस्य विड्शुष्काःपार्श्वमूर्धरुक ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

पित्तहरितपीताभसिरादित्वंज्वरस्तमः दहेस्विदमूर्च्छाशीतेच्छा
दौर्गन्ध्यंकटुवक्त्रता वर्चोभेदोम्लकोदाहःकफाच्छुक्लसिरा
दिताः तंद्रालवणवक्त्रंत्वरोमहर्षःस्वरक्षयः कासच्छर्दिश्च
यान्सर्वेलिंगानिदृश्यते मृत्कषायानिलंपित्तमूषरामधुरा
कफम् दूषयित्वारसादींश्चरौक्ष्याद्भुक्तंविरूक्षच स्रोतांसिप
क्षैवास्यंजयेद्वुपाचसर्ववत् पाण्डुरोगांततःशूननाभिपा
दास्यमेहनः पुरीषंक्रिमिमद्भ्योद्भिन्नंसास्रकफंनरः यः
पाण्डुरोगीसेवेतपित्तलंनस्यकामलम् कोष्ठशाखाश्रयंपित्त
दग्धास्रृङ्मांसमावहेत् हारिद्रनेत्रमूत्रत्वङ्नखवक्त्रमलक्ष
नया दाहोविपाकतृष्णावान्भेकाभोदुर्बलेन्द्रियः भवेत्पि
त्तोल्वणस्यासौपाण्डुरोगेयतेपिच उपेक्षयाचशोफाढ्यामा
कल्याक्रम्भकामला हरितश्यावपीतत्वंपाण्डुरोगेयदाभवेत्

श्री
अ॰ हृ॰
१९५

वातपित्तात्स्रुमात्स्यमाह्वीषर्वन्द्रर्ज्वरः तंद्राबलानलभ्रंशो ऽ
लोऽन्नेतेहलीमकम् शूलसंचेनिसंसंतितेषां पूर्वेषूपद्रवाः शो
फप्रधानः कथितास एवातो निगद्यते पित्तरक्तकफान्वायुर्दुष्टो
दुष्टान्बहिःसिराः नीत्वा रुद्धगतिस्तैर्हि कुर्यात्त्वङ्मांससंश्रयम् ।
उत्सेधं संहतं शोफं तमाहुर्निचयादतः सर्वं हेतुविशेषैस्तु रू
पभेदान्नवात्मकम् दोषैः पृथग्द्वयैः सर्वैरभिघाताद्विषादपि द्वि
धा वा निजमागन्तुं सर्वाङ्गैकाङ्गजं च तम् पृथून्नतग्रथितता
विशेषैस्त्रिविधाविदुः सामान्यहेतुः शोफानां दोषजानां विशे
षतः व्याधिकर्मोपवासादिक्षीणस्य भजतोद्रुतम् अतिमा
त्रमथान्यस्य गुर्वम्लस्निग्धशीतलम् लवणक्षारतीक्ष्णो
ष्णशाकाम्बुस्वप्नजागरम् मृद्ग्राम्यमांसवल्लूरमजीर्णश्रम
मैथुनम् पदातेर्मार्गगमनं यानेन क्षोभिणेन वा २२ ॥ १९५

कासश्वासातिसारार्शोजठरप्रदरज्वराः विषगुल्मकफव्यक्तिगर्भ
वीसर्पपाण्डुताः श्लेष्मापिमिथ्योपक्रान्तालेशषावदलसिथिलाः
ऊर्ध्वशोफमधोवर्चोमध्येकंवतिमयगः सर्वांगगास्सर्वगतंप्रमं
शुनराश्रयः तत्सर्वैद्रूपंस्वयुस्मिरायाम्भोगगोरवम् वाताक्षे
फश्चलोऽस्तः स्वरोमाकृणामिताः संकोचस्पंदहर्षानिलोद्देः
भेदस्तुभिमान् दिग्गोऽस्तश्रामशोत्रस्नेहमीडितस्तत्र स्निग्धा
स्मस्र्वैश्चासैदाहावल्पारिवामहान् तकवमर्षपालिंभवतः
स्मिंविमिंविसायते पीतरक्तासिताभासः पित्तात्ताम्रवीमः
कृत् शीघ्रानुसारप्रशमोमध्यप्रादयनेतनुः सतन्द्रादज्वर
स्वेदरवक्रेदमदभ्रमः शीताभिलाषीविड्भेदगंधेस्पर्शोमहे
ष्टः कण्डूमान्याण्डुरोमन्तककादिनः शीतलोगुरुः स्निग्धः
स्रुतंगस्थिरःस्यात्वोतिद्राव्यवायामादकृत् श्राद्धोनेनोनमेत

ॐ
श्रु.सं.
१०

कृक्षेशामसृजन्मानिशावलः स्ववेलास्वक्रियास्पिक्षं ऊरशशस्त्रादिवि
तनः स्पर्शोष्मा तीवककफाग्धाख्यर्हदनाभ्रयः सेकाद्देनलिंगाः
नौनिवयायिवयात्मकः अभिधानेन शास्त्रादिष्कृद्भेदत्तनादिभि :
र्हिमालनोदध्मनिलैवलानकपिकक्षैकैः रसैस्वकैश्चसंस्पर्शाकु
जैयशुद्धिसर्पवान स्पर्शोष्मालोहिताभासः मायशाः पिनलत्तः
णः विषजः सविषशाणि परिसर्पणमूत्रणात् देष्ट्रदंतनखाग्रा
नादविषिप्राणिनामपि विण्मूत्रशुक्रोपहतमलवद्धसंकुराः
न विषवृत्तानिलस्पर्शाङ्गरयोगावधर्णनात स्त्रुमलावलवी
वर्शीक्षारादाहकृतनाकरः नवोनुपस्वकोपसाध्योसाध्यः प्रेरि
तः स्याद्विसर्पाभिगांतोनेदोषिदैपक्षशोफवित मरिष्ठानंव
तेशाङ्कवलांतहभूयाश्रयात यथानरं वङ्साध्यान्तरेदायथा १०
यथम प्रकोपनैः प्रकुपिता विशेषेणविरादिभिः ॥ ॥

देहेशीघ्रंविसर्पन्तितेनतंनस्थितावहिः वहिःशारितयेदिशाविषा
तेजानराश्चिरं मर्म्मोपतापात्संमोहादयनानांविघट्टनात् तृष्णा
तियोगाद्वेगानांविषमंचप्रवर्त्तनात् आशुचाग्निबलभ्रंशादतोवा
ह्यविपर्ययात् तत्रवातात्परीसर्पोवातज्वरसमव्यथः शोफस्फु
रणनिस्तोदभेदायामार्त्तिहर्षवान् पित्ताद्रुतगतिःपित्तज्वरलिं
गोतिलोहितः कफात्कण्डुयुतःस्निग्धःकफज्वरसमानरुक् ॥
स्वदोषलिंगैश्चीयंतेसर्वेस्फोटैरुपेक्षिताः तेपक्वभिन्नाःस्वंस्वंचवि
भ्रतिव्रणलक्षणम् वातपित्ताज्वरच्छर्दिमूर्छातीसारतृड्भ्रमैः ॥
अस्थिभेदाग्निसदनतमकारोचकैर्युतः करोतिसर्वमंगंचदीप्तांगा
रावकीर्णवत् यंयंदेशंविसर्पश्चविसर्पतिभवेत्सः शान्तांगार
सितोनीलोरक्तोवाशुचवीयते अग्निदग्धइवस्फोटैःशीघ्रगत्वा
द्रुतंचसः मर्मानुसारीवीसर्पःस्यात्वातोतिबलस्ततः व्यथेतांगं

अ॰हृ॰
१२८

हृते स्रोतोनिरोधं च श्वासमीरयेत् हिध्मां च स गतो वस्थामीदृशीं लभ
ते न ना क्वचिच्छर्मारतिग्रस्तो भूमिशय्यासनादिषु चेष्टमानस्ततः
क्लिष्टो मनोदेहश्रमोद्भवाम् दुष्प्रबोधोश्नुते निद्रां सोग्निवीसर्प उच्य
ते कफेन रुद्धः पवनो भित्वा तं बहुधा कफं रक्तं वा वृद्धरक्तस्य त्वक्सि
रास्नायुमांसगम् दूषयित्वा च दीर्घाणुवृत्तस्थूलखरात्मनां ग्रंथीनां
कुरुते मालां रक्तानां तीव्ररुग्ज्वराम् कासश्वासातिसारास्यशोषहि
ध्मावमिभ्रमैः मोहवैवर्ण्यमूर्छांगभंगाग्निसदनैर्युतां इत्ययं ग्रंथि
वीसर्पः कफमारुतकोपजः कफपित्ताज्ज्वरः स्तंभो निद्रा तंद्रा शिरो
रुजः ॥ अंगावसादविक्षेपप्रलापारोचकभ्रमः मूर्छाग्नि
हानिर्भेदोस्थ्नां पिपासेंद्रियगौरवम् ॥ आमोपवेशनं लेपः
स्रोतसां स च सर्पति प्रायेणामाशयेगृह्णन्नेकदेशं न चातिरुक्
पिटकैरवकीर्णोतिपीतलोहितपांडुरैः ॥ ॥ १२८

मेचकाभस्सितास्निग्धो मलिनश्शोफवान्गुरुः गंभीरपाकः प्रा

ज्योष्मास्पृष्टःक्लिन्नोवदीर्यते पङ्कवच्छीर्णमांसश्च स्पष्टस्नायुसि

वें राजालः शीर्णगंधी च वीसर्पकर्दमाख्यमुपेतितम् सर्वजोलक्ष

णैःसर्वैःसर्वधातुविसर्पणः बाह्यहेतोःक्षतात्क्रुद्धःसरक्तपि

त्तमीरयन् विसर्पमारुतःकुर्यात्कुलत्थसदृशैश्चितम् स्फो

टैश्शोफज्वररुजादाहाढ्यंश्यावलोहितम् पृथग्दोषैस्त्रयस्सं

ध्याद्वन्द्वजास्त्रउपद्रवाः असाध्यौक्षतसर्वोत्थौसर्वेचाक्रान्त

मर्मकाः शीर्णस्नायुसिरामांसाःप्रक्लिन्नाश्शवगन्धयः ॥

इतिनिदानस्थानेत्रयोदशोध्यायः ॥ अथातःकुष्ठश्वित्रक्रि

मिनिदानमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ मिथ्याहारविहारेण

विशेषेणविरोधिना साधुनिन्दावधान्यस्वहरणाद्यैश्चसेवि

तैः पाप्मभिःकर्मभिःसद्यःप्राक्तनैर्वेरितामलाः सिरा

अ॰हृ॰ प्रपद्य तिर्यग्वोस्त्वग्लसीकासृग्मामिषम् दूषयंति श्लथीकृत्य नि
१७२ श्चरंतस्ततो बहिः त्वचः कुर्वंति वैवर्ण्यं दुष्टाः कुष्ठमुशंति तत् ।
कालेनोपेक्षितं यस्मात्सर्वं कुष्णाति तद्वपुः प्रपद्य धातून्व्याप्या
न्तःसर्वान्संक्लेद्य चावहेत् संस्वेदक्लेदसंकोथांक्रिमीन्सूक्ष्मान्सुदा
रुणान् रोमत्वक्स्नायुधमनीतरुणास्थीनि यैः क्रमात् भक्षयेश्वि
त्रमस्माच्च कुष्ठबाह्यमुदाहृतम् कुष्ठानि सप्तधा दोषैः पृथग्द्वंद्वैः
समागतैः सर्वेष्वपि त्रिदोषेषु व्यपदेशोधिकत्वतः वातेन कुष्ठं
कापालं पित्तादौडुंबरं कफात् मंडलाख्यं विचर्ची च ऋष्याख्यं वा
तपित्तजं चर्मैककुष्ठकिटिभसिध्मालसविपादिकाः वातश्लेष्मो
द्भवाः श्लेष्मपित्ताद्दद्रूशतारुषी । पुंडरीकं सविस्फोटं पामा
चर्मदलं तथा । सर्वैः स्यात्काकणं पूर्वं त्रिकं दद्रुसकाकणं १७२
पुंडरीकर्ष्यजिह्वे च महाकुष्ठानि सप्त तु ॥ ॥

अतिश्लक्ष्णखरस्पर्शस्वेदास्वेदविवर्णता दाहः कण्डूस्त्वचि स्वाप
तोदः कोठोन्नतिश्रमः व्रणानामधिकं शूलं शीघ्रोत्पत्तिश्चिरस्थि
तिः रूढानामपि रूक्षत्वं निमित्तेल्पेपि कोपनं रोमहर्षोसृजः
कार्ष्ण्यं कुष्ठलक्षणमग्रजम् कृष्णारुणकपालाभं रूक्षं सुप्तं ख
रं तनु विसृतासमपर्यन्तं तृषितैरोमभिश्चितम् तोदाढ्यम
ल्पकण्डूकं कपालं शीघ्रजन्म च पक्वोदुम्बरताम्रत्वग्रोमगौ
रसिरासितम् बहलं बहलक्लेदरक्तदाहरुजान्वितम् आशू
त्थानावदरणक्रिमि विद्यादुदुम्बरम् स्थिरं स्त्यानं गुरु स्निग्धं श्वे
तरक्तमनाशुगम् अन्योन्यमसक्तमुत्सन्नबहुकण्डूस्रुतिक्रिमि
श्लक्ष्णपीताभपर्यन्तं मण्डलं परिमण्डलम् सकण्डूः पिडि
काश्यावालसीकाढ्या विचर्चिका परुषं तनु रक्तान्तमन्तश्या
वं समुन्नतम् सतोददाहरुक्क्लेदं कर्कशैः पिटिकैश्चितम् ऋष्य

श्रु.नि. जिह्वाकृति प्रोक्तं ऋषिजिह्वं बहुकृमि हस्तिचर्मखरस्पर्शं च
८३ मैकाख्यं महाश्रयम् अस्वेदमत्स्यशकलसन्निभं किटिभं पुनः
रूढं किणखरस्पर्शं कंडूमात्परुषासितम् स्निग्धं रूढं बहिः स्नि
ग्धमंतर्हृष्टं रजः किरेत् रूक्षः स्पर्शेन तु श्वेतं ताम्रं सौक्ष्म्यकपुष्प
वत् प्रायेण चोर्ध्वकाये स्यात् ह्रस्वैः कंडूयुतैः चितम् रक्तैरलसकं
पाणिपादं दारयेद्यो विपादिका ॥ तीव्रार्त्या मर्मकंडूश्च सरागपि
टिकार्चिता ॥ दीर्घप्रतानाद्दूर्वावदतसीकुसुमच्छविः उत्पन्नमं
डलादद्रुः कंडूमत्यनुषंगिणी ॥ स्थूलमूलं सदाहार्ति रक्तश्या
वं बहुव्रणम् शतारुः क्लेदजंत्वाढ्यं प्रायशः सर्वजन्म च रक्तांतमं
तरापांडु कंडूदाहरुजान्वितम् ॥ सोत्सेधमाचितं रक्तैः पद्मप
त्रमिवांशुभिः घनं भूरि विलसीकास्रक् प्रायमाशु विभेदि च ॥
पुंडरीकं तनुत्वग्भिः चितस्फोटैः सितारुणैः ॥ ३ ३ ३ ३३ ७३

विस्फोटपिटिकापामाः कण्डूक्लेदरुजादिकाः सत्वाशयापारुता
न्वात्याभायुः स्फिक्पाणिऊर्परे सस्फोटसप्रशमहं कण्डूषानोदृदाः
हवन् रक्तं चलवमेदलकाकणानीवरादृरुक् स्वंरलं चक्रसः
चकाकणीफलोपमम् कुष्ठलिंगैस्तु सर्वैनेकवर्णं ततो भवे
त् दोषभेदीयविहितैरादिशोलिंगकर्मभिः कुष्ठेषु दोषोल्वण
तो सर्वदोषोल्वणं त्यजेत् रिष्टोक्तं यच्च यच्चाग्निमज्जशुक्रसमाः
श्रयम् याप्यं मेदोगतं कुष्ठं पित्तद्वंद्वास्रमांसगम् श्रकुष्ठेक
फवातामांगतं कस्य मेकमलं च यत् तत्रत्वचि स्थिते कुष्ठे तोदवै
वर्ण्यरूक्षता स्वेदस्वापश्वयथवः शोणिते पिशिते पुनः पाणिपा
दाश्रितास्फोटाः क्लेदः संधिषु चारिकम् कण्डूगतिः तयोगा
नोट्टलं स्रावमेदसि नासाभंगोक्षिमज्जस्थे भ्रागाग्रवरदतयः
त्वनेत्ररक्तिमपद्मकेसरारायानपत्वाशनम् यथाल्पं च सर्वाणिः

अष्ट· स्फुलिङ्गानि सृगालादिषु: कष्टैकसम्भवं श्वित्रं किलासं वा।
१८४ रुणं च तत्र निर्दिष्टमपरिस्रावि त्रिधातु यद्भवं संश्रयात् वाता
द्रक्तात् कफात्पित्तात्ताम्रं कमलपत्रवत् सदाहं रोमविध्वंसि
कफाच्छ्वेतं घनं गुरु सकण्डु च क्रमाद्रक्तमांसमेदःस्ववा
दिशेत्। वर्णेनैवेदृगुभयं कृच्छ्रं तच्चोत्तरोत्तरम् अशुक्लरो
मबहुलमसंसृष्टमिथो नवम् अनग्निदग्धजं साध्यं श्वित्रं वा।
ज्यमतोऽन्यथा गुह्यपाणितलौष्ठजातमप्यचिरन्तनम्
स्पर्शैकाहारशय्यादिसेवनात्प्रायशो गदाः सर्वे संचारिणो
नेत्रत्वग्विकारा विशेषतः क्रिमयस्तु द्विधा प्रोक्ता बाह्याभ्य-
न्तरभेदतः बहिर्मलकफासृग्विड्जन्मभेदाच्चतुर्विधाः नामतो
विंशतिविधाः बाह्यास्तत्र मलोद्भवाः तिलप्रमाणसंस्थानवर्णाः केशा-
म्बराश्रयाः बहुपादाश्च सूक्ष्माश्च यूकालिक्षाश्च नामतः द्विधा ते कोठपिटिकाकं १८४

ऊर्ध्वेकूटेतनवेतन्नाग्नेममन्नालेषुवापिकं मधुगणगुडक्षीरदधिमन्स्मन
वेष्टनैः शाकुन्तावङ्कविहङ्गाद्यपर्णशाशाकोकुलाभिः कफारामा
शयेन्नानाद्दहासंस्पर्शनिसर्वतः पृथुवदनिभाकेविन्केविह्गएः परेः
पमाः कुफधान्याकुराकारान्लेनरीचोल्लग्राणवः सेनाल्लान्वाः
वभासाञ्जनामनःसमथान्ते अनराउदराविशालदयादान्नदाशु
दाः हरवोदर्भकसमाःसगंधालेचकुर्वने लालासमास्यवणमः
विपाकसरोवकम् मृत्क्लाङ्क्षंदिन्तरानान्कार्शपत्तयगुपीनसान् र
क्तवादिसिराप्यानाडूकजाजेनयोगवः अपाराहननाशाश्वसोत्ता
केविश्वदर्शिनः केशारालोमविध्वंसालोमहीपातनकसराः षट्ट्ः
ऊर्ध्वेककर्माणमहसोरसमानवः पक्वशयेप्रीघान्याजायनेयो
विसर्पणः भूद्रासिस्तभवेपश्चनेयसामाशयोन्मत्ताः नदस्याङ्गाः
रनिस्वासविद्रुग्राकाउविधायनः पृथुहननन्सलाशणवपीनसि

अ·हृ·
१७५

नामिताः तेपंचनाम्नाकिमयःकशेरुकमकेरुकाः सौसुरादाशल्
नाख्यालेलिहाजनयंतिच विड्भेदशूलविष्टंभकार्श्यपारुष्यपांडुताः
रोमहर्षाग्निसदनगुदकंडूर्विनिर्गमात ॥ इतिनिदानस्थानेचतु
र्दशोध्यायः ॥ अथातोवातव्याधिनिदानमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥
सर्वार्थानर्थकरणोविश्वस्यानेककारणम् अरुद्धरुद्धपवनःशरी
रस्यविशेषतः सविश्वकर्माविश्वात्माविश्वरूपप्रजापतिः स्र
ष्टाधाताविभुविष्णुःसंहर्तामृत्युरंतकः तदृष्टौप्रयत्नेनयतित
व्यमतःसच तस्योत्कदोषविज्ञानेकर्मप्राकृतवैकृतम् समासा
द्व्यासतोदोषभेदीयोनामध्यामच ॥ प्रत्येकंपंचधाचारोव्या
पारभिन्नवैकृतम् ॥

नस्योच्यतेविभागेनसन्निधानंमललक्षणम् असंख्यमपिसंख्याययथ
दृश्यन्याधुरेरितम् धातुक्षयकरैर्वायुः कुप्यत्यतिनिषेवितैः चरं
स्रोतःसुरिक्तेषुभृशंतान्येवपूरयन् तेभ्योन्यदोषपूर्णेभ्यः प्राप्यवा
वरणंवली तत्रपक्वाशयेकुर्यात्शूलानाहान्त्रकूजनम् मलरो
धाश्मवर्ध्मार्शस्त्रिकपृष्ठकटीग्रहम् करोत्यधरकायेचतांस्तांः कृ
च्छ्रानुपद्रवान् आमाशयेतुवमथुश्वासकासविसूचिकाः कंठो
परोधमुद्गारान्व्याधीनूर्ध्वंचनाभितः श्रोत्रादिष्विंद्रियवधंत्वचिस्फु
टनरूक्षते रक्तेतीव्राःरुजाःसस्तापंतापरागंविवर्णताम् अरूंष्यन्नं
स्यविष्टंभमरुचिंकृशताभ्रमम् मांसमेदोगतोग्रंथीस्तोदाढ्याः
कर्कशान्श्रमम् गुर्वंगंचातिरुक्स्तंभंमुष्टिदण्डहतोपमम् अः
स्थिस्थःसक्थिसंध्यस्थिशूलंतीव्रंबलक्षयम् मज्जस्थोस्थिषुसौषि
र्यमस्वप्नंसंततांरुजम् शुक्रस्यशीघ्रमुत्सर्गसंगविकृतिमेववा

अ·स·
१२८

नष्टगर्भस्य शुक्रस्यःसिरःस्वाभ्यामतिरिक्तता तत्क्षणाःस्रावस्थितः
श्रोणीहृद्वस्त्यायामस्तनतः वातष्ठाणीशृतिस्पर्शोशोफोमेधिगतोनि
लः प्रसारणाकुञ्चनयोःप्रवृत्तिंचसवेदनाम् सर्वांगसंज्ञयस्यो
दभेदस्फुरणभंजनम् स्तंभनाक्षेपनस्वापसंध्याकुञ्चनकंपनम्
यदाहृदमनोःसर्वाःकाहेभ्यानिमहद्भिःहः तदेगमादिपत्येष·
व्याधिनाक्षेपकस्मृतः अथःप्रतिहतोवायुरूर्ध्वंयदाश्रिताः
नाडीःप्रविश्यहृदयेशिरःशंखौचपीडयेत् आक्षिपत्यवितोगा
त्रंधनुर्वश्चास्यनामयेत् ॥ कष्टादुच्छ्वसितिस्तब्धःस्तब्धमीलि·
तदृक्ततः ॥ कपोतइवकूजेश्चानिःसंज्ञासोपतंत्रकाः स्य
वचापतानाख्योमुक्तेवमरुताहृदि ॥ अस्त्रानीवमुहुःस्वा
स्थ्यंमुहुरस्वास्थ्यमाहृते ॥ गर्भपातसमुत्पन्नःशोणिता १२९
तिप्रवोप्यितः अभिघातःसमर्थश्चदुःसाध्यक्षिकिस्यतमोदितः ॥

मन्येसेत्तंभवातेनोनउपीनगयमनीयंदा व्याप्नोतिसकलंदेहंजंघो
रायस्यतेनदा श्रेतयन्त्रविवांगेनवेस्तंभवनेत्रयोः करोतिजंभास्यः
द्रंदशनानाकफोनमन् पार्श्वयोर्वेदनावाकग्नत्रप्रणसिरोग्रह
श्चेतयाथामड्लेषवाद्यायासप्तनद्विपः देहस्यार्थिदिरायामान्हः
ल्लनोपदष्टेशिरः उरश्चोत्क्षिप्यतेनत्रकंपरायामवस्यते दंनेष्टाः
मेववेवर्णोप्रसेदस्तस्तगात्रना वाद्यायामंयन्तुष्कभेद्धवतेवेगतेव
तम् व्रणेभ्मर्मस्थितेप्राप्यसमीरणासमीरणात् आयछ्छतिनः
तुंदेषास्तर्वमापाद्मस्तकम् तयतःपाण्डुगात्रस्याव्रणायामसस
वर्जितः गतेवेगेभवेत्न्हाश्यासस्तैशासत्यकेषत्र जिकानिलव्वः
नाःस्तुष्कभव्यणाशमिथातनः कोपेनात्दन्तुमन्लस्यमेत्नयिनानिलो
दत्र करोतिविभ्रतास्यत्वमथवासेङ्वनास्यनाम् दन्तुसंसमसतेनः
स्यात्कछ्छ्वावर्वणभाषणम् वाग्वाहिनीसिरासंस्थाजिकांस्तंभयः

अष्ट॰ तेनिलः जिह्वास्तम्भस्सनेनार्तपाणवाक्शनीषिता शिरसाभार
१७२ हरणादतिहास्याद्यभाषणात् तथामवक्रत्वयथुखरकार्मुक॰
कर्षणात् विषमादुपमानाञ्चकठिनानाञ्चचर्वणात् वायुर्विवृद्ध
स्तैस्तैश्चवातलैरूर्ध्वमाश्रितः वक्त्रीकरोतिवक्त्रार्द्धमुक्तंहसितमी
क्षिते ततोस्यकंपतेमूर्धावाक्संगस्तब्धनेत्रता दन्तचालःस्वरभ्रंश
श्रुतिहानिक्षवग्रहाः गंधाज्ञानंस्मृतिर्मोहस्त्रासःसुप्तस्यजायते नि
ष्ठीवपार्श्वतोयायादेकस्याक्ष्णोनिमीलनम् जत्रोरूर्ध्वंरुजातीवा
शरीरार्द्धेपिवा तमाहुरर्दितमेकेचिरेकायामथापरे रक्तमा
श्रित्यपवनःकुर्यान्मूर्धधराःसिराः रूक्षाःसवेदनाःकृष्णाःसोसाध्य॰
स्यात्सिराग्रहः गृहीत्वार्धंतनोर्वायुःसिराःस्नायूर्विशोष्यच पक्षम
न्यतरंहन्तिसंधिबंधान्विमोक्षयन् कृत्स्नोर्धकायस्तस्यस्यादकर्म
ण्योविचेतनः एकांगरोगंतंकेचिदन्येपक्षवधंविदुः ॥ ॥ १७

सर्वांगरोगंतद्वच्चसर्वकायाश्रितेनिले शुद्धवातहतःपक्षःकृच्छ्र
साध्यतमोमतः कृच्छ्रस्त्वन्येनसंसृष्टोविवर्ज्यःक्षयहेतुकः आमब
द्धायनःकुर्यात्संस्तंभंगात्रकफान्वितः प्रसाध्यहन्तसर्वेहंदण्डवद्
ण्डकंमरुत् अंसमूलस्थितोवायुःसिराःसंकोच्यतत्रगाः बाहुप्र
स्पन्दितहरंजनयत्यपबाहुकम् तलंप्रत्यङ्गुलीनांयाकण्डराबाहु
पृष्ठतः बाहुचेष्टापहरणीविश्वाचीनामसास्मृता वायुःकट्यांस्थि
तःसक्थ्नःकण्डरामाक्षिपेद्यदा खञ्जस्तदाभवेज्जन्तुःपङ्गुःस
क्थ्नोर्द्वयोरपि कंपतेगमनारंभेखञ्जन्निवचयातियः कलाय
खञ्जंतंविद्यान्मुक्तसन्धिप्रबन्धनम् शीतोष्णद्रवसंशुष्कगुरुस्नि
ग्धैर्निषेवितैः जीर्णाजीर्णेतथायाससंक्षोभस्वप्नजागरैः स
श्लेष्ममेदःपवनमाममत्यर्थसंचितम् अभिभूयेतरंदोषमूरू
चेत्प्रपद्यते सक्थ्यस्थीनिप्रपूर्यान्तःश्लेष्मणास्तिमितेनतत्

श्र·नि·
१८

ततःस्कन्धात्तितेनोरुस्तंभौ शीतावचेतनौ परकीयाविव गुरुस्या
तामतिगुरुव्यथौ ध्यानाङ्गमर्दस्तैमित्यतन्द्राकर्मरुचिज्वरैः सं
युक्तौ पादसदनकृच्छ्रोद्धरणसुप्तिभिः तमूरुस्तंभमित्याहुराढ्य
वातमथापरे वातशोणितजःशोफो जानुमध्ये महारुजः ज्ञेयः
क्रोष्टुकशीर्षस्तु स्थूलःक्रोष्टुकशीर्षवत् रुक्पादे विषमन्यस्ते
श्रमाद्वा जायते यदा वातेन गुल्फमाश्रित्य तमाहुर्वातकण्टकम्
पार्ष्णिं प्रत्यङ्गुलीनां या कण्डरा मारुतार्दिता सक्थ्युत्क्षेपं निगृह्णाति
गृध्रसीं तां प्रवदन्ते क्षिप्तवीभत्सगृध्रसी चोक्ता कल्ली नौ भ्रुकुनालिते
हृष्येते चरणौ यस्य भवेतां च प्रसुप्तवत् पादहर्षःस विज्ञेयः कफ
मारुतकोपजः पादयोःकुरुते दाहं पित्तासृक्सहितोऽनिलः ॥
विशेषतःश्चङ्क्रमिते पाददाहं तमादिशेत् ॥ निदानस्थाने पञ्चद
शोऽध्यायः ॥ अथातो वातशोणितनिदानमध्यायं व्याख्यास्यामः १८

विदाह्यन्नंविरुद्धंवातत्तच्चासृक्प्रदूषणं भजतोविधिहीनंचस्वप्नजा
गरमैथुनम् प्रायेणसुकुमाराणामचंक्रमणशीलिनाम् अभि-
घातादशुद्धेश्चनृणामसृजिदूषिते वातलैःशीतलैर्वायुर्वृद्धःक्रु-
द्धोविमार्गगः तादृशेनासृजारुद्धःप्रागेवप्रतिपद्यते आढ्य-
रोगंखुडंवातबलासंवातशोणितम् तदाहुर्नामभिस्तच्चपूर्वंपा-
दौप्रधावति विशेषाद्यानयानाद्यैःप्रलम्भौतस्यलक्षणम् भ-
विष्यतःकुष्ठसमंतथासादःश्लथाङ्गता जानुजङ्घोरुकट्यंसह-
स्तपादाङ्गसंधिषु कण्डूस्फुरणनिस्तोदभेदगौरवसुप्तताः भू-
त्वाभूत्वाप्रणश्यन्तिमुहुराविर्भवन्तिच पादयोर्मूलमास्थायक-
दाचिद्धस्तयोरपि आखोरिवविषंक्रुद्धंकृत्स्नंदेहंप्रधावति त्व-
ङ्मांसाश्रयमुत्तानंतत्पूर्वंजायतेततः कालान्तरेणगम्भीरंसर्वा-
न्धातूनभिद्रवन् कण्ड्वादिसंयुतोन्यानेनस्ताम्रश्यावलोहिता

ग्र.स्र. माथामाम्यशाहाद्दोषागंभीरेऽविकपूर्वकम् प्रवयस्युग्रचितःपाकी
१२५ वायुसंध्यस्थिमर्मनश्च छिंदंस्त्रिवचरन्मनवक्रोश्नवैम्भवेगवान् क
रोतिविजंपंग्वा शरीरे सर्वतश्चरन् वातोपकेपिकं तत्र शीलस्फु
रणतोदनम् शोफस्पर्शोल्यकम्पनत्रयावतात्तहृद्विरानयः पक्मे
शूलिमेषीनोमंकोवोगग्रहोतिरुक् शीतद्वेषा--- शायोभ्तेभवे
पश्चम्भयः रक्तेशोफोतिरुक्तोदम्लान्विशिशिविसायते त्विरपट्ट
तेशामेनेतिकंडूक्लेदसमन्वितः पित्तेविदाहःसंमोहःस्वेदम्क्लो
ध्वमःस्वरहृ६ स्पर्शोल्पमल्वेरुग्दागःशोफःपाकोम्लपूर्णाभत्ता ॥
कफान्तेमिन्युरुनाम्हस्ति स्निग्धत्वशीतता कंडूःसमसोदरूरहृद्धे
सर्वलिंगंचसंकरे पक्तदोषानुगंमाष्पंनवंयाष्पंद्विदोषजम् विसो
धतमपनेन्वाविद्धत्वमर्द्दुरकारिच रक्तमार्गेनिरुद्धन्याशु शाखासं॥ १२५
षिशमादतः निवेप्रपान्योन्यमावार्येवदनाभिकरम्पलन् ॥ ॥

वातेनमेवात्मकेषाणरोग्यव्यायामसंलेखनैः अत्याहाराभिघाताध्ववेगो
धीरणाधारणैः कुपितेश्चत्वरादीनाशुपश्चातंप्रवर्त्तयेत् पीनसोः
दितस्तद्कसःश्वासादींश्चासयावहन् उदानःत्वथष्टाहास्कंधे
न्दिनिद्रावधारणैः गुरुभारातिरुधितर्यीस्याद्यैर्विकृतोगदाः
न कण्ठरोधमनोभ्रंशछर्द्यरोचकपीनसान् कुर्याच्चगलगंडाः
दींश्लांश्तांजत्रूर्ध्वसंश्रियान् व्यानोतिगमनस्थानक्रीडाविषमः
चेष्टनैः विरोध्यरूक्षभीहर्षविषदाद्यैश्चदूषितः पुंस्त्वोत्साह
वलभ्रंशशोफचित्तोत्प्लवज्वरान् सर्वांगरोगनिस्तोदरोमहर्ष
षांगसंसुप्ता कुष्ठवीसर्पमन्यांवकुर्यात्सर्वांगगान्वायान् समा
नोविषमाजीर्णशीतसंकीर्णभोजनैः करोतिकालशयनः
जागराद्यैश्चदूषितः शूलगुल्मग्रहण्यादीन्पक्वामाशयजाः
न्मारुतन् अपानोत्सूक्षशुर्वाष्ठवेगाघातादिवाहनैः यानयानास

श्र॰स्र॰ नस्यानवेक्रमेस्यानिसेवितेः ऊपितःकुरुतेरोगोकक्षाम्यक्राश्र॰
१८॰ याश्रयात् मूत्रस्त्रुकप्रदेशाशौगरुभ्रंशादिकान्वहून् सर्वच मारुते
सामंतेद्वासेमिन्यगौरवैः स्निग्धत्वाभोचकालस्पर्शत्वशोफाग्नि
हानितः कट्टुत्वाभिलाषेणातहिधोपशयेनच प्रकोविद्याभिरा
मेत्वतेशादीनांविपर्ययात् ॥ वायोरावरणेत्वानोबहुभेदप्रवक्ष्यते
लिंगेपित्ताहतेदाहस्तृष्णाशूलंभ्रमस्तमः ॥ कट्ट्कोस्माकुल
वैगेविदाहःशीतकामतः शैत्यगौरवशूलानिकट्वादिपशयो
दिकम् लंघनायासरूक्षोस्यकामतावकफावृते रक्तावृतेसदा
हार्णिवमांसावरणात्भृशम् भवेच्छ्वागोश्वयथुजायंतेमंडलानि
च ॥ शोफोमांसेनकठिनोविवर्णःपिटकास्तथा ॥ ह
र्षःपिपीलकादीनांसंचारइवजायते ॥ चलस्निग्धोमृदुः १८॰
शीतःशोफोगात्रेष्वरोचक ॥ ३३३३३३३३३३३३३३

श्राफावानद्रनितेयस्मकञ्छुसिद्साह्नतः स्पर्शमशीह्नेनेस्कंपीर
नेवानिनेरनि स्तवेववद्यनेस्पर्थसंगसीरनिस्रूयते मज्ञाह्नेनेविनम
नेन्त्रभवेपरिवेष्टनम स्थूलंचपीडमानेनपाणिभ्यालभनेस्हत्वम ३
श्राक्राह्नेननिवेगोवानवानिःफलनापिवा भक्केत्रलोरुजानीर्णे
शास्पनग्राह्नेनेनिले स्तत्राप्रज्वलिराध्मानेवस्तेनक्त्राह्नेतेनिले वि
राह्नेनाविबद्दोथःसस्पानेपरिकृतंतनि ह्नजन्पाश्रुनरांस्तेद्दोभक्त
वालाल्तनेनरः शकृत्पीडितमञ्मेनङःविस्रुष्काभिलस्तजेन स
वेथानाश्रिनेवाघोःश्राणिवंतणएष्टहक विलोमोमारुतः३
ताश्च्यीलत्स्यंपीडनेनेनिव भ्रमोमूर्छारुजाबाहःपिनेनश्राणः
श्राह्नेते विदग्धेनेववमनत्रशनेविभ्रमादयः दाहोंनरुजेभ्रंश
श्वदाहोव्यानेतसर्वगः क्रमोगत्वेष्टासंगाश्चसंतापःसवेदः
नः मानर्थतृष्णापरस्वनिरंगस्वेदोरनिस्तनरुड दाहश्चस्पादपाः

अ·हृ· नेत्रमलेद्यारिद्वर्णता रुक्तोनिद्राविः तापश्चयोनिमेद्रनपायुशु
१८ क्रेष्मणत्वाहतेप्राणोमादृस्तन्द्रारुचिर्वमिः ष्ठीवनेनवथूद्गार·
निःश्वासोच्छ्वाससंग्रहः तदानेगुरुगात्रत्वमरुचिर्वातसंग्रहः
बलवर्णप्रनाशश्चव्यानेपर्वास्थिवाग्ग्रहः गुरुतांगेषुसर्वेषुस्व·
लितंचभ्रंशगतो समानेपिस्विन्नांगत्वामेदोममेवकिता अ
पानेसकफंमूत्रंशकृतःस्यात्प्रवर्तनम् इतिद्वाविंशतिविधंवा
युरावरणंविदुः प्राणादयस्तथान्योन्यमावृण्वंतियथाक्रमं ॥
सर्वेपिविंशतिविधंविद्यादावरणंचतत् निःश्वासोच्छ्वाससंरोध
प्रतिःश्यायःशिरोग्रहः हृद्रोगोमुखशोषश्चप्राणेनोदानआवृ
ते तदानेनवृतेप्राणेवर्णौजोबलसंक्षयः दिशात्रयाचविभ
जेत्सर्वमावरणंभिषक् स्थानान्यवेक्ष्यवातानांवृद्धिंहानिंचकर्म १८
णाम् ॥ प्राणादीनांचपंचानांमिश्रमावरणंमिथः ॥ ॥

पित्तादिभिर्द्वादशभिर्मिश्राणांमिश्रितैश्चतैः मिश्रैःपित्तादिभिस्त
द्वन्मिश्राणामितिनैकधा तारतम्यविकल्पाच्चयात्यावृतिरसंख्यताम्
तांलक्षयेदवहितोयथास्वंलक्षणोदयात् शनैःशनैश्चोपशया
द्गूढमपिमुहुर्मुहुः विशेषाज्जीवितंप्राणउदानोबलमुच्यते स्था
नंतयोःपीडनयाहानिरायुषश्चबलस्यच आवृतानमरुतांतांतां:
नावात्तरोपिता प्रयत्नेनापिदुस्साध्याभवेयुर्वानुपक्रमः विद
धिप्लीहहृद्रोगगुल्माग्निसदनादयः भवन्त्युपद्रवास्तेषामावृता
नामुपेक्षणात् ११ इतिनिदानस्थानेषोडशोध्यायः ॥ समाप्
श्चायंनिदानस्थानंतृतीयम् ॥ अथातोज्वरचिकित्सितमः
ध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ इतिहस्माहुरात्रेयादयोमहर्षयः॥
आमाशयस्थोहत्वाग्निंसामोमार्गान्पिधाययत् विदधातिज्वरं
दोषस्तस्मात्कुर्वीतलंघनम् प्राग्रूपेषुज्वरादौवाबलंयत्नेनपा

लयेत् बलाधिष्ठानमारोग्यमारोग्यार्थः क्रियाक्रमः लंघनैःत
पितेदोषेदीप्तेग्नौलाघवेसति स्वास्थ्यंक्षुत्तृड्रुचिःपक्तिर्बलमो
जश्चजायते तत्रोत्क्लिष्टेसमुत्क्लिष्टेकफप्रायेचलेमले हृल्लास
प्रसेकान्नद्वेषकासविषूचिके सद्योभुक्तस्यसंजातेज्वरेसामेविशे
षतः वमनंवमनार्हस्यशस्तंकुर्यात्तदन्यथा श्वासातिसारसंमोह
हृद्रोगविषमज्वरान् पिप्पलीमिश्रैर्नागैलार्कलिंगैर्मधुकेनवा उ
ष्णाम्भसासमधुनापिबेत्सलवणेनवा पटोलनिंबकटुकनेत्रप·
त्रोदकेनवा तर्पणेनरसेनसामिद्यैःकल्पोदितानिवा वमनानि
प्रकुर्वीतबलकालविभागवित् कृतेकृतेवावमनेज्वरीकुर्याद्वि
शोषणम् दोषाणामसमुदीर्णानांपाचनार्थमथापिच दोषाणांभ·
स्मनेवाग्नौछन्नेनेनविपद्यते तस्मादादोषपचनाज्ज्वरितानु
पवासयेत् ९ तृष्णगलाल्पमुष्णांबुपिबेद्वातकफज्वरे ९

तत्कफं विलयं नीतं तृष्णामाशु निवर्तयेत् उदीर्य चाग्निं स्रोतांसि
मृदूकृत्य विशोधयेत् लीनपित्तानिलस्वेदशकृन्मूत्रानुलोम
नम् निद्राजाड्यारुचिहरं प्राणानामवलम्बनम् विपरीतमतः शी
तं दोषसंघातवर्धनम् उष्णमेवंगुणत्वेपि युञ्ज्यान्नैकान्तपित्तजे उ
द्रिक्तपित्ते दवथुदाहमोहातिसारिणि विषमद्योत्थिते ग्रीष्मे क्ष
तक्षीणेऽस्रपित्तिनि घनचन्दनशुण्ठ्यम्बुपर्पटोशीरसाधितम् शी
तं तेभ्यो हितं तोयं पाचनं तृड्ज्वरापहं ऊष्मा पित्तादृते नास्ति ज्व
रो नास्त्यूष्मणा विना तस्मात्पित्तविरुद्धानि त्यजेत्पित्ताधिके धि
कम् स्नानाभ्यङ्गप्रदेहांश्च परिशेषं च लङ्घनम् अजीर्ण इव शू
लघ्नं सामे तीव्ररुजे ज्वरे न पिबेदौषधं तद्धि भूय एवाममावहे
त् आमाभिभूतकोष्ठस्य क्षीरं विषमहेरिव सोदर्दपीनसश्वा
सजंघापर्वास्थिशूलिनि वातश्लेष्मात्मके स्वेदः प्रशस्तः स प्रवर्त

ग्र.चि. येत् स्वेदमनशनं हान्त्याकुर्यात्येनस्नमात्वे स्वेदोक्रमाचारवि
१८२ धेमर्वेशास्मानुपालयेत् लंघनेस्वेदनेकालोयवाग्वस्तिक्तकोरसः
मलानांपाचनानि स्युर्यथावस्थंक्रमेणवा शुद्धवातक्षयागत
जीर्णज्वरेष्वलंघनम् तत्रमासस्तराकस्याज्जानीयाद्वशोषितम्
द्विविधोपक्रमस्तानस्मपेतनवलंघने पुर्कोलेचितलिंगेस्मिनेपेया
भिरुपाचरेत् यथास्वौषधसिद्धाभिर्मण्डपूर्वाभिरादितः षडङ्गेवा
स्तद्वंचज्वरोगावस्थावाम्याप्त तस्याग्निर्दीपितेनाभिः सामिद्धिरि
वपावकः प्रास्नाजेपयोसज्वरोमल्पेदीधान्यपिप्पलीम् ससैंधवा
तथास्वार्थीनोपिबेत्सहदाडिमम् ॥ सपरिवहद्रुपित्तोवा
सशुंठीमातिकांदिमाम् ॥ वस्तिपार्श्वशिरःशूलीव्याघ्रीगो
क्षुरसाधिताम् ॥ पृश्निपर्णीबलाबिल्वनागरोत्पलधान्य
कैः सिद्धाज्वरातिसारघ्नीपेयादीपनपाचनीम् ॥ ॥ ॥ १८२

श्निपर्णीबलाबिल्वनागरोत्पलधान्यकैः सिद्धांज्वरातिसार्यम्लां
पेयांदीपनपाचनीम् ह्रस्वेनपञ्चमूलेनलभारुक्कासकासवान्
पंचमूलेनमहताकफार्तोयवसाधितां विवद्धवर्चस्सयवांपिप्प
ल्यामलकैःकृतां यवागूंसर्पिषाभृष्टांमलदोषानुलोमनीम् ।
चविकापिप्पलीमूलद्राक्षामलकनागरैः कोष्ठेविवद्धेसरुजे
पिवेत्परिकर्तिनि कोलवृक्षाम्लकलशीधावनीश्रीवलान्वि
ताम् श्रुसेदनिद्ररसांतस्मितामलकनागरैः द्राक्षादाडिमः
काश्मर्यपथ्यापीलपरूषकैः समधूकैस्सवदरैस्सतोद्रैस्सः
सितोपलैः सितावपरस्पृह्रीकाशारिवाहस्तचंदनैः त्वस्माः
च्छर्दिपरीवारज्वरघ्नीतोद्रसंयुता कुर्यात्पेयौषधैरेवरसयूः
षादिकानपि सद्योभक्तेवमथ्यानितेपित्तस्थानगतेकफे यो
षितेयावीयिकयात्रट्च्छर्दिदाहपीडिते ऊर्ध्वप्रवृत्तेरक्तेचपेः

ग्र॰ नि॰
१८४

पानेच्छृङ्गितेपत्र जलपटैः फलत्रैमेरद्भिर्वा लाजतर्पणम् पित्तेत्त
शर्करासौद्रेनतन्नाजीर्णेनु नवज्वरे यवागूर्वा वोदनेनत्तद्दानात्क्षीयाद्दश
नेऽहलम् एकलावण्णिकेनवधैरमेवोमहलावजेः इत्यय षडङ्गेने
येवलंदोषेषु लंघनाद्यैर्प्रशस्यते कषायो दोषशेषस्य पाचनःशम
नोऽथवा त्रिकोपिःमेविशेषेणप्रयोज्यः कटुकः कफे पित्तेक्षमह
नेपि कषायस्सम्यनशस्यते नवज्वरे मललस्तम्भात्कषायो विषमज्व
रम् कुरुतेकृच्छ्रं हल्लासहृल्लाम्भाध्मानादिकानपि सप्ताहादौष
धंकेचिदाहुः वान्येदशाहतः केचिल्लघ्वन्नभुक्तस्य योज्यमामोल
णेनत तीव्रज्वरपरीतस्य दोषवेगोदये यतः दोषेऽथवातिनिचिते
तन्द्रास्तैमित्यकारिणि अपच्यमानं भैषज्यं भूयोज्वलयतिज्वरम्
मृदुज्वरोलघुदेहश्चलिताश्चमलायदा ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १८४
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ।

अविरज्वरतिस्यापिभेषजंयोजयेन्नरः मुस्तयापर्पटंयुक्तंशुण्ठ्या
दुःस्पर्शयापिवा पाक्यंशीतकषायंवापाठोशीरंसवालकम् ।
पिवेत्तद्वच्चभूनिंबगुडूचीमुस्तनागरम् यथायोगमिमेयोज्याः
कषायादोषपाचनाः ज्वरारोचकतृष्णास्यवैरस्यापक्तिनाशनाः
कलिंगकाःपटोलस्यपत्रंकटुकरोहिणी पटोलःसारिवामुस्तं
पाठाकटुकरोहिणी पटोलनिंबत्रिफलामृद्वीकामुस्तवत्स
काः किराततिक्तममृताचंदनंविश्वभेषजम् धात्रीमुस्तामृ
ताक्षौद्रमर्धश्लोकसमापनाः पंचैतेसंततादीनांपंचानांशमना
मताः दुरालभामृतामुस्तानागरैर्वातजेज्वरे अथवापिप्पली
मूलगुडूचीविश्वभेषजम् कणायःपंचमूलंचपित्तेशक्रयवा
घनाः कटुकाचेतिसक्षौद्रामुस्तपर्पटकंतथा सधन्वयासः
भूनिंबवत्सकायोगाःकफे अथवाह्वषगोगीयीशृंगवीरड

गलभाः कफविबन्धानिलश्लेष्माग्निकृद्दीपनपाचनम् श्रमघापि
ग्र.पि. प्पलीमूलग्रामाककटुत्रयाचनम् द्राक्षामधूकमधुकरीश्राका
१८५ श्मवशारिवा मुस्तामलकह्रीवेरपद्मकेसरपद्मकम् मृणाल
चन्दनोशीरनीलोत्पलपटोलकम् फाणितहिमावाद्राक्षादिर्जाती
कुसुमवासितः पुष्पमधुसितालाजैर्जन्यनिलपित्तजम् ज
येमदात्ययं छर्दि मूर्छादाहं श्रमंभ्रमम् ऊर्ध्वगं रक्तपित्तं च पि
पासाकामलामपि पाचयेत्स्वादुकोपिष्टाक्षयपिरेभिर्नवश्च्वो ।
निष्ठीविकोद्भूतपुनर्नवद्रमेकजारदाहजित् कफवातवत्रवातिका
पाचनपावनस्मकः पिप्पलीद्वयं... ...वाङ्कवः
व्याघ्री... पिप्पलीद्वयसंयुतः वातश्लेष्मज्वर
श्वास कासपीनसशूलजित् पथ्याकुस्तुम्बुरीमस्तु श्चार १८५
णीकस्त्यापर्पटम् मुक्तफलवचाभार्गी । ६६ ।

देयाद्गुं मधुहिंगुमत् कफवातज्वरेक्षीवक्रुतिस्तन्यास्यवेदनाः क
ण्ठास्यास्यसयथुकासश्वासामियच्छति श्रावरवदारिससोद्रः
कफपित्तज्वरं जयेत् नयानिकाद्वेषाशीरत्रायंतीत्रिफलामृतैः
पटोलानिविषानिसमृर्वापत्रयवाषिकाः सन्निपातज्वरे व्या
घ्रीदेवदारुनिशावचनम् पटोलपत्रनिम्बत्रिफलाकटुका
घृतम् मुस्तापर्पटकं पथ्यामृद्वीकाकटुरोहिणी त्रायंतीक
णान्मूलह्रीबेरापथ्यामधूलिका त्रिफलोशीरषड्ग्रन्थायः
ष्टीमधुवलावचाः नागरं पौष्करं मूलं गुडूचीकण्टकारिका स
कासश्वासपार्श्वार्त्तिवातश्लेष्मज्वरे ज्वरे मधूकपुष्पमृद्वीकाः
त्रायमाणापटूषकम् सोशीरनिकात्रिफलाकश्मीर्यं कल्पयेत्
हिमम् कषायं तं पिबेत्काले ज्वरान्सर्वान्नपोहति जात्यामल
फलाकहस्तानिनदपल्लवकाशकम् वडविङ्कटुकादार्व

अ॰ स॰

१८९

ञयष्टीत्रिफलागुडान् जीर्णेषधोन्नेपेयायमावेरच्छष्पवा
ब्रेत पेयाकफे वक्रपतिपकेणा स्वप्रह्मष्ठितत श्लेष्माभिप्र
णाण्देहानामृत श्रोः गपिपोजयत ऋण्ठोकलस्य वणाकस
कडायादिकृतोल्लभ्रेन द्रुतांस्निग्ध रसोपतान्द्य याक्ष
विकरोन्पियान् रक्तायघालयोजीर्णण्ठाम्छिकाल्पनेगो
हिताः श्लेष्मोतरे वीनतत्राल्म यवादीकृतायवाः उष्टने
रसिनकोदिविषुः याकृत्यायघाय याम् षष्ठदत्त्यादि
बलतोजरच्छेकाय्यसाधितः सद्यायोलाभिषणाकुलत्यैः
वजुगायदूाः कारवेल्लककर्कोटबालमूलकपर्पटैः वा
र्ताकनिम्बकुसुमपटोलफलपल्लवैः ब्रपन्नलवाभिमांसैनागले
वेहितोरसाः ब्याघ्रीपत्र्रधनकोलैद्रालामलकदाडिमैः संस्कृता
पिप्पलीशुण्ठीभ्यां जीरकमैत्न्यवैः सत्ताम्नपुम्पोश्चाधेणसंघ॰ १८९

श्रनम्लनक्रसिद्धानिरूप्याणिष्वेजनानि च श्रष्काल्पनलसंपन्ना
न्यत्तुपानेपियोजयेत् तानिक्वथितशीतं च वारिमध्यं च मास्यतः
सज्वरं ज्वरमुक्तं वा दिनान्ते भोजयेल्लघुः श्लेष्मक्षयविवृद्धोष्मा बलः
वाननलस्तदा यथाविनेष्ववाकालेदेशभमान्नपान्तरोपतः प्र
गल्भवह्निर्भुञ्जानो नत्वजीर्णेन पीड्यते कषायपानपथ्यान्नैर्दः
शाह इति लङ्घ्यते सर्पिर्दद्यात्कफे मन्दे वातपित्तोत्तरे ज्वरे पक्वे
षु दोषेष्वमृतं तद्विषोपममन्यतः दशाहे स्यादतीतेऽपि ज्वरोप
द्रववृद्धिकृत् लंघनादिक्रमं तत्र कुर्यादा कफसंक्षयात् देहः
धात्वबलत्वाच्च ज्वरो जीर्णोऽनुवर्तते रूक्षं हि तेजो ज्वरकृत्तेजसा
रहितस्य च वमनस्वेदकालाम्लकषायलघुभोजनैः यस्माद्
त्रिवलोयात्सहचारी सदागतिः तस्य संशमनं सर्पिर्दीप्तस्येः
वाम्बुवेश्मनः वातपित्तजितामग्र्यं संस्काराद्यानुवर्तने स्नेह

गांतत्र्यतोदग्धाद्यथास्रोतःप्रसाधितम् विपरीतेन्नरोगाणांजयो

ग्र.स. १८७ त्पित्तेवशीत्यतः स्नेहाढ्यानेहृतेतल्पयोगास्संस्कारतक्कफम् सू

वेकाधाद्यास्महताःसर्वेयोज्यायथामलम् त्रिफलापिचुमर्दैस्तु

मधुकंबृहतीद्वयम् मसूरदलकाथस्सचतोद्वारकाससरा

पिप्पलीन्द्रियवधात्वनतिक्ताशारिवामलकवाताम्लकीभिः

बिल्वमस्तहिमपालतिसेव्यन्द्रादयातिविषयास्थिरयाच

हृतेनमाशुनिहन्तिसाधितेज्वरमत्तिविषमेरुल्लीमकम् धवे

भ्यशातापसंसयोत्वेमशुपाशोशिरात्रजेद्दयत् तैलकेपवने

ज्वलिन्तिज्वरेयाजयेद्विहृनयाविधानितम् निकुंकेसहूपह

नेवैपन्निकेयमृणालनिकयाश्रितेहविः विडंगासोववै

लववाणपाठाव्याघ्रानिन्युडवयावपणीके: पलाशकै: १८७

र्वीरसमेयतस्यप्रस्थपवेज्जीर्णकफज्वराश्रम ॥ ॥

गुडूच्यारग्वधकल्काभ्यां त्रिफलाया रसस्य च मृद्वीकाया बलाया वा
सिद्धास्नेहाज्वरंछिन्दः जीर्णेज्वरेनवंनीतमच्छमांसरसायनम् प
लंत्वलेदोषहरंपरंतच्चबलप्रदम् कफपित्तहराशुष्ककासश्वेलाः
निजारसः नशास्त्रेष्वमपिबेज्ज्वरः ऊर्ध्वंनशोधनम् शोधनार्हे
स्यावसनेशाङ्केतस्ययोजयेत् आमाशयगतेदोषेबलिनः
पालयन्बलम् पक्वेतुशिथिलेदोषेज्वरेवाविषमच्छदे मोक्षं
त्रिफलाश्यामात्रिवृत्पिप्पलिकेसरैः ससितामधुभिस्तथा
द्राक्षाद्यैर्वाविरेचनम् द्राक्षाधात्रीरसंतद्धन्तद्राक्षावाहरीतकी
म् रसमामलकानांवाघृतभृष्टंज्वरापहम् लिप्ताह्वानेहंतंत्र
पीतस्त्रात्रिवृतयोस्त्वचा सर्पिर्मधुभ्यांत्रिफलांपिबेद्वातारसे
नवा त्रिफलाक्वाथमानेवापयमाज्वरतिःपिबेत् चिरकालानि
चसंसर्गीमएउष्वायथाक्रमम् वर्धमानंज्वरोऽक्लिष्टमुपैति

तमलंमदा पक्वोपि हि विड्वीनदोषक्कोष्ठेकृतास्पदः श्रुति
ग्र.रु. प्रवृत्तमानेवाणावयन्मेयहंनेयेन श्रामम्येग्रहणेदोषादोषोपक्र
१८८ मेस्थिताः तेह्येषान्नपक्वेश्वेवाववामावेहनस्वयम् पाययेदो
षधेदोषाविभूतास्तेहियोगदाः पाययेदोषहरणंमोहादामन्न
रेह्ययः प्रमप्रकृतस्मर्पवकरोश्रेणपरामृशेत ज्वरेक्षीणस्यन
हितंवमनंनविरेचनम् कामंतुपयसातस्यनिरूहैर्वाहरेन्मला
लौरोवितस्यप्रलीणाश्लेष्मणेरारत्नहृतः वीरपिमानिलान्न
स्यपथ्यमप्यतिसारिणः उद्गपल्लवेणादाहस्वहृवनस्मिवापि
ना दिवास्वप्नजीवयेन्नस्यक्षत्रसाभ्रुनियच्छति संक्लनेशोनमं
लेवातस्माडायालभेवर्वा विभज्यकालेष्वोतज्वरिणाहृमनो
लेघ्या पयस्मभुणीलज्वरस्हीकाश्वकेगृह्हतम् श्रुतशीनत् १८८
धूपनेत्स्टहज्वरनाशनम् तदृष्टाबलायहीश्वामिवाकणावरनेः

चत्तशुंठीनां भसा वा पिप्पल्या वा शृतं पिबेत् कासाच्छ्वासाच्छिरःशू
लात्पार्श्वशूलाच्चिरज्वरात् मुच्यते ज्वरितः पीत्वा पंचमूलीशृतं पयः
शृतमेरण्डमूलेन बालबिल्वेन वा ज्वरात् धारोष्णं वा पयः पीत्वा वि
बद्धानिलवर्चसः सरक्तपित्तान्मुच्यन्ते सतृट्शूलप्रवाहिकात् ॥
सिंहास्युरुबूकबलाव्याघ्रीगोकण्टकशृतैः पयः शोफमूत्रशकृद्वि
बन्धज्वरकासजित् वृश्चीवबिल्ववर्षाभूसाधितं ज्वरशोफ
नुत् शिशिरामार्गसिंहीवाशीरमाम्बुज्वरापहम् निरूहस्तु बलं
वह्निविज्वरत्वं मुदंरुचिम् दोषयुक्तः करोत्याशु पक्वं पक्वाशये
गते पित्तं वा कफपित्तं वा पित्ताशयगतं हरेत् स्रंसनं त्रीनपि म
लान्बस्तिः पक्वाशयाश्रयान् प्रक्षीणकफपित्तस्य त्रिकपृष्ठक
टिग्रहे दीप्ताग्नेर्बद्धशकृतः प्रयोज्योऽनुवासनम् पटोलनिम्बभू
निम्बकटुकावत्सकशलेः स्थिरावलागोक्षुरकमदनोशीरवाल

केः पयस्यवोदकेक्वाथं तीरशोणं विमिश्रितम् कल्कितैर्ड्डेस्त
ग्र.सि. मदनफलसमपुष्पकवृन्तकैः वार्ष्णिद्रुतमपुष्पां वपीडयेन्नरला
१८५ शानम् वनस्त्वपः र्णिनीयष्टीफलोशीरवत्सफ्कसान क्वाथये
त्कल्कैयेयष्टीशताह्वाफलिनीफलम् मस्तेवचान्तिस्मगट्टत्वा
ड्रासपिण्डरापहः मीवाजीमदनेमेदामीपालीमधुकं वचाम् क
ड्डिगिन्हांवलेविल्वंशतपुष्पाशतावरीम् पिष्टालीरेजलेम
पिस्तेलवेकचमापितम् तेरेनवामनदद्यात्रयात्स्तेहृयथामल
म् यवांसिडुवस्पतेवस्तयोन्नरनाशनाः श्रीरहेनारवल्लु
म्भदरमेदाह्वैपिपचोपवम् मीर्णांजरेकुविकरंदयामस्यांविश्व
यान ह्विहितेह्ल्याभिसंदाहामेपित्तनाशनम् पुमगाण्डाधकव
लाम्पर्याद्रोवप्रकल्पयेत् पंतिघ्नायम्यवरम्गुशिरक्कण्डामयापि १८५
हान् गुरुचोमात्तलफ्तस्य केसरंसाम्पमेन्यवम् ॥ ३ ॥

द्राक्षायाचीभिनानांवाकल्कमासेनधारयेत् यष्ट्योपशायसंस्पः
र्शांस्क्षीतोत्पलद्रव्यकल्पितान् प्रभ्यगलेपमीकादेज्ज्वरेजीर्णेनवा
ग्निते ऊर्ध्वाद्वेत्तनमूमोस्थ तथेवागतज्जोपितान् दाहेहंसहंसधौ
तेनसर्पिषाभ्यंगमाचरेत् मन्ताकेस्थगणैलैसैमधुराम्लकषा
यकैः सर्वादिभिर्वापित्तप्रशमनादिगणोदितैः शीतवीर्यैर्हिः
मस्पर्शैः क्वाथकल्कीकृतैपचेत् तैलंसक्षीरमभ्यंगात्सद्योदा
हज्वरापहम् शिरोगात्रंवत्सरेवनानिपिष्टैः प्रलेपयेत् तत्का
लेनपरीषेकमवगाहंचयोजयेत् तथारनालसलिलक्षीरेक्षु
कसहनादिभिः कम्पमानलेगात्रविरागीरोद्दव्हाडिमैः वद
रीपल्लवोत्थेनफेनेनारिष्टकस्यवा लिंपेद्गदाहेरूक्षशुष्कादिः
त्वग्याचशाम्यते यावर्णितः पित्तप्रदोषापक्रमणेनवा तेच
शीलयतः शेषेत्स्मदाहोनशपतिन्तरः वीर्यांसिरूक्षसंपर्क्षैस्तग

गतरुकंधूपैः कृष्णागुरुशैलेयसरलमरदारुभिः नव
ग्र·रु· गन्धापुरखर्जूरएलाहृदयरोचकैः पुष्पीकाशिग्रस्तारसहिंसा
१५· व्यापकसर्वैधैः दशाम्बूलाम्बनैरणहृदयपत्त्ररोहितैः नमा
लपूत्रभद्रलीकसल्लकीधान्यदीप्यकैः मिश्रिमाधकरुणारमिश
कटीनाकुल्लीहृदयैः ताम्बूलतद्धिपेईख्याशीनैतैलञ्जरपवेत् कृ
पितेकुल्किते पुष्पैस्मरासोवीरकारिभिः नेनाभ्यञ्जनतुखोस्मिन
नेस्मापि शुद्धलेपयेत् कवोस्मिन्नपः रीद्रिकसर्वगाहेवकल्पये
त केवलेरपितहृष्टप्राकृगान्धवसस्त्रिभिः श्रासेवयादिवगेव
पानाभ्यञ्जनलेपने धूसानतरुकान्यापुष्पवस्तेविधमन्तरे श्राय
नमिनकृतान्नदानेविहिभिधनभोजनम् गाभश्चैव पुष्पसवपनेका
ध्याकन्वलमल्लकान् निष्पमदीमरद्वारे हंसमोभिहंसत्रिकाः
मध्यसञ्चधणानेक कल्पद्रुमोहिकोद्भवान् ॥ ॥ ॥ १५·

मशीलेयेदेयस्तुमान्यक्षानपद्दिपिपित्तलम् दद्यान्नास्तन्नशालिमाः पी
नाविश्रमक्षूवणा यौवनासवसम्नाम्नननमालिंगेशुरगनाः वीनशी
तंचविताधनास्तनोपनयेत्तनः वर्धनेनैकदोषसान्दपनेनाग्निः
नस्पच कफस्थानानुपूर्व्यावातल्पकदापजयेन्मलान् सन्निः
पातज्वरस्यानेकर्मान्नूलेसदारुणः शोफसंजायतेयेनकश्चिदे
वविमुक्तमे रक्तावसेचनैःशीघ्रंसर्पिष्पानैश्चतेजयेत् प्रदेहैःक
फपित्तघ्नैर्नीवनैःकल्कवग्रहैः शीतोष्णस्निग्धरूक्षाद्यैर्नरोगस्य
नशाम्यति शाखानुसारीनस्याश्चेचवहाव्होःक्षिमास्तिराम्
श्रयमेवविधिःकार्याविषमेवयथायथम् ज्वरेविभज्यवातासु
हीन्यश्चानेनरसच्यते पदोलकैलककट्काशुण्ठस्यामलकैःक्व
ताः त्रिवताःपंचशाक्याविषमज्वरनाशनाः योजयेत्त्रिफ
लापथ्याशुण्ठीपिप्पलीःपृथक तैस्तैर्विधानैस्सगुडंभल्लात

ने
नकुमयथापिवा लवणेनेष्टे हन्ते वातिक्त रसामनवासमेरे प्रातस्मैनेलल
प्र·चि· स्नेनमात्रङ्गेवा स्याह्वनम् जीर्णेनह्रह्रपिपयस्लक्के सर्पिस्नुप्तगाल
१५१ म् कल्याणकं पञ्चगव्यं तिक्तात्म्येह्रुप्तस्मानिनम् त्रिफलाकोलन
कोरीकाथेदभास्नेनहूनम् विल्वकनवक्रीवापर्विप्तमन्त्ररजिनस्य
सगनीवाण्वमन्त्रात्म्यस्पीविनिन्विरजक्रदम् मासमयोलवीर्य
वमहामेनषकामृतः सेविनानदहस्नुण्यादथवापुनहल्लिन
त्वेन् सर्पिघ्रामहनीमाग्रोपीनावाक्लुदंयोन्मनः नीलिनीमज्ज
गन्धांवत्रिह्वनोकटुरोहिणीम् पिवेन्नरस्यागमनीस्नेहसेदाय
पादिनः मनोह्वासैन्धवेक्षुसाने लेननयनांजनम् योन्पेदिक्षम
मात्याक्षीवसानस्यसैन्धवा पुराणसर्पिस्निहस्पवमानहन्त्र
सैन्धवा पलेकशातिम्पञ्चक्वाक्ष्ठहशेनकी सर्वपास्म
पवास्मर्पि पिंह्वपोविद्या विडालनी ॥ ॥ ६ ॥ ६१ १५१

प्रच्छामववासर्ज्जनिम्बार्कौगुरुदारुभिः सूपोज्वरेषुसर्व्वेषुकार्य्योयम
पराजितः धूपनस्यांजनेनासायेचाक्काचिंतवैकृते देवाश्रयेचभैः
षज्यंज्वरान्सर्व्वानपोहति विशेषाद्विषमान्प्रायस्तेह्यागन्त्वनुवन्धजः
यथास्वञ्चसिरांविध्येदंशान्तोविषमज्वरे रसमेष्यपिसर्व्वस्मिज्ज्वर्य्याः
हमनलेचनैः सेकमेशमनालेपरक्तमोक्षानमक्षिपते नीरुग्णाः
न्विरेकान्मोसस्थमेदोग्रमेदसिस्थितेन अस्थिस्थवानशमनमभ्यं
गास्वेदमर्द्दनम् ज्वरेवातातिशमनेद्विशोषाद्ध्लिकमेव कोवः
लानिलवेसर्पविस्फोटाभिहतेज्वरे सर्पिष्पानंहिमालेपसेकः
मांसरशासनम् ज्वर्य्यायथास्वमुक्तंवरक्तमोक्षादिसाधनम्ः
भूतेस्यभूतविद्योक्तंवलिमन्त्रादिसाधनम् औषधीगंधजेपित्त
शमनेविषजिद्द्विष इष्टैरर्थैर्मनोत्तैश्चयथादोषशमेनच हिता
हितविवेकैश्च ज्वरःक्रोधादिजोजयेत् क्रोधजोयातिकामेनशाः

ग्र॰चि॰
१५२

संक्लेशपनेकामनः भयशोकोद्भवोनाभ्यांभीशोकाभ्यांनश्यात्
ये) शापापश्चवंत्यमद्रोद्रोविपिटकेष्वपाश्रयः नेत्रशंकुवला
शः वेष्यण्येनत्रैभेमेलेः ननहेशषानुसारेणनेषाहाराटिकल्प
येत नास्तिज्वरातिवभातिसाद्भुतार्थविनाकृतः नरकालम
निवस्पहारीभिर्विविधेर्देवेन करुणाद्वैमनस्युडमवंत्रशंविनाश
नम् त्यजेदावलत्लाभास्त्रव्यायायामस्थानैसेवनप गर्वमात्सर्य
विदासक्तेयस्मात्यन्त्रकारणम् नविज्वरोपिमहत्सासर्वांमी
नोभवेतथा निष्क्रमोहिज्वरस्त्रीद्रव्यापादयतिदुर्बलम् सर्यो
पाः णहृदोयस्मात्स्मात्तस्पविशेषतः नेपालस्यापवस्थाया
नतेक्रियाहिवान्वितम् उपद्रवानामनयद्वसमसमासाधपुरु
हिनदेवनश्ज्ञाः पीतिकरासनमोविधयाखत्रस्पापिविलक्ष
नेज्वरमथम् ॥ चिकित्सास्थानेप्रथमोध्यायः ॥ १५२

अथातो रक्तपित्तचिकित्सितमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ ऊर्ध्वगं बलि
नोऽवेगमेकदोषानुगं नवम् । रक्तपित्तं सुखे काले साधयेन्निरुपद्रवं ।
अधोगं यापयेद्रक्तं यच्च दोषद्वयानुगम् । शान्तं शान्तं पुनः कुप्यन्मा
र्गान्मार्गान्तरं च यत् । अतिप्रवृत्तं मन्दाग्नेस्त्रिदोषं द्विपथं त्यजेत् ॥
ज्ञात्वा निदानमयनं मलावनु बलाबलौ । देशकालाद्यवस्थाश्च र
क्तपित्ते प्रयोजयेत् । लंघनं बृंहणं वादौ शोधनं शमनं तथा । सन्त
र्पणोत्थं बलिनो बहुदोषस्य साधयेत् । ऊर्ध्वभागं विरेकेण वम
नेन त्वधोगतिम् । शमनं बृंहणं चान्यल्लेगह्यत्वादपेदत्व ऊर्ध्वप
वृत्ते शमनौ रसौ तिक्तकषायकौ । उपवासश्च निःशुण्ठीषडङ्गोद
कपायिनः । अधोगे रक्तपित्ते तु बृंहणो मधुरो रसः । ऊर्ध्वगे तर्प
णं योज्यं प्राक् च पेयास्त्वधोगते । अश्नतो बलिनोऽशुद्धं न धार्यं तद्धि
दोषकृत् । धारयेदन्यथा शीघ्रमग्निवच्छीघ्रकारि तत् । त्रिवृच्छ्यामा

माकषायेणकल्केनचसशर्करम् साधयेद्विधिवल्लेहंलिह्या-
अ.हृ. त्पाणितलंततः त्रिफलात्रिवृताश्यामापिप्पलीशर्करामधु मो
१९३ दकःसन्निपातोर्ध्वरक्तशोफज्वरापहः त्रिवृत्समसितातद्वत्पिप्प
लीपादसंयुता वमनंफलसंयुक्तंतर्पणंससितामधु ससितंवा
लंक्षौद्रयुक्तंवामधुकोदकम् क्षीरंवारसमिक्षोर्वा शुद्धस्यान
न्तरोविधिः यथास्वंमन्थपेयादिप्रयोज्योरक्तिनावलम् सर्वेग
शोक्तोद्दालादिभिःनवैर्वाफलैर्युक्तः मधुखर्जूरमृद्वीकापरूषक
कसिताम्भसा मन्थोवापञ्चसारेणसघृतेनलाजसक्तुभिः दाडि
मामलकाम्लोवामन्दाग्न्यम्लाभिलाषिणः कमलोत्पलकि
ञ्जल्कपृश्निपर्णीप्रियङ्गुका तस्यैषांसम्भवेशोधेशृङ्गवेरेरकवल्लन
म् ह्रीवेरधानकोश्राणीवलस्यदुरालभा श्वदंष्ट्राविहितापाया
वसानेपादयोगिकाः भूनिम्बसेनजलरासन्नराजःस्त्रिपर्णपि- १९३

विदारिगंधाशुङ्ग्याश्चबलासर्पिन्द्रेणुकाः जांगलानिशमांसानि
शीतवीर्याणिसाधयेत् पृथक्पृथग्जलेनैषांयवागूंकल्पयेद्रसे
शीतांसशर्करांक्षौद्रानहन्मांसरसानपि ईषदम्लाननम्लान्वा
घृतभृष्टान्सशर्करान् रक्तशालिभवंधान्यंरक्तंशाकंचशस्यते
शृतमम्बुपवित्तानेपङ्कंलघुशीतलम् मृद्वीकमेवपानीयंपं
चमूलेनवाशृतम् लशुनाशनशीतीभ्वामधुंभोवाफलाम्लवाः
शाकाःसवास्तुकास्त्मोविवर्जयेत्तिलैरःपुनः उदुम्बरस्यनिर्यूहे
साधितोमारुतोऽधिके रक्तस्यवृद्धिरणात्स्वन्यग्रोधस्यवल्कलैः
यत्किंचिद्रक्तपित्तस्यनिदानंतच्चवर्जयेत् वाशारसेनफलिः
निम्बशैवालजनमादिकम् पित्तारक्तकल्कमयोऽन्यान निर्यासोऽ
वाऽहूषकान् शाकरामधुसंयुक्तःकेवलोवाऽग्निनोपिवा वृषः
स्वेदाज्जयन्रक्तमसृक्स्यपरमौषधम् पटोलमालतीनिम्बच

अ.हृ.
१८४

द्वनहृनहृ्यपद्मकम् रोध्रं विषमृणालीपंकमृत्स्नाद्यत्रिका
श्नवयोगोपकल्पकाकोल्यामधुयष्टिकाः रक्तपित्तहरावात्ये
ध्यात्वयस्समधुशर्कराः पलाशवल्कक्वाथो वा सशीतः सशर्क
रान्वितः पिबेद्वा मधुसर्पिर्भ्यां मांसाश्वगर्गवोरमः मल्लो द्रुश्य
श्चितेरक्तेलिह्यात्पारावतशकृत् शतनिस्मतरक्तो वा तोद्
एक्यविरेपिबेत् जाङ्गलेभत्तेयष्टुजमासेपित्तश्लेयकृत् वं
स्तोशूगजलदलाजमण्डकर्णवे वलाजलेपशूविनेक्त्या
घोरक्तपित्तहा प्रमादावलम्भोजमेमस्त्रुष्टलोमतः सं
शीतस्सीमितादोद्द स्रोणितातिस्रुवीनिजित् शापाश्रयवाला
वेऊम्भूमलावद्यारिस्लगाएकाः स्थितेनद्धमसमाकाश्रागोश्रातस्स
तेनलम् मधुमद्विकवाम्भोक्तक्तातेमेवभदृणम् पवपित्तनरो १८४
क्ताक्षपायालाश्वयाजयेत् कषायैविनिघेरभिन्नोमनोविनिनकफ

रक्तपित्तेन वेध्मास्येन तत्र वान्तोल्वणे पयः पुंत्पाक्षागोस्तनेतद्द्रव्यं
पंचगुणेंभसि पंचमूलेन लघुना शृतं वा समितोमधु जीवकर्ष
भकद्राक्षाबलागोक्षुरनागरैः पृथक्पृथक् शृतं क्षीरं समधुनः
सितया पिबा गोकण्टकाभीरुशृतं पर्णिनीभिस्तथापयः ह
न्त्यासृग्रक्तं सह्रजं विशेषात् मूत्रमार्गगम् शरामे विशेषेणः
रक्तं मोचरसेन तु वटप्ररोहैः शृंगैर्वाप्युदुम्बरशलाटुभि र
क्तातिसारदन्तोमूत्रविकिस्ताचात्र कल्पयेत् पीनाकषायान्यः
यसाभेजीनपयसेवच कषाययोगैरेभिर्वाविपक्वंपाययेत्
तम् सन्मूलमस्तकच्वणाशुभमस्थशणेंभसि पक्वाःशोषावेः
शेषेणाह्वतेनेनाविपाचयेत् तस्यागर्भेन्तश्चीनंसदोइपित्त
रोगिणाम् पित्तशूलज्वरश्वासकासहृद्रोगाकमलाः निमि
रभ्रमवीसर्पहरसारोध्मनाशयेत् पलाशवृक्षस्वरसेन तङ्भेः

वपवेष्टनम् रक्तोष्टेनश्रुवकञ्चेनैवंवाग्रायमाणया रक्तेमपिच्छे
श्री.सु. मकफेनरथ्यैनेकाएमागेयो लिप्यामभ्दिकमपिम्प्यांवारम्पपेल
१५५ वालजम स्पथकस्थक्थयामोजरेणध्यामामभृकजम् गदा
गभेविशेशेषुणक्षेणणितवस्निविष्यते ब्राणगेहापिरपुडेला
वतांवान्तुषचयत काषायाभ्योगपुर्वाक्रान्तीरेत्वादिरमालना
न तीरादिमांसिनानोयकेवलवानलंहितम रसोराडिमपु
ष्पाणमाहस्यपुष्पाहुलस्यव कल्येपक्षीतवर्गवपृदहाम्प
जलादिपु यवपितलविरेशाकम्भयरेतस्तुभेषजम् रक्तपित्तेहि
तेतत्सवतनलीणहितेवयत चिकित्सास्थानेहितोध्यायः ॥
शुध्यातक्कासविविधिमितमध्यायंव्याख्यास्यामः केवलानिलजे
कासेस्नेहैराटावपावेरेन वानक्रामिडेः स्निग्धैश्चपेयायूषरसा
दिभिः लेहैश्चधूमैस्तथाभ्यंगा स्वेदसेकावगाहने ः ११ २ १५५

वस्तिभिर्बृंहविड्ह्रानं सपित्तमूर्ध्वभक्तिकैः घृतैः क्षीरैश्च सकफं जः
येत्तद्विरेचनैः गुडूचीकण्टकारीभ्यां पथ्यात्रिफलयाह्वसे पक्व
सिद्धाह्वनाहानकासगुल्महृदग्निदीपनः लाङ्गलाह्वावचाहिङ्गुपाठाः
यवक्षारधान्यकैः द्विशाणैः सर्पिषः प्रस्थं पंचकोलयुतैः क्वचित्
दशमूलस्य निर्यूहे पीतो मण्डानुपायिना सकासश्वासहृत्पार्श्व
ग्रहणीरोगगुल्मनम् द्रोणेम्भसि स्येद्दात्वा दशमूलशतावरीः
पलोन्मिताद्विकुडवं कुलत्थं बदरं यवम् तुलार्धं चाजमांसस्य
स्यतेन साध्यं घृताढकम् समेदां पलांशैश्च जीवनीयैस्तमी
त्यजेत् प्रयुक्तं वातरोगेषु पानाभ्यञ्जनवस्तिभिः पंचकासान् शि
रःकंपं योनिवंक्षणवेदनाम् सर्वाङ्गैकाङ्गरोगांश्च सप्लीहोर्ध्व
निलान् जयेत् विडङ्गादिगणक्वाथकल्कसिद्धं वका सजित्
श्वशोकबीजकवकजन्तुघ्नं जनयमकाः सर्पिरेषु घृतं सिद्धं

उष्णोंवाह्नतस्तवम् लिह्यात्पयश्चानुपिबेदाजं कामाभिपीडितः
ग्र.चि. विडंगगागेरास्नापिप्पलीहिंगुसैन्धवम् भार्गीतास्वउष्णोपि
१५६ वेद्धाह्नतमात्रया सकफे निन्नले स्वासे कासे हिध्मादितानिषु इं
गालभारङ्गावेरघ्दीद्रातामिनोत्पला लिह्यात्कोल्कटश्रृंगीव
कासे तैलानवानेन दुस्परिपिप्पलीसुस्तोभार्गीककेटकीव
वीम् पुराणगुडतैलाभ्यां चूर्णीतान्यवलेहयेत् तद्वत्सकुलस्य
लीवसभार्गीउद्ददेवच पिवेत्कषायं कोष्णेन सलिलेन ससैन्ध
वम् मस्तवा श्यामितासुरोदआपाकणोरेण्काः पिवेद्दिवं
संतोवामदिराद्धिमस्तुभिः ग्रथवापिप्पलीकल्कं हृतन्वषम
सैन्धवम् कामीसपीतमेभासं सैरिकेविधिनापिवेत् पिं
प्पायप्पालोकसमात्तु वीरमांसरमात्मिनः श्राम्पान्तपाद १५८
कस्माल यवगोधूमसाष्टिकान् २२

रैसैर्म्मोषान्नमश्नमानांयूषैर्व्वाभोजयेद्धितान् यवानीपिप्पलीविल्वः
मध्यनागरचित्रकैः रास्नाजाजैःपृश्निपर्णीपलाशषटिपौष्करैः
सिद्धांस्निग्धाम्ललवणांपेयामनिलजेपिवेत् कटीग्रहपार्श्वकोष्ठः
र्त्तिश्वासहिक्काग्निनाशनीम् दध्याम्लरसेनतद्वत्पंचकोलशृतांल्वि
ताम् पिवेत्पेयांसमनिलांतैश्शीपीवास्रसैंपचाम् मत्स्यकुक्कुटः
वाराहैर्म्मांसैर्वासान्नसैयवान् वास्तुकोवायसीशाकंकासमर्द्दः
सुनिषण्णकः कण्टकार्य्यापलूपत्रवालमूलकंवम्रलकम स्नेह
तैलाधिकोभक्तातीवेत्ररसगौडिकः दधिमस्त्वारणाम्लावः
फलम्लमथिरापिवेत् पित्तकासेतुसकफेवमनंसर्पिषाहितं
तथामदनकाश्मर्य्यमधुकक्वाथितेजलेः फलयष्ट्याह्वकल्के
र्व्वाविदारीक्षुरसाधृतैः पित्तकासेतनुकफेत्रिवृतांमधुरैर्युतां
युञ्ज्याद्विरेकायघनेचनश्लेष्मसमाक्षिकैः स्निग्धरोधोहिमेस्वा

सु॰ छि॰
१९०

द्रुस्थिरं पंसे समर्जनेन भवेत ष्ठूनेकफेन शिशिरं चूर्णतिक्तोपसंहितम
लेहैर्यैः श्वेतसिताद्राक्षाधात्रीलोद्ध्रहिमोत्पलैः सकफे साह्वमरिचस्र
ष्टुतस्मानिलेहितः मृद्वीकार्धशतं त्रिंशत्पिप्पलीशर्करापलम्
लेहयेन्मधुनागोर्वा क्षीरमस्य शकृद्धमम् त्वगेलाव्योषमृद्वीका
पिप्पलीमूलपौष्करैः लाजामुस्तशठीरास्नाधात्रीफलविभीत
कैः शर्कराक्षौद्रसर्पिर्भिर्लेहो हृद्रोगकासहा मधुरैर्जाङ्गलरसैर्य
वश्यामाककोद्रवाः मुद्गादियूषैश्शाकैश्च तिक्तकैर्मात्रयाहिताः
गलश्लेष्मणि लेह्याश्च तिक्तकामधुरस्तुताः शालयं स्यलनकफे
षष्टिकाश्च रसादिभिः शर्कराम्भोनुपानार्थं द्राक्षेक्षुस्वरसः पयः
काकोलीबृहतीमेदा द्वयैस्सह वृषनागरैः पित्तकासे रसाक्षीरपे
याश्चयवाग्वश्च कल्पयेत् द्राक्षाकृष्णापञ्चमूले त्वगेलाख्वैवपवेन्न १९०
ले तेनक्षीरं शृतं शीतं पिबेत्समधुशर्करम् २२ ३ ४

साधितां तेन वा पेयां सशीतां मधुनान्विताम् घटीक्षीविरहहनीः
शाकुनाद्यं च भेषजम् पिप्पलीरसं पिष्टं तं वस्त्रेणाहृतं म्रक्षितम् शः
कैरां जीवकं शृङ्गं माषपर्णी गुडशालभाम् कल्कीकृत्य पचेत्सर्पि
नीरेणान शर्णीननतत पानभोजनलेहेषु प्रयुञ्जीत कासजि
त् लिह्याद्वा चूर्णमेतेषां कषायमथवा पिबेत् कफकासीपि
बेद्धीमान्सरसैर्मेधाम्लसीपितत् स्नेहं परिस्रुतेऽव्योषयवक्षारावचू
र्णितम् स्निग्धं विरेचयेदूर्ध्वमधो मूर्ध्नि च युक्तितः तीक्ष्णैर्विरे
कैर्बलिनं संसर्गी चास्य योजयेत् यवमुद्गकुलत्थान्नैः कोष्णैः
तीक्ष्णैः कटूत्कटैः कासमर्दकवार्ताकव्याघ्रीक्षारकणान्वितैः
धान्वबैलरसैस्तैलैस्तिलसर्षपबिल्वजैः दशमूलाम्बु घर्माम्बु
मद्यं मध्वम्बु वा पिबेत् मूलैः पौष्करशम्याकपटोलैर्बन्धितं निः
शाम् पिबेद्वारि सहक्षौद्रं कालेष्वन्नस्य वा त्रिषु पिप्पलीपिप्पः

लीढं लेह्यं गवेरं वा विभीतकम् शिखिकुक्कुटपिच्छानामषीतागोय-
ग्र·सि· योद्भवः विशाल्या पिप्पलीमूलं त्रिवृता च मधुद्रवाः कफकास
१५८ हरा लेहास्त्रयः श्लोकार्धयोजिताः मधुना मरिचं लेह्यं मधुनैव
वज्रोंगकम् पृथग्रसांस्तु मधुरा व्याघ्रीवार्ताकभृंगाह्वका-
मर्दस्याद्रकस्य रसस्यामितस्य च वेददारुकणपीरास्नाकर्क-
टाव्हादुरालभाः पिप्पलीनागरं मस्तं पथ्या धात्री सितोपल
म् लजासितोपला सर्पिः शृंगी धात्री फलोद्भवाः मधुतैलप
तालेह्यास्तयोर्वातानुगे कफे हेपवेलादिसादक्षायग्रन्थाद्योषात्य
लत्रयम् रोचनं दीपनं स्वर्यं पीतं सप्पस्तकासजित् गुडूत्सा
रोधुलाकणदाडिमाम्लाः सकासजित् कुमारपलवद्यावात्राक
कर्षावाचपलान्यतिनाम् पिबेज्ज्वरोक्तं पथ्यादि सप्तंगीके च
पचनम् स्वश्वादीष्यकांश्च हिंगलावनपौष्करैः ।। १५८

सकणंक्वथितंमन्त्रंकफकासीजलेपिबा तैलभृष्टंचवैदेहीकल्का
क्षंससितोपलम् पाययेत्कफकासघ्नंकुलत्थसलिलप्लुतम् दश
मूलाढकेप्रस्थंघृतस्याक्षसमैपचेत् पुष्कराह्वशटीबिल्वसुरस
व्योषहिंगुभिः पेयानुपानंतत्सर्वेवातश्लेष्मामयापहम् निर्गुं
ण्डीपत्रनिर्यासेसाधितंकासजिद्घृतम् घृतंरसेविडंगानांव्योष
गर्भंचसाधितम् पुनर्नवशिवाटिकासुरसकासमर्दाश्मन्तप
टोलबृहतीफणिज्जकरसैःपयसासंयुतैः घृतंत्रिकटुनावासिद्धमुप
युंज्यात्संजायतेनकासविषमज्वरक्षयगुल्मोदरेभ्योभयम् । समू
लफलपत्रायाःकण्टकार्यारसाढके घृतप्रस्थंबलाव्योषविडंग
शटीदाडिमैः सौवर्चलयवक्षारमूलामलकपौष्करैः वृश्चीवबृ
हतीपथ्यायवानीचित्रकर्द्धिभिः मृद्वीकाचव्यवर्षाभूदुरालभा
म्लवेतसैः शृंगीतामलकीभार्गीरास्नागोक्षुरकैःपचेत् क

लैकेस्तस्सर्वकामेषु स्नास्महि प्यास्त्वेष्यते पुवेत्त्वुधीतलं एणं
ग्र·स वेहणामाफकास्यिते लिपेत्स्नेतेमाद्व एणव्यावराम्नारध्रिका
१५५ न् स्नुगीभागीवनथक्लियत्तयासात्पलाभिकाम् सर्पिषश्च्या
हशापुलेवत्तारिंशात्पलानिव मत्स्याएरिकायाश्रुडायाःस्तन
स्नेतदपिस्रपेत दवीलेपिनिशीनेवह्याम्लिकद्भवेत्तिपेत् ।
पिप्पलीनांवदीयांमालिकस्यानवम्यव लेहांयप्रल्महंदा
गइश्रामस्यामकामजित् शामूनेवपिवेश्चमंशोषकवह्तलेकः
फे मनःशिलालेमथ्केमांसीम्स्लेगुटदरदः धमकामश्वि।
पिनापीत्तादीरंपिवेदन् निष्ठीतानेदुद्रपत्तकोसलंधमानिद्वः
त्रिमा वानश्लेष्मोत्तरात्कासानविरेणाविरक्लिनाम् तमकर्द्धः
फकासेतस्याश्चपित्तान्वदत्यजः पित्तकासक्रियांतत्रयथाव
स्थाप्रयोजयेत् कफानवत्येकवतेऊर्द्धकफवर्गक्रियाम् १५५

पित्तान्वये चान्ययोर्वातकफयोः पित्तनाशनीम् वातश्लेष्मात्मके छ
र्दिरप्मार्द्दविचूर्णम् कासे कफे सपित्ते तु कफेनेतिक्तसे
घृतम् उरःस्थे तत्र मद्यो लवणाद्भृतेनापिवेत् क्षीरेणाश्वा
लीभिन्नीर्णां स्यात्क्षीरेणैव सशर्कराम् पार्श्ववस्तिशिरोरुक्चाल्प
पित्ताग्निसंतापराधृताम् लाक्षां सर्पिर्मधूच्छिष्टं जीवनीयगा
णं सिताम् त्वक्क्षीरीं समितं क्षीरे पक्त्वा दीप्तानलः पिबेत् ३
इक्षुरिकाबिसमृणालक्रिपद्मकेसरचन्दनैः शृतेन पयसा मधुयुतेन सन्धा
नार्थं पिबेत्ततः यवानां चूर्णमामानां क्षीरसिद्धं घृतान्वितम् ज्व
रदाहे सिताक्षौद्रसक्तून्वा पयसा पिबेत् कासवांश्चापिबेत्स
र्पिर्मधुरौषधसाधितम् गुडोदकं वा क्वथितं ससक्षौद्रमथवा हिम
म् श्रीपर्णीफलकानां वा क्षीरपक्वं घृतान्वितम् रसायनविधा
नेन पिप्पलीर्वा प्रयोजयेत् कासी पर्वास्थिशूली वा लिह्यात्सह

तमालिकाः मधूकमधुकद्राक्षातालकदलीगोपिप्पलीबलाः मिश्रा
अ॰हृ॰ तास्सव्यकर्षांशोपिप्पल्यष्टपलेसिता द्राक्षामधूकावन्मेरपलैः
२०० प्रोत्सवरणचूर्णितम् मधुनाशलिकाञ्ज्रितताङ्गच्याः पित्तशोणि
तम् कासाश्वासाम्लविक्षुर्दिस्तृष्णोरःक्षामदहामान् लेनेत
यस्मभ्र शालीहरेरफाद्भमाकृताम् रक्तनिष्ठीवदृष्मास्थैरेपि
पामजज्ञानृपि वर्षांभ्रशर्करागरकाषणालितोडलज्जेरजः रक्तष्ठी
वीपवेत्तिसिडद्राक्षाऽसपयोहृतेः मधूकमधुकलीरसिडवातणु
लीयकेम् यथास्वमार्गविस्तेरक्तेकर्याच्छमेपनम् सूप्त्वा
तेस्तृजाभेदस्तूराम्रटेसमेत्यवम् वामःदीपः लेनोरक्तो
मर्दनिद्रोगिरीमिमान् स्तलीरन्त्रेरणा यान्तहृतलोह्रशर्कर
म् शर्करायवचोभमेत्तीरकामधुनामधु शतलीरानपानवालि
ग्रात्तीणासेनकृशाः अत्यानिपिलानिर्सरंहतभ्यष्टपिवेच्छुमः॥ २००

पिप्पलीक्षौद्रसंयुक्तं मांसप्रणीतान्नभोजनम् तास्रायोऽश्मस्वराक्षत्र
पद्ममात्सीपिप्पल्यग्रभिः तालमस्तकजम्बूलकपित्थालेश्वसपद्म-
कैः माषकणाक्षुद्रतालीसादयोजातेनसर्पिषा शूलादनेत-
नोरुकः शीर्णकृशक्षेवलेन्द्रियः वातपित्तास्रिकेनभ्यं मासागात्रेष्ठ
देहेनेमेतः तैलेनानिलरोगद्वैः पीडितोमालतीस्वना हत्याद्यो
स्विपणाक्षेस्याज्जीवनीयस्यसर्पिषः ऊर्ध्वाहवातरोगघ्नपित्तरक्ता
वरोपि यत् पश्चाद्दन्तागवलयावाच्यतीरसमेहतम् पयस्या
पित्तलीवाधीकल्कसिद्धक्षीरेहितम् जीवनीयागणाक्षुद्राण्यो
वरीवीराषड्गन्धा बलाभागीस्वयंगुप्ताशतावरीमलकोकण्टः
श्रृङ्गाटकंपयस्यावृषभोऽन्येवयरलाङ्गु द्राक्षातोज्ञाक्रमानेवाप
यालेवपियरतस्या तैःपचेत्सर्पिषःप्रस्यंकर्षोग्रोक्ष्णलाकर्ष
ल्कितैः दोरथार्थीविदारीरत्नाङ्गामांसरसादिभिः प्रस्याव

ग्र·चि· २०१

मधुनष्ठीने शर्करायास्तुलारजः पलानि विकंकमपि वेतलगैला
पत्रकेसरम् विरीयङ्गोनैनसालिप्याल्मोद्राययान्तलम् ग्र
स्ताग्रशमन्येनवराणमस्तेष्वनम् सधामत्रसंप्राप्ते ।
दीरमासरसांशिना नष्टशुक्रक्षतं तीणदुर्बला व्याधिकर्षी
ताम् होश्रमक्षाक्यवाहुंणस्वरहीनांश्च शुद्धयेत् कासहिप्पा
नरश्वासदाहतृष्णा तापिनतम् श्वदेशोरमुखांहृद्ये निम्
ग्रामयापहाम् सृदेहारणीमे वीक्षावलाकामेयकन्टणम् द
मेन्हलेश्रथकपणींपलाशीधमकोस्थिराम् पालिकानिपवे
तेषांरसेवीरवत्तगुणे कल्केस्नागमात्रीवश्रीमेदर्धमकजीव
कैः शावावयंदिस्हीकाशाकराश्चवणीविमे शस्तामिदेक्षूता
दानुपितर्दुवगल्मनुत मधुकाशुबलदावाप्रस्थप्रस्थायपवेत्
तम् पिप्पल्यष्टपलेकल्केप्रस्थाभिदेवशीतले श्यगाष्टपलेसोद्वे । २०१

शार्कराम्भोविमिश्रयेत् समसक्तत्वक्क्षीरकण्टकल्केशृतं हितम्
धात्रीफलविदारीक्षुजीवनीयरसान्वितम् गव्याजयोःशुपयसोः
प्रस्थं प्रस्थं विपाचयेत् सिद्धपूते सितातोद्रद्विप्रस्थं विनयेत्ततः
यत्नात्समारिपिब एककासमूर्छितयापरम् वयःस्थैपरमाग्र
धमासशुक्रफलप्रदम् क्षीणेन्तोपिनेभ्योपिकेलिस्याहारेनेषिकोपि
वौत लीढ निर्वापयेत्पीतं मल्पत्राडाग्निवानिनाम् शाक्रमस
निलेपीतम्मूर्छाणनिरुण्डिव त्रासाग्नीणक्रयोगात्सेतात्म्येव
सूर्यवनित वत्तीयोपिप्पलीलाजाद्रोणैस्त्यानातियाननुपेत सर्पि
र्गुडामधुमधुशाकृत्वाद्रत्तापयोन्व रेतवीर्यबलेपुष्टिनेराश्मनः
मासयुपेत वीतनगास्थिकूर्यसमाण्डेनलोक्लिन्नापुनःपचेत् यदू
पत्नोपिवः प्रस्थलोद्भवणेत्रवलिपेत एलाश्रुतंकणाश्रुण्ड्या
क्लिपलेशीरकाटपि त्रिजातनपान्यमरिचहर्याश्वपलाशिकम्

श्रु.चि.
१२

घृतारितशीतेवदनवैाद्वृताछकम् जलेनामृष्यवक्ष्याप्येनः
त्रिरूत्सपयोजितम् कामहिष्याज्ञरक्षामरवैकपिनतनस्यान
नरस्मन्मानजननेमधास्रनिजलमदाम् ग्रस्वीम्यां विहितेस्वेङ्क
घ्याएक्करसायनम् पिवेन्नागवलाम्वलस्यावकर्षाभिवर्वितम्
पलंदीरपनेमांसदीरहृत्निरनन्वमक पद्मपागमोष्टाप्रवल
लवर्णाकरः परम् मण्डूकपर्णपाकल्पांपंयष्ट्याविस्वावधस्पव
पारशेष्ठनलद्रोणपद्मनागवलानलाम् नेनाद्रोशेनतल्पाश्रे
श्रृतेनीरंवपावयेत् पालाविकेस्त्रातिवलावलायष्टिपनमैवेः
प्रपुण्डरीककप्रमधपियालकपिकस्तुभिः प्रस्रगन्धाप्तिनाभी
रुमेधाप्रमतिकएरकैः काकोलीक्षीरकाकोलीक्षीरामृन्नका
हिनीवकैः मृणालविमावन्तरशृंगाटककसेरुकैः पतन्ना
गवलासपिंः पिनरक्तनिनस्यान् नेपनव्रहुमदाहाम्र ॥ र १२

सुबलपुष्टिकरं परम् वर्ण्यमायुष्यमोजस्यं वलीपलितनाशन-
म् उपयुज्य वर्षमेकं साहस्रोपितरूपाण्यायुने दीर्घमायेनो विधिरेव-
स्यात्मन्देदीपनपावनः यत्प्रोक्तः त्वपिनाशस्तत्प्राह्मीयकृतिन-
द्वेः दशमूलं स्वयंगुप्तां शंखपुष्पीं सटीं वलाम् हस्तिपिप्पल-
पामार्गपिप्पलीमूलचित्रकम् भार्गीपुष्करमूले च द्विपलांश-
यवाढकम् हरीतकीशतं चैकं जलपंचाढके पचेत् यवैः स्विन्नै-
कषायं तेन तच्चाभयाशतम् पचेद्गुडतुलां दत्वा कुडवं च पृथग्घृ-
तात् तैलात्सपिप्पलीचूर्णात्सिद्धशीते च माक्षिकाम् लिहेद्द्वे-
चाभये नित्यमतः खादेद्रसायनात् तद्वलीपलितं हन्याद्वर्णायु-
र्बलवर्द्धनम् पंचकासान्क्षयं श्वासं सहिध्मं विषमज्वरम् गुल्म-
मेहग्रहण्यर्शोहृद्रोगारुचिपीनसान् अगस्त्यविहितं धन्यमि-
दं श्रेष्ठं रसायनम् दशमूलबलामूर्वाहरिद्रापिप्पलीद्वयम् ॰

पाठाश्मभेदापामार्गस्वगुप्तानिविषाम्लता: बालबिल्वं त्रिवृद्दन्ती
अ॰हृ॰ मूलंपत्रं च चित्रकात् पयस्यांकृतनंहिमाप्रश्लंमारं च बीजकाम:
२६ बोधाश्वखदिरभल्लातविकङ्कतशतावरी: सप्तीकरंजशमस्याकव ८
ल्कलेखासहावरम् सौभांजनकनिम्बत्तगिरं च पलाशिकम्
पक्वाससहस्रं च शतेयवानोवाफककुट्टयम् पचेदष्टगुणेतोये प
वसेद्देवनारयेत् पूतेद्वितीयेन्तपक्वावतमखुर्णशुद्धानलाम् ते
लाज्यधात्रीरसत: प्रस्थं प्रस्थं तत: पुन: क्षिपेत्प्रयत्नदावत्
हवीलेपवत्रीयेव प्रीतेप्रस्थद्वयं देयात् पिप्पलीकुडवं तथा
त् चूर्णीकृतं त्रिजातान्नत्रिपलांनिवेतेत: पात्वप्रमाणक
मांसमांसेलादेवप्रवर्तत रसायनेवासिष्ठोक सेन मस्तवंगुणा
धिकम् स्वस्थानांतिष्टुराहारं सर्वजन्तुप्रशाम्यते पालिकं
सैन्धवंप्रणीहेवसौवर्चलान्पले कुडवं मूलनिर्हतम्लै: । २६

हरिमेथ्रमार्जकान् पक्वेकांमरिचाजाज्योवाप्यकादिवन्नर्थके
शार्कंरायाः पलान्यत्र दशाद्वेवप्रदापयेत् दीपनेरोचनेबल्यंपाश्व
त्रिश्वासकासनम् पक्वाद्धोत्रिशिकाद्धान्नेहेवाजानिदीपका.
न् ताम्रावारोडिसह्वाव्नोलहिस्त्रिसोवर्चलात्पलम् शुण्ठ्याःकु.
डवंपिप्पल्यमध्यात्पावपलानित् नश्लुणोभाडशापले शर्करकेवाया
विमिश्रयेत् भाकवोयेश्वेयस्मादत्रपानेबृहर्वेवत् विपिश्चय
स्वविहितोयथावस्थन्तेनेहितः निहन्तेतत्तदीपनकफेवृद्धत
पित्तरः दाल्पनेकामिनोपूस्मनामूमापिवेरिमान् हेमरेहे
वलायष्ठीकल्कं: वोमेसमाविने वत्रिकृत्वापिवेद्वृतंजीवनीय.
हृतानुपः मनःशिलालापलाशगजगन्धानन्तीमेलागौरे: नद्देवा
वपालेवशार्कवेलग्रडोदकम् पिष्ट्वामनःशिलालानेल्पामाद्राया
वदष्ठेगाया समर्पिष्कांपिवेद्वृतंनिन्निरुपनिभोजनः स्वपनोर्द्वं

णं सर्वं कुर्याद्दोषे च वचनम् । बद्धोदरं यस्य तेऽहं स्वेदयाहि रेचनम्
प्राम्यकेनाविश्रुन्यथा स्नेहीकरसपक्कया । विल्वकस्य कषायेण त्रिवृदा
शीसरसेन च सर्पिस्सिद्धं पिबेद्युक्तानीणाहो बाविशोधनम् पिबे-
त्कफवातश्रुवृत्तीणः कफकासवान् । हनेत्कर्कटकीतीराढव-
लासापितेपिबेत् । विदारीभिक्षुदस्रैवातालसप्यसापितम
क्षेनपयश्च स्वान्तस्त्रैवणेक्कुस्तु निरोगे । श्चनेसवृद्दनेमप्योयाम
शाणितेवणे । हनमाणैस्वलश्चैवानवासोमिश्रकेनवा । जांगल
प्रतिभुक्तस्यस्वातीकाचाविलशयाः । क्रमशः प्रसहास्त्रहन्ताय
स्यःपिशिताशनः । ओस्यान्त्रमाग्निभावाश्चनोपेजोम्बुस्त्रायपे-
निते कफसुईसूतेःप्रष्टिःकुर्यान्नमावहयसः । वविकात्रिफ-
लामूत्रगोदशत्रवेस्सविवेके । कूलेनपिप्पलीमूलपाठाकी
लवयवोरपि । स्नेतेमारारुसरशरीपिप्पलीघटिपोष्करैः ।

पिष्ट्वा कर्कटशृङ्ग्यपवसवेस्सर्पिर्विपाचयेत् सिद्धेमधुयुतंलीनेन्द्रारोगेश्वा
पेवल्लवणानि च दत्त्वाशुक्त्यापिवेन्मात्रोत्स्यकामनिपीडितः का
समर्दभयामलपटोलफलनागरैः पिप्पल्याद्यकुडुहोहिरण्याक्का
श्वमर्यैस्त्ववृमेन च भ्रष्टमात्रेगतप्रस्थलीरसालारमाष्ठकम् पचे
ल्लाखर्जरैस्लीढ सर्वकामहरंशिवम् हृद्यव्याघ्रीगडूचीनांपत्रमूल
फलांकुराम् रामकल्केनोतपक्कं हन्तिकामलां नराहवीः हिरण्या
दिमरसोमिडवाक्योष्टमेष्टनम् पिवेद्रुपीतमकृत्सप्पवृत्नारहतेन
रः पिप्पलीगुडसिद्धं वाच्छागक्षीरंघृतहतम् पतन्त्प्यग्निविहृद्याः
थ्यैमर्पीपित्ततकासिनाम् स्वल्पोम्लवडकासौरस्मोतमाविस्य
दृष्ट्य प्रस्थांशितेयवक्काथेविंशतिर्विजयाःपचेत् सिताभ्यूदिना
नोस्तोसि [illegible] त्पलानन्तडाम् पिप्पल्याढ्यपलंकर्षमनोह्वयाः
रसांजनाम् दत्वावातेपचेद्दयसमलेह्यकृच्छ्रामकामहा श्वावि

भास्त्रवेषाद्गणास्समूत्ताच्चोद्गशर्कराः क्षामकामदह्यावहिंपादौ
ग्र·चि· बालोदम [illegible] पिंधा पमकद्विफलाख्याधेविडंगदेवदारुच वला
१०५ रास्नाचन [illegible] श्वाणांसमस्तस्समशर्करम खोदेत्मधुव्हताभ्यांवा
लिह्यात्कासहरंपरम तोवाम्भोरवशुणांवमह्रनतोद्गशर्करम प
थ्याशुएर्थीवन शृङ्गेगलिकोथारयेत्सृवे मेवशुस्थामकामशुके
वलंवाभीतकम पञ्चकल्केहूतंभ्याष्ठतिलकस्यमशर्करम पे
याद्वाकोरिकाक्षुलिस्त्केमामातिमारजिन कण्टकारीरसे
सिद्धोमद्रूप्सवस्सर्सकृतः ससोगमलकस्मान्न्वसर्वेकासोभ
घ्रोपतम बालझौषपनिष्काथसीरंशवरमानपि वैष्किगन्धा
नरालेत्लालान्नापयन्नयकामिते वतकामवयंशृमासमाश्मपाना
निरशिना: तयकामेपितेयांसंवतस्त्रपञ्चपत्सगिंगा बृहत्यगेपने
नोशसोतेसावर्धैवशायनम यत्नमात्स्यकामिभ्यावलंसर्वेवशाम्यते १०५

सन्निपातोद्भवोघोरोनयकासोयतस्ततः यथादोषबलंतस्यसन्निपा
तहितंहितम्॥ विचिकित्सस्थानेतृतीयोध्यायः अथातश्श्वासहिध्माचिकि
त्सितमध्यायंव्याख्यास्यामः॥ श्वासहिध्मायतस्तुल्यहेत्वाद्याःसा
धनंततः तुल्यमेवतनदानेवसनंस्वेदैरुपाचरेत् स्निग्धैर्लवणतै
लाक्तंतैर्विग्रथितःकफः सुलीनोपिविलीनोस्यकोष्ठप्राप्तस्सु
निर्हरः स्रोतसांस्यान्मृदुत्वंचमरुतश्चानुलोमता स्विन्नंचभोज
येदन्नंस्निग्धमानूपजैरसैः दध्नोत्तरेणवादद्यात्ततोस्मैवमनंमृदु
पिप्पलीसैन्धवक्षौद्रयुक्तंवाताविरोधियत् निर्हृतेसुखमाप्नोति
सकफेदुष्टविग्रहे स्रोतस्सुचविशुद्धेषुचरत्यविहतोनिलः ध्मा
नोदावर्त्ततमकेमातुलुङ्गाम्लवेतसैः हिङ्गुपीलुविडैर्युक्तमन्नंस्या
दनुलोमनम् ससैन्धवंफलाम्लंवाकोष्णंदद्याद्विरेचनम् एतेहि
कफसंरुद्धगतिप्राणप्रकोपजाः तस्मात्तन्मार्गशुद्ध्यर्थमूर्ध्वाधश्शोधन

पनेहितम् उदीर्यतेऽथ शनैर्मार्गेरोधाद्धृदयन्नलम् यथानयानिल
ग्र·रु· स्यस्य मार्गमस्माद्विशोधयेत् ग्रन्थ्यग्नौ च कृते संस्वेद्य भैलीनं मलं हरे
२०६ त् हरिद्रापद्मैरण्डमूलं लाक्षामनःशिलाम् सदेवदारुबलमांसी॰
पिष्ट्वा वर्तिं प्रकल्पयेत् नाड्याकारां प्रवेश्य मेयवाल्पं हूतं समपनाम म
धूच्छिष्टसमं समं हृत्वा गृह्य वा गृह्य वेल्लं वा तथा प्रियंगवालावं स्वा
वचा गोवाम् ऋषभगोधापृगुं गेणावर्मं श्रीगार्वेरागिणवा गुग्गुलं वाम
नोद्धावा मालती यां मृमेववा मल्लिकां गुग्गुलं लोहं पद्मकं चहृता
सतेम ग्रवष्पस्वेदनीयानामस्वेयानामपि चणाम् स्वेदयेत्सामि
तालेर सलोमस्निग्धैरचनैः उत्कारिकोपनाहैश्च स्वेदाध्याया॰
क्तभेदैनैः एरण्डबिल्ववर्षाभूभिस्समेतामविधिश्चरेत् शनियोगेड
तैवातैः स्नेहपवननाशनैः स्निग्धैरम्लैर्लवणैर्नाश्च लैरभ्यंगैश्च शमं॰
नयेत् वातिकान् स्वनलाल्पाल्लान् हृदिस्मनिलहृद्भिः ॥ ५८ ॥ २०६

तर्पये देवशर्मने स्वेन्ह येधरसादिभिः श्रवे निशुकफास्विन्नदुर्वला
ताहि श्रेणपनम् वापुलेंत्रास्पदो स्पर्मेसं श्रुष्या श्रुहरे दस्तन कषाय
लेहस्तेराये स्नेधांसंशमयेदतः वीणास्तनानिसारास्याकपिनदा
हारिवडमान मधुरग्नेत्रपूशीतायैरिप्माश्वा मारुपाचयेत ऊल
षेरशम्न लानोक्ता येस्पुजोगलारसाः शुषाश्चशिफ्रवातोकुक
सञ्चहमस्रलकैः पलवैनिंम्बलकहरतीमान्तलेगजेः व्याघ्रीदु
गलभाश्रंगीविलम ध्यात्रिकाएरकैः सास्तनाथि ऊलकहृहाषस्या
तकथितेजंले उहृदास्ताहृहस्यादिवलाम्हैस्माविम्रकैः पेयावं
वित्रकाजाजी श्रृंगेसौवर्चलैर्हिता दशमूलेन वाकासस्वासहिध्मा
जरापहा दशमूलेषरीराम्ना भार्गीबिल्ल ल्लिपौष्कैरैः ऊलीरस्तु
गीवपलानामूलकासस्तोषवेः पिवेकषायं जीर्णेंस्मिपेयानेरवसा
धितान् शालिषष्टिकगोधूमयवसुद्गऊलेगकम कासहृद्रुर

पार्श्वार्त्तिहिध्माश्वासप्रशमने ये संकर्व्वीकोकारवीरशिविलानासमादि।
श्व.हि. कान् यवानीं दशमूलादिनिक्काथ्यालुडितां पिबेत् शृत्वैवयोनपेत्वा
२० रहिंस्राजपविडदाडिमान् सपुष्करशटीव्योषमातुलुंगाम्लवेतसाम्
दशमूलस्य वा क्वाथमथवा देवदारुणः पिबेद्वा वारुणीमण्डं हि-
ध्माश्वासी पिपासितः पिप्पलीपिप्पलीमूलपथ्याजन्तुघ्नचित्रकैः
कल्कितैर्लेपिते रूढे निक्षिपेद्घृतभाजने तक्रं मासस्थितं तद्धि दीपनं।
श्वासकासजित् पाठां मधुरसां दारु सरलं च निशि स्थितम् सुरा-
मण्डेऽल्पलवणं पिबेत्प्रसृतिसंमितम् भार्गीशुण्ठ्यौ सुखाम्भो।
भिः क्षारं वा मरिचान्वितम् स्वक्वाथपिष्टां लुलितां बाष्पिकां पाय-
येत वा स्वरसं सप्तपर्णस्य पुष्पाणां वा शिरीषतः हिध्माश्वासे मधुक-
णायुक्तं पित्तकफानुगे उत्कारिका तुगाकृष्णामधूलीघृतनाग-
रैः पित्तानुबन्धे योक्तव्या पवने त्वनुबन्धिनि ॥ २३५ २०

षाविडङ्गफलानि घकणाघृतशल्यकशोणितैः सर्वैर्वालारसव्योषस
र्पिर्भिर्म्महितेंपयः श्वन्नशाल्योदनंपेयंवातपित्तेनवाल्पिति वर्त्तेंगल
स्तुमिडेवाश्लिगमात्रुस्तागरम् पिप्पलीमूलमधुकगुडगोश्वश
कृद्रसम् हिङ्गुमाभिषल्लकासर्व्वालिह्यामधुनातानितम् गोगजाश्व
वराहोष्ट्रखरमेषजाविकम् समधुकैकशोलिह्याद्बहुश्लेष्मथवा
पिबेत् चतुष्पाश्चर्मरोमास्थिखुरशृङ्गोद्भवांमषीम् तथैववाजिग
न्धावालिह्यात्क्षुमसीकफोल्वणः शटीपुष्करधात्रीर्वापौष्करंवाकं
णान्वितम् गैरिकाञ्जनकृष्णावास्वरसेनवाकपित्थजम् रसेनवाक
पित्थस्यधात्रीसैन्धवपीप्पली घृतक्षौद्रेणवापथ्याविडङ्गोषण
पीप्पलीः कोललाजामलद्राक्षापिप्पलीनागराणिवा गुडतैल
निशाद्राक्षाकणारास्नोषणानिवा पिबेद्वासवमद्यायैर्लेहौषधं
धरजांसिवाजीवनीमस्तुसुरमन्नगेलाहयपौष्करैः वणिना

श्रु·ह्ल· मलकीलोद्रभागीगनारवालकम् कर्कशाख्यापदीकूसाना
१·८ गकेसरवोरकम् उपकुंभेयथाकामेहृणांहिगुणशर्करम् पा
स्वकमन्तरकासम्रेद्दिप्याष्यामृह्रंपरम् तलंगडनागारंवमत्वे
नीवयेतवा लशुनस्यपलाण्डवोम्रलांवजनकस्यवा वद्दना॰
हारसंदघानीरीवीरेणनावनम् लग्नेवमात्विकाविशामलकं
कस्तेनवा समैन्यवेहूनाजुवासिडुस्तन्यनवाह्नम् काल्कितैमं
धुरद्रव्येस्तत्पिवेमावयेतवा सहूडलंसकुह्नीतेमात्वासान्तसि
तामध नहत्वयस्त्वथ्यासिडमवभागोघ्रप्रेह्लेतम् कण्णसेव
वंलवारवयृस्ताहिंग्वोरकैः सकघस्पैयंतमस्तदशाम्लसे
पवेत नस्यवेन्नोवनीयेवीलिह्यात्समधुसाधितम् तेजोवत्यभया
कुष्ठपिप्पलीकटुरोहिणी भूनीकंपोष्करंमूलं पालाशाश्चि।
त्रकंपटी कटुहयंत्तामलकी नीवज्रीविल्वपेशिका ११ १·८

वचापत्रे वनालौ साक्षयोप्रेसविनवेयत् हिंगपादे हेतनमस्थपी॰
नमाशुनिहाम्रिनम् शालातिलाशोशह लोहिमाहेपास्वेवेस्वाः
श्रवाश्रेतत्रिवेलपिः तारीणापदूत[illegible]थवा मेस्थवावाशश्रकेवाप्रश
णपायये हेतनम् धात्वानरंविषहू[illegible]मराथिकेंहपघाटेवा शीना
सुमेकस्महमाग्रामविलेपभीश्रु[illegible]: हवेंबोंस्तुमेनोथास्तहितेकी
दस्वरेशनम् यत्किंविन्कफवात[illegible]मसंवातोनुलोमनम् तत्से॰
वेश्चायश्रेणायश्चसनरोमा हनाण[illegible]म् हवेंबोहेहणेयस्तकस्वग
यशेमवेत् नामयंशाम नोपायै[illegible]भश्रोशाक्षवश्रुकषेला श्रामेने
हेहणेस्वातोभूयिष्ठनमृपावरे[illegible] स्वामकासवयस्तरिरिहिप्पाः
स्वात्यात्पमेषने: विकिल्सि[illegible]नेय्योप्यायः श्रुष्पानोराग॰
नयत्मादिविकिल्सिनमध्याय[illegible]आत्मेस्यामः वलिनावक्षरोगस्य
विरयस्विनेस्यश्रोपनम् क्रुध[illegible]योयास्मिणक्रयोत्स[illegible]वेरयत्सस्यै

२०९

...२ ८६३ ...

[illegible]	रू १ ।
[illegible]	रू ३ ।
[illegible]	रू ३
[illegible]	रू ०
[illegible]	रू १ ।
[illegible]	रू ०
[illegible]	रू ३५०
[illegible]	रू ७ ० ।

[illegible] ।

[illegible] ३ रू ।

[illegible] ० [illegible] ।

[illegible]

वे.मे.

वस्तये हितः दशमूलकषायेन मांसरसेन च बलायाः पं
चमूलस्य वाशीरेण तालमूलके हितम् माषपिष्टकृतं जम्भीन वं
तेन सोहितं क्षीरमांसरसे भक्ष्यकात् दशमूलरसे पिबेत् वस्ताव
गतस्य च स्वदूयजमरः प्रमाद् पिबेद् पीत्वा भक्ष्याज्ज्यमिष्टितं सम्य
पाहृति श्रद्धितपित्ते शीतानां क्षीरेष्वविनिर्दिशेत् शूलव
स्य प्रसमकं च तीरसमकं तथैव च [illegible] नानाम्लकोद्भव
वात्माहितं भवेत् ॐ [illegible] तस्य वातपित्त विनाशिनी
शिरसो रेचनं कार्यं [illegible] पित्तहरं तथा सतीतालस्य पानेन
शुद्धामरन्वसपि घः ॥ अक्षभाग तथैव तु हि हृद्रोगः समुपाच
रेत् श्रदितेन शाल्यमं पुनः शिरसा रक्तमोक्षणं ॥ दशानु कल्क
तिलतैलमिश्रं वाटवराया दितरोगयुक्तः तस्याहितं नाशमु
पैति शीघ्रं हन्ति च नानाविधव्याधियोगात् ॥ दशमूलीरसक्षीर

उष्मैः व्याहरतो तथ्यैवोदतः कठिनानि च । हसतो स्वेभतो भाग
स्थयनाहिषमाटपि ॥ शिरो नामीष्ट चिबुको ललाटं तत्र संपि
वेदयन्ति लोचन मस्तिष्क मन्यायन्तः । वक्रो भवति वक्त्रार्धं ग्री
वा चास्य परिवर्तते ॥ शिरः चलति वाक्संगो नेत्रादीनां च वैकृतम्
ग्रीवा चिबुक दन्तानां तस्मिन् पार्श्वे च वेदना ॥ नमति तिमिरः
सा ह्रस्वोपि व्याधि विवर्तनः । वातो ऽपि नाकफास्रस्या विविधः
समुपागतः । लालापतितः स्वेदः केपास्फुरणं बाहुयुग्मे रोगा
योः प्रवपुः शूलं मेढ्रे तिरवातजं भवेत् ॥ पीनसमास्यन्नेरः लस्यापि
द्वेनमोहमूपने गण्डे शिरसि मन्या यश्शोषं भक कफात्मके भावि
नोललाटनमस्ये वपशुने नमाविलम् । दोषास्यानि विमान्तस्पश
नित्यकृभाविताः । नासिक्यानां स्निग्धानि गाढ़ शिरवर्षेवपनस्यवे स्वेद
पातालि नस्यच भोजना निवला मितः । उपनाह रास्रस्या मध्ये तेहेस्ने

अथातो राजयक्ष्मादिचिकित्सितमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥
बलिनो बहुदोषस्य स्निग्धस्विन्नस्य शोधनम् ऊर्ध्वाधो यक्ष्मि
णः कुर्यात्स्नेहयुक्तं न कर्षणम् पयसा फलयुक्तेन मधुरेण र
सेन वा सर्पिष्मत्या यवाग्वा वा वमनद्रव्यसिद्धया न मृद्विरेच
नं त्रिवृच्छ्यामानृपद्रुमान् शर्करामधुसर्पिर्भिः पयसा त
र्पणेन वा द्राक्षाविदारीकाश्मर्यमांसानां वा रसेन वा शु
द्धकोष्ठस्य युञ्जीत विधिं बृंहणदीपनम् हृद्यानि चान्नपाना
नि वातघ्नानि लघूनि च शालिषष्टिकगोधूमयवमुद्गं समोषि
तं आजं क्षीरं घृतं मांसं क्रव्यान्मांसं च शोषजित् काकोलू
कवृकद्वीपिगवाश्वनकुलोरगान् गृध्रान्मत्स्यान्नशश्येनभि
षगारुडपदानपि खड्गभासखरोष्ट्रांश्च हितं छद्मोपसंहितं
काकिलीमिरणाद्येन मत्स्याद्येन वोरगान् तानेत्तरसिनंत

ॐ
श्रह्ः

हिक्कंरिषिनवलीजत्से स्रगायापित्तकफयोः पवनेप्रसहादयः
वेशवारीकृतापथ्यारसास्तिश्रचकल्पिताः भ्रष्टासर्षपतैलेन
सर्पिषावायथायथम रसिकास्स्रवःस्निग्धापटुद्रव्यास्सिं
स्कृताः हितामौलिककौलम्याल्लद्दग्धाम्भसाधिताः सर्पि
प्पलीकंसयवंसकुलत्थसनागरम् सदाडिमंसामलकंस्नि
ग्धमाजंरसंहितं तेनषड्विनिवर्त्तन्तेविकाराःपीनसादयः
पिवेच्चरुतरामद्यंजीर्णंस्रोतोविशोधनं पित्तादिषुविशेषेन
मध्वरिष्टाक्षुवारुणी सिद्धंवापञ्चमूलेनतामलक्यायवानलम्
पर्णिनीभिश्चतसृभिःधान्यनागरकेवा कल्पयेत्तानुकूलत
स्पतेनान्नेश्रुधियस्रवान दशमूलेनपयसासिद्धंमांसरसेनवा
बलागर्भंघृतंयोज्यंक्रव्यान्मांसरसेनवा सक्षौद्रंपयसामिश्र
सर्पिर्दशगुणेनवा जीवन्तीमधुकंद्राक्षाफलानिकुटजस्यच

पलाशक्षारतोयेन त्रिगुणेन पचेद्घृतम् वत्सकादिप्रतीवापमं
शैलं कर्षीपले पलम् पंचकोलाभयाक्षारयवानीगुडसैंधवैः सपा
ठाधान्यमरिचैः सबिल्वैर्दधिमूर्छितं साधयेत्तज्जयत्पाण्डुगुल्मवह्नि
न्नाणेषनाम् प्रवाहिकागुदभ्रंशमूत्रकृच्छ्रपरिस्रवम् पाद
जमोरुगयनिकाश्च दृष्टापंचकोलकैः सबिल्वैर्दधिवारोगीस्वर
सेचवत्तगुणे हंताग्निसिद्धमानादेरनुबद्धप्रवाहिकाः गुदभ्रं
शानिगुदजग्रहणीकफवातनाम् शिशिरतिमिरलावानोरसा
नम्लान्संस्कृतनाम् दत्त्वाण्णवनेकालोवरयाद्विकृतसंग्रहे
वत्सकादिविभिद्धते पादाम्लीकादिपल्लवान् श्लेष्मकफ
वातनेत्रेणाकेलबुबभदिव माहिपयमकेशूतंसिंपदधिसावे
सह धान्यकापंचकोलाभ्यां पिप्पलभ्यांदाडिमाम्बुना शुष्ठिका
याकिसलयेश्शाकलेरांडकस्पच शुक्रमंगारमूमनत्पयेनसा

ॐ

ॐ
अ.हृ.

रभीकृतम् सजीरकैस्समरिचैर्विडसौवर्च्चलान्वितम् वातोद
रस्यार्त्तस्यमन्यानेवेयवचेसः कल्पयेद्रुक्षशाल्यन्नेव्यञ्जने
शाकवद्वमान् गोगोधाच्छागलोष्ट्राणांविशेषात्क्रव्यभोजि
नाम् परिवीशाकयैगोरैशीघ्रनक्तेत्वपोटकम् श्रीरिष्टमस्तुपा
नीयंपानीयंवाल्पकंस्पतनम् धान्यनधान्यशुण्ठीनोकेवर
कारिकयापिवा श्वेतेभक्तस्यमश्चेवावानवर्चानुलोमनम्
विशनकफपित्तानांमानुलोमिसिद्धिनिर्मले गुदेशास्यतिगुद
जाःपावकश्चाभिवर्धते तदावर्तेपरीतायेयेचात्यर्थविहाति
नाः विलोमवातासूलांतातेषिष्टमनुवासनम् पिप्पलीं
मदनंबिल्वशतान्हांमधुकंवचाम् कुष्टंशटींपुष्करांख्यंवि
त्रकंदेवदारुच पिष्टातैलेविपक्कंव्यहिगुणक्षीरसंयुतम् ।
अर्शसांमूढवातानांतच्छ्रेष्ठमनुवासनम् ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

उनीमकादिस्त्रयथगुल्ममेहोदरक्रमीन् । यष्ट्यर्द्धंथापवीक्षीरोल्प
पाण्डुरोगाढ्यमारुतान् । श्रृङ्गंशृंगीजटाकल्कमन्नान्द्रेणयः पि
वेत् गुल्मवातोत्कारभक्तसानवपत्वाम्लगुल्मरोग्गः । श्रेष्ठारसेनत्रिस्र
तोपध्यानत्केनवासह । पथ्यांवाप्पलोग्रकोष्णनाश्वेगुल
त॰ न्वितम् । श्रुष्यावत्विस्तृहंतीभद्रेरस्तुलोमनीम् । ह्यनेनगुल्मश्चयेसे
घगुल्मज्वरार्णिसंलयम । दाडिमकल्कसाज्ञाजीयवनीशुण्ठनागरैः
पाठ्यावयुतेनक्वाथेनवचैरनुलोपनम । शीतेनवायुस्तमथवामः
त्रिवृत्कमहोदयम् । पिबेत्क्षीरांवास्तुघापाष्ठासोवचेलाद्युतम्
दथमरिदशाकेसेन्डाः पिप्पलीहिंगुपिष्टवल्लिला । पीतावातोरेणुलः
भतेवलेस्तहृत्नाशयोः । कुस्तुम्बकेनविल्वनयवान्यानागरैः
एवा । पकैकेनापिसंयुक्ता पाठाहंत्युर्धमोरुजम् । सलिलस
वेहृपक्कापथ्यावमभयान्वावाम् । प्रसंराघ्यारशापलेकपित्त्या

ॐ
ग्र· हि·

नीतयोर्धनः विशालारोध्रमरिचकृष्णावेल्लैलवालुकम् ।
द्विपलांशं पृथक्क्वाथ्यदशेषे तैलतुलातैल रत्नामस्थपचपानका
स्थापयेद्घृतभाजने पलान्मात्रगीलितैरिक्षः करोतितिलिनिर्हति
च शरदाग्रहणीपाण्डुकुष्ठारगरज्वरान् मुयथुः प्लीहत्व
द्वेगगुल्मयक्ष्मवमिक्रिमीन् जलद्रोणेपचेदन्तीदशपाञ्जलव
णानिकान् पालिकांशदशेशत्नादिपेन्नगुडात्तुलां पराम्
पूर्वमन्तर्वैसत्पावातुलोकस्यकरहयम् पचेत्रालभाया
स्पर्शोणांपोद्विपलैः सह दन्तीयाट्टारिनिविजयावाश्ममलक
नागरैः तस्मिन्सिताशतारद्यात्पादश्लेषनम्मूवेवत् लिप्येः
कुंभचफलिनीकृष्णाचव्याजमानोकेः शाणभक्तमानलोया
यफलाम्लवापिवत्रूनम गव्याविर्त्रकसिंधवायवन्तागुड
ल्विनम् । पिप्पलीपिप्पलीमूलदानकारादिमेहंनमः

पुष्कराह्वं कचूरीं कृष्णां स्याद्ब्राह्मीं गोक्षुरकं बलाम् नीलोत्पलं तामल
कीं द्राक्षां हिमानां दुरालभां कल्कीकृत्य घृतं पक्वं रोगराजहरं परम्
शृंगं चेन्द्रं रसं क्षौद्रकामयं केः सपञ्चकैः सपिप्पलीकं वैस्वर्यं कास
श्वासज्वरापहम् दशमूलशृतात्तोयात्सर्पिर्यत्सिद्धयान्नवम् स
पिप्पलीकं सक्षौद्रं तत्पिबेत्स्वरशोधनं शिरःपार्श्वांसशूलघ्नं कास
श्वासज्वरापहम् दशमूलशृतात्तोयात्सर्पिर्यद्दियान्नवम् स
पिप्पलीकं सक्षौद्रं तं श्वसायइदियाहुतम् पंचानां पंचमूला
नां रसे क्षीरचतुर्गुणे सिद्धं सर्पिर्जयत्येन ग्रल्मणाःसमकेवले
पंचकोलयवक्षार षट्पलेन पचेद्घृतं प्रस्थोन्मितं तत्कल्पय :
स्रोतसां तद्विशोधनं गुल्मज्वरोदरप्लीहग्रहणीपाण्डुपीन
सं श्वासकासाग्निसदनश्वयथुश्च अनिलान् जयेत् रास्ना ब
लागोक्षुरकस्थिरावर्षाभुवारिणि जीवन्तीपिप्पलीगर्भं सक्षी

ओ
श्र॰ दि॰

रंशोषजिद्घृतं अश्वगंधाघृतात्क्षीराद्घृतंचसमितापयः साधार
णामिषत्तुलांतोयद्रोणद्वयेपचेत् तेनाष्टभागशेषेणजीवनी
यैःपलोन्मितैः साधयेत्सर्पिषःप्रस्थंवातपित्तामयापहम् मांसर
सर्पिरितिख्यातंप्रकाममांसरसेनवा कासश्वासज्वरश्लेशशोषघ्नन्या
श्मशूलजित् पलाजमोमोदत्रिफलासौराष्ट्रीव्योषचित्रकान्
सारावरिष्टगायत्रीसालवीजकसंभवान् भल्लातकंविडंगंचप्र
थगष्टपलोन्मितं सलिलेषोडशगुणेषोडशांशोस्थितंपचेत् घृ
तेलेनघृतप्रस्थंसिद्धेचाभ्रिन्पलानिषट् तुकाक्षीपःलिपत्रिंश
त्सितायाद्विगुणंमधुः चूर्णात्त्रिजातत्रिपलंततोलीढ्वेत्ताह
नम् पयोनुपात्रंतदृष्टंरसायनमयंत्रयाम् मेध्यंचक्षुष्यं
मायुष्यंदीपनंहन्तिचाविरात् गुल्मेहमन्दगव्याधिपाण्डुरोगभ
गंधरान् पेचसर्पिर्गुडःप्रोक्तःतेनेयोदाःत्वेयपिने त्वगेलापि

प्पलीदारीशर्कराद्विश्णाः क्रमात् हृणिनाभक्षिताद्दोडस॰
सिंघावावलेहिताः सर्पिकासत्वयक्ष्मासपार्श्वहृत्कफनाशनाः
विशेषात्स्वरसादेस्वनस्यधूमादियोजयेत् तत्रापिवातजेका॰
सं पिबेदुत्तरभक्तिकं कासमर्दकवार्त्ताकीमार्कवस्वरसैर्घृतं
साधितंकासजित्स्वर्यंसिद्धमग्निगलेनवा वदरीपत्रकल्कंवा
घृतभ्रष्टंससैन्धवम् तैलंवामधुकद्राक्षापिप्पलीक्रिमिनुत्फ
लैः हंसपाद्याश्चमूलेनपक्वंनस्तानिशेचयेत् मेदोद्रेकात्तु
पानंवाससर्पिष्कगुडौदनं क्षीणायात्पयसाक्षेवास्त्रिरेपूर्वदेव॰
योजयेत् पिबेन्मेधेपिबेत्सर्पिःशृतशीतपयोनुपः क्षीरवृक्षा
ङ्कुरक्वाथकल्कसिद्धसमाहितं क्षीरायाश्चसमसर्पिष्कंयष्टीमधु॰
धुकपायसम् वलायत्रागन्धाभ्याविदर्याश्चमधुकेनवा सिद्ध
मत्वर्णानमपिनस्यंस्वर्यमनुत्तमम् प्रपौण्डरीकमधुकपिप्प॰

ग्रं
प्र·हि·

लीढ्वहरीतवला साधितं क्षीरसर्पिश्च तत्कर्षेनावनं परम् लिह्या
न्मधुरकालावचूर्णं मधुघृतप्लुतम् पिवेत्कटफलस्वरसेन कफेज
त्तेल्लभोजनम् कफलामलकव्योषं लिह्यात्तैलमधुप्लुतम् व्यो
षकाराग्निचविकाभार्गीपथ्यामधूनिवा यवैर्यवाग्रुयवकेक
णाधात्रीकृतां पिवेत् भक्तायांपिप्पलीशुण्ठीतीन्द्रणववसक्त
भक्तेत् शर्करानागमिश्राणाणिक्षितानि मधुरैस्सह पिवेत्पयो
मियसेत्स्वेदैर्त्रोविहितास्ततः विचित्रपत्रमक्रवाहितेनरूपाद
नेहितम् वर्हिरंतनस्यावित्रनिर्वाणपयमाघयम् द्वौकालौ
द्वेतपवनेभक्तयेन्त्वथवावैः कषायैः स्नालयेह्रासं धूमपायो
गिकं पिवेत् तालीसचूर्णवटकास्सकस्रेरसितापलाः शा
र्ङ्गाकंकिरणाद्योचभस्याहविकरापरम् वातादीचकेनत्र
पिवेच्चूर्णोपमसमया द्वेरणकुसाक्रिमिजद्राखासैन्धवनागरा

त् वलाभागीयवलारहिंगुग्रन्थिकाक्लेनवा छर्दयेद्वा वचांभोभिः
पिन्नाक्षगुडवारिभिः लिह्याद्वा शर्करासर्पिलेवणेनसममाक्षिकम्
कफाढ्येमनिसन्तैलेन्दीपकार्शवश्वास्कम् पानेसमस्त्रिशिष्टाग्नीतीर
तृणांसमधुमाध्वाः पिबेच्चूर्णीचसर्वोकं हृद्रोगावाडस्लवारिणा व
लाननगाजसमर्तीरुणकस्थामहोधपम् भागवृद्धक्रमाच्चूर्णीनिहं
तिसमशार्करं प्रवेकासविन्तास्यकासस्वाससोगलामयान् य
वानीतिंतिनीकाम्लवेनमोक्षधरादिमम् कृत्वाकोलसमकर्षांः
शंसितायाश्चचतुष्पलं धान्यसौवर्चलाजाजीवरांगंवार्धकर्षि
कम् पिप्पलीनाशतंवैकं द्वेशतेमरिचस्यच तद्वत्संदीपनंहृद्यं
चूर्णंयाहिनिहंतिच विवंधकासत्पन्याश्वसीहाशोग्रहणीग
दान् तालीसपत्रंमरिचंनागरंपिप्पलीसुका यथोत्तरंभागः
वृद्धात्वगेलेचार्धभागिके तद्वत्संदीपनेचूर्णंकणाष्टगुणशर्करं

श्री
अ·चि·

कासश्वासारुचिच्छर्दिहिध्माहृत्पार्श्वशूलजित् । पाण्डुज्वरातिसा
रघ्नं मूढवातानुलोमनम् । तालीसपत्रं चविका मरिचानां पलं प
लम् । कृष्णा तन्मूलयोर्द्वे च शृङ्गवेरपलत्रयं । कार्षांशमेलात्वक्के
शं नागपुष्पं पलार्धिकम् । पत्रसार्धपिप्पलीं सितां तच्चूर्णं पचेद्गु
डे । शुद्धां गुडात्कथितात्पलानां पञ्चविंशतिम् । कुर्वीत मोद
कान् हृद्यसंमितांस्तेपितहृद्गुणाः । प्रकोष्ठनाडीरक्तलेशवरीम
थितैर्यथैः । प्रसेकः कल्कितान्मस्तु भक्तच्छायावलीवसेत् । क
टुतिक्तोष्णशुल्याभक्तयज्ञागलेपलम् । सुक्ष्मांश्च भक्तान्तु ल
गज्वरकादिरसान्नृपः । श्लेष्मणोऽतिप्रसेकेन वायुः श्लेष्माणमस्य
ति । कफप्रसेकं तं विद्वान् स्निग्धोष्णैरेव निर्जयेत् । पीनसेऽपि क्र
ममिदं कुर्यात् तथा च प्रयोजयेत् । सिद्धान्तल्काविकारपाण्डाङ्कुरः पा
शगलादिषु लवणाम्लकटूष्णांश्च रसान्स्नेहोपसंहितान् ॥

शिरोंसपार्श्वशूलेषु यथादोषविधिं चरेत ॥ औदकानूपपिशितैरा
नाहाम्लसंस्कृताः । तत्रेशास्त्रवत्स्नेहादोषसंसर्गाइष्यते ॥ प्रलेपान
नयष्ट्याज्यशताह्वाकुष्ठचन्दनैः । बलारास्नातिलैस्तद्वत्ससर्पिर्मधु
कोत्पलैः ॥ पुनर्नवाकृष्णगन्धाबलावीराविदारिभिः । नावनं धूम
पानानि स्नेहाश्चोत्तरभक्तिकाः ॥ तैलाभ्यंगयोगानि वाल्लिकमंत
थापरम् । संगाघेवांयथायोगांङ्गश्चमेधांद्वेदरक ॥ भेदहः मद्यैना
श्लेष्मपद्मकोशीरचन्दनैः । दूर्वामधुकमंजिष्ठाकेसरैर्वा घृतप्लुतैः । व
दारिसिद्धतैलेन शतधौतेन सर्पिषा ॥ अभ्यंगः पयसा सेकः शस्तश्च
मधुकाम्बुना ॥ प्रायेणोपहताग्नित्वात्सपिच्छमतिसार्यते ॥ तस्या
तिसारग्रहणीविहितं हितमौषधम् ॥ पुरीषं यत्नतो रक्षेच्छुष्य
तो राजयक्ष्मिणः ॥ सर्वधातुक्षयार्त्तस्य बलं तस्य हि विड्बलम् ॥ मांस
मेवाश्नतो युक्त्या माध्वीकं पिबतोऽपि च ॥ अविधारितवेगस्य यक्ष्मा न

ॐ
श्र·ए·

लभेतैनरो स्नानंसमंडमांसीकमरिष्टंसीधुमाधवान् यथाल्हम
त्रपात्रार्थीपिवन्मांसानिभक्षयन् स्नानोविवेधमोत्तार्थवलोजनः
हृयवतत स्नहलीरामकोहृहस्नभिक्रमवगाहयेत् उशीर्तमि
श्रकवैटैश्रयाम्यक्रस्नविःकोरः मुडनीयात्स्नावमासीनेस्नविवाह
नयेत्परम् नीवंतीशातवीर्यीचक्रिकासांसमपुनर्न्नवान् श्रमगाया
मपामार्गेतन्कारीमधुकेवलात् विपारीमर्षपाकथेतएडुलात
तमीफलम् माषातैलाश्चकिएवाश्रसर्वमकर्जूहृणीयेत् य
यवहृर्णीविगुणानैदभागुकेसमात्विकम् पतहृतनंकार्यगु
ष्टिवर्णीवलप्रदम् गोरसर्षपकल्केश्चस्नानीयोपधयोभिश्रमः
स्नायाहतशुवैस्तोयोनीवनीयापमोयितैः गंधमाल्यादिकां
स्तुषांश्रलक्ष्मीनाशमीभजेत् स्नृत्युहादर्शनेगीतवादित्रांस्तव
संश्रुतिः वालयःस्त्रीसर्पाषिमध्यमांसस्नपीतलादेवव्यपा

ग्र्यं तन्त्रमत्रश्वैकं च पृनितम् चिकित्सिते पंचमोध्यायः ५
अथातश्छर्दिहृद्रोगतृष्णाचिकित्सितमध्यायं व्याख्यास्यामः
आमाशयोत्क्लेशभवाः प्रायश्छर्द्यो हितं ततः लंघनं प्रागृते
वाताद्वमनं तत्र योजयेत बलिनो बहुदोषस्य वमतः प्रततं बहुः
ततो विरेकं क्रमशो हृद्यैर्मद्यैः फलाम्बुभिः क्षीरैर्वा सह साह्वर्ध्वं
नेत्यधं नयत्यधः शमनं चौषधं रूक्षदुर्बलस्य तदेव तु परिशुष्कं
प्रियैः स्नात्मम न्नैर्लघु च शस्यते उपवासस्तथा यूषा रसाः काम्ब
लिकाः खलाः शाकानि लेह्या भोज्यानि रागपानकषाडवाः
भक्ष्याः शुष्का विचित्राश्च फलानि स्नानघर्षणम् गन्धाः सुगन्धयो
गन्धफलपुष्पान्नपानजाः भुक्तमात्रस्य सहसा स्रोतांसि शीताम्बु
सेचनम् हन्ति मारुतजां छर्दिं सर्पिः पीतं ससैन्धवम् किंचिदुष्णं
विशेषेण सकामहृदयद्रवम् व्योषत्रिलवणाढ्यं वा सिद्धं वा दाः

ॐ
ग्र·ह·

ड्डिमाम्बुना सक्तूदीरयिधान्येन पीतं तुल्याम्बु वा पयः व्यक्तसैं
न्धवसर्पिर्वा फलाम्लैर्वा विमिश्रितो रसः स्निग्धं च भोजनं सक्तूदीदीपिरा
ड्डिमसात्पितम् कोष्णं सलवणं वाथोदितं स्नेहविरेचनम् पित्ता
त्तायो विरेकार्थं द्राक्षेक्षुरसैस्त्रिवृत् सर्पिर्वा तैल्वकं योज्यं वृ
द्धे च श्लेष्मधामगम् ऊर्ध्वमवहेर पित्तस्नाइतिकैर्विशुद्धिमान
पिवेन्मन्थं यवान् स्वालाजैः समधुशर्करम् शुष्कं ताग लजेरया
ह्रीवेरं नलिकाष्ठिकम् रक्तोत्पलप्रभवं मृणालं सलिलं पि
वेत् मुस्तोशीरकणाधान्यैः सहवा संस्थितो निशा द्राक्षारसं रसे
वेतोर्गृह्याम्बुपयो पिवा जाम्बुपल्लवोशीरवटशुङ्गावरो
हजः क्वाथः क्षौद्रयुतः पीतः शीतो वा विनियच्छति छर्दिज
रमतीसारं मूर्च्छां तृष्णां च दुर्जयाम् धात्रीरसेन शीतं वा पिवेन्मु
द्गदलाम्बु वा कोलमज्जा पितालाज मात्रिका विष्कणाञ्जनम्

लिह्यात्तैलेणपथ्यांवाद्राक्षांवाबदराणिवा कफजायांवमे-
न्निम्बकृष्णापिण्डीतसर्षपैः युक्तेनकोष्णतोयेनदुर्बलंचोपवास-
येत् आरग्वधादिनिर्यूहंशीतंक्षौद्रयुतंपिबेत् मन्थान्यवैर्वाब-
हुशश्छर्दिघ्नौषधभावितैः कफघ्नमन्नंहृद्यंचरागाःसकटुकाम्ल-
लवणाः लोध्रंमनशिलाकृष्णामरिचंबीजपूरकात् स्वरसेन
कपित्थाच्चसक्षौद्रेणवमिंजयेत् खादेत्कपित्थंसव्योषंमधुना
वादुरालभाम् लिह्यान्मरिचमोचैलागोशकृद्रसमाक्षिकैः
मनोज्ञान्नोपचारेणयान्तिहृद्यार्थैनाशमम् क्रिमिजाक्रिमि-
हृद्रोगादिष्टैर्भिषजितैः यथास्वंपरिशेषाश्चतत्कृताश्च
तथामयाः छर्दिप्रसंगेनहिमातरिश्वाधातुक्षयात्कोपमुपै-
त्यवश्यं कुर्यात्ततोस्मिन्पवनाभियोगाःप्रोक्तंविधिंस्तम्भनबृंह-
णीयं सर्पिर्गुडामांसरसाह्यन्नानिकल्याणकत्र्यूषणजीवनानि

ॐ
ग्र.स्ति.

पयोभिःषट्पलपयस्तानिलेहात्स्कंदिपसक्तोपशमंनयंति हृद्रोगे
वातजेतैलंमस्तुसौवीरतक्रवत् पिबेत्सविश्वांसविरेचगुल्मानाह
न्तिनिजिघ्नतत् तैलंचलवणासिद्धमस्तुनाम्लंतथाशूलाम् विल्व
रास्नायवात्कोलंदेवदारुपुनर्नवान् कुलत्थान्पचेत्तैलंचपक्वात
सिन्धुचेजले तैलेनमात्रावैपानेवस्तौचविनियोजयेत् शुण्ठी
कयस्यालवणायवक्षारहिंगुपौष्करैः पथ्यायाचूर्णंतपार्श्वहृद्
नाशगुल्मजित्त्वजनम् सौवर्चलस्याहिपलेपथ्यापंचाशतान्विते
घृतस्यमाधिताप्रस्थोहृद्रोगश्वासगुल्मनुत् दाडिमंकुस्तलं
वराशुण्ठीहिंगुशम्लवेतसम् अपतन्त्रकहृद्रोगश्वासघ्नंचूर्ण
मुत्तमम् पुष्कराह्वशटीशुण्ठीबीजपूरजटादयः पीताःक
ल्कीकृतास्तीरघृतास्लैगुल्मपेताः विकतिकाशूलहराः।
कषायःकोलमूलानांहृदाः यवानीलवणानिवचानादाघदेक्षु

तः सप्तनिशारुवीजाक्षपलाशपत्रिदीपोष्करैः पंचकोलशठीपथ्या
गुडबीजाक्षपौष्करम् वारुणीकल्कितं भृष्टं यमके लवणान्वितं
त्पार्श्वयोनिशूलेषु खादेद्गुल्मोदरेषु च क्रियाश्चेद्दहितास्स्नि
ग्धाः सक्तूनानिहृतानि च लेखनाः पंचमूलेन शुण्ठ्या वा माथितं ज
लं वारुणीं हृदि मण्डं वा धान्याम्लं वा पिबेद्दधि मायामलेभ
मूलासं ह्य हिमाहृतज्ञापिते क्रिमिजे त्वामहृद्वायामभ्रमे हृत्हिता
रसः लेहाः क्षाराः क्षितिर्कः कोष्णाः शिविवत्तेकरसूत्तनः बलातैले
म हृद्रोगः पिबेद्वा हत्तूसारकम् यष्ट्याह्वशतपाकं वा महानारि
तथोत्तमम् रास्नाजीवकजीवन्तीबलाव्याघ्रीपुनर्नवैः भार्गी
स्थिरावचाभ्यां वैश्वमहातैलं विपाचयेत् हृदिपादं तथा श्लेष्मं
लाभूतसूत्रनिरोधितैः तर्पणं च हृद्यहिताः वातहृद्रोगनाशा
नः रौमरौमद्ववायामे हृद्रोगवातिकं हितं दीपदधि श्रृङ्ग

श्री
श्र·६९·

पिवेत्स्कन्दानुपमामिषम् । एतान्येव विवर्ज्यानि हृद्रोगे षुवद्धे श्रुपि
शोषेषु स्नेहभक्ताशानि संप्रयुक्तोऽपि च वातिके । कफाप्रवेथतस्मिन्स्त्र।
कृतोष्माचावेरन्क्रियाम् । पित्तेहृद्रोगे निर्यामेसिताद्राक्षाद्रपरूषके
युक्तो विरेको द्राक्षेक्षुस्वरसैः शुद्धे च पित्तहृत्॥ ततः पित्तज्वरोक्तं च
वालानतः परिमार्जनम् । कट्वीमधुककल्कं वा पिवेत्ससितमंभ
सा । श्रेयसीशर्करा द्राक्षा जीवकर्षभकोत्पलैः । वलाखर्जूर
काकोलीमेदायुग्मैश्च साधितम् । सक्षीरं माहिषं सर्पिः पित्त
हृद्रोगनाशनम् । प्रपौण्डरीकमधुकं विसग्रन्थिकसेरुकाः ।
सशुण्ठीशैवलास्ताभिः सक्षीरं विपचेद्घृतं । शीतं समधु चेष्टं
स्वादुवर्गकृतं च यत् । वस्तिं च दद्यात्सक्षौद्रं तैलं मधुकसाधि
तम् । कफोद्भवे वमेत्स्विन्नः पिचुमन्दवचाम्भसा । कुलत्थधन्वो
त्थरसतीक्ष्णमद्ययवाशनः । पिवेच्चूर्णं वचाहिङ्गुलवणद्वया।

नागरात् सैलायवानककणायवक्षारान्सुखाम्बुना फलधा
न्याम्लकौलत्थयूषमूत्रासवैस्तथा पुष्कराह्वाभयाशुण्ठीदीघटीः
पीतंकटुफलम् काथेरोहीतकाश्वत्थखदिरोडुम्बरार्जुने संप
लाशवैश्यघंत्रिवृद्धर्णान्वितेकृतः ह्रीवेरकानपानस्यलेहः
कफविकारहः शैलंषष्टश्लेष्मादिनाशयानिन्दावांचविविधान्पिबे
त् प्रयोजयेच्छिलाह्वंवाग्राह्येवात्ररसायनम् यथयस्यमूलंभंके
तिजीर्यतल्पजरागते यास्यत्कुष्ठक्रिमिजन्लेववणहृयविल्ल
कैः सर्वैरसवतिविषैर्हृताग्रक्षाम्बुनापिबेत् यस्यजीर्णेपि
कोष्ठेहैःसविरेषपकफःपुनः जीर्यत्यन्नेतथाम्लेलेलीढेंगशूः
लेस्कराडिमैः प्रायोनिलोकहुरानिःकृष्णस्यामाशयेनतः त
स्यावलोमनंकार्यंशुण्डिमाशुविरेचनं क्रिमिक्रमोघयंसर्वेक्रि
मिजहृदयामहे तस्मात्सवातपित्तघ्नोविधिःप्रायेणशस्यते

ॐ
अ·चि·

सर्वांश्च शीतैर्वाय्यां तत्तृष्याशमनशोधनैः द्विग्याम्बुशीतं मा
दोहं तद्द्रौमवतद्गुणम् निर्वापितान्तप्तलोष्टकपालसिकता
दिभिः सशर्करं वा क्वथितं पञ्चमूलेन वा जलम् दर्भेक्षुवेणा
मथ्यं श्रुशास्त्तलाजसक्तुभिः वेसाश्वामयवैशीना शर्करामा
द्विकान्वितः यवागूः शालिभिस्तद्वत्कोद्रवैश्चाविरतनैः शीप
तेन शीतवीर्यैश्च द्रव्यैः सिद्धेन भोजनैः हिमाम्बुपरिषिक्तस्य पः
यसा ससितामधु रसैश्चानम्ललवणैर्व्योगलेह्येनभिर्जितैः
मुद्गादीनां तथा यूषैर्जीवनीयरसान्वितैः नस्यं तोररक्तंसि
द्वशौनैर्नतोत्क्तयारसः निर्वापणाश्रगदैषाम्नत्रस्यानोरि:
ताहिताः दाहज्वरोक्तालेपाद्याः निरीहत्वमनोषाति महा
सरिद्धद्रादीनां दर्शनस्पर्शनानि च तस्मायोपवनोत्यायामः
गुडर्दपिपासापने रसाश्च वृद्धगणशीताः विदार्यादिगणाम्बुवा

तद्विधैश्च गणैः शीतैः कषायान्ससितान्पिबेत् मधुरैरौषधैस्तद्व
त्क्षीरं शृतं भ्रकर्षितान् वीजपूरकमृद्वीकाबदरीवेतसपल्लवान्
मूलानि कुशकाशानां यष्ट्याह्वं च जले शृतम् ज्योतिहितेवाडाः
हारिपंचसाराम्बु वा पिबेत् कफोद्भवायां वमनं निम्बसन्तोदश
केरम् गुडूच्याश्च वस्त्याशपरोलीनिसपल्लवं यवानीतीक्ष्ण
कवलेनस्पलेहाश्चशीलयेन् सर्वेषामाश्चतडग्रीकियेच्छावा
मनेतथा मूर्छागाः कन्नवचाफलाम्बाल्लाम्लमस्तुभिः श्र
मात्याम् दुग्धसहिं सम्बंधबकोलवित् लोषश्रमान्मासरसं
मन्थं वा ससितं पिबेत् श्रान्तपानसितं मन्थं यवकोलाजस
क्तुभिः सर्वान्यंगानि लिम्पेच्च तिलपिण्याककांजिकैः ।
शीतस्नानात्तमध्याम्बु पिबेद्द्वानद्दुम्बवा मध्याद्यन
नलेमधेस्नानोम्बुलवणायुतम् स्वेदनोद्गमनत्यानिलकभा

ॐ
ग्र.चि.

वर्षाशिशिरं जलं स्नेहादुष्णाम्बु जीर्णन्नजीर्णान्नेऽपिपासितः
पिबेन्मिग्यान्नविघ्ररोहिमस्वार्थिगुडोदकम् गुर्वाद्यनेनतृषितः
पीतोल्लाम्बु तदुल्लिखेत् क्षयजायां क्षयहितं सर्वं वृंहणमोषधं
कृशादुर्वलरुक्षाणां हृतंक्षीरंछागरसोथवा क्षीरंचसोक्षवाह्लाया
क्षयकासहरं ह्येतत् रोगोपसर्गजातायां यान्यामल्लससितामः
धु पानेप्रशस्तंसर्वाचक्रियारोगापहातथा तृष्णाक्लमामय
ष्णोभीनलभेततत्रलंयत् मरणंदीर्घरोगंवाप्राप्नुयात्त्वरितंत
तः सात्म्यान्नपानभैषज्यैस्तस्मात्तस्यजयेत्पुनः तस्यांजितायां
मन्योपिव्याधिश्शक्यश्चिकित्सितुं ॥ इतिश्रीचिकित्सिते
षष्ठोऽध्यायः ६ अथातोमदात्ययचिकित्सितमध्या
यंव्याख्यास्यामः ॐश्रीगणेशायनमः ॐयंदोषमधिकंपश्ये
त्तस्यादौप्रतिकारयेत् कफस्थानानुपूर्व्यावातुल्यदोषेमदात्यये

पित्तमारुतपर्यन्तः प्रायेण हि मदात्ययः हीनमिथ्यातिपीतेन
यो व्याधिरुपजायते समपीतेन तेनैव स मद्येनोपशाम्यति मद्यं
सविषसादृश्याद्धि चेत्तत्कथं त्रिभिः तीक्ष्णादिभिर्गुणैर्योगा
द्विषान्तरमपेक्षते तीक्ष्णोष्णेनातिमात्रेण पीतेनाम्लविदाहिना
२ मद्येनान्नरसक्लेदो विदग्धः क्षारतां गतः यत्करोत्यन्तर्दाहमोह
ज्वरान्तर्दाहविभ्रमान् मद्योत्क्लिष्टेन दोषेण रुद्धः स्रोतःसमा
वृतः सुतीव्रवेदनायास्त्वशिरस्यांसपृष्ठसन्धिषु जीर्णममद्य
दोषस्य पक्वता लाघवे सति यौगिकं विधिवद्युक्तं मद्यमेवाभि
हन्ति तान् व्यायातिमाधुर्यं शीघ्रमम्लोऽपि संहतः मद्यम
म्लेषु च श्रेष्ठं दोषविष्यन्दनाद्बलम् तीक्ष्णलाघवैः पुनः स्रोतो
न्दीपनाद्यैस्तथा गुणैः सात्म्यत्वाच्च तदेवास्य यातु साम्यकरं प
रम् समाहमष्टरात्रं वा त्र्यहं वा कालानामपथोषधम् जीर्यत्येनान्वता

ॐ
श्र॰हृ॰

पानं कालेन विषघ्नमिनम् परं तनोत्वबभातियोगे गल्लसभे
षज्ञे यथायथं प्रयुञ्जीत तक्रेन पानात्मयोपयम् तत्रवातोल्वण
सर्पिस्याक्कषक्कतेशतम बीजपूरकशुनाम्लकोलदाडिम।
दीप्यकैः यवानीहिङ्गुषाजाजीव्योषद्विलवणाईकैः मूलैपर्णो
मैदहरितकैः स्नेहवाह्नियसक्तिभिः उष्णाह्निग्धाम्ललवणाम
थ्येमोस्तरसाहितः श्वाम्राग्रातकपीपीभिः संस्कृताराशषाडवा :
गोधूममाषहृक्कातिरेडशिम्बिहावेथिया श्राद्ककोड्कजल्याष
सुकमोसातिगर्भिणी हरीमिलवणाशीतानिरादावाक्कवाक्त
णी स्वरसोदाडिमात्काथः पंचमूलाल्कनीयमः सुरादिधा
त्यातषामस्तसुकसक्ष्माम्लकाविकम् श्वभिक्कोहतनुस्त्रा।
नगुंक्षमाणश्वरंधतम् ब्रजनमाग्रतजापुमः पंकमाशरुकजमः
ऊवोहृष्याणिपालिन्योयेभ्वनोप्रांङ्गःसन्ययः ॥ ॥ ॥

हर्षणालिंगनैस्तुकान्ताप्रियासंवाहनैश्च पिष्टोल्लवणैर्बद्धजलैः शर्क
रामधुनाघृतम् स्वैरंडिमसृन्वैरभयदानापरषकैः दृशीतैस
सतामसक्तयाम्नतारक्तपानकम् स्वाड्वर्गकषायैर्वाशुक्तैस्सयंस
सात्वकम् शालिषष्टिकमश्रीयाच्छशाजैनकपिंजलैः सतीरा
सुह्मामलकपटोलीदाडिमैरपि कफपित्तैस्सहात्लिष्टमुद्गलिखर
हविष्यास्वाद पीतान्तु शीतमयंवाछरीत्वरसमंयुतम् ज्ञात्वा
संवासंसर्गीनर्पणादिः परिहिताः तथाग्निदीप्यतेतस्य दोषशेर
षात्रपाचनः कोमसरक्तनिषेवपांश्चलनहजात्त्वच दृसायां
सविदाहाभ्यांसोत्क्लेशात्यद्र्याशेम गुडूचीभद्रसस्तानापटोल
स्याथवारसं सशृंगवीरयुंजीततत्रिसप्ततिभोजनं तदप्ते
चातिबलवद्दानपित्तैस्सपक्तते दयाद्दानार्सयानंशीतंदोषा
नुलोमनम् जीर्णेयाज्ययुराज्लेनक्षागमांसरसेनवा उष्ण

ॐ
श्री·स्व·

इक्ष्वल्पशःपिबेन्मद्यंसदारक्तवर्द्धकान् शुक्तदाडिमलाजेन्दु
जलेवापर्णिनीक्वतम् पाटलोत्पलकंदैर्वास्वभावाद्वाहिमं
मधुयानिपानात्स्यानोःलोगोनेत्रमिवाप्यते यःशुकगलतालुवा
शोषिकानिक्षुध्यवेपथे पाययेत्कामतस्तंभनिषीद्यपवनाहा
नम् कोलदाडिमवृक्षाम्लचुक्रीकाचुक्रिकारसः पंचाम्लको
मुखालेपःसद्यस्मात्रियक्षुति त्वचमामस्त्रपानोष्मापित्तर
क्तारिग्नाष्ठिनाः दाहभ्रमरुजेनेयोरंतत्रातिशिशिरोविधिः श्र
माममिनिरसेत्स्मैरोहिणीविपर्यल्लिराम् जलोद्वेनोपवासा
भ्यांजयेत्क्षुत्कुक्षिमुद्दनेपिबेत् शीतेम्बुणदोग्धिरोधीशाङ्कस्पर्शाल्प
तमोदकं निरामेत्रपितेकालेपाययेद्धमाह्निकम् शाकवा
मधुनाजीर्णामविश्रीशीघ्रमेवता क्लेतपपणासंयुक्तयवानीनागरा
न्वितम् त्रीषणायवशोधुमनतनुनाल्पेनभोजनं उष्णाबकदूतिकेनक्रतल्येनाल्प

मथिषा ॥

शुष्कमूलकजैश्छागैरसैर्वा धन्वचारिणाम् मात्स्यवेतसवृन्ताम्ल
पटोलीमूषदाडिमैः प्रभूतशुण्ठीमरिचं वद्धवितांडकपेशिकम्
बीजपूररसाद्यम्लभृष्टनीरसवर्तिमत् करीरकरमर्दादिरोवि
ॐः स्त्रवद्धमालितं प्रविष्टाङ्गुलवनेविकल्पितविमर्दनं यथाग्निभ
क्तयेन्मांसमाथवंनिराहेपिवेत् सितासौवर्चलाजाजीतिन्तिडी
काम्लवेनसमम् तथोलामरिवावाशमेष्टागलवणाद्वितम् सो
तोविशुद्धयालिकंकफप्रायमदात्यये कृतोल्लाहेतनोगोयस्ना
नभोजनलंघनैः सकामाभिःसहस्त्रीभिश्चकमाजागरेणनच ।
मदात्ययःकफप्रायःशीघ्रमुपशाम्यति यदिदंकर्मनिर्दिष्टं
पृथग्दोषबलंप्रति सन्निपातेदशाविधेतत्सर्वपरिकल्पये
त् तत्रामशुष्मकगायामविवाजाजिपाप्यकैः पञ्चषकम
मूकैलाहराहेभ्रपितान्वितैः सकपित्थरसंहृद्यंपानकंपा

ॐ
ग्र·ए·

प्रबोधितं महात्मभिःसर्वेषु पेयं रुच्याग्निदीपनम् नासंशोध्य
मनोमयं शरीरमन्वहन्यथा कुर्यात्तु रसायनं तस्मादित्यनेहाधि
गीताक्रिया संस्कृहिशामनायेषु मट्टराघः कृतेप्यपि नेवक्षाम्य
त्कफन्दीप्तानांतदीर्वल्पलाधेव तस्यसद्यविदग्धसयावाताधिमा
धिकस्यच श्रीक्ष्मापनमस्यत्तवार्यथावर्धतथापयः सद्यतो
णस्माहिदीणांदीरसाखैवप्रध्याति तेजस्तल्पश्रीणसर्वैविप
रीतेवमयतः पयसामहतेरोगेवलजानिप्रवर्तयत् ली
रमयोगमयस्पक्रमेणाल्पाल्पमावेरन् नवित्तयुक्तसैका
स्यैसस्वपतापद्देर्वथा तयोस्तस्याह्वेन्दीवंवस्तयाद्वादृणा
शिवः श्रेष्ठगोधत्तेनस्नानसम्नपानक्वाजितम् प्रक्षस्य
ससयोतान्व्याधिक्तपजायते श्रेतोस्यवदन्तेयोगाः यस्मा।
त्वायवेकेवले श्रेष्ठिनेयामहत्तेजोवलसारस्तेनयथा दृष्टोसेवेच याचीर्य

प्रभावं वैभवं च यया अनंमकरकेतोर्यो रूपेणौजोबलं स्वयया सैश्च
मन्यं दिशिजगुवि याहृताशेचकृपते यासबौधिसेस्वर्णमध्यमाः
नाल्करासैरः महोदरोयोस्यमृड्हता श्रीश्रूयगाकारस्तैसह मधुमाध
वैसैरवशीनगौडमवादिभिः मदशाक्रिमनुजैनीयाइपवैरभि
षिता यामासाद्य विलासैर्न्यं यथार्थैर्नाम बिभ्रति कलांगनापिया
पीतानयमस्दतमानसः अनंगालिंगितैरंगैः कापिचेतोहनीरपि ।
नरैरभंगाभक्ष्यीतजैनैन्मानितीमनः पवंप्रसाद्यजहृतनयाहृयो
रपिनिर्वृतिम् यथाकामभदावाभिः परिहृष्यासमेवाघणे नरणव
नृरूपाग्रहेयामासाद्यस्जनेतास्तेन यांशीलयितापिवंरवहृयाः
वृद्धविग्रहान् निर्मेहयंतियोगेननस्सर्वमिवमेववते शोकोद्वेगा
रतिभयैर्योहृष्टानाभिनंदति गोष्ठीमहोत्सवोद्यानंनयस्यां श्रीयाः
भनेविना स्नातास्सनाचवङ्गोनियमश्चावतेयथा अप्रसन्नाः

४

ॐ
अ॰ हृ॰

प्रयायीमैप्रसन्नास्त्रीमेवया। अर्थीद्रमन्यतेद्वः स्वंवादयस्याम्भयंय॰
या अनिर्देश्यपनंतेहारास्तसंवेघेवयापरम् इंद्रियात्मववश्यास्तप्रि
यामनुकरोतिया प्रियाप्रियतोयांतियन्नयस्यविशेषतः या
प्रीत्ययोवृत्तियांवायोऽपुरिरिनिवृत्तलता देवधात्मवगोयर्वयस्तगा॰
त्तसमाग्नेषिः प्राणाप्रज्ञोसत्यान्ततांस्तवांविधिनापिवेत् से
भवेतिनतेरोगः मोरोनिलकफोद्भवाः विधिप्रयुक्तात्ततेमध्या
येनसिद्धितिराहुणाः अपिदेहस्यमावस्थायस्यापानेक्रियांय
ते अन्नश्रमयानिगसाहिविधोष्वियसंभ्रतामृ अन्नुपंतागले।
मांसंध्याधिनाप्युपकाल्पितम् मध्यसहायसमाप्यसम्यकार्वि॰
णामेन्कथं हन्तिग्रमाहन्तव्याधिवधिलोरोग्नुनस्यच मद्यमा
सविप्रुक्तस्यप्रयोगास्यान्क्रियाद्रुणाः निरुद्धफ्फशल्पाद्दहरणाश्च
हृद्ययात्रिकर्मणि पीतमद्येविषहन्तेप्रलवेयकदर्थनात् ॥

ऽति

अनेकैतेर्ज्ञातिहृष्टं शोकश्रमविनोदनम् नचातःपरमस्य
रोगघ्नबलपुष्टिकृत् शक्तिनाजीवितेनस्मात्पेयमात्मवतासुरा
शास्त्रेणापाश्रितं हितं परमंपममायनम् स्नातःप्रणास्यस्तवापि
विश्रुतकल्पयासंशूर्णिविधायचसमस्तपरिग्रहस्य आपानभू
मिमथगांयज्जलाभिषिक्तामाहारम्यमण्डपसमीपगतोथप्रयेन
स्वास्थ्यनेकशायुनेमनेकभिन्नमध्यरमणीसमवेतः स्वाशयाक
यकचारणमरोरुपतैर्निगमयत्रातिलोकम् विलासिनीः
नोचविलासशोभितगीतैमनन्तकलनृत्यैर्वाघम केचीकला
पैःकलकिंकिणीकैःक्रीडाविहङ्गैश्चकृतानुनादम् माणिक
नेकमणिमयैरतिरयैर्विविधैः सजलविविधभक्तिःदामवा
स्वाक्षनागैः अपिसुनिजननचित्तदाम्भसपारिलोभितशकितः
दोलालोलालोकैवितैर्यःप्रियाभिः समनिर्तभक्तानातिरतिरो

ॐ
श्र·पि

गौरववात्सल्यसमाकुलमीश्वरसंभ्रमात् उपनिगतेंदथनीतिरसौष्य
तेनकृपणवित्तविलोभनकर्मणाम् बोधनासवमसाभिविमर
लाभिषिक्तनामभिः संवार्यमाणोपपन्नेनगोभिरिन्द्रलिनः ता
लवमनलिनीदलाल्विनेशोत्तलोकनमनीवपगितलेः दृशौ
नेपिविधयदद्दृशान्तुगंस्त्वादितेकिमनदितजन्मनः चूतरसे
नूरसैः कृतवासंसलिकयोज्वलयाभ्रमनाभ्यम् स्फाटिक
शुक्तिगतेमतंरोकांतमनोगमिवोद्दहराम तालीसायंद
तामैतांयकवाह्ययाशपगृयवयश्लापनेच तन्माच्येभ्याः
भूमिभागमिहपृष्ठेताथांदिपंपराप्यनातनक्ष भ्रांतिमान्त
तिमातितिमल्लायिकमावरन् तमनेतोपचारेणसर्वम
वापलालयेन नितविकाशितासितज्वरोजनयनसंक्रां
तिवर्वितश्रीकम् कांताभ्यालामिवसौरभयेनमधुपगणापि

वेस्मथ्यम् पीत्वैवं वृषकत्रयं परिजनं मस्माभ्यसर्वे नतोगत्वा
द्वारपुरःसरः स्नभिषज्ञेभ्यं नीतम् यावच्च मांसाम्बुपद्मनोद्गनादि
द्वीतैफनसमसोदवेलानेहिहिवीनिशाबाल्पमेवदनितामवत्र
नार्थ्यपिवेत् द्रभिद्यतांसंकेक्षत्वाभ्रजातेरपीडितोपुला।
कितनतुजातस्वेदोसकस्पपथ्यापराम् यदिस्तरभसंशोयावा
रोनपायपनेक्षतीकमनुभवतिक्लेशप्रायेद्रुषारस्मेधितम्
वरतनुवकसंगतिहगोधितरेमस्कम् फलमिवपम्भराग
मणिमासवेद्रपयरम् भवतिरतिश्रमेणएवमरः पिवतो।
ल्पमपित्वयमनेनजमः परिद्रवस्पगीतपरम् इत्युक्त्वा
पिवत्मयेनत्रिवर्गाद्धिहीयते असारसंसारमूलपरमेवादि
गच्छति प्रेप्यपेसापभोगोयुस्व्रहणीयः स्वरेपि अल्पया
द्विविपत्स्रसापश्चात्रापेन्धनेयनम् उपभोगेनरहितोभोग

ॐ
श्र·फि·

वानित्यनिर्मथ्यंते निंदितो निकट्यौयं विधिना निधिनायकः त
स्माद्बहुवक्ष्यापानं पानस्य समनंतरं हितम् जित्वा विषयलब्धानां
मिंद्रियाणां स्वनुष्ठानम् विधिवक्ष्यमनामेष भविष्यद्दूसवक्ष्ये य
यथापयानिर्हितैष्यंपानत्वमान्नयाद्भितम् यावद्दृष्टेन्नसंभाति
यावन्नक्षोभ्यतेमनः तावदेवविरंतव्यमृघमात्मवतासदा श्र
ष्मीगोहेनतस्वानवामस्पान्नलेपनैः स्विंग्धोम्मैर्भावितैश्चा
नैःपिवन्मद्येन्मीदति उपचारैरपिशिशिरैर्यवगोधूममक्तिभि
व स्मैप्मिकोयन्नेर्मासैसंयंसाविश्वेकेस्सहर तत्रवातेहिते
सपंमायःपाम्लिकवैोडिकम् पित्तेसंभामधुकफेमाद्वीका
रिष्टमाधवम् प्राकिवेष्टा ष्मिकोसयेमृकृस्पापरिपेतिके
वातिकस्तपित्ववेमद्येसमदोषोयथेक्ठति मद्यवानपित्तु श्र
प्रायोमृद्धोमद्दोनोच्यते सर्वत्रापिविशेषेण पित्तमेवोपलक्षयेत्

20

शीताप्रदेहाःमलयासेकव्यजनमारुताः सिताद्राक्षेक्षुखर्जूरका
श्मर्यफलरसाः पयः सिद्धामधुरवर्गेण रसयूषाः सदाडिमाः षष्टिका
शालयो रक्ता यवाः सर्पिर्मनोभवनम् कल्याणकं महातिक्तं घृतं पा
यसाम्लिकः पिप्पल्यो वा शिलाजं वा रसायनविधानतः त्रिफ
लाम्वा प्रयोक्तव्या सक्षौद्रा सशर्करा प्रसक्तवेगो रुधिरं हिते घृतवनासा
वरोधनं पिबेद्द्राक्षामात्रया धात्रीरसेन नरसात्म्यनावनं मृणालबिसक
ल्हारालिप्यात्तोडूणवाभयाः दुरालभावा सहलेन वाशोनेन सलि
लेन वा पिबेन्मरिचकोलाक्षिमञ्जोशीराहिकेसरम् धात्रीफल
रसे सिद्धं पथ्याद्राक्षेन वाघृतं कुर्यात्क्रियां यथोक्तां वा क्षयमदोष
बलोदयम् पंचकर्माणि वैद्या निशाम्यने पापानि न सप्त च सर्वसं
लेभनेत्तानमृदादिविषयेषु वा मदेष्वपि प्रवृद्धेषु तत्क्षणोपघृवयो
जयेत् तीक्ष्णोष्णव्यवायविहिते विषघ्ने विषजेषु च शुक्ष्माप्रयोयां

८

ॐ
अ.हृ.

सन्त्यासेसनीदांनपिमंजनम् धूमाप्रदमनंनोदः त्वचीभि।
श्चनलेोतेरे केयंनोलंचनोरेहादंशोदेशमनेहिम्बिकैः कटम्ल
गालेनंवज्ञेकपिकच्छावचर्षणम् उन्मितेोलव्यसंताश्चलत्तन
त्वरसंपिवेत् एोरेत्नवाघल्लवणावीजसूरककेसरम् लवचेन्नक
टुतोल्पणंक्षमख्यामेतोताविशुद्धये विस्मापन्नेसंसमरणैः प्रिया
श्रवणविनेनैः पदुभिगीतवाद्यनृशाव्यैब्यायामशीलनैः स्व
मनोलेखनेसुमैश्चेश्णीणतस्मावृेमवनैः उपाचरेनंप्रतनेमन्त्वं
वेपमयात्मनः तस्पासेरादितंस्चचमनःप्रलयहेततः ॥ ॥
इतिश्रीचिकित्सितस्थानेसप्तमोध्यायः अथातोर्शसांचिकि
त्सितमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ कालेसाधारणेव्यभ्रेनातिवेल २
मर्शसाम् विशुद्धकोष्ठलक्षमल्पमृत्तलोमिनमाश्रिते आविकृत
त्वल्पयनंशुक्वविएधूनमध्यमे प्रायनेफलनेबाम्पनेगांत्सर्गेच्छपाश्रने

समन्त्रतकदीदेशेमयपन्त्रनुवामस्मा मक्काशिशारोपर्यान्तपरि
तिनरत्नस्थितम् श्रालिखितपरिवेदेसर्पिषाभ्यक्तपाथ्वे ततो
मेमर्पिषाभ्यक्तं निस्थाप्यन्तं यंत्रकम् शरैरनुस्कान्तपायोमतो
स्थाप्रवाहनात घन्वेपञ्चष्टेडनोमलतो शपिठनयातुव शाला
केयामोऽभिघम्ययथोक्तविधिनादहेत ज्वालैरेभंदसितनवङ्कु
रेणज्वलनेनवा महद्दालनछिद्रावीयतयंत्रमध्यात्तवम् प्रभ्य
क्रमाद्गजवनमवगाहनिधापयेत् निवातमेदिरस्थस्पृतेना
स्थावरमारिशात मारयत्निणतनावामसरंः स्पृष्टायन्नेतनः
वङ्गयासः प्रदग्धस्यस्पाहायारनुलोमता रुविरंत्रेग्रिपद्वताख्या
स्यंवर्णावलोदयः वौष्पस्थलेतयोनाभेलेपयेत्सुदणकाल्कि
नैः वर्षाभक्तऊष्वत्तरभिमिमिलोहासराक्षये शाल्कन्दस्थपतोर
वानैः परिक्षिकावगाहयोः वरणालाम्नुसेरणउगोकपदकम्

ॐ
श्रे·ह्य·

तनैवैः स्वधवीक्षरभिर्भावक्काथमुशंप्रयोजयेत् सन्नीरुहमथ
वातीरैतैलेवावातनाशनः प्रुंजीतानेशाकडेतिहिन्नातक्ष्मं
दीपवान् अथाप्रयोज्यसहस्रनिर्गतान्कफवातजित् संस्तंभ
कण्डहतेकोफानभग्नशरकोलजं विलमलाग्निकलारकेहेमि
हेनस्नचयेत् तैलेनाहिवशलोष्णुक्काहवमयापिवा स्वेदयेद
पिंडेनद्रवस्वेदनवाधनः सक्तूनांपिण्डकाभिर्वीलिगयातांतैल
सर्पिषा शाल्वयाद्युष्णायावापिंडैर्वाकाक्षिगंडकैः अर्कमूलं
शमीपत्रंनकेशगास्मन्यकोडकम् माष्यरवमसर्पिष्यपनोदि
तमर्षासाम् तयाखगंधाद्यहतीरसंघ्यपलोहनम् धान्या
म्लपिष्टेमलेनबीजेस्तजालकंभद्रु लेपितंक्वाथयाध्यकेवं
निगुंडजनाशनी मजालहलजीमूत लेहेर्वात्तारसंयुतैः
शोणाम्लरणकृष्णाण्ड बीजैर्वातिस्लयाशयाः १ १ १

स्त्रीणांह्लिनिशालेपश्च नागोमूत्रकल्कितैः कुकवाङ्गशाकान्ह
स्मासनाशुंजाफलेनवा स्तुत्तीरपिष्टैश्च हृद्गन्ध्याफलिनीवाश
णाख्यभिः कुलीरशृंगीविजयाकुष्ठारुष्करवत्सकैः शिा
फलत्वककजेवीजैः पत्रेश्चाश्वनिसजैः पीलुमूलेनाविल्वेनहि
गुनाभ्यसमन्वितैः अर्कक्षीरेस्तथास्तीवंत्रिफलाश्चप्रलेपनम
अर्कपयास्तथाकाण्डं कटुकालाबुपल्लवाः करंजेवशिखिन्नं व
लेपनंश्रेष्ठमर्शसाम अनुवासनकोलेपपिप्पल्यादेश्चसूजि
तैः एभिरेवौषधैः कुर्यान्तैलान्यभ्यंजनानि च धूपनालेप
नाभ्यंगैः प्रस्रवन्ति गुदांकुराः संचितं दुष्टरुधिरं ततः संपद्यते
सुखी अवर्तमानं दुष्टं नक दिने अप्पाद्वेदसंक अर्शोभ्यागन
लजाशशाक्तलवणैः पुनः पुनः पीताम्लात्रिसप्ताहं तोदहेनवा
दिकुपशाम्यति रक्तं दुष्टमिषितकसाद्रकमेवावमेचयेत ।

ॐ
श्र.६.

योजानगोरसात्क्षीराद्दध्नःस्तलावक्तूर्णितम् । पिवेत्तमेवते-
नैवभुंजानोगुरुन्नावयेत् कोविदारस्यमूलानामथ्येनेनरनः
पिवेत् अथजीर्णेवपथ्यानिमुच्यतेरूतनामभिः गुदस्थया
घमूलानोमेदानिगोलिकापिवेत् हिङ्गादीननतक्रेवाव
देवहडहरीनकीम् नक्रेणवापिवेत्पथ्यावेलानिवृतटजत्वचः
किलिगमगधाजेपानिम्हरणानांशिवर्धिनाम् कोष्ठाम्बुना
वात्रिपद्व्योषहिंगुमल्लवेतसाम् युक्तंविल्वकपित्थाभ्यां-
मह्यौषधविडेनवा अडंकैरथवान्यावाप्रदद्यात्तक्रतर्पणं
दद्याद्दाहपुष्पाहिंगुचित्रकंतक्रमंयुतम् मांसतक्रानपाना
निवादेत्पलफलानिवा पिवेदहरहस्तक्रंनिरन्नोवाप्रकी-
र्तितः अत्यर्थमंदकायाग्नेतक्रमेवावचारयेत् समाहंवाद
शाहंवामासार्धमासमेववा वलकालविभागज्ञोभिषक्तक्रंप्र-

नेजपेत ।

जेर्णीतक्रेपस्याहातक्रपेयांसमैंधवाम् उक्तानुपानेसस्नेहं
तक्रोपनरतःपरम् धूपेरसैर्वातक्राद्यैश्चालीभ्रजीनमात्रया
गुल्ममर्थोहृतत्वेदयतमश्चानुहृतेन्नतम् उक्तेरोषाग्निबलवित्रि
विधंतन्नयोजयेत् नहिवोहेतिशस्ताः पुनस्तक्रसमाहिताः
निषक्तेनदिनहतिस्नुमावपिरणालसे शोनाहृतनकस्तदेष
स्मोधानउपेतिप्रियः तेनतत्विर्वलेवर्णःपरंपुष्टिश्चजायते ।
वातश्लेष्मविकाराणांशानंनवविनिवर्त्तते मथितेभाजनेदृढ़ा
हूहतेफललेपिते निशापर्युषितेपेयमिक्षुद्विगुरजातयं
धान्योपकंविकानालीहृपिशापिप्पलीहृयैः कारवीशूल्य
कषदीयवान्याग्निषवातकैः हूर्णितेस्तुनमात्रसंपनात्पम्लनं
क्रमास्तनं उक्तारिषेपिवेज्जानंयाक्रम्लकटुकामनः दीपनं
रोचनंवर्णिकफवातानुलेपनं गुरुश्चयघुकएवातिनाशनंबल

ॐ
ग्र॰ ह्र॰

वर्धनम् त्वचंचित्रकमूलस्य पिष्ट्वाकुंभं प्रलेपयेत् तक्रंवा॰
दधिवातत्रजातमर्शोहरं पिवेत् भार्गीस्फोतामृतापंचको॰
लेष्वप्येष विधिः पिष्टैर्गजकणापाठाकारवीपंचकोकले
ह्रस्ववनाजाजीधनिकाविल्वमध्यैश्चकल्पयेत् फलाम्ला॰
न्यमलकस्नेहैर्यूषरसादिकान् एभिर्वाघृतं साध्यंवा
रिसर्पिश्चपीयते क्रमोयंभिन्नशकृतां वक्ष्यते गाढवर्चसां
स्नेहाढ्यैःसक्तुभिर्युक्तांलवणांवारुणींपिवेत् लवणाप
ववानकर्षीगधुधान्याम्लवारुणीः प्रागभक्तंयमकेभृष्टान्
सक्तुभिःसहचूर्णितान् करंजपल्लवान्खादेद्वातवर्चोनुलो
पनाम् सशुंठ्योनागरंपाठाशुक्लार्द्रतानिवा गोमूत्राध्यु
षितामथवात्रिवृत्‌वाहरीतकीम् पथ्याशातद्र्यामूत्रद्रो॰
णीरसंसेत्तयात् पक्वान्नवारस्नमधुधीह्रेह्रेहतिकफाद्रवान्

:

पिष्ट्वा स्नावं शुद्धे शोफं वा नवचैर्विनिग्रहम् उत्थाने वहुशोफश्च
दद्यात्सम्यगनुवासनम् निरूहं वा प्रयुञ्जीत सक्षीरं पंचमूलिकम्
समूत्रमद्यलवणकल्कयुक्तैः फलादिभिः श्वयथुः क्वाशंसावी
दप्याकृतस्य कफस्य वा अनुबन्धं न तां स्निग्धं तद्वेवायोजयेद्वि
सम् शाकद्राक्षावदरं तंस्थ योनिर्यानि नानिलः कटाह्युर
मूलं वदेत्ययोर्दिचलत्तणम् तत्रानुवंधो वा तस्य श्लेष्मणो यदि
विल्वस्या स्वेतापीतागुरुः स्निग्धमसपिच्छा निमिनोगुरुः हेतुः
स्निग्धगुरुविधा यथा स्वं चास्य लक्षणम् उद्देशे शोधनं कार्यं
लेपनं च यथावलम् यावन्न दोषैः कल्पः स्फोतनावदेपक्षणं
दोषाणां पाचनार्थाय वह्नेः संदीपनाय च संशुद्धाय च वर्मकस्य प्र
वृत्तिं के रूपाचरेत् यत्नप्रक्षीणरोषस्य वक्ष्यवाताहृणस्य वा स्ने
हैस्तत्र्यापयेद्युक्तैः पानाभ्यंजनवस्तिषु यत्नपिकाल्लवणरके

ॐ
श्र·ए·

घर्मकाले प्रवर्त्तेते स्तंभनीयं तदेकान्तान्नचेद्दाहकफानुगम्
सकफे हि पिबेत्पाकं कुटदीकुट्योजवल्कलम् किराततिः
क्तकेमुस्तं धन्वयासं विदचरनम् दार्वीत्वङ्निम्बसेव्यानि त्वचं
वा दाडिमोद्भवम् कुटजत्वक्फलं नादंपं सातिकं शुण्ठीबल्हभां
पिबेत्तण्डुलतोयेन कल्कितं वा मधूरकम् तुल्यां द्विद्राम्भः
सि पचेद्राढां वा कुटजत्वचः नीरसायां त्वचि क्वाथे स्यात्तस्मि
रजीकृतान् समंगाफलिनीमोचरसाङ्कांशकाल्समान्
तैश्च शक्रयवांस्तेन ततो दर्वीप्रलेपनम् पक्वावलेहं लीः
ढ्वा च तं यथाग्निबलं पिबेत् पेयमण्डं पयश्छागं गव्यं वा श्छा
गड्डयमक् लेहोऽयं शमयत्याशु रक्तातीसारपायुजान् ब
लवद्रक्तपित्तं च सत्वरं श्वयथौ पिबा कुटजत्वक्कुलोद्भवेदाः
ङ्गशोपिनाम् कल्कौ कृत्वा प्रलेपनमतो रात्री कटुयिये

बिल्वकर्कटिकांमस्तुंसमंगाधातकीफलम् पलोर्मितंदशप॰
लेऽरुटजेसैवचनव विंशतिःसर्पिषाप्रस्थेनपलानित्रिंशतिगुडात्
तत्पक्वंलेहतांयातंयान्यपनोस्थितेहिल्पदं सर्वांशोग्रहणीरोग॰
कासश्वासनियच्छति रोद्रंतिलासोचरसंसमंगोचनरनोत्पलं
पयपिवाजउपेनशालीतेनैवभोजयेत् यष्ट्याकपमकानेता
पयस्यातीरसोवटम् ससितामधुपानवंशीनतेोयेननेनवा
रोध्रकटुकुजटनसमंगाशाल्मलीत्वचः हिमकेसुरयष्ट्याकस
ब्वोवातइलाम्बुना पक्वानीदृयवापाह्वाबिल्वशृंगीरसंजनम्
व्रणेशूलेहितःशूलेपद्मेवातिशोणिते ह्रीधिकाकएढकाभी
भ्यांसिद्धंसर्पिःप्रशस्यते अथवाधातकीरोध्रकटजत्वक्फ॰
लोत्पलैः सकेसरैयवद्वारैराडिमत्वरसेनवा शर्करामोजा
किंजल्कसहितेसस्वातिलैः अभ्यंजंरक्तगुदजानवनीतेन

ऊँ
ग्र·स्था·

क्षीतं स्त्रागानि नवनीतान्यक्षीरमांसानि जांगलः अनम्लो
वा करयूषो वा रसो वाल्पकटुसोरसः रक्तशालिश्चोदश्चषष्टि
कस्तरुणी सुरा तरुणं ग्रस्तराशुरसशोणितसौभयं परम् ।
पेयाश्रृङ्खरसायेषु पलाण्डुः कवलोपिवा जयन्मस्तुलवणार्द्रकं
मारुतं च प्रयोजितः वातोल्वणानि प्रायेण भवन्त्यस्ते निलि
क्ष्मने ग्रैवासितस्नादपिकृतं जयेद्यत्नेनमाचरेत् दृष्टास्वपि
तेष्ववलमवलोवकफानिलौ शीतोपचारः कर्त्तव्यः सर्वथ
तन्मुर्धानये नचेदेवं शमस्तस्य खिरयोक्षेत्तर्पयेन्नतः रसैः
काक्षैः ससर्पिर्भिरवपीडकयोजितैः मेचयेत्तकवोक्षेश्चा
कामेत्तैलैः पयोञ्चोतैः यवाशाकशाकाशानास्त्वलप्रघ्णचा
शाल्मलम् न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थश्रृगाश्चद्विपलोमिताः ।
निप्रक्षस्य सलिलस्येनन्त्वीरप्रस्थे विपाचयेत् क्षीरशोषकं

कषायेवतस्मिन्मूत्रेविमिश्रयेत् कल्कीकृतंमोचरसंसमंगा
चंदनोत्पलम् प्रियंगुकीटवीजकममलंसपद्मकेसरम् पिष्ट्वा
वत्तिरयंसिद्धासमटनतोऽद्धशोकरः प्रवाहिकागुदभ्रंशरक्तस्रा
जज्वरापहः यस्याप्रपुंडरीकेनतथामोचरसादिभिः क्षीरा
द्विगुणितःप्रस्थोरेयहितोहानुवासने मधुकोत्पलरोध्राम्बुसमं
गाविल्वचंदनम् चविकातिविषामुस्तपाठानागरवाग्रजः
दार्वीत्वक्नागरंमांसीचित्रकोऽदेवदारुच चांगेरीस्वरसेसर्पिःसा
धितंतत्त्रिदोषजित् अर्शांसिअतिसारग्रहणीपांडुरोगज्वरारुचौ ।
मूत्रकृच्छगुदभ्रंशवस्त्यानाहप्रवाहने चनहावेशमाश्रूलेरथे
तन्परमौषदम् व्यान्पसान्नपुराम्लानिशीतोष्णानिप्रयोजा
येत् निसमग्निवलापेक्षीजयत्यर्शःकृतान्गदान् तदावतीना
मभ्यक्तंतैलेशीतज्वरापहेः सौक्तिरयःसदरोपियोरेवेतिसंसे

ॐ
ग्र·रु·

गुडेनतः पुंकेकांतकांशमूलितामन्तलोमिलीम् इत्याङ्गुला
सान्निहितोपिप्पलीनीलनीफलैः विहृणीतेहिलवरोगेडगो
हृत्संफनैः तहृन्मागधिकाराढगदहृष्मैःससर्षपैः एतेषाम
ववाञ्चांशेचनाग्रावितिनिक्षिपेत् तद्दिवानमनीर्गणवलिस्त्रि
गधप्रपीडयेत् अजङ्कयाकृञ्चसिराविताम्लवविडनोस्मसः भूयो
तुवेधवातश्राविरपाकहरेवनैः श्रद्ववासप्रमोत्पादिसंयोगमा
उत्नवर्चसाः त्रिपटुविकटुशाग्राद्रहः कारवित्रकम तजीरके
हृत्सत्वाक्षमनःपूर्मांविपाचयेत् शिग्राववसेधोपाटलिमेतारःक
ल्याणकादयः सम्भोनाशकरायकोभकेवास्तिप्यभोजिना।
उदावर्तविवंधाशोगुल्मपाण्डुदरज्वरान् मूत्रसंगाश्मरीप्रा
फल्गडेवारस्नीरसान् मेहप्लीहरुजानाहश्वासकासांश्च
नाशयेत् सर्ववज्ज्यायनमोक्षमर्षमोगाद्ववर्चसाम् द्रोणपा

पूतिकल्कद्विनलमथपचेत्पादशेषेचतस्मिन्देयाशीतिशुंडस्य
प्रतनुकरजसोव्योषतोद्योपलानि पललासेनजातेजनयतिप॰
रमाहृषणाः पक्तिशक्तिं शुद्धेक्वनानुलोम्यंजयतिचशूरजस्लो
हगुल्मारशाणि पचेत्तुलां पूतिकरंजवल्कद्विमूलतत्रिवृ
ककंटकार्योः द्रोणेत्रये पाचशेणावशेषेपूतेशतेचात्रगुडस्यदद्या
त् स्नविशुतीपलामितंत्रिजातकटुत्रयाग्निकदाडिमाश्मभेदम् ।
पुरपुष्करमूलपाठ्यश्चव्यहपुषामाइकमल्कयेनसंव शीतेमूते।
तोइक्षाणयेनसाइङ्गातावीजपूराइकेश्च पूकेकामंगपोइका
भिस्तयेत्तासर्पिष्योत्रमासमनेणजाते चुक्रककवसावेदेडवो
हांवक्रिरीपनंपरम् पांडुरोरटरगुल्मलीहानाहाश्मकृष्ण
श्चम द्रोणपीलुरसस्यवस्त्रगलितेन्दलेहविभीजनेपुनीनद्धिप
लैर्मैसामधुफलात्वन्नेरश्वाग्नीफलैः पासमांदिडुवालभाम्ल

ॐ
ग्र॰ प॰

विडैलेर्वौषबनगेलोकसरक्तकोललवंगवेल्लचपलाशूलामि
कैपालिकैः गुडपलशतयोजितेनिवातेनिहितमिदंप्रपिवं
श्वपलिमात्रतं निशमयतिविकारान्सगुल्मानतलवलप्रवले
कोशनिवाम्र पकैककसोदरशापलरशोन्तलजुंभपावाहपार्के
ललषनजलेवपक्वपादृषिनगुडनलापलपवकेच रयाम्र
नेकेवाषुचव्याभयानांवङ्गः पुष्टिदोहायवनारडम्रदवीं
मालिंपन्दतिलीछागुडोयगल्मसीहार्याः कुष्ठमेहाग्निमा
द्ये तोयद्रोणेविचकन्तलनलाचेसंस्थाप्यावत्पादलोस्य
मथेरम् शृथोरनाजीर्णोगुडस्यपलानिक्वाथ्येभूयसांद्रि
तेपाक्षमयेनम् त्रिकटुकमिसिपथ्याकुष्ठमस्तावरांगकि
मिरिपुदरहनेलाचूर्णकीर्णेवलेहः जयतिगदजकुष्ठस्रोह
गस्नोदराणिप्रबलयतिहुताशंप्रापवदम्भपसानः गुडष्या

घनवाग्वेल्लनिलाङ्गःकरविडङ्गकैः श्रुङ्गासिंहीनिशूलिकालयक्ष
श्रुनिषेविता सलिमसौरणंकेरपक्वाग्नौ परपाकवत् श्रुयात्म
तैललवणंङ्गनाम विनिहन्त्ये मरिचनागरपिप्पलविडङ्गकाङ्क्ष
मविविभितभागसमायुतानां शिशिवित्तशूणमत्रवनयोनिक
रुगाडेन गुडान्त्रदजिह्वैः हरीतकिनाभ्याकुष्ठमत्ररणस्य भार्ग
ततोरणचविडङ्गकस्य महौषधान्तमरिचस्यचैकांशुडेनङ्गनाम
जयापिपिंडे पथ्यानागरकुष्ठसाकरेजवेलागलिभिः सिताच
ल्यैः वस्त्राम्रुवयवजरयाक्तिवङ्गुगुवापिभाजनेष्वणः कलि
गलोगलीकुष्ठावकुपामार्गनागुलः मनिम्बसैन्धवगुडैश्च
शुगदजनापानः लवणोत्तमवह्निकलिङ्गयवांशिरिविल्वम
हापिचमर्दयुतान् पिवसमदिनेमथितालडिताम्पदिमेदित
मिकुष्ठसिपायुरहः सुकैघभल्लातककमयपुष्कभेषजमान्दैः

ॐ
श्रु.हृ.

धूमवत्सकनक सर्वेष्वमवेत्तुकालेशयमर्शस्सुवल्पंचमलाप
हंच विड्वातविबंधानुलोमनायपन्नाहृतस्याग्निबलाया
यश्च तदन्नपानौषधसर्वमेनसेव्यंविवर्ज्यंविपरीतमस्मात ।
अर्शोतिसारग्रहणीविकाराः प्रायेणचान्योन्यनिदानभूताः
सन्नेनलेसंतिनसंतिदीप्तेरक्षेदतस्तेषुविशेषतोग्निम् ॥ ३३
इति चिकित्सितस्थानेष्टमोध्यायः ३३ अथातोतीसारचिकि
त्सितमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ अतीसारोहिभूयिष्ठंभवत्या
माशयान्वयः हत्वाग्निंवातजोप्यस्मात्प्रागस्मिंल्लंघनंहितम्
शूलानाहप्रसेकार्त्तंवामयेदतिसारिणम् दोषासन्निचितायेव
विदग्धाहारमूर्छिताः अतीसारायकल्पन्तेतस्मात्त्वेवभेषज
म् २ अयोगात्क्लेशप्रशमेषु स्वयमेवबलात्मन २ प्रयो
ज्यंनतुसंग्राहि २ २ पूर्वमामातिसारिणे २ २ २

अपिचापानगुडनाशूलैस्तैसिन्यकारिणि प्राणदाप्राणदा
दोषेविबंधेसंप्रवर्त्तनी पिबेन्मक्षिपितास्तोयोमस्त्वसेषाविशो
षयन्‌ शृतेकपिप्पलीशुण्ठीवचाधान्यहरीतकी अथवा
बिल्वधनिकामुस्तानागरबालकं शृतेकपिप्पलीशुण्ठीक
मिजिन्नागराणिवा शुण्ठीगलावचामाद्रीबिल्ववत्सकहिङ्गुवा
शस्यतेल्पदोषाणामुपवासोतिसारिणां वचाप्रतिविषा
भ्यांवामुस्तपर्पटकेनवा ह्रीबेरनागराभ्यांवाविपक्वंपाययो
जलम्‌ युक्तेन्नकालेक्षुत्क्षामंलघून्यन्नानिभोजयेत्‌ तथास
शीघ्रमाप्नोतिरुचिमग्निबलेबलं तक्रेणावन्तिसोमेनयवा
ग्वातर्पणेनवा सुरयामधुनावाथयथासात्म्यमुपाचरेत्‌
भोज्यानिकल्पयेदूर्ध्वंग्राहिदीपनपाचनैः बालबिल्ववटी
धान्यहिङ्गुवृक्षाम्लदाडिमैः लघुनापंचमूलेनपंचकोले

ॐ
अ.हि.

नयादया सालपर्णीबलाबिल्वैः पृश्निपर्ण्या च साधिता दाडि
माम्ला हिता पेया कफपित्ते समल्वणे अभयापिप्पलीमूल-
बिल्वैर्वातानुलोमनी विबद्धदोषबलं हरी मातृयोनिसार्यते
क्रमाद्विडङ्गत्रिफलाकषायेस्तं विरेचयेत् पेयां युञ्ज्याद्विरूक्ष
णार्थं तैर्दीपनैः कृतां आमे परिणते यस्तु दीप्तेग्नावुपवेश्यते
सफेनपिच्छं सरुजं सविबन्धं पुनः पुनः अल्पाल्पमल्पसम
लं निर्विड्डमप्रवाहिकाम् दधितैलघृतक्षीरैः सशुण्ठीमरु
शुण्ठीं पिबेत् बिल्वानि गुडतैलेन भक्षयेद्दिवापिवा गाढवि-
ड्दुष्टैर्नश्याकैर्वेदङ्कलिङ्गत्वचारसैः लघुनि भोजयेदेनं दधिदा-
डिमसंस्कृतैः २ शाल्योदनं तिलैर्माषैर्मुद्गैर्वा साधु साधि
तैः २ षट्पलं मूलकपानाय २ पादायासस्तिकस्पवा
मूषायवानीककोरु १ १ १ लीविणीविभिभास्पवा ।

उपोदकायाजीवंन्त्यावाक्च्यावास्तूकस्यवा सुवर्चलायाश्चुंचोवा
लोणीकाय्यारसैरपि क्रमेणनेकलोपाकाशिवाविनिरस्तैः
विल्वमुस्तादिभूघन्यधातकीशुण्ठनागरैः पक्वातिसारजित
क्रेयवागूरसादिकोतथा कपित्थकछूराभंजीमूषिकापट्ट॰
शेलजैः दाडिमीधातकपासीशाल्मलीनांचपल्लवैः कल्को॰
विल्वशलाटूनांतिलकल्कचतत्समः दध्नशरोऽम्लसस्नेहः
खलोहन्तिप्रवाहिकां परिवेधनिकाज्ञाजीनिन्तिनीकेशरै॰
विडम् दाडिमंधातकीपाठात्रिफलापंचकोलकम् यवागू
कंकपित्थामज्जंभूमध्यंमहौषधं पिष्टैश्छागदुग्णाविल्वलेहं
पिबुज्जरमेगुडे लेहचयमकेसिद्धः खलोपमन्त्राजितः दी॰
पनःपाचनोग्राहीरूक्षोविषिविसिनाशनाः केलानांबालवि
ल्वानांकल्केशालियवस्यच मुद्गमाषतिलानांचधान्यमूष॰

प्रकल्पयेत् पैत्तिकं यमके भृष्टं दधिदाडिमसारिकम् वर्चःस्र
ये स्रुककपित्थविशालिनैतेन भोजयेत् दमश्रुशरीवा यमके भृष्टे स
गुडनागरम् स्वरोचा यमके भृष्टं चाम्लं जनार्थं प्रकल्पयेत् फ
लाम्लं यमके भृष्टे सूक्ष्मं जनकसवा भृष्टलाचा यमके सक्तु
न्वादेद्योषावचूर्णितो माषांडसिद्धांस्तद्धाहुतमणोपसं
वनात् रसेन सिद्धं एतेवा छागमेषाननुवाधितम् पंचहादि
मसाराम्लम यान्यन्नाह्नागारं रक्तशालेयातौ तेन भुंजाना
प्रपिबंश्चतम् वर्चःस्रयक्षनेराम्भ विकारैः परिमुच्यते बालवि
ल्वशुंठीतैलंपिप्पलीविश्वभेजनम् लिह्याह्रानेपनिहन्तेसम्
लः सप्रवाहिकः १ बल्कलेशालवरं प्रुष्पंधातकाविपिपी
फलम् १ पिबेद्दधिसरद्रोडकपिमस्तरसम्लं बृद्ध्वाधानवद्धे
स्वंहरुमलशवाहिकः सरक्तापिकस्तस्यातः क्षीरसेतोहितपमस्ते ति

यमकस्योपदिष्टोऽयं धारोष्णं वा प्रयोजयेत् ॥ मूत्रैर्मेरण्डमूलेन
बालबिल्वाणवा पुनः ॥ पयस्युत्क्वथितुस्ता वा विशालेस्त्रिगुणा
म्भसि ॥ क्षीरावशिष्टं तत्पीतं हन्त्यारामं सवेदनं ॥ पिप्पल्यः पि
वतः क्षीरं रजोमरिचतुम्बवा ॥ चिरकालानुशाक्तापि नश्यप
सुप्रवाहिका ॥ निरामरूपं शूलार्त्तं लंघनाद्यैश्च कर्षितम् ॥ को
ष्ठत्तमवेताग्निसत्वारं पाययेद्धुतं ॥ सिद्धं दधिसुरामण्डे द
शमूलशिवाम्भसि ॥ सिंधूत्थपंचकोलाभ्यां तैलं सयोन्मिना
शाने ॥ षड्भिः शणापलैर्द्वाभ्यां द्वाभ्यां ग्रन्थ्यग्निसैन्धवात् ॥ तैल
प्रस्थं पचेद्भानिष्कारकरुजापहम् ॥ पक्वेनामासदुग्धेन ग्या
न्यपुरीषग्रहस्य शूलजित् ॥ पानानुवासनाभ्यंगात्प्रयुक्तं तैलमे
कतः ॥ नहि वातजितात्यं स्नेहं व विशुण्णानिलः ॥ धात्वेनरो
पमर्हैहाचेलोवापानाधामगः ॥ तैलमेरानलस्थापितुब्रज्या

ॐ
ग्र·प्र·

शर्म्मकरंपरं वाम्राशयेस्सतैलोहिविस्रमीनावनिष्टते दीपेण॰
मलेस्वायतनच्युतेषुशेषांनेत्रेष्वरचपकवीरे कोनिष्टरन्ध्राणि
नकोष्णमूलीनांनवेहिस्तैलपरोपरिस्पात् गुरसंप्रशयोत्र
ज्ञात्तस्हीवैसाधितेहृविः रसेकोलाम्लवोगेयोटभिष्टष्टेचना
गेरे तैरेववाम्लेस्सयोज्यसिद्धंस्नेहौषधकल्किनेः पान्यो॰
पाणविशज्ञाज्ञोपंचकोलकशक्तिभिः योजयेन्नेत्रद्रवास्तिवा
दशमूलेनसाधिते पहीशनाकुलकेष्टवावचयाविश्वकेनवा
प्रवाहकेगुदभ्रंशेमूत्राघातेकटिग्रहे मधुराम्लेशृतंतैलं॰
घृतेवाप्यनुवासने प्रवेशयेद्गुदभ्रंशमभ्यक्तंस्वेदितंमृदु कु
र्याच्चगोफणावंधंमध्याच्छिद्रेणचर्मणा पंचमूलस्यमह
तःक्वाथेक्षीरेविपाचयेत उन्दुरंचान्त्ररहितंतेनवातघ्नकां
ल्कवत् तैलंपचेद्गुदभ्रंशपानाभ्यंगेननिःसृतेपेतेनसा

मेनोदत्रेण हन्तवर्ज्जं प्रागिवल्लं चलम् । तद्वापि वेत्खदंगान्तु समभूति
मंसस्याविवम् । पथ्यादित्वदितस्यानमूत्रिसेधुद्वणेहितम् ।
देवदार्व्यादिगणाम्भोरुहहिवलाहत्पर्णिभिः पाययेदनुवेधे
नमन्तोइन्तंडलाम्भसा । ऊटजस्यफलेपिष्टं सकल्कं सघृणाष
यम् । पाठावत्सकबीजन्नगरावींशल्यिकण्णुण्टवा । क्वाथं वा
निविषाविल्वमत्सकोटीप्फलसत्तजम् । मलं वत्सकबीजस्य
ग्रपायित्वा रसं पिवेत् । योगोसाशीपिवेशीघ्रं समपन्नजठरा
मयं । भुल्लाकषायमेवं वा पिबेन्मधुसमायुते । सत्नोइंगा
ल्मलीहन्तेकषायं वायमाक्रये । किरातनिकुकेसलंवत्स
केसरसाञ्जनं । कटङ्कटेरीह्रीवीरं विल्वमध्यदरालभा निले
मोवरुसोरोध्रसंगाकमलोत्पलं । नागरंधातकीपुष्पंदा
डिमस्यत्वगान्पयम् । शवल्कोकेस्रनायोगाः सत्नोदस्नुणेः ।

ॐ
अ·हृ·

लाम्बुभ्यां निशेंद्रियवरोधेलाक्काथ्यापक्वातिसारजित् रोधं॰
कुष्ठाग्नियोगुडरिगणेनहन्तस्थकिपेत् कटुङ्गकल्कयष्ट्याहु
फलिनीदाडिमाङ्करैः पीयाविलीपीलुकाकर्यान्मदयिदा
डिमाः तद्वद्धिदिग्धबिल्वान्नजम्बुमयैः प्रकल्पयेत् अजाःपा
यः परंपथ्यनिरामेतीनचक्रमः शोषाप्तिकानजायेतवलि
नेतेनविरेचयेत् ततोऽनुसंपानन्क्षीरमेवयथाबलम् प्रवा
हितेतेनमलप्रशान्तस्तद्द्रामयः पलाशवत्स्रयोग्गावाः
त्रायमाणाविशोधनी संसर्गोक्रियमाणायास्थलेयनव
नेते स्नानरोधस्तेशीघ्रंयथावह्निनुवामयेत् शानश्या
वरीभ्यांवबिलेनमुदकेनव तैलपात्रप्रयोगक्रमेपक्वमन्वा
शनेन्नुतम अशैणनाविनिलीमाजिपिच्छावलिः परंदिनः
परिवेष्टक्लेशरोगाद्रोगदहनानिचमत्मलैः हतमारनिकयालि॰

पुटेद्येद्गोमयाग्निना मृद्धौषधानि संतोयतनिंडं शुष्मिस॰
ष्मिनं मर्द्दयेत्पयसा प्रदेहे स्तनेनाप्यापयेत्ततः नत्तयसा कुक
ल्कयदेतोद्रैनेलवनाद्युव स्नातोभ्यंजीतपयसा जांगलानां॰
रसेनवा पिन्नानि साररजरयोफगुल्मसमोरणा ग्रयह॰
णीविकारान् जयत्ययंशीघ्रमतिप्रह्वत्रिविरवनाप्याप
पनयोग्यवत्तिः पाणिनेत्रटनोत्यंचसर्व्वानीसारनाशनं
वस्तिकारिसमाधुकमम्लदारिसमानिते नीरुडिःगमेरी
माभिरपिसामं विरंचितं नानावर्णमतीसारं वृष्टपाकैरुपा
वरेन् वकिपद्म्दो वंश्चमस्नीपर्णीषट्रसंषुनात् रलिमा
दग्निनाक्षिमाद्रंसंतेः पीडितंहिमम् श्रीतोसारीप्यवेशुमे॰
मङ्गनासिनयापिबा प्रवन्नीरिंडुमहारंभनन्मरोहेः प्रकल्पये
न् कट्कनवग्भुनद्युनासैरिनामल्पलाषणा सलोद्वाहलवी

ॐ
श्री·प्रि·

सारं वल्कलवंतमपिष्टुतं पित्तातिसारे सेवेत पित्तलान्येव यः पुनः ॥
रक्तातिसारं कुरुते तस्य पित्तं महज्ज्वरं दाहतृष्णागुदपाकं च तत्र रक्त
गोपयोत्थितं पद्मोत्पलसमंगाभिः शृतं मोचरसेन वा शालिवाय
स्थिरोधवाप्रसेवेत वा वटादिहिमैः मसूराद्धपाकैरपाने भोजने गुदमे
दने तद्वदसातत्पानम्लाङ्गाशाकपालानयोहिमाः कषमयः
फलशुचिषम्बकिकिविदश्लास्त्रसयाकराः पयस्यापीटकेक्कागा
कशीबीराघ्पलनागरैः पीयारक्तातिसारघ्नी हास्तिपानीरसान्वि
ता प्रातर्भक्षेन नवनीतं वाऽरिष्टलाक्षासितामुतम् विलिन्यहे
त्तमेवाजमार्गं वा हतं भर्जितं तम् क्षीरानुपाने क्षीराशी मगहेता
रोद्गवेद्धतम् ॥ कपिंजलरसाशोवा लिहन्नारोग्यमश्नुते ॥
पीतापानावलीकल्कं क्षीरेणक्षीरभोजनः रक्तातिसारं हन्त्याशु
नयावाशाल्पनेहत लाक्षानागरवैदेहकट्टुकादाविवल्कलैः ॥

सर्पिष्मंतं यवैः सिद्धं पेयामंडावचारितं अतीसारं जयेच्छीघ्रं त्रि
दोषमपि दारुणं कृष्णमृत्स्नाथयष्ट्याह्वलोध्रास्रुक्कुंडलोद्भवं
जयत्यसृक्प्रियंगुं च बद्धतण्डुलाम्बुमधुप्लुतं कल्कस्तिलानां कृ
ष्णानां शर्करापंचभागिकः अजेनपयसः पीतासद्योरक्ता
तिसारजित् पीतासशर्करालोध्रं चंदनं तण्डुलाम्बुना दा
हतृष्णाप्रमेहेभ्यो रक्तस्रावात्प्रमुच्यते गुदस्य दाहे पाके वा
सर्वैलेपाहिताहिमाः अल्पाल्पं बहुशो रक्तं सशूलमुपवेश
ते यदा विबद्धो वायुश्च कृच्छ्राच्चरति वा न वा पिच्छावस्तिं तदा
तस्य पूर्वोक्तमुपकल्पयेत् पलाशवृन्तजम्बूकान्यशिंशपापाक
रेरण्ड्याः पंचयवोत्थसकाश्याह्वनक्षीरसमन्वितः पिच्छा
स्तेगुदभ्रंशेप्रवाहनरुजासु च पिच्छावस्तिःप्रयोक्तव्यो
क्षतक्षीणबलावहः प्रपौण्डरीकसिद्धेन सर्पिषा चानुवास

ॐ
यो·श·

नम् रक्तेविड्सहितंसर्वेप्रमाहायोनिमार्गेने शतावरीघृ
तेनयष्टिलाक्षेत्रिफलकल्कयेन शर्करावाशिकेलीढेनवमी
तेनवोध्वतम् स्वेदुपादंजयीगीश्ववंतेविकाररहितासन: ५
निशोचोदुंबराश्वत्थप्लक्षसालाप्रिथिवासयेन् ग्रहोराबंनेये
नमहुतेतेनेनोभसापपेत् नरयेशर्कराउकोविश्वाघायाग्रु
पावरेन् कर्तव्यमनुवेशैस्यापिवेत्पक्कारनिदीपने विल्वक
कंटिकाग्रुतंप्राणाराविश्वभोजने वचाविडंगभूनीकव।
पानकामवदारवा श्वयवायपलीमूलयपलीहयवि
भकम् पाठाग्निवल्लकरग्रंथिनिकाग्रुदीवावाभयाः ५
कपित्थनायदिवाविश्वश्लेष्मातीसारभेषजम् सौवर्चलघ्वी
षववाहिंगुप्रतिविषाभयाः पिवेश्लेष्मातिसारोनघ्रु।
णिनाःकोष्णवारिणा सर्वेलीढाकपित्थसस्पोषदेतोः

द्दशार्करम् कट्फलंमधुयुक्तंवायुञ्ज्यात्तेनदशामयान् पाठामो
चरसांभोदधातकीबिल्वनागरं ग्रहुकुमपिबेन्नीसारं गुडेनैके
णालाशयेन् यवानीपिप्पलीमूलचातुर्जातकनागरैः म
रिचाग्निजलाजाजीधान्यसौवर्चलैस्समैः वृक्षाम्लधातकी
कृष्णाबिल्वदाडिमदीपिकैः त्रिगुणैष्षड्गुणसितैकपित्थ
ष्टगुणैःकृतः चूर्णोतिसारग्रहणीक्षयगुल्मगलामयान्
कासश्वासाग्निसादार्शःपीनसारोचकाञ्जयेत् कर्षोन्मितातु
गाक्षीरीचातुर्जातंद्विकार्षिकम् यवानीधान्यकाजाजीग्रन्थि
व्योषपलांशकम् पलानिदाडिमादष्टौसितायाश्चैकतःकृ
तः गुणोकपित्थाष्टकवत् चूर्णोयंदाडिमाष्टिकः भोम्पावातार
तिनिसारोक्तेयं याचस्पेपवलादिभिः २ सविडंगसमरिच
सकपित्थसनागराः चांगेरीतक्रकोलाम्लखलः प्लेष्मा

श्री
भे.र.

निमज्जेत् शीतोत्सेचनाणि पूर्वोक्तमेवं तालादिपट्टपत्रे प्रग
णावाञ्जनेरयायावागदमंदरमिश्रैतं वातेस्मेचणाणिवयेवाहवल्प
निकफेनिवा श्लेष्मवाहिकायांवापिछावालिप्रशस्यते व
चाविल्वकणाकुष्ठयाता कालवणान्विताः विल्वतैलेनतैलेन
वचाद्येस्माघितेनवा वहुशाकफलावातेकोस्नेनाल्वामनेह
ने शीतकफपुरीदर्वकालातेसारदुर्बलैः अनिलः प्रकोप
वशंगतस्थानस्थः प्रजायते सवलीसहसाहन्यात्तस्मात्तेनरः
सात्मजेत वायोरनंतरंपित्तंपित्तस्थानंतरंकफम् जयेत्पूर्वं
त्रयाणांवायोभवेद्बलवत्तरः शीतशोकाभ्यामपिचलशीघ्रं
कृपेरमलयो कार्याःक्रियावातहरादर्भणाभ्यासनात्रिः
च यस्मिन्स्नावहितान्त्रंपवनोवाप्रवर्तते शीमायेलघुकोः
ष्णस्यशंनस्यस्योदरामयः ॥ चिकित्सितमथातेनवमोध्या

पः ३१ अथातो ग्रहणीदोषचिकित्सितम् व्याख्यास्यामः
ग्रहणीमाश्रितं दोषमजीर्णवदुपाचरेत् अतीसारोक्तविधिना तं
सामं च विपाचयेत् अन्नकाले यवागूभिः पंचकोलादिभिः शृतं
विनयेत्पटुलघ्वन्नं पुनर्योगांश्च दीपनं शुन्यान्तानि विशापीयोमा
सेसाम्लं समनागरं पानीतिसारे विहितं वारितक्रं सुरादिषु यः
ग्रहणीदोषिणामन्नं दीपनं ग्राहि लाघवम् पथ्यमधुरपाकिमा
नवापिन्नमहृषुणं कषायोष्णविकाशितानूत्तमा वकुपंमेहनम्
चन्द्रणीप्रस्थमेवाना हुमनावपलात्रियं लवणानां च सत्वना
रि शर्करायाः पलाष्टकं नहर्णीशाकस्तपानरागादिषु वचावरेत्
कासाजीर्णारुविश्वासदुपम्नाभ्योमपथूलयेत् नागरादिविषा
ह्रस्तपाक्वसाम्मरुंविवेत् ङस्नाभुनावानकल्कनागरेवानवा
भयम् सैन्धवेवावचादिवानहन्यादिरचापिवा वंवसामेसप्र

वांवेपिवेद्दाधाडिमाम्बुना विडेनलवणंपिष्ट्वंकिल्वकलागरं सामे
कफानिलेकोष्टटककरेकोम्लवारिणा कलिंगाहिंगुनिविषावः
वासौवर्चलाभयाः हृघेत्रयंधिशैलत्रुपेयमुष्मेनवारिणा पथ्या
सौवर्चलाजाजीचूर्णंपरिवस्तुतम् पिप्पलीनागरंपाठाशारि
वाबृहतीद्वयम् चित्रककौटजवीजन्तारलवणपंचकम् चूर्णिं
कृतंरीधिशाननाशेषाम्लकाविकेः पिवेद्ग्निविघुत्पत्रेकोष्ट
वातहरंपरं पटूनिपंचहोतारोमरिचंपंचकोलकम् दीप्यकौ
हिंगुलिकावीजसरसेकृता कोलदाडिमनाथेवापरंदीपन
पाचनौ नोलीमपत्रचविकामरिचानांपलेपले कृसाडन्तः
लयोद्दे पलीष्मणउंपलत्रयम् चानुर्णाचशीनेवकर्वीशा
मूलणचूर्णितं गुडेनवटकाकुर्यात त्रिगुणेनससभेजेत् ॥
मन्तिमूघ्रसाविष्ट ॥ मल्पियापयोत्रपः ॥ ॥ ॥ ॥

वातश्लेष्मात्मनां छर्दिग्रहणीपार्श्वहृद्रुजः ज्वरश्वयथुपाण्ड्व
र्शोगुल्मपानात्ययार्शसां प्रमेहपीनसश्वासकासानां च निबर्ह
णं अभयानागरस्योनस्यघातस्यैव विदग्धे कृष्यारिष्टकेष
नेषु च नवशेषासिनाच्छिना पक्वेन वटकाः कायशेष्वनुसिनया
पिवा परेहि वह्निसंपत्काहलेष्मिमातंभजेनिते श्रेयेन परिप
क्वामसमारुतग्रहणीगदं दीपनीयौषधयुतैः पाचयेदल्पशोधकृ
नं किंचित्संयुक्तैर्नवशोधस्कविण्मूत्रमारुते द्वाहद्वाहवाः
संस्वेद्य विनाभ्यक्तं निरूहयेत् ततःपरं तैलेन सर्पिषा नेल्व
केन वा सृत्यारेणानिलेशान्ते प्रसन्नरोषाविरेचयेत् शुद्धरूक्षा
भयंभद्रवचेम्यंचाबुवासयेत् दीपनीयोल्लवानग्रसिद्धैनले
नवर्तनः स्निग्धं विरिक्तं च विधिनाचाबुवासितं क्षवञः
प्रत्यमेघक्तं सर्पिरभ्यासयेन्नरः पंचमूलाभयव्योषपिप्पः

३१
ग्र·च·

लीमूलसैंधवम् रास्नादारुहयाभ्याञ्जीविडंगवरिभिर्हृतम् सुः
केनमातुलिंगस्य स्वरसेनार्द्रकस्य च नक्तमालस्तुरामगद्रे सौवीर
कत्तघोरकैः काविकेन वनन्तकमश्रिरीपकरपं सूलगलौ
दरस्ताशसानिलकफापहम् सबीजसूरकरसं सिद्धवा पायये
द्धृतम् तैलमभ्यञ्जनार्थे च सिद्धमेभिस्तलापहम् पत्तेणासो
घभानां च पिवेच्चूर्णंत्रवाम्बुना वानल्प्रक्षाद्रनेसामेकफेवाबा
यनोपते श्रेष्ठेनिवानकंपिन्दरेकेनवमनेनवा कृताहितलघुः
ग्राहिदीपनेरविदारिभिः श्रेष्ठेनसयुक्तयेरश्विनीप्रोक्तैर्हृचानिके
कैः पटोलनिम्बत्रायंतीतिक्तातिक्तकपर्पटम् उरजनकफ
लेक्वा २ मधुशिग्रुफलं वचा २ शार्ङ्गकंमकोशीरप
वानीतुल्लवंद्रनम् २ सौराष्ट्रानिविषाव्योषत्वगेलाचरारुः
व २ चूर्णानिमधुनालेह्य २ पयोमद्येजलेनवा २

हन्यार्शोग्रहणीरोगगुल्मशूलारुचिज्वरान्। कासश्वासनिपा॰
तंचशूलंरोगंचनाशयेत्। भूनिम्बकुटकामुस्तव्योषवह्नीन्द्रयवा
न्समान्। द्वौचित्रकात्तस्मकलरभागाउशाद्ग्रहणीयेत्। गुडशी
तवारीणेश्च ग्रहणीदोषगुल्मनुत्। कासलाज्वरपाण्डुत्वमेहरु
च्यतिसारजित्। नागरातिविषामुस्तपाठाविल्वरसाञ्जनम्
उरजत्वक्फलंतिक्ताधातकीचकृतेसृजः। दोऽन्नशूलवा॰
रिम्यांपैत्तिकीग्रहणीगदे। प्रवाहिकार्शोगुदरुग्रन्थ्यास्म्यानेष
वेष्यति। चरसंपमकोशूरपादामृयोज्ञसनेटम्। षड्ग्रन्थ्यसा
रिवास्फोतसमपर्णाटङ्कषकान्। पटोलोडुवराश्वत्थवटप्ल
क्षकपीतनान्। कटुकारोहिणीमुस्तानिम्बचाद्विपलांषकम्
द्रोणेपांसाधयेत्तेनपचेच्चपिः पिचुमितैः। किराततिक्तकेन्द्र
यवावीरासगन्धिकामलैः। पित्तग्रहण्यातेस्थयेऊष्माकेति

ॐ
ग्र॰ सि॰

कर्कं जयेत् ग्रहण्यां श्लेष्मदुष्टायां तीक्ष्णैः प्रच्छर्दनैः कृते कट्वम्ललव
णक्षारैः क्रमाद् अग्निं विवर्धयेत् पंचकोलाभयाधान्यपाठागंध
व्यवाषकैः बीजपूरप्रवालैश्च सिद्धैः सर्पिः प्रकल्पयेत् द्रोणं
मधूकपुष्पाणां विडङ्गं च ततोर्धतः चित्रकस्य ततोर्धेन तथाः
भल्लातकाढकम् मंजिष्ठाष्टपलं चैतज्जलद्रोणत्रये पचेत्
द्रोणशेषं स्रुतं शीतं मधुवाढकसंयुतं एलासनालगुरुभि
श्चन्दनेन च रूषके: कुंभे मासं स्थितं जातं मासार्धं तत्प्रयोजयेत्
न् ग्रहणीदीपनं श्रेष्ठं हृद्यं रक्तपित्तनुत् शोथकुष्ठकि
लासमानां प्रमेहाणां च नाशनः मधूकपुष्पस्वरसं शृतमर्धक्ष
यीकृतं क्षौद्रपादयुतं शीतं विधिवत् सन्निधापयेत् तत्पिबेत्
ग्रहणीदोषजित् सर्वौहितापि ना नहह्रादेत्तत्एवं स्वरस्याः
नाहतात् पिबेत् द्विगुणिकावचासादीपनेन्द्रियवर्गादतुः ॥

पंचकोलेक्ककर्षंचपलांशेपट्टंपंचकम् घृतंतैलंदधिक्षुद्रवेदश्च ः
प्रस्थद्वयेचतत्र श्रोपाध्यक्षाघ्येयेद्ग्रोपारावतृगणरसे श्रेन
दूमेनततोऽरस्याचूर्णीकृत्यधूलाकृते पिबेत्पाणितलेनास्मिन्
जीर्णेयामधुनाशरः वातश्लेष्मामयासर्वाहत्याविषमाश्च
मः मनिशंरोहिणीत्वक्कापटोलंनिंबपर्पटम् दृष्यामविर
घमत्रेणपिबेद्दीप्तिविवर्धनम् दृहरिद्रवचाकुष्ठंचित्रकंकटु
रोहिणी मुस्ताचक्षुंगमूत्रेणपिबेत्पातारोग्रपीननः चनः
पलंचिपाकंदाश्चफलंलवणांत्रयम् वार्ताकजाडवंसांकरसो
हौचित्रकोत्पलैः दग्धारसेनवार्ताकोगुलिकाभोजनोत्तराः
भेकंभेकंपचन्यासुकासश्वासार्शोमाहिताः विढविकाया
तिक्षपायद्गडोगराममनाशनाः मामलूणंष्टीवात्सताकटुत्रिपः
दूरीनकी हलिंकायावशूकाशेक्ष्यारोपटुपट्टनिच हावां

डी
ग्र·ए·

सुपीतेन चूर्णेन बलवर्णाग्निवर्धनम् । श्लैष्मिके ग्रहणीदोषे सवाती
तैर्हनं पिबेत् धान्यानरं वरपलं च बलानकुष्ठं तथा विडङ्गाः
लोघलवणक्षारनिकायावक्षूकजान् । समलाकपवृकारीचचित्र
कं चैककनोटदेन समकानाः इन्द्रसासामानारसाचाछकेपचेत् । आ
छकं सपिषः पयः नदाग्निबलं सूपये । निचयेपंचकर्माणि युञ्ज्या
त्तेन यथाबलं । श्लेष्मके स्नैग्धकेल्पाग्नेदीपनं हृद्यनिककम् । हृ
तेन कृष्णस्यायमानात्मानिरयहृद्रोकफावये । लीणानाम् शरीर
स्यदीपनं लेहसंघृतम् । दीपनं वह्निपित्तस्यातिकं मधुरकेषेन
लेहैर्वललवणोद्रकोवक्रवर्णास्यशास्यत । लेहसमेव परे विप्राः
ऊर्वेलानलदीपने । नालेहिरमसिद्धस्य शमायानसगुणः
पि । योऽल्पाग्निस्तत्कफोद्रीणः । वचः पक्कमपि सूक्ष्मम्
सूचीनप्रदोशायपुने । मपियोऽस्त्यशोहृतनम् ॥ ॥

नेनसमागमानीयसकर्माणिनियोजितः समानोदीपयत्यग्नि
मग्नेःसंधुक्षणोहिसः पिवेत्ससर्पिषोमात्रांदीपनीयौषधैर्युतं
प्रसन्नोमार्गमापन्नःसमानोनिलसत्तराः अग्नेःसमीपचारित्वं
ताराग्रमज्ञकृतेवलं शरीरंपल्लक्ष्णेणकाठिनतादिंवृतिं
सप्तैनेलवणेणैकंनरोनवयहंपिवेत् रौक्ष्याल्पेनतैलसर्पिषो
लेवासीपनंपिवेत् दारचार्णासवारिष्टाम्बेदेत्वरहानिपानः
नेः नशावक्रान्तयोकृष्यानिवृद्धत्वस्वल्पः रोषानिवृहाम्भ
ग्रीनोंक्षेमृहानविधिपचेत् वाध्यक्रमंसप्तसदेग्निर्सर्पिरेवतु
दीपनं अथोपवासस्तामसैवयवाग्वापाययेद्धृतं अनावपीडि
तेवल्पदीपनेहृहनेचयत् रौक्ष्यकालप्रसंगात्तामदोणक्षु
शानरान् प्रसह्यानावैस्याम्लैर्भोजयेत्पिशनाशिनान्
लाचसकट्रूणापितैन्दीपयत्याशुतेनलं मांसोपविनमांस

दी
सु.चि.

त्वात्परं च बलवर्धनः स्नेहासवसुरारिष्टचूर्णक्वाथहुताशनैः
सम्यक्प्रयुक्तो देहस्य बलमग्निश्च वर्धते दीप्तो यथैव स्थाणुश्च बा
ह्योऽग्निः सारदारुभिः सस्नेहैर्जायते तद्वदाहारैः कोष्ठगोनल :
नाभोजनेन कायाग्निर्दीप्यते नातिभोजनैः यथा निरिन्धनो वह्नि
रल्पो वातीन्धनावृतः यथा क्षीणे कफे पित्ते स्थानं पवना
नुगात् मलेऽवर्धयत्यग्निं तदासौ मानिलोऽनलः पक्वान्नसा
सयत्येव सर्वानोजश्च सन्तपन् मारयेत्तथान्मनाशस्तस्याभ्यञ्जनो
पैत्वनाश्यति तस्कमसदाहभृत्कायाव्याधयोऽन्याग्निसंभवाः २
तमत्याग्निगुरुस्निग्धमेदसां दधिमाषिरैः अन्नपानेन येच्छाः
निर्दीममाग्निसिवासुभिः मद्गुरुक्तजीर्णेभिभोज्यान्नस्याप
हारयेत् निरिन्धनोन्तरलब्धाय थैलेन विपाचयेत् क्रमरेण
यतोसिद्ध २ पैत्तिकं गुरुवेष्टनम् अग्नायारो दकाद्रूप २

पिप्पलीनिभ्यनानिव मन्स्याल्विशोषनाम्रणाष्यिरनोपस्रवाश्च
श्राविकेषभिन्नमांसेसयारतिश्रिवारणे पयस्तद्धमधूत्क्लिष्टंश्रुते
वातरघनःपिवेत् गाधूमहूर्णेपयसावङ्गसर्पिपिवेत्प्लुतम् ३
श्रन्नपरमश्रकानामेनिशस्तानविवर्जितान् सपामास्त्रिहृदिपक्के
वापयोदयाद्दिरेगनं श्रपक्कामिदहरणोपायसप्रतिभोजनम्
यत्किंचिद्गुरुमध्यंच श्लेष्मकारिचभोजनम् सर्वन्तदस्पृश्येदिति
भक्काबसपर्नरिवा आहारमग्निपवतिदोषानाहारवर्जितः
धातूनोणश्रुरशोषजोवितंयात्तसंक्षयं नन्यकृत्येवविरुद्धम
नेसंयोगसंस्काररवशेनचेदं इत्यादिनापथ्यसेवशाश्वरोतियः
न्माग्निवलस्पशाक्तिः तस्मादग्निपलापेतत्सर्वपत्नेलास्निम
हेयातितलाशोषमेव दोषशर्षोऽग्र्यानिरोगसैचप्रकोतस्पात्रीः
हजोरीर्घजीवी ॥ चिकित्सितस्थानेदशमोऽध्यायः ॥ ॥

२५

ॐ
ग्र.प.

अथातो मूत्राघातचिकित्सितमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ कृच्छ्रे वा
तेचतैलाक्तमधोनाभीसमीरजे स्विन्नं सेचयेद्दद्यादेकाव
गाहनैः दशमूलबलैरण्डयवाभीरुपुनर्नवैः कुलत्थकोलपत्तू
रवृश्चीवोपलभेदनैः तैलसर्पिर्वराहर्क्षवसाः क्वथितकल्कितैः
सपञ्चलवणाः सिद्धाः पीताः शूलहराः परं द्रव्याण्येतानि पानेऽन्नेत
थापिशितथापरे सहतैलफलैर्युञ्ज्यात्साम्लाल्लाहित्विद्रवान्निव
सौवर्चलाढ्यां मदिरां पिबेन्मूत्ररुजापहाम् पित्ते युञ्जीत शि
शिरसेकलेपावगाहनं पिबेद्वरीगोक्षुरकविदारीसकशेरुक
काम् तृणाख्यपञ्चमूलं च पाकं समसधुशर्करम् वृषकत्रपुसै
र्वारुलम्बाबीजानि कुङ्कुमे द्राक्षाम्भोभिः पिबेत्सर्वान्वाचाः
नालपोटगति पेवीहृबीजयस्याद्रदावीवानएलांभसा तोयेन
कल्कं द्राक्षायाः पिबेत्सगुडेन तच्च कफजे वमनं स्वेदतीक्ष्णोष्णाः

कटुभोजनं यवान्नंमक्षीनितान्तंकालशेषंपचशीलयेत् पिवेन्म
धेनसूत्रैर्लोधात्रीफलरसेनवा मारमाषिस्मदेहालाज्याप्तं
वामधुत्कृतवत् स्वरसकण्ठकार्यावापापयेन्मादिकान्विते ।
शालिवारवकीनेवानकेण्ठास्पर्शाचूर्णितं पवसमाहकटनुउ
दूचीवन्नरवले केतुकैलाकरंजल्कपाकंसमधुसाधितम् ते
वांपेयाप्रवालेवाचूर्णितंनएइलांउना सतैलंपाटलीत्वारेसः
मक्षेताथवाक्षेत पाटलीयावशूकाभ्यांपारिभद्रातिलाद्व
पि त्वारोस्केनमधुरात्वगैलेपाणसंयुतां पिवेद्रुशेपरेशात्वा
लप्याद्दैतान्पृथकपृथक सन्निपातात्मकेसर्वयथावस्थमिः
देहितं श्रपमत्पिविरोघ्यानेवानवस्यादिकेषुव श्रपमरोः
धारुणोभ्याधिरनकसनिसामनः तरुणोभेषजैस्साध्यःप्रय
द्वकेरसमर्हति नस्याप्रैवेष्ठइपेष्वत्वेहायकमस्थाने घाणा

ॐ
श्रु.हि.

भेरोवमकोवसिकोष्मांतकोवरी कपोतवकानिवलावल्लके
शीकरञ्जकम् हृत्तास्तीशाकफलंब्याघ्रौग्रन्थ्यास्थिकण्टकः
यवाजलकःकोलानिवरणःकनकःफल हृषकायमनीवा
पमेषांक्काथेञ्जनंपानं भिनविवानसंम्हनोतन्मीनेशीघ्रमप्रम
दीं गंधर्वहस्तबृहतीव्याघ्रगोक्षुरकेक्षुरक मूलकल्कंपिबेदर्भ
मधुरीनाश्मभेदने कुशाःकाशाशिरीषंदेहस्तकदोसोररोश्मव
न् दर्भौविदारीवाराहीश्यालिमूलेत्रिकण्टकः वल्लकपाटली
पाठामेद्रःसकारकरः पुनर्नवशारीशश्च तेषांक्काथेपवेद्धृतम्
पिष्टेनत्रपुमारीनोवीजेनेदेवतीनच मधुकेनशिलाजेननि
माश्मरिभेदनं वरुणादिसमीरघ्नौगणाणावेलाहृवणाको गुल्म
लमविवेकुंषचित्रकाखरसाक्या नैकल्केकलिनावापमूः
षकारिणाणेनच। भिनेनिकफजापाश्ममापितंद्धृतमश्मरीः

भिनत्ति कफजामाशु साधितं घृतमश्मरी क्षारक्षीरयवाग्वादि द्रव्यै
रेषां च कल्पयेत् पित्तकाकोलकनकुषकेन्दीवरजैः फलैः पी
तं मुस्तावृषगुडशर्करापानेन परम् क्रौञ्चोष्ट्रासभास्थीनि श्वदं
ष्ट्रा तालपत्रिका अजमोदः कदम्बस्य मूलं विश्वस्य चौषधम् पी
तानि शर्कराभिन्द्युः सुरयोष्णोदकेन वा त्रपुसैर्वारुकबीजानां कुणिः
मात्तकसंयुतम् श्वाविदो रोमसमाङ्कपानमश्मरीभेदनम् का
षस्वशिग्रुमूलोत्थकरकक्षाश्मभित्पानतः तिलापामार्गकदली
पलाशयवसंभवः क्षारः पेयो विमृद्वेणशर्करास्वश्मरीषु च ॥
कपोतवङ्कमूलं वा पिबेत्कामरादिभिः तत्सिद्धवातपिवेत्स्त्री
रैवेदनाभिरुपद्रुतः हरीतकीक्षिप्रसिद्धं वा माधितं वा घृतनेवे ॥
शीरान्नभवहिंशिखामलेवानरलीभसा चूर्णाचानेषु विभेजे
दन्तश्लेष्मपिक्रिया वृहत्यादिगणोक्तिहिद्विगणी क्ष्मगोक्षुरु ॥

श्री
ग्र·हि·

नोयंपयोवासर्पिवासर्वमन्नमविकारजित् देवदारुवचन्सर्वीया
क्षीमधहरीतकं मूत्रागोमत्रमवैश्चस्तथादीरजलेपिवेत् नसे
वायनयाशसकषायाकजरुसवा ह्लालोभसावांत्रिफलापि:
हेमैयवसंप्रतम् व्याघ्रीगोक्षुरकक्वाथयवाश्रूवासफाणीनम्
कान्थिवीरनरादेवानाम्बुहडरसेसपिवा श्वयाहीतनराधीनभा
विलेवासिलाजत्व सप्तवानिगादेपीनारथ्यनाशनवाशजेत्
शीघ्रवेगेनसंदोभ: नथाम्पशवनीषमरी सर्वथ्याचोपृयाक्क:
भ्यावगोवीरनरादिक: रकाधैतैल्वकेसर्पिवलिकमचषी
लयेत् विडंषाडनरावस्तोभक्काथमर्यान्तवोदश्री नैमूत्रमा:
गोवलवांभक्कायायोविस्तदये प्रमोडुतत्रोशूघाणामोसानोऊ
हृदकमपव कामेमकामासेवेन १ प्रमदामदखायणी:२
सिद्धैरुयाक्रिमैरेभिनयोऽकोनिलनोभिषक १ २ २ २ २२

इतिराजानमापृच्छ्यशस्त्रंसाधुविचारयेत् अक्रियायांध्रुवोमृत्यु ः
क्रियायांसंशयोभवेत् निश्चितस्यापिवैद्यस्यबहुशःसिद्धक
र्मणः अथातुरमुपस्निग्धंशुद्धमीषत्कर्षितम् अभ्यक्त
स्विन्नवपुषमभुक्तकृतमंगले अजानुफलकस्थस्यनरस्याङ्के
व्यपाश्रितं पूर्वेणकायेनोत्तानंनिषण्णंवस्त्रकुण्डले ततोस्यसं
ङ्कुचितेजानुकूर्परेवाससासहबद्धे सहायमनुष्येणबद्धस्या
क्रामितस्यच नाभेसमन्तादभ्यज्यदक्षपार्श्वस्यवामतः मृदि
तामुष्टिनाक्रामेद्यावदश्मर्यधोगतः तैलाक्तेवर्धितनखेत
र्जनीमध्यमेततः अङ्गुल्यौगुदेगुल्यप्रणिधायानुसेवनीं
आसाद्यबलयत्नाभ्यामश्मरींगुदमेढ्रयोः कृत्वान्तरंतथाव
स्तिंनिर्वलीकमनायतम् उत्पीडयेदङ्गुलिभ्यांयावद्ग्रन्थिरि
वोन्नतं शल्यस्यान्सेवनींमुक्त्वायवमात्रेणपाटयेत् अश्म

ॐ
सु·चि·

र्यमानेनयथाभिहितेनसाधयेद्वाहरेत् समग्रमपवक्रेणार्गीणां
वस्तिस्थपार्श्वगः गर्भाशयात्प्रपतितोऽशल्यमन्मङ्कुर्वनैनः
न्मेधनोत्पथान्यामेमूत्रमार्गीद्व्रणोद्भवेत् मूत्रमेकत्रणा
नात्स्यापिपचेकयः वालिभेदोऽश्मरीहन्तासिद्धिर्यातिनत्व
हिया विशाल्यमत्समानीयद्रोणपानमवगाहयेत् तथान
प्रपनेसेणावास्तिस्रोणंनपीडयेत् मेदूनः क्षीरविटात्रमूत्रे
मेभयपीननः कुर्यात्तुदस्ससेनाहितंमधुनाज्याक्तः व्रणमलिन
हीकालोमहानकेमयवारमूत्रशोधनैः मधुद्रशाहुपय
सःपुडपेनाल्पमोड्नेन पूञ्जानेभ्यफलाविमखरसेजांगलिवा
रिणम् १ क्षीरवृक्षकषायेणव्रणप्रक्षालनलेपयेत् १ प्र
पौण्डरीकमञ्जिष्ठा १ यष्ट्याह्वयहरिद्रापयम् १ व्रणाभ्यङ्कपैव
नेनमेभिरेवनिशान्वितैः स्नानस्वेदयेवेनंसमार्गंसमराचनः

45

मूत्रेवगाह्मनिहेदद स्पर्शीग्रलाममष्रिना स्वमार्गप्रतिपन्नेन्वहाः
द्रव्याद्येकपाचरेत् तेवल्पिभिनवारोप्यहर्षं मूलक्ष्वणोत्तिमः ।
गरागारास्वस्तत्स्नानथ्यानपञ्चलवेनव मूत्रमूक्ष्मकवहोवालिह्नः
घयेगोसेवनीयदम् मूत्रमसेकेयानिवशाखनाशो विवर्जयेत्
चिकित्सितनाम्नैकादशोध्यायः ॥ अथातः प्रमेहचिकि
त्सितं व्याख्यास्यामः ॥ मेहिनो बलिनः कुर्यादादौ
वमनरेचने स्निग्धस्य सर्षपारिष्टनिकुम्भादिकरञ्जजैः तैलै
स्त्रिकण्टकाद्येन यथास्वं साधितेन वा स्नेहेन मुस्तदेवाह्वना
गरप्रतिवापवत् सुरसादिकषायेण दद्यादास्थापनं ततः न्य
ग्रोधादेस्तु पित्तार्तं रसैः शुद्धं च तर्पयेत् मूत्रग्रहरुजागुल्मक्ष
याद्यस्यापतर्पणात् अतोऽद्वन्द्वं परस्तार्थशमनानि प्रयोजयेत्
त् असंशोध्यस्य नान्येव सर्वमेहेषु पाययेत् धात्रीरसप्लुतां

गं
श्र॰ष्पि॰

प्राक्क्षौद्रहरिद्रामतिकान्वितम् यवीस्वराङ्गभिफलासल्लावाक्क
ष्ठितांजले चित्रकत्रिफलादार्वीकलिंगाष्ठिकान्वितम् मधु
मधुक्षैगडूपावारससामलकस्यवा रोध्राभयानोयरकट्फ
लानां पाठाविडंगाचरनानाम् गायत्रिधार्वीक्रिमिजिद्वा॰
णाकफेचयःक्षौद्रयुतःकषायाः उशीररोध्रान्ननचंदनानां॰
पटोलनिम्बामलकामृतानां रोध्राम्बुकालीयकधातकीनां
पिबेत्रयाःक्षौद्रयुताकषायः यथासमेभिमानानांयवगोह
मभावना वातोल्वणेषुस्नेहांश्चप्रमेहेषुप्रकल्पयेत् धन्वय
सहूल्वाजणारियवाभ्नोविकृतिर्हिता गवाश्वगुदस्तुकानामघर
वैवेणजन्मनो रत्नघान्पारिभद्राख्यायाञ्चालिजीर्णसुघाष्टिकः
श्रीकुक्कुटोल्लःखलकमिलसर्षपाकिहज्जःकपित्थयानिरंकंजंत्र
नक्तमालगणपारवो निकुम्भाकंमधुश्रेष्ठाभल्लातकासमनवः

धन्वमांसानि शूलानि परिशुष्काण्यपयस्कृतानिः मधुरिष्टासवाः
जीर्णशीधुपक्वरसोद्भवाः तथासनादिसाराम्बु दर्भाम्भो मा
क्षिकोदकं वासितेषु वराक्वाथे शर्वरीं शोषणे ग्रहः यवेषु हा
क्तनाम्लकक्रुमैतोढा शीधुनापिबेत् सालसाराद्कंपिल्य
क्षुल्लकान्तकपित्थजम् रोहीतकं वकुलत्वचं मधुनापानहृ ।
णिनि कफपित्तप्रमेहेषु पिबेद्धात्रीरसेनवा त्रिकंटुकनिशा
रोद्रसोमवल्कनिशाञ्जनैः पद्मकाश्मवकारिष्टचंदनागुरुः
दीप्यकैः पटोलमुस्तमेनिष्ठामाडीभल्लातकैःपचेत् तैलंवा
कफेपित्तेघृतंमिश्रेशमिश्रकम् दशमूलशटीदंतीसुराह्वाः
द्विपुनर्नवे मूलेस्नुगर्कयोः पथ्याभूकदम्भमरुष्करम् करं
जीवरणात्फलंपिपल्याश्वक्षरंचयेत् पृथग्दशपलंश्वस्यानि
चकोलउत्कलस्यतः द्रोणेस्मिन्पाणिनेतोयेविपचेत्पादशेषितेना ।

गो
श्र·ए·

तेनहि पिप्पलीचव्यवचानिचुलगोरिषैः त्रिवृद्दिगंडकंम्पि॰
ल्लभार्गीविल्वसाधयेत् मूर्छाहृता जयेत्सर्वान्सत्तामेहान्पिट
कान्विष पाण्डुविरविष्यगुल्मार्शशोषशोफगरोदरम् कामला
मेवमेहांश्चिपीहानेवानयोगिनं रोधमूर्वाशटीवेल्लभार्गी॰
ननन्नलस्नवान् कालिंगकुष्ठकमुककपिथ्यनिविषाग्निका
न् हेविशालेवलजोनमूनिम्बकटुरोहिणीम् यवानीपाक्ष
रोपाढाग्रंथिचव्यफलत्रयं कर्षांशमेतत्कल्कशोषेक्तेनेहिम॰
ह्रीपत्रीमल्लिकाविम्बारवेनवदशुपत्तया रोधासवोयंसेह
शः श्वित्रकुष्ठाहविक्रमीन् १ पाण्डुत्वग्रहणीदोषस्थूलता
श्वनियच्छति २ साधयेत्पमनारीनांपलानोविंशतिंश्चथ
क् हिंवेरेणोदिपेतत्पाश्वेदिशतंगुडं दीद्वाछकावपलि॰
केवलकार्दिचकाल्किन तल्लोरपिप्पलीचूर्णदिग्धोत्तनभाजने

ष्यिनेन्द्वैजनकह्नेयवाराशौ निधापयेत् खदिरांगारतप्तानि
बहुशोत्र निमज्जयेत् तच्चूर्णितानि लोहस्य पत्राण्यालोहसंयात्
अथ यस्कन्यथ्यिना पीतास्सर्वेस्मार्दीयकं गुणाः इष्टमुद्वर्तनंगाढं
व्यायामो निशि जागरः यच्चान्यच्छ्लेष्ममेदोघ्नं बहिरन्तश्च तद्धितं
सुभावितां सारजलैस्तुलां पीत्वा शिलोद्भवां सारांबुनैव भुंजान
शालिजाङ्गलजै रसैः सर्वानभिभवेन्मेहान्सुबहूपद्रवानपि
गण्डमालार्बुदग्रन्थिस्थौल्यकुष्ठभगन्दरान् क्रिमिश्लीपदशो
फांश्च परं चैतद्रसायनं अधनश्छत्रपादत्ररहितो मुनिवर्तनः यो
योजनानां शतं गच्छेत् खनेद्वा सलिलाशयान् गोशकृन्मूत्रवृ
त्तिर्वा गोभिरेव सह व्रजेत् बृंहयेदौषधाहारैरमेदोमूत्रलैः कृशं
शराविकाद्याः पिटकाः शोफवत्समुपाचरेत् अपक्वा व्रणवत्पक्वा
तासां प्राग्रूपमेव च दौर्हत्तान्मूत्रपानाय वत्सस्य व गम्यते २

चि
अ·हृ·

नीलंचशोधनंप्राग्योज्यंविरेच्याश्चमेहिनः तैलमेलादिनाकु
र्याद्गणेनव्रणरोपणं नद्यन्तेनैकवाथेनवर्गेनारग्वधादिना
परिषेकेसनाद्येनपानेभक्ष्यकादिषु पाठाचित्रकशार्ङ्गष्टा
शारिवाकण्टकारिभिः सप्ताह्वकौटजंमूलंसोमवल्कंनृप
द्रुमम् संचूर्णमधुनालिह्यान्नद्वचूर्णेनवापयम्बु मधुमेहि
त्वमापन्नंभिषग्भिःपरिवर्जितम् शिलाजतुतुलाकुर्यान्प्रमे
हार्तेपुनर्नवाम् ॥ चिकित्सितेषुद्वादशोध्यायः ॥ अ
थातोविद्रधिचिकित्सितमध्यायंव्याख्यास्यामः ॥ विद्रधिं
सर्वमेवामंशोफवत्समुपाचरेत् प्रततंचहरेद्रक्तंपक्वेचव्रणव
त्क्रिया पंचमूलजलैर्धौतंवातिकंलवणोत्तरैः भद्रादिवर्ग
यष्ठ्याह्वतिलैरालेपयेद्व्रणं वैरेचनिकयुक्तेनत्रैवृतेनवरोप
येत् विदारीवर्गसिद्धेनत्रैवृतेनविशोधयेत् धौतंक्षीरतो

येनलिंपेत्पथ्यामृतानिलैः पीतंचूर्णेनसिद्धंमंजिष्ठाक्षीरः
पद्मकैः पयस्याहिंनिशाश्रेष्ठायष्टीद्वयपिप्पलीरोपयेत् न्यग्रो
धादिप्रवालत्वक्कल्कैर्वा कफलेपनः आरग्वधाग्निनाभिः
कसकजंभनिषानिलैः लिंपेत्कफविकारे तौ विद्रूमा
श्रितिल्वकैः समैर्यवैर्मसूरमुद्गैस्तिलैःऊर्वीनवीयपाणाम् रक्ताग
तूद्भवेकार्यापित्तविद्रधिवत्क्रिया वरणादिगणक्वाथसं
पक्वेभ्यंतरोत्थिते ऊषकादिप्रतीवापं पूर्वोक्तैर्विद्रधौ पिवे
त् हृतेनविरेचनेदंतोसिद्धंताभ्यांचपाचयेत् निरूहंस्नेहवा
स्तिंचताभ्यामेवप्रकल्पयेत् पानभोजनलेपेषुमधुशिग्रुः
प्रयोजितः दत्तावापोयथादोषमपक्वंहंतिविद्रधिम् तथापेतौ
त्रिफलानिम्बकटुकामधुकंसमम् त्रिवृत्पटोलमूलाभ्यांच
तुरीयांशयुक्तकृथा मसूरान्निस्तुषान्दोषेनक्वाथःसहेतो

श्री
सु.चि.

जयेत् विद्रधीगुल्मवीसर्पदाहमोहमदज्वरान् तृड्मूर्च्छाछर्दि
हृद्रोगापस्मारकुष्ठकामला ऊरुस्तम्भमपानायमाध्मानमष्टग
लौभगमि ऊरुस्तम्भमाथार्णीस्वरसादीरनोष्ठने कर्षांशकल्किते
मुक्तावायेतोपन्वयाषकम् सप्तानामल्कीवीराजीवंतौव
देनोत्पलम् पवेस्वार्जसयोज्यतत्क्रुतंसर्वतद्गुणैः द्वाभ्यामधः
केवलेर्वविदारीमशतावरी पञ्चकानिविशालातत्काथेसा
धयेद्धृतम् द्रौणेत्वराणीनिर्यासप्रात्राणसाकल्कसंयुतम् न
मुक्तेनशर्कराक्षौद्रपादिकंसर्वंतद्गुणैः ह्रवेद्दत्रादिभिरल्पक
सिरयावावथ्यातिकं विरयिपच्यमानेवकोष्ठप्रांवहिरुन्मने
तातोपनाहयेच्छूलेश्चिनेनचैवपिण्डिते नस्यांथयोडनान्
हिमोदाहार्शपल्पकोष्ठव पक्कस्याहिदृभिर्भिनाव्रणवत्
प्रयाचरेत् श्रेनर्भागस्पचाप्यनावृद्धपक्कस्यविद्रधेः ११

पक्षस्रोतांसि सिंहेक्रम मयाकुर्पमनोरथवा। सर्वंप्रहसंतेरोधस्तुः
पेतेनहिनाशिनः रूपाहृहारूशाहेवारत्नभिवगुपरूवम् श्रमः
समवहूतिल्केरेवरणारिगुलोभमा पापयेमपुमिश्रेवायवांर
मेनवाक्रन यवकोलकलेन्याश्रियषरत्रेवशमपने कुंभेरणा
हाराप्रंनोसपिसानेलकेनवा शापेथहलवतसमस्तेोद्रेतिकः
कोपिवेन सर्वगात्मवस्थनयथादायमुभावेन सर्वावस्थासु
सर्वाभरणुगलविरयोश्रव कुमायोगिकर्पुत्याहेविलश्रशि
लाजनव पाकेक्वारयेघत्नात्मिहिः पकोहिर्विको अपिचाः
शुभिरादिनाहिदृयोःसोभपयेन सनिचालाचेयम्नेहप्रमोहा
नोविकिन्ति स्नानेवगवस्त्रर्वनवेनपुनाहयेन पादयोः
नपालयनमवाहिनीकामचूडकम सर्वासासायवस्थासु निः
हीनवनस्तनम् शापयेत्रिद्रंमेहिरण्यंहृद्दोस्तेहेमलालकेः

ॐ ग्र·प्र·

कोषाम्रतिल्वकैरण्डसारकाम्रिश्चकैः ततोनिलघ्ननिहृत्य
कल्कस्नेहैर्विनिर्हृत्येत् रसोनभोमिलेयष्टीतैलेनाभ्यासयेदन्
हरस्रलेपावातक्षाः पक्वाभिषाग्रणाक्रिया पित्तरक्तोद्भवेष्वद्याना
मपक्वेयथायथ शोफवणाक्रियाजर्योत्पन्नेवरहरेदरक्तः
गोमूत्रेणापिवेत्कल्कशैलाम्भिकेपीनदारुजे विम्लापनाहने
चात्रश्रेष्ठ्मग्रीष्मक्रमोहितः पक्वेचपाटितेतैलमिष्यतेव्रण
शोधनम् स्नुमलोद्भः करीकोलम्नमपर्णिसमापितम् पटो
लीनिम्बरजनीविडङ्गकुटजेषुच मेदोजमूत्रपिष्टेनसमित्वः
स्वरसायिना शिरोविरेकद्रव्यैर्वावर्जयप्फलसीवनमी या
रयेद्विपिपश्चणमपाकेत्दसिद्धेऽपने ग्रणांसादिकाकासीस
सैन्धवप्रतिसारितम् सौवेदभ्यंनन्नेवामयोजपेमेदोविसृष्टे
पे मनःशिलेलामसमैनाग्रन्थिभल्लातकैकृतम् तैलमाः

ग्राणं संथानाहि द्रैव शीलयेत् मञ्जुं जेवि दिनं स्त्रियं बलुपदे
नवेशितं विधेय्यस्मात्मैविद्याहावयेव यथाक्रमम् ग्राणं श्व
ह्मविकावेयं रोपयेद्दाग्नेयतके फलकोशमसंप्राप्ते चिकि
त्सावातजवृद्धिवत् पचेत्पुनर्नवतुलां तथाश्वदशपलान्पृथ
क् दशमूलपयस्याश्वगन्धैरण्डशतावरीः द्विदर्भशरकाशे
क्षुमूलपोटगलान्वितः वहेऽपामष्टभागस्थे तत्र त्रिंशत्पले
गुडे प्रस्थमेरण्डतैलस्य द्वौ घृतात्पयसस्तथा आवपेद्द्वि
पलांशं च कृष्णा तन्मूलसैन्धवं यष्टीमधुकमृद्वीकायवा
नीनागराणि च तत्सिद्धं सुकुमाराख्यं सुकुमारं रसायनम्
वातातपाध्वयानादिपरिहार्येष्वयन्त्रणम् प्रयोज्यं सुकुमा
राणामीश्वराणां सुखात्मनाम् स्त्रीणां स्त्रीवृन्दभर्तॄणाम्
मलक्ष्मीकलिनाशनम् सर्वकालोपयोगेन कान्तिलाव

गं
ग्रे·स्र·

एषपुष्टिदम् वहुविधेपिगुल्मास्रग्योनिमेढ्रानिलामिषु प्रोढो
रालवृद्धीहृद्विड्विवद्धेषुचोत्तमम् पाथाहृद्दनवेक्ष्णाग्निन्वेद्ध्वेकान्तं
वामनैः ।वस्तिकर्मपुनःकृत्वावस्त्राणम्येततोदहेत् ग्रथिनामार्ग
गोपार्श्वमरुतोवेन्द्रवंक्रिया अंगुष्ठस्यापरिस्तावपीतेनतम्भसमेवयं
उत्क्षिप्यम् पपातांतिर्यगरहेच्छित्वायततोगदः ततोन्यपार्श्वेन्यत्वाङ्ग
लेहेहानामिकोंगलेः गुल्मेन्येवानकफजेसीक्ष्वीवायंविधिस्त
तः कनिष्ठिकानामिकयोविश्वर्पानयत्नोगदः ॥ विकित्सित
स्थानेनयेदपोध्यायः सुश्रुतोगुल्मचिकित्सितमध्यायव्याख्यास्या
मः गुल्मेवद्धश्चकृत्वातेवानिकंतीव्रवेदनम् तत्रपीताङ्गवंतैले
स्नापयेहानरोगिकैः पानाभ्याहाममनाभ्यंगोस्निग्धस्यस्वेदमाचरे
त् ग्रानाद्रवेदनात्लम्भविवन्धेषुविशेषतः स्रोतसांमार्दवंकृत्वा
जित्वामारुतमुल्वणम् भित्वाविबन्धंस्निग्धस्यस्वेदोगुल्ममपोहति

दशमूलफलांलोकामसवीर्होपुनर्नवो पुष्करैरण्डरास्नाश्वगन्धाभा
र्ग्यमृताशठी पचेद्द्विपलांशं च द्रोणेपां हि पलोन्मितम् पचेत्कोलैः कु
लत्थैश्च माषैश्च यवास्थिकैः समैः क्वाथेस्मिन्दीपिपाठेवह्नितप्रस्थैर्विपा
चयेत स्वरसैर्दाडिमाम्लानमातलुङ्गोद्भवैर्युतम् तथाम्लकाञ्जिकान्य
म्लैश्च कैश्च दध्नश्च कालिकैः भार्गीत्वक्कटुकुष्ठकाचव्यग्निशठीशि
कैः यवानकयवान्याम्लवेतसामितजीरकैः शृङ्गीहिङ्गुग्रहपुषाका
रवीरुषकोषकैः निकुम्भकुम्भस्त्वर्भपिप्पलीवेल्लदाडिमैः श्वदं
ष्ट्राग्रपुरसैर्वारुवीजहिङ्ग्वाम्लभेदकैः सिसिडिन्वारसवसग्रगंविधा
नीलिनीफलैः त्रिपटुत्रिकटुपैनैर्दीपिकं न हृत्योहन्ति रोगानाशु
तांसर्वांकैष्ठानपिवपीलितम् अपस्मारगोरोन्मादन्तूत्राघातानि
लामयान् त्रधाणत्रिफलाधान्यववि काकेल्लविश्रकैः कल्की
कृतैर्हतैपक्कैसतीरैवानग्लपन्नत तलोलश्चनकमाणेप्र्यक

ॐ
ग्र॰रू॰

चमलेशिकम् । पंचमूलेमहत्स्वाम्बुभमाभीतदीपाचयेत् । पादशेषं
नराचेनदाडिमाम्लरसंस्कृतम् । पाल्यांनदीपिदादाययिडांद्राचपलो
शिकम् । त्र्यूषणत्रिफलाहिङ्गुयवानीवचदीपकम् । सौल्यचेनस॥
सिन्धर्षदेवदार्थपचेर्जनम् । नेम॥स्यंततपरं सर्ववातगुल्मविकार
जित् । षट्पलं वा पिबेत्सर्पिर्मुद्गरूपराजयात्स्मितं । प्रसन्नेयावादो
गार्थस्वरयादाडिमेनवा । मूत्रोसाहनगुल्मवक्राशोदभङ्गरेणच॥
वातगुल्मेकफोद्भूतोह्नवाग्निमहविंयदि । हृल्लासगौरवंतांतन
येत् । लिविहनन । मूलानाहविबन्धेषुतात्वासस्नेहमाशयम्॥
नियंस्त्हूर्णविटकाप्रयोव्पहूतभेषजैः । कोलदाडिमववर्मोम्बुतक्र
मद्यांल्लकांविकैः । पाठेनवापिबेन्नानचूर्णातूल्पमस्ववातुनः॥
हूर्णानिमातुलुंगस्वभाविताल्पसकृद्धमे । कुर्वीतकार्दकतगः
वटकाकफवातयोः । हिङ्गुवचाविजयापशुगन्धादाडिमदीप्यकात्रा

पुष्करमूलशठीहपुषाग्निव्यारपुगेहिंपटुत्रिकटुभि मातानिंबष्णंमस्रा
तितिरीकेसवेसांम्वविनिहहनिहृणेम हृत्पार्श्वबस्तित्रिकयोनिपायु
शूलानिवाडाभकफोहवाति कृच्छ्रानुल्मानानाहविण्ड्चमंगंकएवे
बन्दं हृद्ग्रहपाण्डुरोगान् मुत्राञ्डाम्लीहह्नामहिध्माध्मानश्वासका
साग्निसादान् लवणयवानीदीप्यककणानागरमनेरानरहडम्
सर्वंमोशाहृतीतकिहूर्णंविश्वाजरस्तादात् त्रिकटुकमजमोदास
न्धवंराजीरकेद्वेसमधरणभृतानामंगमोहिंगुभागः प्रथमकव
लभोज्यसर्पिषाचूर्णकोयंजनयतिभ्रशमग्निंवातगुल्मानिहन्ति
हिंगुग्रन्थिविडश्ठएण्पत्राजिविजयावाशुपाभिधानाम्येचूर्णं कुम्भ
गोलसंज्ञविवितः पीतंकोसजलेनकोष्ठककजाग्रुल्माददादीनयेशा
हूलप्रःसभमममक्षहरातिव्यापीलुगोमूत्रनिब सितन्धर्यपथ्याक
णादीप्यकानांहूर्णानितैयेपिवत्तांकवासैः प्रथमानिनाशंकफवा

ॐ
ग्रं·लि·

तजन्मानारावनिर्भिन्नद्रवामयोवः सतीकपञ्चागजविल्मिढवल्किवं
बोधवसंस्नरविनेलवणेणपधानम् दग्पाविद्वएपदीपमस्नसतेषयो
संगुल्मोदरस्वयथपालुपदोडवेष्ठ हिंगविगणेसैन्धवसस्मारियः
णंमैनेलमैरणडम् तविगणारसोनरसंगुल्मोदरवद्वशूलवम् मात
लेगारमोहिंगुदाडिमंसुविडसैन्धवे सूरामण्डेणपातव्यवातगुल्मरु
जापहम् सुवएलभ्फवगुडस्पदोयोतान्कस्मतिलात्पलम् खादमे
कदमस्तर्णएपकोस्लदीराज्ञयोजयेत् वातहृद्रोगगुल्माश्रोयोनिशू
लप्राक्रम्राहम् पिवेदेरण्डतैलंवा वातगुल्मप्रसन्नया श्लेष्मः
एपन्नवलेवायो पिवेत्तपयमासर विहृदेपदिवापिवे संताः
पेवानगुल्मीनः क्रियारेचनीयासो मोसस्वेहैरान्नलोसिके :
तापान्त्रहृगवेवेच रक्तेनस्यावसवयेत् जीर्णसम्यव्वाक्रेच भो
जयेत्तद्रसभोजनाम् गुल्मक्रशोदरश्वेग पोफपाएलमयान्नरान्

साधयेत्कुडवं क्षारस्य लशुनस्य च तत्पलम् क्षीरोदकेऽष्टगुणिते
क्षीरशेषं च पाययेत् वातगुल्ममुदावर्त्तं वर्ध्मं स्मीहविषमज्वरम्
हृद्रोगं विद्रधिं शोषं साधयत्याशु तत्पयः तैलं प्रसन्ना गोमूत्रमा
पयेत् चित्रकग्रन्थिकैरण्डशुण्ठीक्वाथः परः शूलाना
हविबन्धेषु सहिङ्गुविड्सैन्धवः पुष्करैरण्डयोर्मूलं यवाषान्वय
वाशकम् जलेन क्वथितं पीतं कोष्ठदाहरुजापहं वायास्यैरण्ड
दर्भाणां मूलं दारु महौषधम् पीतं निःक्वाथ्यतोयेन कोष्ठस्थम
शूलजित् पीलुलाजं पाययमानल्पयं च मूलं शृतेन वा वातगुल्मीपि
वेदायापुरावमेनयोजयेत् क्षिप्रं पिप्पलिकेप्रवेम्लकाकारमे
नेवा वडविडकृतो श्रीयात्तीरेणास्मेनयावकम् गुल्माधान्वा
बद्धस्वेदाभ्रंतैयल्लवणानरान् नीलिनी त्रिवृद्धिचूर्णादन्तीपथ्याक
कल्पपल्पकेसमह समलायञ्जतेदेयं मविड्स्वनागराम् नीलिनी

ॐ
श्रे.स.

फलोगास्नेवलोकट्टकरोहिणीम् पचेद्द्विद्वंगोव्याधीवपालीकां
निजलाफके १ मेदभागशेषेस्नुहीक्षीरसंस्थाविपाचयेत् दध्नः स्ने
नमेयोज्यस्नुधाक्षीरपलेनच ततोघृतपलेदद्याद्यथाग्निमएडमि
श्रितम् गौल्मंसम्यग्विरेकेचभोजयेद्रसभोजनम् गुल्मकुष्ठोदर
अगशोफपाण्डामयज्वरान् श्वित्रप्लीहोन्मादहन्त्येतत्सर्पिर्वि
नीहनम् कुक्कुटस्नुक्षीरसंस्नुत्निलिरक्षोववर्तकाः पालत्योम
दिशासर्पिर्वाणगुल्मविकित्सितम् मित्तन्देलदत्वेक्षिरस्यभोजने
वातगुल्मनाम् समएडवारुणीपानेत्तमेवाथात्पकेजेलम् स्नि
ग्धोस्मिनोदितेगुल्मेपक्विकेस्नेहनंहितम् द्राक्षाभयारसगुडेकम्पिल्ल
नामधुरुकम् कल्पोक्तंरक्तपित्तोर्ध्वगुल्मेन्तवासनेपुनः परसेराम
नेपिस्निकृत्वाग्राम्बृनतेस्नुते स्तापाभ्यपेवकल्काथेजीवनेयमदेनवा
तेवीनेववादीरम्पग्रोथोरोगाणानवा तथापिस्नेहसनेयस्तुज्जीवमान्द्यके

वैरेचनिकसिद्धेन सर्पिषा पाययेत् पिबेद्वा रसेनामलकेक्षूणां त्रिवृतम्
स्थंविपाचयेत् पञ्चपादं पिबेत्सर्पिर्द्विपित्तगुल्मवान् पिबेद्वाते
लकं सर्पिर्यथोक्तं पित्तविद्रधौ द्राक्षां पयस्यां मधुकं पद्मकेचन्द
नं मधु पिबेत्तण्डुलतोयेन पित्तगुल्मोपशान्तये हिपुलं त्रायमा
माणायाजलं द्विप्रस्थसाधितम् शृतभागास्थितं स्मृतं कोसली
रससेपिबेत् पिबेद्द्विपतितस्योलं सतीरसेवपथ्यावलम् तेननि
हन्ते दोषस्य गुल्मस्य सर्वस्यातिपैत्तिकः दर्व्योगोऽम्भ ह्रुते स्त्रीनेत्सा
त्रैक्षेपोहि सोऽपि स्पर्शसमेरोक्षयोगाय पञ्चपाः श्लेष्मप्रबलगुल्मे च
विवाहसर्वंत्रोपेषु स्नेलेवह्लेक्षुमासन्वे बहुशोपहरेत् तंकं पिनगु
ल्मे विशेषतः क्लिन्नमूलादिपासंज्ञिनगुल्मायां निवृतयो दक्के
ह्रिविल्लतोयातीतितवेमास्तिनवामिरुक् ह्रिनुदोषंपरिस्नावं
जांगलैः सर्पिस्तोरसैः सामाशास्तं स्वशेषशान्तिसर्पिरेभ्यामये सुनः

ॐ
श्रे·ले·

रक्तेऽपि मार्गे हिङ्गुडाना कृपामलपलम्भवा गुल्मे पाकोदके सर्वा
पित्तविद्रधिवत्क्रिया श्रृगालिकाच्छिन्नपयमेपहोलेलागल्मास्त्ता
धात्रीपञ्चशाकेदादावज्ञरदाडिमेसिता भुक्तपानेमबलयाद्व
हत्वाघृतंसाधितम् क्षेपमजीवामपतपर्वमवसमपवावर्पत्
तिक्तोत्पलकट्संसर्गपावक्लिसन्यत्वयेपुनः हिङ्गुत्रिभद्रहिरुलेः
दारुहिङ्गुस्त्रवर्णनेमेः निगुण्डेपरिवोम्रडस्तिमित्रकदितेस्थिरम्
श्रम्नाहादिपुत्रेगुल्मसंस्तेयविनेयेहन्त हुतेस्ताल्लारकट्टकेपाः
नवक्कफगुल्मिना सव्योषहारलवणामहिङ्गुविडदाडिमम्
कफगुल्मेतुपत्पापुदशम्लल स्तिहृतम् भंगलात्तकात्ताद्धि
पलपंचसत्तलपलोम्मितम् गुल्मेनोयाच्छकेसाम्पादशोमुए
नेनव तल्पेहतेतयपपावपिपेवदत्तसास्मिते: विडगाहिङ्गुमि
श्यथंयावशूकवरीविडः सहिपिबेत्वायषागुप्तावक्टुर्यांकपनागोरः

पनद्गुल्मान् ततोऽस्य देकफगुल्महरं परम् । प्लीहपाण्डामयश्वास
ग्रहणीरोगकासनम् । ततोऽस्यादेहगुल्मे च समस्ते स्वेदमाचरेत्
सर्वगुल्मेषु प्रथमं स्वेदासेतोपपचेत्समेत् । क्रियायाक्रियते या नि-
मा स्निग्धस्विन्नवपुषि ते स्निग्धस्विन्नशरीरस्य गुल्मे शैथिल्यमागते
यथोक्तां वटिकेन्यास्नेहहीनेपानयोजितो वस्त्रान्तरेनकृत्वा-
छिन्द्याद्गुल्मे प्रमाणवित् । विमार्गान्पदादर्शयेद्यथालाभप्रपी-
ड्येत् प्रसाल्पगुल्मसेकैकेनवाल्भहृदयस्पर्शेत् तिलैरण्ड-
तसीबीजसर्षपैपोरिलप्येत श्लेष्मगुल्ममयस्पात्रेस्वेदोसे-
स्वेदयेत्ततः एवं च विस्रस्तेष्वानेत्कफगुल्मा विरेचनैः सस्नेहैर्व-
स्तिभिश्चैवनेष्णेपयेद्दाशस्तूलिकेः पिप्पल्यामलकद्राक्षाश्या-
मार्धपौलिकेपिः वेत् पाण्डैनेलहविषोप्रस्थोहृविविष्टहृण
सिद्धोयं मस्त्युकस्नेहो गुल्मिनां मनसे परम् हिंडिविडीपश्चलेष

ॐ
ग्रं.र.

वातव्याधिप्रवासनम् । पिवेद्धानीललनीमर्पमत्रयाद्धिपलेनया त
थैवसकृमाराद्विंतान्योदरिकानिवा द्रोणोम्भसपचेदस्याः पं
लानापंचविंशतिम् विभकस्पनयापद्यानवतीतदस्कने हि।
पस्पेसामयेस्तेतिपदनेसमंशरूम नेलांपलनिचत्वारित्रिवृताया
श्चर्णेनः कणाकृषीतथाशुण्ठ्याः सिद्धेलेहेतगीनली मधुते
लसमेदयाश्चतर्गोतश्चतुर्थकम् ग्रतोहरीतकीमेकांमावलेह
पलामरन सुविविरिच्यतेस्त्रिगोदोषप्रस्थमनामयः शूल्मा।
ह्रद्रोगाइनामपाणफनाहगरोदरम् कुष्ठोंकेशाहविस्तीहपरह।
णीविषमज्वरान् श्रविदन्नहरीतक्याः श्रतावसकामलाम्
सुथातीसवेणौशिविताया मभाविताम् कार्षिकंमधुसर्पिभ्यां
लीद्वासाधुविरेच्यते कुष्ठपामाविद्रधी विजयावारं
गुग्गुलः गोमुत्रेणापिबेदके नेनागग्गुलसेववा २२।

निरूहाकल्पसिद्धक्काथोयोजयेत्स्नेहनाशनात् कृतम्मूले महाव
क्षस्यैकविंशतिमितेगृह गृढमासंजयेत्स्नेहंतस्माद्रिष्टाशिकर्मेमि
पकान्नंखादन्नंवाविञ्जमथवात्मह्रम् शरीरदोषपापायोवेब
णात्वपणेण्यतः श्रेयोऽपमरीग्रहणपक्काःत्वराघोल्पकफोलपेत्
स्वर्जिकायवक्षूलालाक्षिष्टापाठोपकुञ्चिकाः कुम्भसर्पसगं
न्यावद्यदशपोःतुपेचकम् पालिकेचूर्णानितैलेवसादपि
हृत्वाम्लतम् वटास्पात्रपःवेपक्कमग्निवर्णैचवेदशनतम् त्वागं
गृहीत्वात्वागायपतक्रमद्यादिभिस्त्वेत् गुल्मादावन्नगुल्माशोग्न
ह्रग्रहणीक्रीमीन् अपस्मारग्रहोन्मादयोनिसुक्रमयोश्मरीः
त्रिदयोयेशमयेदिदंवाभुजंगनम् श्लेष्माणांपथरंस्त्रिपं
रमलीरहतनाशिनः छिन्वाछिन्नात्प्रयान्तदारःदारल्वातद्गारं
घनपः मल्लेयावरुहोमान्तमद्येमस्वेहमपूनाम् योजयेद

ग्रं
१६४

सर्वाभिष्यन्दिभारमांसंगुडये पुलयष्ठष्टिकाजीर्णज्ञालंगनोभा
लेपलम् चिरविल्वाचितकाकरीयानीवरणोयुराः शिग्रनकण
बिल्वानि बालं शुष्कं च मूलकम् बीजपूरकहिंग्वम्लवेतसक्षार
दाडिमम् व्योषं तक्रघृतं तैलं भक्तपानं च वारुणी धान्याम्लमस्तु
तक्रं च यवानीविडङ्गाणेनम् पञ्चमूलशृतं वारि जीर्णं माध्वीकमे
व वा पिप्पलीपिप्पलीमूलचित्रकाजाजिसैन्धवाः सुरागुल्मे
जयन्त्याशु जगलस्य विमिश्रिताः वमनैर्लङ्घनैः स्वेदैः सर्पिष्पानैः
विरेचनैः वस्तिक्षारासवारिष्टगुलिकापथ्यभोजनैः श्लेष्मि-
कं बद्धमूलत्वाद्यदि गुल्मं न शाम्यति तस्य दाहं हृते रक्ते कुर्या-
द्धेमशरादिभिः प्रथमगुल्मं समपर्यन्तं वाससान्तरितं भिषक् ना-
भिं वस्तिं ब्रह्महृदयं रोमराजीं च वर्जयेत् नातिगाढं परिमृश्य शरेण
गां जलणय्यानेश्व वा लोहेनारणिकोत्थेन दारुणा तेन्दुकेन वा

ततोग्निवेगे शमिते प्रीते नैष्ठाणाद्व क्रिया ग्राम्याभयेन पीयाद्यो॰
पान्यन्नार्थविलेपिते मांसक्रियाक्रमे मिश्रे मिश्रदोषाश्च काल
वित् गतप्रसवकालायै नार्यै गुल्मे प्रसभ भवेत् स्निग्धस्विन्नशरीरा
यै दद्यात्स्नेहविरेचनम् तिलक्वाथो गुडव्योषघृतभार्गीरजोन्वि॰
तः पाने रक्तभवे गुल्मे नष्टे पुष्पे च योषितः भार्गीकृष्णाकरञ्ज
त्वग्ग्रन्थिकामरदारुजम् चूर्णं तिलानां क्वाथेन पीतं गुल्मरुजा
पहं पालाशक्षारपात्रे द्वे द्विमात्रे तैलसर्पिषो गुल्मशैथिल्य
जननीं पक्त्वा मात्रां प्रयोजयेत् न प्रभिद्येत यद्येवं दद्याद्योनिविरेच॰
नं क्षारेण युक्तं पललं सुधाक्षीरेण वा ततः ताभ्यां वा भाविता
न्दद्याद्योनौ कटुकमत्स्यकम् वराहमत्स्यपित्ताभ्यां नक्तकान्वा सु
भावितान् किण्वं वा सगुडक्षारं दद्याद्योनौ विशुद्धये । वर्त्ति
संस्रगो ह्यत्र सा वा तर्दाशमूलिकाम् ग्रहणस्य मानेह्य दिने दिने

ॐ
अ·हृ·

गुल्मप्रभेदनम् यमकाभ्यक्तदेहायाः स्वेदेनेष्टमपेतलाम् रसौ
दनस्तथाहारपाः नेचनरुणीसुरा स्विपेदेत्त स्वेदैर्न रक्तपित्तहृ
तक्रियाः कार्या वातरुगार्त्तयामसर्वा वातहृतः पुनः घृतान्यादरात्
बुद्धावज्ञाबलामेवो यथायथम् ॥ चिकित्सितस्थाने चतुर्द
शोऽध्यायः अथात उदरचिकित्सितमध्यायं व्याख्यास्यामः
दोषातिमात्रोपचयात्स्रोतोमार्गनिरोधनात् संभवत्युदरं तस्मा
न्नित्यमेनं विरेचयेत् पाययेत्तैलमैरण्डं समूत्रं सपयोऽपि वा मा
सं द्वौ वाथवा गव्यं मूत्रं माहिषमेव वा पिबेत्क्षीरभुक् स्यात्ता
करभीक्षीरवृत्तिः दाहानाहार्तितृण्मूर्च्छापरीतस्तु विशोधितः द्वया
णां वक्रवातानां दोषसंशुद्धकोष्ठिनाम् स्नेहनीयानि सर्पींषि जठरा
णि नियोजयेत् नागरत्रिफलाप्रस्थं घृततैलात्तथाढकं मस्तुनः साध
यित्वा पिबेत्सर्वोदरापहम् कफमारुतसंभूते गुल्मे च परमं हितम्

वतर्गणेन लेभ्मूत्रे द्विगुणे चित्रकल्पले कल्केसिद्धं गतनप्रस्थंमस्त्वा
रंजटेरेपिवेत् यवकोलकुलत्थानां पंचमूलस्य वाम्भसा सुरासौ
वीरकाम्भोवसिद्धं वा पाययेद्धृतम् पभिस्त्रिवृत्पायसं ज्ञाने वलेश
मेवमारुते प्रस्थंदोषप्रयेदयात्कल्पदृष्टंविरेचनम् पटोलमू
लं त्रिफलानिशांवेल्लंचकार्षिकम् काम्पिल्यंनीलनीकुम्भंभा
गान्द्वित्रिवतगुणान् पिवेत्संचूर्णमूत्रेणपेयापूर्वंपुनःपुनः हृ
त्रिसर्वोदराल्पेतच्चूर्णंज्ञातोदकाम्पपि गवाक्षीशाह्विनीदंतीति
ल्वकस्नुक्त्ववंवचाम् पिवेत्कर्कन्धुहीकाकोलाम्भोमूत्रपृथि
पुभिः यवानीहपुषाधान्यकनपुष्पोपकुंचिकाः कारवीपि
प्पलीमूलमजगन्धाशठीवचा चित्रकोजीरकं व्योषं स्वर्णक्षी
रीफलत्रयम् होदारोपोष्करंमूलंकुष्ठंलवणपंचकम् वि
डंगंचसमांशानिदन्त्याभागत्रयंतथा त्रिवृद्विशाले द्विगुणे

मात्रलावचत्रर्गुणा पथ्यनाभायणोनामहूर्ल्लीरोगभागापहः नै
नैशाप्यतिवज्ञेरोगविस्मसिवासराः तक्रेणादरीभिपेयायलि
भिःवद्दिरम्बना म्रानाडवानेस्रयावानरोगेप्रसमनथा दरीयमं
एडनविंसेरोरादिमाम्भोभरणेसेः पत्रिकेमेसवदोल्वहस्ताम्भो
भिर्जीर्णकैः भगन्दरपाण्डुरोगोकासेश्वासेगलग्रहे हृद्रोगप
हृल्लीदोषकुष्ठेमन्देनलेज्वरे दंष्ट्राविषेमूलविषेसगरेकृमिमे
विषे यथाहंसिपफलेनेपयमतहिरवनम् हरिताकांचन
दीरीत्रिफलानीलमीफलम् त्रायन्तीरोहिणीतिक्ता सातला
त्रिवृतांवचाम् सैन्धवंकालललवणंपिप्पलीहूतित्वणायेत दाडिम
त्रिफलामामसस्तनसप्रोदकैः पयोभ्येसर्वेगल्मेषु सीदिमवोर
णाव विद्रकुष्ठेश्वनरकेसरवेविषसेनले शोफार्शपाण्डुरोगेषुकामला
लीहलीमके वातपित्तकफांश्चविरेकेनप्रमारयेत नीलनीलवत्का

विश्वकं च पिबेच्चूर्णं सर्पिषोदरगुल्मनुत् पूर्ववच्च पिबेद्यात्वा
मश्चूर्णेग्नरागाग्नेरा कारंभगन्धमात्रावाद्यारस्तपिकेगदे महा-
नेविवरेकान्नेदन्नेलेभ्यो विशेषतः हरीतकीस्तु मरजनप्रस्थाप्रक्के
हृते ह्वकम् प्रस्तो विलाप्य माथ्यितं गजेनायवपालके निधाप्ये
ततो मासाद्दुख्न्तं गालितं वपेत् हरीतकीनां क्वाथेन द्धाथवाम्भ
नमेव्रुतम् उदरं गुल्मष्ठीलामानाहे ग्रुल्मविद्रधी हन्त्यातक-
ष्टमत्यादमपस्मारं च पानकाः स्नेक्षीरभृत्ये क्षीराल्कानदीरा-
नुष्वक्नाहतान् पद्मामतानेकन्दीरमिडंनस्वतथ्यागणम् ती-
रह्योणांसपादोरप्रस्थाबसहितदपि मातं मथितात्तत्सर्पिर्हि
हृतम्हद्वनत्रगुणाम् तथासिद्धेद्रुत प्रस्थं पपस्याष्टगुणेष्टगुणे पिबे
त् स्नेक्षीरपलकल्केनत्रिवृताथमलेनव प्रवचनतापिबेत्पयो
रसोसाढ्यपयोयवा हन्तेजीर्णे विरिक्तस्तु कोस्नं नागरसाधितम्

उं
ग्र·रु·

पिबेदम्लं ततो पायात्ततो गृहं कलायं तम् पिबेद्दधि सक्तुस्त्वेतं भूयो वा
प्रतिभोजनतः पुनः पुनः पिबेत्सर्पिरानाहं सर्वानेवेव च हन्त्येतानि
सिद्धानि विदध्यात्कुशलो भिषक् गुल्मानाम्भेदनार्थं स्वरसेन
पूर्ववृश्चिकाद्ये पीलुकल्केन सिद्धं वा घृतमानाहभेदनम् तैलं केली
लिनी सर्पिस्त्रिवृत्कृतं वा मिश्रकं पिबेत् हृत्तरोगं क्रमाद्गुल्मं वृश्चिकाल्या
दनेश्नति उपयुञ्जीत जठरी दोषशान्तये हरीतकी मस्तुना वा
गोमूत्रेण पयो नरः मस्तुना पिप्पलीं वाऽस्य सन्नीरेण प्रभावितम्
पिप्पलीवर्धमानं वा क्षीराशी वा शिलाजतु उष्ट्रायां गुल्मनीरे
लाक्षाकल्कं तथा चित्रकामरदारुकल्कं क्षीरेण वा पिबेत् सा
मे पुनः तथा हस्तिपिप्पलीविश्वभेषजम् विडङ्गाविश्वकीटनी वचा
ब्राह्मी वे पयः कल्केकोलसमापीता शह्वेजठरं नयेत् भानेभ्येनवा
मासं स्वहीसीमकृतानित्ता उत्कारिकाभ्यां सन्तीरपीता पथ्यकणकृता

एँ८

पार्श्वशूलमपस्तम्भं हृद्ग्रहं च समीरजः यदिकार्यान्वितैस्तैलैर्बिल
न्वाशाल्विनैपिवेत् पक्वं वाट्यकबलापलाशतिलनालजैः दग्धैः कृत
ल्पणमार्गोनन्कारीजिह्वा कसैः कफवातेनपिवेत वाताभ्यां वाप्या
हृतेनिले बलिनस्तैलाघपयुतैनैलंमेर... हितम् देवदारुपा
लाशार्कहस्तिपिप्पलीशिग्रुकैः मातुलुंगैः समस्तैर्वेष्टुशरीरस्याद्धु
रं बहिः शुण्ठिकालीवचाशुण्ठीपंचमूलपुनर्नवान् वर्षाभूः
पान्पऊष्ठाखुक्ताथैर्म्मूत्रैस्तु सेवयेत् विधिकृतस्नानमदर्शस्वेदितं
मान्वलादिभिः वासमावेष्टयेदेयं वापुनापापयेत्ततः सविधि
कृप्यपस्पस्पारान्मात्रेपुनरेवतम् सर्पिःपैलल्लवणैर्निर्ज्ज्ञेत्स
मपाचरेत् सोपस्तम्भोपिवावातुरात्पश्यन्पितिपनरम् नीत्वा
स्वहारोगान्मूमा...ाम्पत्नेतस्पवृत्तयः इतिमांसात्मनःशोकाः
स्सिद्धान्तवीरणाक्रिया वानोदरयबलितैर्विरोपारिशुर्नेतस्तनम्

ॐ
श्र·हृ·

पाययेत्ततः स्निग्धं स्वेदितान्तुं विरेचयेत् वहुशस्तैल्वकेनैनं सः
र्पिषामिश्रकेनवा २ क्रमेसंसर्जनीक्षीरं वलार्थमवचारयेत्
प्राउत्क्लेशान्निवृत्तं च वलेलब्धे क्रमात्पयः सुयथैरसैर्वा मन्दाम्ल
लवणैरेधितानलम् मोरावर्तं पुनः स्निग्धं स्विन्नमास्थापयेत्
नः नीलिन्यधोभागयुक्तेन दाशमूलकवस्तिना तिलोरुवुक
तैलेनवातघ्नाम्लाश्रितेन च स्थुरणालेपसंव्यास्त्रिपार्श्वपृष्ठः
त्रिकार्तिषु उदावर्तहराच्छाने दीप्ताग्निमनुवासयेत् प्रविरेश
स्यशामनावास्तिनीरजुनाद्यः वलिनः स्वादुसिद्धेनपैतेसंस्वेः
स्वसर्पिषा यूपमात्रिभाण्डी त्रिफलाविपक्वेनविरेचयेत् सि
नाम्यपुन्नुनाध्मानविहूरोत्स्यततोहितः निश्चायिकपायेणस्वेट
वास्तिस्तनस्पृत्तः दुर्वलेननुवासादोषाधयेन्नीरवास्तिभिः मानेवा
ध्रिक्लेसिस्थिंधभूयोभूयोविरेचयेत् नीरणमंमिश्रेणकल्केनोरुवुककृतेनवा

सातलांत्रायमाणाभ्यांशृतेनारग्वधेनव सकफेवसमध्वेरोणसनि
क्राम्येनवानिले पायसानित्नयैनेघोविदार्यादिशृतेनवा भुंजी॰
तज्वरंवासापयस्पेनोपनाहयेत् पुनःक्षीरंपुनर्वस्तिपुनःनेरव
विरेचनम् क्रमेणध्रुवमातिष्ठन्यतपित्तोदरंजयेत् वत्सका॰
दिविपक्केणकफेसंस्निह्यसर्पिषा स्विन्नंस्नुक्क्षीरसिद्धेनवलव॰
तेविरेचितम् संसर्जयेत्कटुक्षारयुक्तैरन्नैःकफापहैः मूत्रत्र्यूष
णतैलाढ्योनिरूहोस्यततोहितः मुष्ककादिकषायेणस्नेहव
स्निग्धन्नाहितः भोजनंव्योषदुग्धेनकौलत्थेनरसेनवा स्तैमित्या
रुचिहृल्लासेमन्देग्नौमद्यपायच दद्याद्दरिष्टान्क्षारांश्चकफस्त्या
नस्थिरोदरे हिंग्रुपक्कल्पेत्रिफलादेवदारुनिशाद्वयम् भल्लात
कंशिग्रुफलंकटुकांविल्वकंववा शुण्ठीमाद्रीवनंकुष्ठंसरलं
पटुपंचकम् दाहयेज्जर्जरीकृत्यदधिस्नेहवसाक्तकम् अन्तर्धूमे॰

ॐ
श्री·ए·

ततः स्नाताहितस्वल्पं द्रवं पिबेत् मदिरादधिमण्डोष्णजलाविष्टस्रगास
वै उदरं गुल्ममष्ठीलां हृत्पार्श्वपृष्ठविकाम् प्लीहहृद्रोगगुदजा
न्नुदावर्त्तं च नाशयेत् जयेद्दृष्टिगोमूत्रमूर्छायस्कृतिपानतः स्त्वा
रे तैलपानवद्रत्वलस्य कफोदरम् उपनाहं समिद्धार्थं किएत्वीने
स्त्वमूलकान् काल्किनैनदस्वेदमभीस्पवात्रयोजयेत् सन्निपा
तोदरे कुर्यात्माति नीलवलानले दोषोद्रेकानुरेकेण प्रत्याख्याय क्रि
यामिमाम् दन्तीद्रवन्तीफलजं तैलपाने च शम्यते क्रियानिवृत्ते जठ
रे त्रिदोषेतविशेषतः दद्यात्स्नाशक्ति उष्णानोपानं मध्येन काल्कित
म् मूलकाकादनीगुञ्जाकरवीरकसम्भवम् पानभोजनसंयु
क्तं दद्याद्धास्यावरं विषम् तेनास्य दोषसंघात स्थिरो लीनो वि
मार्गगः बहिष्प्रवर्त्तते भिन्नो विषेणाशुप्रसाधिना तथाः
व्रजत्यगज्जतो शरीरान्तरसेवता २२ २२ २२ ॥ ८ २२ २

ष्टनदोषंतंशीताम्बुस्नातंतंपाययेत्पयः पेयांवात्रिवृताशाकंमल्ल-
क्षुपावास्तुकस्यवा कालशाकंयवाख्यंवाख्यादेन्त्वरसभावितम्
निर्लवणस्नेहंस्विन्नास्विन्नमनन्नभुक् मासमेकंततश्चोष्ट्र-
ष्ट्रमित्रस्वरसंपिबेत् एवंविनिर्हृतेदोषेशाकैर्दोषैःसामान्यरंततः
हरेल्लायप्रयुंजीतपानभ्यन्तरमंपयः प्लीहोदरेयथादोषंस्नि-
ग्धस्यस्वेदितस्यच सिरांभुक्तवतोदध्नावामबाहौविमोक्षयेत्
लब्धेबलेचभूयोपिस्नेहपीतंविशोधितम् समुद्रशुक्तिजंक्षारं
पयसापाययेत्तथा क्षेल्लस्तविड्ककणाचूर्णंचैतत्क्रमालज-
म् सौभाञ्जनस्यवाक्वाथंसैन्धवाग्निकणान्वितम् हिंग्वादिचू-
र्णंवाक्षारंपञ्जीनतचयथाबलम् पिप्पलीनागरैदत्तीसमांशोहि
गुणाभयम् विडाभासपतेचूर्णमिदंसाम्बुनापिबेत् विड-
ङ्गेचित्रकंसक्तून्महतान्सैन्धवंवचाम् दग्धाकपालेपयसा॰

ॐ
प्र·पि·

ल्वप्लीहापहं पिबेत् तैलोन्मिश्रैस्तदिरकापत्रैस्स्वविमर्दितैस्समपन
द्धः मसृणपीडितो न च याति प्लीहा पायोभुक्तो नाशम् रोहीतकल
ताक्रिमोत्खण्डप्तास्माभयाजले मूत्रे वा सरयात्तस्वसमप्राचास्थितं पि
बेत् कामलाप्लीहगुल्मार्शःक्रिमिमेहोदरापहम् रोहीतकत्वचं
कृत्वा पलानां पंचविंशतिम् कोलाद्विप्रस्थसंयुक्तं कषायमुपक
ल्पयेत् पालिकैः पंचकोलैस्तैस्समस्तैस्तु तुल्यया रोहीतकत्व
चापिष्टैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् प्लीहाभिवृद्धिं शमयेदेतदाशु प्रयो
जितम् कदल्यास्तिलनालानां क्षारेणाद्रकस्य च तैलपक्वं नये
त्पानात्प्लीहाभोकफवातजम् प्रशान्तो गुल्मविधिना योजयेत्प्रशिक
मेव प्रशममिच्छु सलिले प्लीहवातकफोल्वणे पैत्तिके जीवनीया
निसर्पीषि क्षीरबस्तयः रक्तावसेकसंशुद्धिः क्षीरपानञ्च शस्यते यकृति
प्लीहवत्कर्म दक्षिणेतभुजे सिराम् सिनायच्छेदावलीर्णो मूत्रेणैतहक्षारपालित्वे

सतैललवणं दद्यान्निरूहं सानुवासनं । परिस्रंसीनि चान्नानि तीक्ष्णं
वा संविरेचयेत् । उदावर्त्तहरं कर्म कार्यं यच्चानिलापहं । छिद्रोदर
मृते स्वेदाच्छ्लेष्मोदरवदाचरेत् । जाते जाते जलं स्राव्यमेवं तद्यापये:
भिषक् । प्रपादोषहराणि दो योजयेद्दकोदरे । मूत्रयुक्तानि तीक्ष्ण
नि विविधानि च । दीपनीयकफघ्नेषु ताम्रहारेरुपाचयेत्
नागाच्छागकरीषाणां स्तनेमूत्रे पिनापचेत् । गतीभवति तस्माच्च
कार्यांशं चूर्णितं दीपनं । पिप्पलीपिप्पलीमूलं शृङ्ग्येलालवणपा:
चकं त्रिकटुकं त्रिफला स्वर्णक्षीरी विषाणिका: स्वर्जिकाक्षा
रं हिङ्गुकासातला यवशूकजम् । कोलाभागलिकाः कृत्वा तेना:
सौवीरकाम्लतः पिबेज्जठरके पाणिफलवद्वेचोवकोदरे इन्यो
षधेप्रशमे त्रिवृद्धदोदरादिषु प्रयुञ्जीत भिषक्सम्यमानवत्तु
त्पादितः स्निग्धस्विन्ननतोभाभेरयोवडमतो ये पा पायये:

ॐं
श्र·पि·

उदरं मुक्त्वा वामतः चतुरंगुलात् चतुरंगुलमानेन निष्क्रम्य व्राणितेन
च निरीक्ष्यापनयेद्बालमललेपोपलादिकम् छिद्रं तेन शल्यमहु-
त्वविशेषस्य ञ्चपरिस्रवाम् मर्कटैर्दंशयेच्छिद्रं तेषु बलेग्रेषु वाहरेत ।
कायं मूर्धानं वान्त्राणि यथास्थानानि वेशयेत् पूरयानि मधुसर्पिर्भ्यां
मधुसेव्यं दाहहिणम् ततः कृत्स्नमदालिम्य वर्शीयाद्बहिमिश्रया ।
निवातस्थ्यपयोऽहमिस्नेहद्रोण्यां वसेत्ततः सजलेनदरे तैलैरभ्यक्रम्या
निलापहैः स्निग्धस्यास्यान्त्रतनाकस्यापुदरे पट्टवेष्टिते बद्धच्छिद्रोदर
स्याने विध्येद्गमात्रकम् निधाय तस्मिन्नाडीं वस्नावयेत्स्वमम्भसा ।
गुर्वाम्यनाडीमाकृष्य तैलेन लवणेन च व्रणमभ्यज्य बद्धा च वेष्टये-
द्धामसोदरम् तृतीये हि चतुर्थे वा यावद्याषोडशादिनम् तस्यवि-
स्राव्यस्राव्यस्रावयेदल्पशो जलम् विविष्टयेन्द्राथ ततं जटरं
जटरं च स्नपयेत्स्नपम् २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ १ ।

64

निस्रुतेलंघितःपयामस्नेहलवणंपिवेत् म्पात्तीरहृत्मिप्याः
ण्मासांस्त्रीर्पंयार्पयसापिवेत् ग्रीष्मान्यार्पयसैवाद्यात्फलाम्ल
नरसेनवा अल्पशस्नेहलवणंजीर्णश्यामाककोद्रवम् ३५॰
नोवत्सरेणैवंविजयेतजलोदरम् वर्ज्येषयत्रितोद्दिष्टेनाम्यदि
ष्टेजितेन्द्रियः सर्वमेवोदरंप्रायोदोषसंघातजंयतः अतोवाता
दिशमनीक्रियासर्वत्रशस्यते वृद्धिंवृन्दनमायातिदोषोंदो
प्रदूषिते तस्माद्रोष्पतिभोदपतिदीपालानिलप्दूनिव मपेव
स्वलान्यल्पाल्वमहास्नेकटुनिव भाव्यतानागवोस्वेचषिका
नांवतणले: पवाणपायसासिद्धांप्रकासंभोज्येत्नरम् पिवेदि
व्वरसंवातजटराणांनिह्नमेये सर्वेस्वस्थानंभ्रजन्मेपावातपित्तक
फस्तथा श्वरस्थोसांस्नलवणंद्रवंगाहिहिमंगुरु गरेनिलह्रि
नंपगकंवारिपानावगाहयोः श्रायासाधरिवास्वमपानयानानि

उं॰
ग्र॰ प्रि॰

चर्म्मजेन नातिक्षुमाईमधुरं पानेन तक्रं प्रशाम्यते सकणालवणैर्वा ।
तैर्विमिश्रेण बणकेवर्कम् यवानीसैन्धवाजाजीमधुव्योषैः कफोदरे
मधुतैलवचाशुण्ठीशताह्वाकुष्ठसैन्धवैः सौद्भिडेतरदुष्णायवा
नीपटुजाजिभिः सक्लामातिके छिदेव्योषवत्सलिलोदरे गोर
वारोचकातोहमल्पवह्नितिमारिणम् उक्तं वानकफातीनामस्तं
नायकल्पते प्रयोगाणांन सर्वेषामन्वीरं प्रयोजयेत् स्थैर्यंकृ
त्सवधार्थताल्पदोषान् बडेदृजत् भेषजापरितंगातोदीरमेवा
स्तनायते चिकित्सितस्थाने पञ्चमोध्यायः अथातः पाण्डुरोग
चिकित्सितमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ पाण्डुरोगी पिबेत्सर्पिरादौ
कल्याणकाह्वयम् पञ्चगव्यं महातिक्तं स्नुतेवारग्वधानिता दाडि
मात्कुडवो धान्यात्कुडवार्धं पलं पलम् चित्रकाच्छृङ्गवेराच्च पिप्प
ल्यार्द्धपलं च तैः कल्कितैर्विंशतिपलं घृतस्य सलिलाढके ।

सिद्धं दन्त्यागुरुल्माद्युणीः स्त्रीह्वानकफानिहन्त् दीपयेत्भामका
सद्रंसूक्ष्माननालोमन्ते द्रवश्मविनीतोवचन्यानावश्रुमाते
स्वेहितेवायसीनीत्योगपुनास्विरपंवशोगयथेत् प्रथमास्तक्रकेन
वक्रशाकेवलेनवा द्रमीफलरसेकोश्मेकाषमर्यंजलिमास्ततम्
द्राक्षाजलिंवामदिकेनत्यिवेनपाण्डरोगानिहन्त् मूत्रेणपिष्टाप
थ्यावानतिसिद्धंवाफलाश्रयम् सर्पिःवीरत्रिवृह्युणामाभद्रदारु
गोमूत्राञ्जलिनापिष्टांस्तत्तैनैववापिवेत् मापिन्तेवीरमेभिर्वा
पिवेद्दोषानलोमनम् मूत्रेस्थितेवासमाहंप्रयसायोरज्ञपिवेत्
नीरोदीरेणभुंजीतरसेनमधुरेणवाम् गुडक्षाभयतोलिङ्ग्यात्य
थ्यामधुहतदन्ताः विशालाकटुकासमंतारुकलिङ्गकाः
कर्षांशाः हिपीतुमद्वाकर्षांवाश्वागुणाप्रिया पीत्वातत्तूर्णमं
म्भोभिस्नावैर्लिह्यान्नतोमधु पांडुरोगंजरंदाहंकासंश्वासमरोचकं

ॐ
श्र· षि·

गुल्मानाहामवातास्रक्तपित्तं च तज्जयेत् । वासागुडूचीत्रिफलाक
टीम्भूनिम्बनिम्बजः क्वाथः क्षौद्रयुतो हन्ति पाण्डुपित्तास्रकामला
व्योषाग्निवेल्लत्रिफलामुस्तैस्तुल्यमयोरजः चूर्णितं तक्रमध्वा
ज्यकोष्णतोयपयोभिनम् कामलापाण्डुहृद्रोगकुष्ठार्शोमेह
नाशनम् गुडनागरमण्डूरतिलांशान्वानतस्समान् पिप्पलीः
द्विगुणाद्याद्गुलिका पाण्डुरोगिणे ताप्यदार्व्यौ त्वचं चव्यं ग्र
न्थिकं देवदारु च व्योषादिनवकं चैतच्चूर्णयेद्द्विगुणं ततः मा
ण्डूरं चाञ्जनं निभं सर्वतोऽष्टगुणेऽथ तत् पक्त्वा विपक्वे गोमूत्रे वट
कीकरणं ततः प्रतिप्य वटकान्कुर्याद्तक्रोदनभोजनः पर
माण्डूरवटकाः प्राणदाः पाण्डुरोगिणाम् कुष्ठान्यजरकं शोफ
मूरुस्तम्भमरोचकम् अर्शांसि कामलां मेहं प्लीहानं शमयन्ति च
ताप्याद्रिजतुरूप्याणां पलाः पञ्चपलाः श्यक विडङ्गं त्रिफलाव्योष

cikitsā, 04-16, v.21

विडङ्गैः पालिकैस्सह शर्कराष्टपलोन्मिश्राश्चूर्णितामधुनाप्लुताः
पाण्डुरोगंविषंकासंयक्ष्माणंविषमज्वरम् कुष्ठान्यजरकंमेहंशो
फंश्वासमरोचकम् विशेषाद्धन्त्यपस्मारंकामलांगुदजानिव को
टजत्रिफलानिम्बपटोलघननागरैः भावितानिदशाहानिरसे
द्विगुणानिवा शिलाजतुपलान्यष्टौतावतीमितशर्करा त्व
क्क्षीरीपिप्पलीधात्रीकर्कटाख्याःपलोन्मिताः निदिग्ध्याफलमू
लाभ्यांपलंयुक्त्यात्रिजातकम् मधुत्रिफलमेषांक्तंकर्षयोरंजनम
मात्सुडात् दाडिमाम्बुपयःपादिरसतोयसुरासवान् तानेत्ता
पिवान्पिवेद्विरत्नोभक्ष्यपववा पाण्डुकुष्ठज्वरप्लीहतमकार्शो
भगन्दरान् हृन्नियक्षुक्रमूत्राग्निदोषश्वोषगुरोदरान् कासा
सृग्दरपित्तासृक्शोफगुल्मगलामयान् तेमवहृध्रमाहंस्तुस
र्वदोषहराष्ठिवाः ज्ञानाम्रस्यकणप्रस्थंशर्कराबालांतपा

द्विपलंमधुकंक्षुण्णंदीप्ततत्त्वीरैवविहूर्णितम् धात्रीफलरसद्रो
णौतान्दमालोड्यवत्सयेत् पीतानामाधुप्रस्थपृताल्लिर्स्यात्पा
णितलंततः हलीमकंपाण्डुरोगंकामलांचनियच्छति कनीयः
पंचमूलाम्बुशस्यतेपानभोजने पाण्डूनांकामलार्त्तानांमृद्वीः
कामलकरसः इतिसामान्यतःप्रोक्तंपाण्डुरोगेभिषग्जितम् वि
कल्प्यशेषंविदुषापृथग्दोषबलंप्रति स्नेहप्रायापवनजेतिक्त
प्रायःपैत्तिके श्लैष्मिकेकटुरुक्षोष्णोविमिश्रःसान्निपातिके
मृदंनिर्घा तयेत्कायात्तीक्ष्णैःसंशोधनैःपुनः बलाधानानि
सर्पींषिशुद्धेकोष्ठेप्रयोजयेत् व्योषाबिल्वहरिद्राभ्यांत्रिफलाद्वि
पुनर्नवम् मुस्तान्ययोरजःपाठाविडङ्गंदेवदारुच वृश्चिकालीचभार्
गीचसक्षीरैस्तैःशृतंहविः सर्वान्प्रशमयत्याशुविकारान्मृत्तिकाकृ
तान् तद्वत्केसरयष्ट्याह्वपिप्पलीक्षीरशाड्वलैः मृद्द्वेषणायतल्लो लंदद्याद्भावितमौषधम्

वेल्लेननिस्त्वथसैवेः पट्टयापूर्वंयथवा मद्येर्दरोहिभिर्न्यनरामाघो
ष्णेत्तुभेषजम् कामलायांतुपित्तघ्नंपाण्डुरोगाविरोधियत् पथ्या
शतरसेपथ्यावृन्दार्धशतकल्किताः प्रस्थःसिद्धोघृताद्गुल्मका
मलापाण्डुरोगजित् आरग्वधरसेनेक्षोर्विदार्यामलकस्यवा मधु
घृणोबिल्वपात्रेपाययेत्कामलापहम् पिबन्निकुम्भकल्कंवाहि
गुडंशीतवारिणा कुम्भस्यचूर्णंसक्षौद्रंत्रैफलेनरसेनवा सशर्क
रंत्रिभाण्डींवागवाक्षींवाप्रयोजयेत् त्रिफलायागुडूच्यावादार्व्या
निम्बस्यवारसम् प्रातःप्रातर्मधुयुक्तंकामलार्त्ताययोजयेत् नि
शागैरिकधात्रीभिःकामलापहमञ्जनम् तिलपिष्टनिभंयस्तुका
मलावान्सृजेन्मलम् कफरुद्धपथंतस्यपित्तंकफहरैर्जयेत् रूक्ष
शीतगुरुस्वाद्वव्यायामबलनिग्रहैः कफसम्मूर्छितोवायुर्यदापि
त्तंबहिःक्षिपेत् हरिद्रानेत्रमूत्रत्वक्श्वेतवर्चास्तदानरः भवेत्साटो

पविष्टमोग्रुरुणानष्टयेनच दोत्वल्पल्याग्निपाचान्निहिप्यास्याम
एडविज्ञैरैः क्रमेणाल्पेनात्रघृतेपनपिबेत्पाणाखामसमाभ्रता रमेत्तेक्तद
कटुम्लैः शिखितीनिरदक्षाणे शुष्कमूलकजैर्यूषैर्जलेगोम्बुभो
जयेत् भयणाम्लतीक्ष्णकटुकलवणोष्णंसवशमनेत पदीजस्रक
रमेलिह्याद्धुधृतधाप्रायम् संपिन्नसेतिनेनास्यशाकद्रदप्यनस्य
ते वायुस्त्रयातिप्रशमेमहादोषाणुपद्रवैः निवृत्तोपद्रवस्यास्य
कार्यः कामलिको विधिः गोमूत्रेण पिबेत्सम्य कामलात्तो शिला
जतु मासेमाक्षिकधातुंवाकिट्टंवाथहरिणपजम् गेडुचीमवरसत्ती
रमाधिकेनहलीमकी मदिसौरविधाबिम्पपाबडार्गीरसेनतु त्रि
वृतांतत्दिहिंकोयान्त्याइपिमानिलापपैहम् दाजालेहेवमूवोंकृ
मपीबामडाणिच यापनास्तीरवस्तींश्च पीलयेत्मानवामृताम्
माहीकाशिष्टयोगाश्चपिबन्मक्षाग्निहडये कामिकंवाभयालेह

पिप्पलीमधुकं बलाम् पयसा वा प्रयुञ्जीत यथादोषं यथाब-
लं पाण्डुरोगगुरुशूलः शोफात्मकं वा क्रियाक्रमम् चिकि-
त्सिते षोडशोऽध्यायः ॥ अथातः श्वयथुचिकित्सितम-
ध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ सर्वत्र सर्वाङ्गसरे दोषजे श्वयथौ पु-
रा सामे विशोषणो भुक्त्वाकालङ्कोष्णाम्भसा पिवेत् नागराति-
विषादारुविडङ्गेन्द्रयवोषणम् अथवा विजया शुण्ठी देवदा-
रुपुनर्नवम् नवायसं वा दोषघ्नशृतमूत्रहरीतकी वराक्वा-
थेन कट्काङ्कुभाग्युद्भवाणि वा अथवा गुग्गुलं तद्वज्जतु-
वा शैलसम्भवम् मन्दाग्निश्शीलयेद्दाम गुरुभिन्नविवद्धविट्
तक्रं सौवर्चलव्योषक्षौद्रयुक्तं गुडाभयम् तक्रानुपानः स-
यवान्नहद्धागुडनाचरम् आर्द्रकं वा समगुडं प्रकुञ्च्यार्धविवर्-
धितम् परं पञ्चपलं मासं स्यूषणं क्षीररसायनः गुल्मोदरार्शो-

ॐ
श्र॰ दि॰

स्वयथुप्रमेहार्शोह्लामग्रन्यध्यालसकाविषारिकान् सकामला
शोथमनोविकारान्कामंकफवेषजयेत्प्रयोगः । हृतमार्द्र
कनागरस्य कल्कस्य रसाभ्यांपयसिमात्रावसाधयित्वास्वयथुघ्नः
वस्त्रदत्ताग्निसाधेरभिभक्तोपिपिवन्भवन्परोगः । निरामोः
वयशमलपिवेत्कृप्युपीडितः त्रिकटुत्रिवृतादंतीचित्रकैः
स्माधितंपयः । मूत्रंगोवामहिष्यावासतीरंक्षीरभोजनम्
समाहंमासमथवास्याद्भ्रीक्षीरवर्त्तनः यावानकणयष्टः
त्वारयवानीपंचकोलकम् मरिचंदाडिमंपाठांधानकाम
म्लवेतसम् वालविल्वकधीचसाधयेत्सलिलाढकेः
नेनपक्वोहृतमस्यशोफार्शोगुल्ममेहहा दशकवित्रकग
भीडा हृतेनतक्रसंयुतम् २ पक्वसचित्रकंनद्ध्नत्ग
णौषेन्याम्रकालवित् २ धान्वानरंमहानिकं २ २

कल्याणमभयायुतम् दशमूलकषायस्य कंसे पथ्याशतं प
चेत् दत्वा गुडतुलां तस्मिं लेहे दद्याद्विचूर्णितान् त्रिजातकं त्रि
कटुकं किंचिच्च यवशूकजम् प्रस्थार्धं च हिमे क्षौद्रात् निदध्या
पयोजितम् वैवर्ण्यमग्निपालिभ्यक्करोचश्वासमारुतविसीदग:
गेटवंच पुराणयवशालिनद्दशमूलाम्बुसाधितम् अल्पम
ल्पपटुस्नेहंभोजनेस्य योहितम् तास्त्वीघाखिनेमौद्गैः
कौलत्थैःसकणैरसैः तथाजाङ्गलजैःकूर्मगोधाशल्यकजै
रपि अनम्लमथितेपानमथानोदधयवानिव अजाक्षीरघृ
जीवनेकाखीपोसगम्निकैः विल्वमध्यायवक्षारहस्ताल्लेवः
पिवेत्सिद्धैः कृत्वापेयाश्चतैलाभ्यां शुक्तिस्थापरिहिता शो
फातिसारहृद्रोगगुल्मघ्नौ पांडुमेहिनाम् गुणैस्तस्यत
मम्बपंचकोलेनसाधितम् सौलेयकश्मैयोणपरेण्डकाम्

ॐ
श्र·चि·

रुपमकैः श्रीवेष्टकनलदसर्ज्जकादेवदारुहपियंगुभिः मांसीः
मागधिकावन्यधान्यश्यामकवालुकैः चान्द्रजीनकताली
सघुस्नागेयपलाशकैः जयोदुम्भजनैनैलं लेपस्नानायवो
दकम् स्नानेवानिम्बकषोभ्द्रनक्रमालार्कवारिणा पक्वा
गशेफालिवर्षाभ्रकरवीरककिंशुकैः विशालात्रिफलारोः
धनलिकादेवदारुहभिः हिंस्राकोशातकीमाञ्जीतालपर्णी
जयंतिभिः स्थूलकाकादनीसालनक्तलोहृषिकर्णिभिः॥
शुण्ठिहस्तिकर्णीश्वगुधोक्षेलेपनेहितम् अथ्यानिलेत्यस्य
घोषामासार्धंत्रिहूतोपिवेत् तैलंचैरण्डजंवानविड्डिवङ्घे
तेष्वेन श्रावभक्तंपयसाघ्रक्तंवसैवाकारयेतव स्नेपाभ्य
ङ्गान्स्मीरम्रालेपमेकाङ्गेपुनः मातुलुंगाग्निमथनेस्नु
पाहिंस्राश्मराकपोः पैनेनिक्तंपिवेन्सपिंमग्रोधादेनवाः

शृतम् तीरं देम्याह्वमोदेषु लेपाभ्यंगाम्बुशीतलाः पटोलमूलत्रा
यन्तीयष्ट्याह्वकटुकाभयाः दारुसर्वीहिमोदवीपि प्रपलानि त्रिफलक
णा तत्क्वाथः सघृतः मीतो हन्म्यमस्त्यापत्तज्वमान् सन्निपातजी
मर्पं श्रीफदाह विषज्वरम् ग्रागग्वपादिवा मिश्रैतेलेष्ट्रक्षोड्वेपि
वेत स्तोतो विबन्धमलेम्नावाहवेर्धाम्लमिताशयः त्वगाहूर्णमं
वाषि शूमृत्तन्नक्षाणि शीलयेत कृसाश्र शाणापिणकपिश्लका।
कृमिकतात्म मोः प्रलेपोम्मदतेपुत्तायामंत्वोमामात्रकल्किता
स्तातेमूत्रामृसीमिडेकृष्टतेकाटिविग्रकेः कलेगत्नागराभ्यां
वाकार्यागुरुविलेपनं कालानुसुगीपालवस्त्रागम्याहूयाहूयाः
पकेवीकावलेपमत्याशुमायमावेगगाज्ञणा यष्ट्यादोषधयास
मेधुडिरक्ताविमेचनं कुर्वीतमोक्षदोषतदोषाडूकवुलाक्रयाम्
प्रलानिपादागतपंवकोलव्याघ्रीरनस्यमनावेतोयपीता : र

प्रेणफे त्रिदोषं विरजेत्सक्षौद्रैर्निहत्य भूनिम्बमदोषधेव ग
ग्धनाडिनेपमिनालिकास्वरकाष्ठमधुरमगोजलम् सप
यूष्टरजस्वापाएरनाक्लिमिमेहाथकृत्याजिलापहम् इतिनि
जेमपिकल्पपथ्यमक्षतनजेविपृणयनीयम् स्थानिदिसप्
जेलेपमेकरेकेविषविषनुनितेविषनिष्ठप्रणफडहम् प्रा
ग्यामाद्रपपिपिन्तमवलेपक्षणकेनिलान्व गोडपि
हृग्नेदपिमलवणविन्नलेमधमुन्लम् पानावल्लरमम
प्रानमध्यागवेमान्यविहाहिस्वप्रवारात्रो सयपधुगरवान
जेपग्मधुनव ॥ चिकित्सितस्थाने सप्तमोऽध्यायः ॥ अथा
तो विसर्पचिकित्सितमध्यायं व्याख्यास्यामः आरावेव विसर्पेषु हि
तेलकुनस्रतलम् एकावममेकोवमनेविरेकस्रवननन प्रच्छन्नेनविस्र
मपेस्रमपक्षीलियवफलम् पणोलपिप्पलीनिम्बपलेवेचासम द

पानेयं को ह्यस्ने दोषविशोषेणविशेषधनम् अविशेषोस्मदोषेर
लेपशमनेवन्न्नोत्पलम् मस्तनिमपरोलेवापरोलादिकमेक्वा
थूणरिवामलकोशीरमस्तं वाक्काथितं जले इगालभापर्पटकंयर्
वीविस्मभेवनम् पाकोशीनकशायं वात्सलावीसपंवापिवेन दा
वीपटोलकटुकामस्त्रत्रिफलास्तथा सनिसपृषिशायमीःकु
चिताभूतमूर्छिताः थूणलाटुश्चनरूपिरक्मभेवादिनो रेचन लं
मेसलापूमस्त्रूरोरक्तेदाहिताय ने लिरामेस्त्रवाणितीयेणवा
तपित्तेणपरेहितम् सूते तिक्तेमहातिक्तं स्तृतं वातायमाणया निं
हनेस्तविशुद्धेत्रदोषेन्तेमसमंशुने वहिक्रियापदेहायासमथो
वीसर्पेशान्तये भुनाहामस्तुवाराहीवेशाङ्गलपाल्पकम् स्तय
दंकुलमगन्थाबकसुवालेपनवलेन्यग्रोधादिगणः पिलेनथ्याप
ग्रोषलादिकम् न्यग्रोधपादास्तरूणाकदलीपनेवलेन २

स्यौश्रीपर्णीफलानि वा पयोन्वलादिकम् न्यग्रोधपादा-
स्तरुणाः कदलीगर्भसंयुताः विसग्रन्थिश्च लेपः स्यात्कुष्ठतेपानद्द
ताल्गताः प्रियंगुकटम्भल्यीनः पिष्टमौक्तिकमथवा शंखः
प्रवालस्फटिकं गौरिकं वा शमनान्वितम् त्रिफलापद्मकोशी-
रसमगाकस्वीरकम् नडमूलान्यथवा लेपस्त्रमानिमर्पि-
हा पावसमाहृत्विरिदेवदारुकरणकम् सम्मन्नारथवा
लेपो वर्णो वावरणादिकः श्रासपदाश्वपत्राणि नवभूम्या-
तकोष्ठवाः इन्द्राणिप्राकोकाकाश्राशिरीषककुभमालिव-
मेकत्रत्वाम्यङ्गाद्विलेपत्रान्यश्वाथयथम् परिमेदोवादिभिः
कृष्णाहायो लेपाहृताविकाः कफस्थानगतेमासैपित्रस्था-
नगतेथवा सर्वथतोसृजःहिताजलौकापिनद्धतान्विताः भूय-
धम्रोतास्तनवस्तनुबस्त्रान्नरास्थिनाः योमः तोमलणात्यामममगो

स्तांभ्यां साम्भोद्वजलैः सौवीरेणाम्लरसेन वा पाने लेपनमेकेष्वमहा-
तिमपरे हितम्। गृध्रखेरक्तपित्तदोषेऽनासप्यग्रन्थ्यादितम्। कफानिल
ग्रन्थौ मेहपिण्डस्वेदोपनाहनम्। शोधोचीसर्पशीलेन तैलेनालानसे-
वयेत्। दशमूलविपक्वेन उदस्त्वेनलेनवा मृगाक्षिसयाश्रितस्यान्वा-
पृष्ठ्याकुल्लगन्धया नकमालनवाश्वकमूलकैकमलिनाथवा ह-
रीतकमूलत्वकश्रोथाकें पयसी गुरुः भल्लातकास्थिकांसीस
लेपो भिन्नस्याग्निकलामपि वहिमागोच्छितेशस्थिकिशनक्कफसम्भव
म्। दीर्घकालस्थितेशक्रिसैर्भिश्रयाच्छ्रभेवतैः स्थूलकालोऽकलङ्ग-
लोध्रश्वसमस्वारदारिमै गोभ्रमामैर्यवान्नेष्वमस्रोधसमधशक्रैः स
लोद्वेवारुणीमपेक्षमान्तलङ्गरसान्वितैः त्रिफलायाः प्रयोगेष्वपि
पलीलोद्रसंपनैः देवदारुगुडूच्याश्च प्रयोगमपिरिजस्यवु मस्लभ
लातकस्कन्धप्रयोगोमाक्षिकस्य च सूक्ष्मैर्विरेकैश्छर्दिः सर्वाक्रेपल्म

भैरवैः नमायोहेमलवणपाषाणरिष्टपीडूनैः श्रीभिः क्रिया
भिर्भिन्नाभिर्विविधाभिर्न लेखितः शुक्तिः पाषाणकटिनो
घटितैर्वा यप्राप्स्यति शुष्यायस्पराहः ताम्रेण श्रीहस्तापि वा
हितः पाकिभिः प्राचयित्वा वा पाटयित्वा नमन्डके मोलय
हरूशास्त्रास्मरजनक्षणमागतम् पनुस्त्रापरजेवक्रेवातैः
श्लेष्मणावोषयम् प्रक्रियेदरूपाकाश्मावाद्यान्त्रेणवनक्रि
या दार्वीविडङ्गक मिल्पामिडैते मिडैते लक्षणहितम् हृतो
मरमभीडतकफपित्तप्रात्रैरहतम् पकेनसर्वेकमाणिरकैः
मोलागामेकतः विसर्पातृद्योसरूपुस्कोपुपित्तेननायते १
क्रमेवाश्रयश्रुम्पावैरूशाम्लेदेनः नहूनवरूदोषापदेयेय
ब्रवेवरवनम् नेनदोषाद्रूपस्तभेलयजपिपृशानेदेहेत । विसिलिम
नस्याल्लेशुष्कादशोष्यायः अष्टैनास्तिकपाकेनसर्वेसर्वस्मपावेस्त

दशमूलामृतैरण्डशार्ङ्गेष्टामेषशृङ्गिभिः पटोलनिम्बकटुकादार्वी
पाठादुरालभाः पर्पटं त्रायमाणाञ्च पलाशं पाचयेदपाम् द्व्याढके
शेषेऽष्टभागे नानेन कर्षांशैर्मिशिस्तथा त्रायन्तीमुस्तभूनिम्बकलिङ्गकण
चन्दनैः सर्पिषो द्वादशपलं पचेत्तत्तिक्तकं जयेत् पित्तकुष्ठपरीसर्प
पिडकादाहगुल्मान् कण्डूपाण्डामयागण्डगण्डमालानाडीव्रणापचीः
विस्फोटविद्रधीगुल्मशोफोन्मादमदानपि हृद्रोगतिमिरव्यङ्गग्रह
णीश्वित्रकामलाः भगन्दरमपस्मारमुदरं प्रदरं गरम् अर्शोऽस्रपित्त
मन्यांश्च महाकुष्ठापित्तजांगदा सप्तच्छदः पर्पटकं मुस्ता कटुका
वचा त्रिफला पद्मकं पाठा रजन्यौ शारिवे कणा निम्बचन्दनयष्ट्या
ह्वविशालेन्द्रयवामृताः किराततिक्तकं सेव्यं वृषो मूर्वा शतावरी
पटोलाग्निविषाभद्रमुस्तत्रायन्तीधन्वयासकम् तैर्जलेऽष्टगुणे सर्पिषि द्वि
गुणामलकीरसम् सिद्धे तिक्तं महातिक्तं गणे रम्यापि केसतनम् ॥

कफोत्क्लिष्टेहृतसिद्धेनिस्मसमाद्रविचके: कृष्णावणावचामालपि-
घालावृतरगले: सवैडूर्यकुष्ठकरंजेनोवारंमधूपपिवेत् स्नेह
हृतेवाक्रिपिनित्यध्यामल्लातकेश्चृतम् श्रारग्वधपस्यमूलेन
शृतक्षीरश्रृतेहृतेतम् पिवकृष्णगुडयन्याशुभक्तंगादिसृतेतलम् प
प्तभिरेवयथासवसंहेहेरण्यतनोहितम् स्विरपस्यशुणधतेयोनं
विसर्पयहृदाहृत्तम् ललाटहृमपादेशुसिराज्ञाविमानयेत् श्र
श्लावृमलयकेकोशुक्रगायाश्रयथापयम् स्नेहेताप्यायये श्रेव
कृष्ठेवननगासरा मंकृतवक्त्रमपरिककौस्यरिककोष्ठस्पृकृष्ठिनः
प्रभंतनस्तयास्यस्पृस्यात्रदेहप्रभंजनः वाष्पाष्टतालिम्बव
गापटोलव्याघ्रीकारंजोदरकल्कपकम् सर्पिर्विसर्पनरकौ
मलाप्रकृष्ठापहृवन्तकुशासमनन्ति त्रिफलानिम्बकुट्कीकणस्कारी
कृकुकाकृममनिक्कन्वरानसृतैः सवचानिविशिकेसमपोटैः पिण्डभागेवं

पिष्ट्वा सिद्धं सर्पिः प्रस्थमेभिर्जयेत्कोष्ठे स्नेहनं रेचनं च । गुडाम्बिल्वसी
हवृक्षाश्मन्तकालाङ्गल्यार्कस्नुह्यग्निमन्थमहावृक्षकाण्डम् । ह्रस्वाढकमपो
द्रोणपक्वान्नेन हृतं पचेत् । अपामार्गं वपलेपी नेन हृष्यो यो विष्णुक्रान्त
श्रावर्तके तैलो द्रोणं पचेद् दशांशशेषितम् । उल्लेखनं च निर्यूहे हुतम्
स्थिविपाचयेत् । पीत्वा तु एकदिवसान्तरितं समीरणं भेदनं कोदवम्
मेक्षनकोविरेकेन । कुष्ठं कलायमसपावितं विजेन सिद्धं विद्धन्यमा
वविपुलं ग्रहणीस्वनिव । पत्रालिलीकैव मालो दुग्नानी रसान्विता
कृष्णश्रीममसर्पिर्वागायष्टिमबोदका । शालपायवयोगामकरा हृष्टाः
प्रयोगाः । सप्तामलकवीजनिकषाकान्निनोपालम् । वरापटोल
लावरिसनिस्ताकृष्णकरयोजितम् । मद्यान्यो बधगर्भोणामाप्यतं चेत्
गानितम् । प्रत्रपानेयंनेक्रोष्टेन नवल्लं लवणं बधणम् । दधि हरयगुड
नृपतिलमाषोत्सर्जनेन सम् । पटोलमूलत्रिफलाः स्यादङ्गिभागापच ।

नित्रिवृता स्वक्षायमाणा कुटजोहिण्यविभागाश्वकेन गारणाद
पुके पतत्पलं नमेनिं निविपकं नले पिवेद्दोषविशोषणाय ।
वीएते श्लेष्मल्मरोगाद्विमाना पुराणशाल्योदनमाद्यपीत क्षुद्या
निशोफयूषणप्रदोषमधुरोमिश्रकक्षाणाहल्लोमकेव पत्रा ।
त्रियोगेन निहन्ति वृक्षवृक्षिस्थूलविपमज्जव विद्रगसारा
मलकाभयानांपलपलं । त्रीणिपलानि कुम्भात् गुडस्य वदा
दग्धमासमेधजितान्यनाहस्यपथ्यमानः कुष्ठक्षिप्रश्वासमूका
मोदरार्शोमेहस्तीहयक्ष्माकृजनन्दगुल्मान् सिद्धयोगोपाहयत्नो
मूमद्दोभिदोः प्राणमोणिकहक्किलेमन् शनिसतिम्रियफ
लापश्चकालिविपाककणः सर्वोपदोलाहि निर्ग्रापादतिकेल्वा
कणीः सकलिगावचावास्तुल्याद्दिगुणगुप्तयोन्तम् लिप्याहन
विमूढसीशाणिनामधुमापिबा ऊश्मेहश्मसमीनांपरमस्पतदोषयम

ह्मिह्नुचकनिर्घृहः पानान्सर्वेत्वगामयान् ऊर्द्धमानिनिमूल्पतरु
त्वदिराससनसमपर्णानिप्रहे सिंद्रामपुष्पितप्रकोऽष्ठश्रीभद्रयरभयाः
दावीत्वदिरनिम्नानात्वकुञ्चाथेऽष्टम्हरनः निप्रोतमानिसपये॰
लम्बुलनिक्रावचालोहितयशिकाभिः क्रन्तक्कवायःकुफतिपित॰
ऊष्टसषविनोयमंस्वोच्छिनति पुभिरेवचशुतंह्युतस्त्वल्पमेवुजेज्ञय
विमारुतऽष्टम् कल्पयेतत्वदिरनिम्वगुडूवीदेवदारुरजनीः प्रय
गेवम् पाठाराबीवह्निशरणाशाकटुकाभिम्नेर्मेयुऽश्रक्रपेवेश्रोलन
लेवा ऊष्टीपीतनामासमफकस्पाहुरकोल्लीमेहोराफीपाएरुरत्नी
एपींक्रीमिमोश्च लालारत्नीमपुरमनराडीपिपादाविडङ्गाप्रमकप
ष्पात्रिकटुस्नतीमसमपर्णादरुवम् रक्तानिमस्मरतरुहुतेपेवम्
लोचद्रोणपीत्वामासेनयतिहितभगराथम्पुभेणऽष्टम् निशाकण
नागरवेल्लतोवरंसवह्नितापुक्रमशोविवितम् गवाम्बुपीतेवरः

कीटजन्तेन यानि द्विशि कुष्ठानि सदारुणान्यपि त्रिकटुकमामिला
ढकराजपमातिकभितोपलाविदिता। गुलिकारसमायनजहुं
निसाहष्यावसममममा वंदृशाकालाषि रजनीविडङ्गानवृा
ल्यमरुष्कारविफलाभिः वङ्काग्रडोशाक्रामास्यमस्तकुष्ठाति
नाशायस्यपस्मला: विडङ्गभल्लातकवाकुचीनामङ्कोपिवापा
द्विहरीतकीनाम् मालाग्रलीकुस्मनिलोपकल्यायेहनापिएली
विनिहन्तिकुष्ठम् शुङ्गकलेवामविडङ्गसारामपिप्पलीका
मकुनाशाहुला सायेपलामामलकाम्रनेलाकछ्ठागिकुष्ठ
निनिहन्ति लीढा पथ्यागुडतिलैः पिएडीकुष्ठमाढककैरेयन
गुडारुष्करनमन्नसोमराजीकृतायवा विडङ्गादिजन्तदोदम
पिष्याविलिप्सन: किटिमश्चित्रदद्रुश्चदेमित हिताशन: १
मितातैलकोमश्राष्टिभातपामलपिप्पली: लिहानसवज्र

समस्तुदन्तिम्बलकस्य विशालाविग्रकोस्तूर्वा झ्रेणानर्थणभागैर्नव
भिसैयाभितेसमधशम् त्रिवेक्रशनिर्वर्हणमेतत्तायोगिकेलाद
न् स्वयश्रेसपाण्डुरोगश्वित्रग्रहणीप्ररोवमर्शांसि वर्मभगान्दर
पिटिकाकण्डूकोठापचीर्हन्ति रसायनप्रयोगेत तनवणास्त्रीनिशप
लेपन भल्लातकेवाक्रविकोवृन्दम् लशिलाहृयम् इति रोग
त्रितेमल्लकस्यशमनेवहि: प्रलेपादिविहितम् नीलपालेपानक्रि
ह्रक्रश्हिविहडिमानिमलिनेदेहे ध्वितकादिनमणुल्लानाक्रश:
नापाद्वलेदिनेस्वेद: सिंघ्रोन्मत्रक्रह्वश्रालिंगिवितेप्रलेपनेलिर
स्पेत यपुनशास्त्रक्रमनेनमपशोन्ध्रियनाशनेप्रक्रमेपतिपात: त्वा
गेरमेरोषविस्राव्यपाषाणकटिनप्रकृषस्तमेक्रशस्येरप्रशोव
पीनागाद्रस्यकार्यो विधि: प्रदेहागदैश्वान स्नानानिसमसमार
न्सेदनकण्डूलानि कुष्ठानि कृष्णानिश्छकगोमयफेनकशोते

प्रदिग्धानि मूत्रेत्रिफलामदनकरंजआरग्वधकलिंगयवाः स
मांसीकुष्ठफलिनीदार्व्यासिद्धार्थकंस्नानम् पञ्चकाषायोवमने
विरेचनवर्णकुल्यावेधः तेदोषघ्नऽष्ठूयोफमस्रवापनःपाए
रोगघ्नः करवीरनीऊटजातीस्फोताकाश्चिमकाभ्रुम्लानाम्
मूत्रोदावीलेपोकृष्णालेपनऊश्वत्रः सूनकारमूलेऊटनेकर
नालफेनवोयायाः समनःश्ववालमूलोलेपपञ्चशापहारिमेदः
शिरोवीलेपश्यकापोस्यास्मजहूतपत्रागणपिहवकावमार्वीव
नेविधोयेश्राहालेपः लिसहरिद्रेसारसपृरोलऊश्चहद्रामने
श्रवारूषिन समसर्वपत्वमूलपात्मृवाल्पवएङावहृदणानिस
मानिकृतानि नेत्रऊपकेपनुमेशारीवनेलाऊमहतेपिमयनेन
नघाराधोत्रशुःपिलिकासमकोदाय्यन्त्राणिशैफाःपशामपनोनि स
मासरलामगवेदकेदर्शकामोसकमिलपकऊहराग्याः १

नेला ऊयात्रस्यकुलानिद्धर्णान्येतानिरयावदद्धर्णेनार्थम् दहस्मा॰
एर्थ्व दिभानिपासाविववविकाछ्रुतिनुयानमत्रि ह्वगाएस्मघंपाक
ल्के गऊलानुपलाविनः लेपाहिववविकोहझिरागवगऊवत्रपाम् म
नेषिमलालेमारेवानितेलमाकंपयंऊशहरः प्रदेह: नयाकरंजप॰
प्रभानवीजेऊषाल्विनेगोसलिलेनापिछम् ग्रागुलमारेवविडेगेस्म
घपकामीसमनेरसमस्लेः श्रीवेछकालगान्येमेनुषिशलाऊहकाम्
ल्येः उभयहारेद्रासमाहिनेष्ठुभिकनेलेनमिश्रिनेरेभिः दिनकरकरा
भितमेऊछेह्नेवनछेव मरिचेनमालपत्रेऊछेमनाषिलासकासी
मम् नेलेनपकुत्रैमपिनेसमाहभाजनेलेनामे नेनालमैमिध्यांसमा॰
हाछेमेविलेपित मासाभवंकिलासेस्ताववविलाविश्रुडस्म मसूरकला
रनेलेमसकृतः परिस्तेने सिडस्पानिघृतीनेलमध्यगान्मिध्यनाश्रा
नम् वायमजेवमूलेपमनोपत्राणिमूलकाहिनम नऊेराभास

वोरेलेपस्मिप्याप्हस्मिडः मीवनीमेंजिष्टादावीकम्पिल्पकेप
यस्नुथेम पछह्नुतेतेलपाकस्मिडुस्मिडेचमनेरमः देयस्मा
मष्लिष्टोविपाटिकातेननस्रुपनिस्याकाम वेमेकऊशकेटा
ऊशुशम्पलमकेव मलेसमाह्रावृष्टुरीषासमाराड्कामोल
स्याविवृकाममातेनिमान् वीनेकागंजमाथुपशापनाइश्रेषनतृ
श्रेयशएाहेहीडे तेलनेलसाधितेतेसमन्त्रेस्लगेहाषाएाइष्टनाटुी
व्रएलाम श्रुष्यंगलञ्चवातोइवानोशायालेवन्तुकवमनेलम् प
राएस्नातवनीपकरस्वभागीकस्पील्पवेत्रफलिनीस्वाकणीधिः
निशएरकक्कत्समराइसवेणाटुपाश्रीवेष्ठग्नुलशिलापद्वालोपिः
नेल्पस्वागर्केटुरपनेलेसरनेमहावनेम् श्रीनजुपिवतनकेगुणास्थिझाषी
थक्रिमालाछ्रम् ऊशाथमाराभ्युगकेमस्वीवीरसेल्पवे तेलेसिडवि
सवापमभ्यागऊशनिलरम् मिडीसिनसरथ्येभिन्नुरपनथेकनातेनेः

कष्ठ्रे विव विको वाश्र कड़ नेलें निवर्हं ति लाला थ्यो क्षें श्रा प्रनाडं चवी
नेम स्त्री वेश्ना कृष्ट मिडा र्थ कास्व नक्रो न्मिश्र स्मा ड रिह्ला ले पोर ह्र श्रको
म्हलको थ्यवथों नम् विवक सो भां न नो गुड़ इम्प पा मा र्गो देव रा त्रु णि ख
दिरा पव स्रु ले प श्रस्पा मा र श्रोव लाला र सों न ने ला ३ न नं वा स्रु नि क
श्रिनो ले पाः द पिम एड़ प ताः पा रे छें ह प्रा क्रा मा रु त न्क फ ह्रा म ल वा
पले ह्र के स र प त्र स व व मं ए ण म्ह ण ला नि भ गो न्ह श णि मिडं प्र ल प
नेपि न क फ कृ श्रे ति कृ ह्र ने बो न ह्र ने र भ्यं गो द ह्य सा न कृ स्त्रु ने ले।
स्रुन्द न म भु क प ३ के ए ड श्री को न्य ल प्र ने स्रु कृ दे श प ति ति वां गे रा ह वि
सेफ्र व के स व में द ले प्रीताः प्रदेह्र म का प्म प न वि र को ह्रु नं नि क मः
खिरि रहु ह्र वनि स व कृ द ज श्रे ह्रा कि मि जि त्स दो ल म भु प एपः श्रृ झ व हिः
प ९ कृ श्रा कि मि कृ ष्ट नृ र स्न गा न्हु याः वा तो न्हे श्रु म पि व म्र ने श्र प्मा
त रे श्रु कृ श्रे व पि श्रो ने रे ७ मो सो र कृ स्प वि रे व ने वा श्र य ले पा कृ शा नो

प्रत्येकैर्निरुक्तानां दोषाणाम् मेदोपचितानामपानोमर्यस्मिन्दि-
भेवतितेषाम् दोषाद्वजेपनीतेरक्तैवासर्वेशोमने स्वेदैश्चका
लपक्वेन क्षुममतिवर्मतेसाध्यम् बहुदोषस्य प्राप्त्यंसंशोधनं
प्राल्परक्तानामुणाम् दोषहृतिमात्रेद्वजेवापूर्हन्पादबलमा-
स्य पक्वात्पक्वात्युद्दन्तात्पाभ्यपेयाल्माभिमात्मासाद्धोयतात्य ।
प्यपक्वात् शुद्धिमेधिस्याद्विरागात्मुहवधेमासपूर्वमेतलणे
व पोदुर्वानोदृविविक्तोथवाम्पानक्षीदोषहृदुनेवाप्यतेसावि-
स्नेहेहृयात्पसाध्यंतमवेतस्मात्तुन्नाभिर्हरेदस्यदोषान् श्र
तेहमूपममेवाल्पागप्रीलाभिपागाद्धिजगृहमरक्तजासवेमते
प्रमेद्रो जिनजिनसततागाभास्करारापनालिभवद्धितमलपाप
मूत्रमन्त्रलपमि ॥ चिकित्सितस्थानेएकोनविंशोध्यायः॥
अथातःस्थिरक्रिमिचिकित्सितमध्यायंव्याख्यास्यामः १

कुष्ठादपि वीभूतं संयच्छीघ्रतं रं वयान्यमाप्नानम् श्वित्रमनन्तु-
ष्णामेपवेतदीमेयथामवने से शापनेविशेषात्प्रयोजयेत्तवम
वेदहस्य श्वित्रे समस्तमरण्यमलपूरसंस्कृतेमगडः नेपीत्वाभ्य-
कनेतु पुष्पावल्लेहूर्यपादसमाप्यम् संवेनविषिक्तेषुम्रहेपिपा।
मःपिवेन्नामम् प्राज्ञेपथे श्वित्रज्जायत्नेकदेकेननात्मिन्नवान
स्फोटेषुनिसरतेष्ठप्रातःप्रातःपिवेल्लसम् मूलसुमममतेषु
येग्रशानपृष्णावाममसामेकक्या पालाप्राप्तातंरश्चयावल
फाणितोपनम् फल्गुवषुनवल्कलनिर्मूहेनिःकाथानिक
ल्कंपीत्वा नस्मास्थितस्यनाजेस्फोटेनकेणभोजनंतैलेवण
म् पदाहृक्षेश्वित्रिणापयुमेनन्कायांवामेकष्टहण्यविपानम
गव्यमूत्रविरेकाव्यामपुक्तसपिंयंम्मेस्थापितेताहमिश्रम-
मार्कवमथवावावेडाहनेतेलेनयाहपात्रस्थम् वीजकमूनेव

ह्यंतस्तूपिबेच्छ्वित्रनाशाय पूतीकार्कव्याधिघातास्नुहीनां
मूत्रैः पिष्टाः ल्लवाजातिजाश्च आलेपाच्छ्वित्रदद्रूनामदद्रू
पामाकोठानष्टनाडीव्रणांश्च हैमं दग्धं चर्म मातंगजं वाग्नि
दग्धं लेपस्तैलयुक्तं श्वित्रहृत् पूतिकीटो राजवृक्षोद्भवेन क्षारेण
युक्तं श्वित्रमेकापहन्ति शाद्वेगोग्रान्तुबेवाभिनं जरोगात्नुरिक्षाया
गंगाधूर्यन्स्फाटस्तून पञ्चवाराशीतिक्षित्ततम् अल्लपिष्टैस्त
द्याः दीरणाःश्वित्रिनाशाय लेपः पूतनेलस्तोलेपकुस्तम
पौंड्रवामार्गी शितिविपिनतन्दार्यहीवैर्चितदास्तूनम् ऊर्द्ध्व
वोवल्गुजबीजाद्धरितालचूर्णभागाः समास्सम्पिष्टाः मूत्रेणगवां
पिष्टस्सवर्णकारणः परंश्वित्रे नालेमटापग्जालिप्तैः
वागंजस्फल्क्रेणपरिस्फनेव द्रोणप्रमाणे दशभागयुक्ते दत्वा
पचेद्बीजमवल्गुजानाम् श्वित्रंजयत्यश्विकरूपेणनागतेबत्तमस्

लिप्सयन्वह्रस्वाः प्रद्युष्टम् ॥ ॐ ह्रें श्रां मेंवा निलकालकं वा यद्वा प्र
णे स्यादथिमा मन्त्रेनम् ॥ भल्लातककाष्ठीपिसृपार्कमूलयेवा
लम्बषणं श्रोविछूर्णेन ॥ तेगं सक्रक्ष्लवणानि पचवाा हयेल
गलिकावपक्का ॥ स्वर्गाकेंद्रयेवनमाषमस्यूशलाकयानेहि
दधीनलेपः ॥ ॐ ह्रूं किलामे निलकालकेषु ड्ठनोमम सर्ववमेकोले
सृष्ठ्या श्रुणाणिनमानेविद्युत्लोणमेलोणंश्च सङ्कलनाम् ॥ श्वित्रकुस्य
विरेचप्रशाम्यतिदोषणपापस्यातिर्यामित्नेयुड्तीरमृत्स्यार्थे॥
क्रिमिमिणाद्रे ॥ भल्लातपूतक्रिमिकुफशावैरोनासु बोधितं ॥ स
रमादिमणंस्वडुकारयापित्वाबवारुणा ॥ तेकषापुराणगाले
क्रिमिनिष्कलङ्कयोजितम् ॥ मनेलम्बाजिकालापुंकेन्पद्दालेः
नेनाहनि ॥ नसिमेवनिष्क्रुतेनणायपुन विरेचनम् ॥ श्विवकल्क
फलकर्णकमाषाम्लहिनेनतः ॥ ऊर्ध्वाय प्रशारणिनेक्रयान्येवः

कोलघृतेनलेम् कटुतिक्तकषायाणांकषायापरिषेवनम् कालेविड
गावेलेननन्नलमनवाभया शिरोरोगांलिषेधोक्रमाचेलूवणाषुत् ३
द्विकृकिकुडुक्कमामस्नेहेत्वभोजयेत् विडङ्गकृष्णमरिचपिप्पलीम्
लपिप्पलीभिः पिबेत्सस्वनिकातारेयवासरन्नक्रसापितान् रसेषि
रीखाकिरणहीयारिभद्रककेबुकान् पलाशबीजपथ्यैरपूनीका॰
त्वाधूप्यकपिबेत् मदोद्गामरसादीन्वालिप्यानलोहक्रुतान्स्थ
क् गणकृताघविड्गोविडङ्गक्काथभावितम् क्रिमिमान्मधु
नालिप्याहाचितेवावगारमे: शिरोरोगनेषुक्रिमिषुष्णांप्रथ
मनेचत्तत् शाखुकर्णाकिमूलयस्त्रपिष्टैर्मिश्रितेः पक्वा
पमलिकावाटेड्डान्नामूलंचपिबेदत् सपचकोल्लवणं॰
मामालेनक्रमेववा नीपमार्कवनिर्गुण्डीपल्लवेषुप्यये
विधिः विडङ्गचूर्णंमिश्रंवापिष्टैभदान्सकल्पयेत् ३१

विडंगगनगरैलेप्रकैर्मवांपैगानप्रशस्थितम् तिलमाडक्कारैलेलः
पानेवास्लोवयुंजयेत् प्रीषनेवसनगोदस्त्राहस्लिविरेचने शि
रोविरेकोवमनप्रामनेकफजन्मसु रक्तजानांप्रतीकारंकुर्यात्
कुष्ठचिकित्सितम् इन्द्रलुप्तविधिस्तत्रविधेयारोमभक्षिषु·
दीराणिमोमानिहन्ते गुडेवरट्यौनिष्पाकानिपर्वणाचनिस्मा·
सनोत्कल्प्यधराज्ञमाक्षिकमीनितानामसःपरिवर्जयेत् ॥ चिकि
त्सितस्थाने विंशोऽध्यायः अथातो वातव्याधिचिकित्सितम्व्या
ख्यास्यामः ॥ केवलं निरुपस्तम्भमादौ स्नेहैरुपाचरेत्
वायुं सर्पिर्वसामज्जतैलपानैर्नरं ततः स्नेहक्लान्तं समाश्वास्य
पयोभिः स्नेहयेत्पुनः यूषैर्ग्राम्याम्बुजानूपरसैर्वा स्नेहसंयुतैः पा
यसैः कृशरैः साम्ललवणैरनुवासनैः नावनैस्तर्पणैश्चान्नैः स
स्निग्धः स्वेदयेत्ततः स्वाभ्यंगं स्नेहसंयुक्तैः शाकराद्यैः पुनः पुनः

हेशकं स्विन्नं मे गात्रं वक्त्रं सन्तप्तं मे वेदनम् ये येषु मानानामयितं मलसे
वहिमकाते शुष्कास्येपि हिक्काश्वानि स्वेद स्वेदोपपादैः श्लेष्मं
कर्मण्यपनोने श्वेक्षिस गात्राणि नीविनाम् हर्षतोदक गामायश्रेष्ठ
स्तम्भ यद्दादयः क्रिमस्यास्य प्रशाम्यन्ति मात्रिकं वोपपद्यन्ते स्वेद
श्वासास्मश्च कास्त्रेस्मात्या श्लेष्मयोजिनः बलमप्रिबलप्रोक्षेश
णावासाभिवाहयेत प्रमकृतेप्रतस्वेहस्मन देशप्रतिपादयेत
नेष्वाम्हस्मरोकाहेनातिच्छमूनिलामयः पत्पडेनसरोष्टनात
कर्मानामप्रशाम्यति सद्दमिस्वद्दसप्तकेमेषुनेस्तविशायपयेत्
घृतंतिल्वकपिष्ठावासम्लामिङ्कमेववा पयसुशाष्टेवलेवापिवे
होष्टहंशिवम् स्निग्धोल्लवणात्माधगाष्टारोहिमलक्षिणः श्रोवालुडा
तिलस्वापानसानमनुलामयेत हवलायाविरेवसमाश्चेनिगृहेदहपावरेत
शीयतेः पावनीषर्वभामप्रवातयतेनरम मसुङमाकितेवापिस्वरमरापन

[illegible]

सुखोत्पन्नानाक्षहरणोवत्सिंवासयोजयेत् मन्युलिनिशोपरतो वि-
चित्केवलवातिका: कोष्ठगाहार्त्रणाद्याः हितारीपानपावना:
हन्तेस्वपयः स्थिराणिस्निग्धशीतवाह्लादिशोगाने स्वेहिकानार
नेभूम धूमाग्रारीनावनस्पर्शनाम् स्वेदाभ्यंगानिवातानि हन्यवा:
तेनगाश्चिने घृतेनाःप्रदेहारक्तस्य विरेकोरक्तपोहरणम् वि
रेकोमांसमेदस्थनिरूहशमनानिव वातयाभ्यन्तरन्तस्वेदे गुरिस्य
मन्त्रानानेजयेत् महर्षीत्रेव शुक्रस्य बलशुक्रकरोहितम् वि
बन्द्रमार्गेदष्टुन्नस्वशुक्रेदयाहिरेवनं विरिक्तपतिभञ्जस्यप्रवो
कोकाकारपोत्क्रियाम् गर्भेशुष्कितवातेनबालानांवविशुष्यता
म् सिताकाश्मर्यमधुकैहितमार्गपयेपयः स्वाप्रमतिमिरा
श्रामेस्वेदहदेहोपनाहनम् तैलमेगविनभ्यंगोमाषैस्त्वसा:
धितम् श्रृंगारधूमलवणैनैलेपस्त्वनेस्यनि स्वमेगावेश्व

केनकर्तव्यस्यपलाहनम् ग्रथ्यापुनानकेनान्नमन्वलानमवेपनं
ग्रस्नव्रमेमष्ठमेस्तदेवहिताणामवर्जिनम् ग्रावट्वातिनेचैवक्तरि
तेसमपावेत नवशागवन्नाहिशायस्त्रिग्रगेर्लानावनम् स्नातेन
विष्णुड्यपेष्पट्स्नुपानांतनोगतनम् विदायोदिशणकाथदीप
दीरसेष्प्रातम् नाग्निमात्रेनथ्यावाघुव्यांमातिमहहसेववा ॐ
लर्थयवकोलानिभद्रवर्वादिकेगणम् लिपकाथ्यान्नुपमा॰
मेवनेनामल्वःपयामापिवा स्वाद्रल्कन्यशतीवापमहास्त्रेहः
विपावयेत मेकाभ्यंगावगापोत्रपानतस्पानवासनेः सह
त्रिवातेनेनेवस्त्रेहस्वेदाम्नयोनितः वर्गानेरवुस्रानमसक्त
श्लाम्नरेवयेत ग्रवपीडःप्रधमतेस्तीव्रेष्ठ्रष्मानिवर्हणः लव
मनास्त्रविमक्रास्तनथ्यासेंतासानिन्रति सोभवालाभयान्योषमि
डुसापिश्लेलपिक पलाहकनिक्रवक्तावायाःश्लथ्यपलासंगरुप

मैरेयसिंहीविषुतंतोहृदेयंपंकापवेत्यादश्वनेन दभःपात्रेया
वसुकाद्रिबिल्वेस्मपिशुस्पद्रनितन्भेश्यमानम् दृष्टावातानेः
कमवेगमेस्थ्युत्पातिव्यापद्वमेत्रलमादवं विधिस्मिल्वक
वेत्तयोरप्यकाशोकयोरपि चिकित्सितमिदंऊर्ध्वंछर्दिवा
तापनानके संसृष्टदोषसंसृष्टव्रणायित्वाकफालिने न
स्तुएभयादिपोक्कालवणत्रयम् पूर्वकाख्यान्तुनापेः
यदत्पाखोत्पपनके हिंगुसौवर्चलंशुण्ठीदाडिमामान्त्तः
वेतसम् पिवेदासेंभ्यपवनहृद्रोगोऽवशाम्यते श्रोणामः
योरविनवद्धास्याभ्यञ्जरयोःक्रिया तैलद्रोणपचेदायनेमात्स
रोसहस्तरः त्रिपुण्टेवदनसमंगोनष्टुवेनरः प्रमेयत्व
यन्तुकम्पोद्भवाद्धनज्जीवति वेगात्यथाजीवेन्मन्दपुवि
नेनोजरः छिन्नऊरुःपङ्गुःपङ्गुलोविकलोऽथवा ॥

हन्तुस्त्रं सेहन्तु मिथ्यसिनौ स्वास्थ्यानुमानेयेन तत्रमेयेवज्ञशल॰
ष्ठिाद्रकुविह्ननेमले नामयेनसंह्नतेशाघमेकायामृवदाचेन नि
द्रात्तस्मेयघ्यावस्यकार्योवानविकित्सिनम ग्रहितेनावनेम्
भितेलयाज्ञातितपेणम सपुणफवमनेदाहनागघ्रकैस्मिराध्यय:
त्विहनेस्तिहसघ्रक्रैपतावानेविरेवनम ग्रवचाहोहितेनस्पेत्वह॰
ष्ठोतराभक्तिकः त्रूरूक्कस्मेनवस्त्रहोनवसंप्रोपानेहितम स्त्रे
ष्मासमेदोवाहल्मघ्रक्यानत्त्वपणल्पन: ऊर्ध्वाङ्गदोपवृास्य
यवष्पामाककोद्रवाः ष्राकैरलवणैश्चस्नाद्विःचिनेस्मेनेल॰
स्नुते: नागालेखह्ननेसौमिद्रुमस्मोरिष्ठपापिनः वत्सकादियं
लिङ्गादिवेलादिवोमसेन्यवः ष्ठध्मवासलास्मोभि: पयप्छु
ग्गोष्टवा लिह्यात्तदाद्रेणवाश्रेष्ठा वत्स्यतिक्षाकण
वनम १

कल्कं समं पुरव्योषपथ्याग्निसुरदारुजम् स्नुह्यैर्वा प्रीलयेत्पु-
ष्पागुग्गुलं गिरिसम्भवम् व्योषाग्निमुस्तात्रिफलाविडङ्गैर्गुग्गु-
लं समम् खादन्सर्वाञ्जयेद्व्याधीन्मेदःश्लेष्मामवातजान् पूगाम्ल
वेककफाक्रान्तस्समेदस्कः प्रभञ्जनः दारुमूलाग्निना स्वेदा
स्तैःशाल्वणैर्नानि च क्षीगाहिस्याद्भूमूत्राम्लैश्चकुरनाफलसर्व
पैः मूलैर्वा ष्कैर्नकानरीतिम्बनैस्सप्तराङ्कुपैः सप्तोद्भूमू-
षपापकल्लोप्सवल्मीकसप्तनिकैः कफवातार्थव्यायासमद्य
वैर्नप्रवसपेन समेलाम्लवैपमारीः प्राक्तिजः परिप्रील
येत् स्थिरेतायामरः स्वेमप्रतिस्त्रानेनानदीनरेत् श्लेष्ममेद
दोपवाग्निस्तैः ह्रदीतुववारयेत् स्थानुतायामरः स्वेमप्रतिस्तानो
नदीनरेत् सहवरसुरदारुसनागरक्वथितमम्भसितैलवि
मिश्रितम् पवनपीडितदेहगतिःपिवेद्रुतविलासितमाप्नुवं

नीलुषा ॥ रास्नामहौषधविश्वपिप्पलीपिप्पलीवदिपोष्करपु ॥ पिष्टः
विपाचयेत्सर्पिर्वातरोगापहं परम् ॥ त्रिफलारसतासुधपचेतैलं निरि
गपकानामभातात्पृथारसपृश पलाल्विपचेद्धेटपाम ॥ शुष्ठीशशो
षितरसेनप्रनष्टेनेनप्रस्थेनहतस्यविपचेतापिशुभागकल्कैः
पाठाविडङ्गमस्तदारुगजोपकल्याहिवारवागारतिश्रामिपिः
प्पलैः तेजोवतीमरीचवल्कदीप्यकाग्निरोहिण्यप्दुवकरवचा
कणामूलपुष्करैः मंजिष्ठयातिविषयाविषयायप्यान्यामस्थूड
गुग्गुलपलैरपिपंचमंत्रिः उक्तैर्विपचेयमतिश्रवलमसौरसः
न्यायोस्यमन्नगतमप्यशऊरुष्ठमीहक नाडीव्रणव्रदभगन्दरा
ण्डमलाजत्रुंष्ठसर्वगादगुल्मगुदोद्भवमहान् ॥ पस्माकविषमनपीः
नसूकासश्वासफहृत्पाण्डरोगमर्दीविद्रधिवातरक्तम् ॥ वालविल्वशु
ष्टैतरैवहतमण्डविपाचयेत् ॥ तस्यशुक्तिमकंजेवातसवातरोगानेः

नहन्सिद्धावमानक्रमेस्पृङ्वेत्रुल्लकुना विघ्नेघेणप्रयोक्त्याके
वलेमानविश्वति जीर्णपिणपकुपुवम्नलेपथ्यकाकाथाम्भा॰
मेकतस्तेलमाभ्याम् हीयरद्धाप्रपावयन्नेनपालाहाताणश्प
पुंखेत्रप्रकाविशेषान् प्रसारिणीनलाकाथ्यतेलप्रक्षेपय॰
समम् हेमदाभिमिमेनिष्ठाजष्टागस्त्राजवल्लनेः जीवकर्ष॰
भेकाकालीप्रगलामरदारुभिः कल्किनेविपचेत्सर्वेमाहृता
मघ्नलाशनम् मत्नूलजालाविपचेत्प्रसारिणीनेलोर्मिताप॰
दष्टनेचटम्भसः पथ्यकमैनेलेदपितन्मेमेतिपत्सेचनाभ्या
विजयंनतःप्रवेन प्रसारिणीनीरकभिभ्यिजन्मपृष्ठाङ्गशाला
गिलकयावल्कैः मयाक्तिकाख्येस्विपलेस्वापिष्टेभल्लानका
नोदप्राकेहिभिक्षु मुद्गादिपलत्रयप्रकैर्विनिहन्तिपानतस्या॰
दिभिन्नरपविलाम्बाकत्ताविकमान् उष्ट्रप्रमेहहन्ननामममना॰

विकारसंघाभास्थिमेगजदरक्तिपित्तबीजदोषान् समूलशाल्वलस्यमद्य
वरस्नतलोसमानोदशाम्लूलनस्य पलानिपंचादशाभीतस्यपाटाव
शेषंहिप्वेहहरपाम नत्रमेथ्यनास्यक्रष्टस्मिलास्कपिंयगनलि॥
मुषिलाजेः लोहितानलदलोहस्तराइकोपनामिसिनरुष्कन
नेस्व नल्पत्तीरपालिकेस्तेलपात्रंमिडक्रुस्थास्थीलिनेहंमिवाला
ने कम्पादेपस्तम्भशूगाघादिषुक्रोगुल्मादोपीनसंपानिरागम्
महावचनलायानरसनेलाढकंपचेत् मूलकल्काहृषापल
भेदास्नवतग्रेणम् प्रथवाननष्टश्रध्याम्थिराकृष्ठास्त्राह्रयात्
मेलानलदंषालेयषानाहारकचलनात् मिडेस्मिशार्केराह्मणं
दृष्टादशपलंलिपेत भेदस्यमस्मतेनेलेनत्तकुष्ठानि लाः
मयान् वातकृपाडलिकामोद गुल्मवृह्णादिकाजयेत व॰
लाषानेक्षुनेरुहा पादेराह्वाह्भागीकाम ॥ ॥ ॥

गलाफलशानेपक्काशानभागास्थिनेरमे पिमक्लिन्ननिर्यास
शुक्तैलाफकेसुमैः प्रवेन्नाजपयोवाश्रांलेकेरीभिःपलोमि
नेः घटीसरलदावेंलामेजिष्ठारफवल्दैनेः प्रपकानिवला॰
मस्तस्थपिपर्णीहरीरणभिः यष्ट्याह्वसरसव्याघ्रनखेषभक
जीवकैः पलाशभमकस्पारीनलिकाजाम्बकोशकैः मन्त्र
कंकाङ्गेमुषलेपजातीकटुफलाम्बुभिः यष्ट्याह्वसरसव्या॰
घ्रनखेषभकजीवकैः पलाशर नकल्ककककर्तनरुष्क
श्रीनिवासकैः लवंगनखककोलकुष्ठामांसीप्रियंगुभिः
स्थौणेयनगरध्यामुवाचामदनकसैवैः सनागकेसरैस्पि
डैदयाच्छायायनारिने पञ्चकल्कनतः स्नेहंविधिवानन्तयोः
जितम कामंस्मामंजूरमङ्कोलकुत्रिशैलमार्द्दनंतयम् स्नीहः
श्रेणमपस्मारमलक्ष्मीवप्रनाशायेन बलातैलमिदंश्रेष्ठंवा॰

नव्याधिविनाशनम् पानेनस्यन्वासर्वेभ्यंनेनवस्त्रेदष्कालेसध्य
गेतेप्रशमकः इदृशंवोनानाशास्त्राणिनियोगः बन्धानारीःप्रत्र
भाजस्वरूपं स्निदत्नेदेह्नतेश्वास्त्रव्याधपदपकाशयस्थितः ।
पित्तेवादशोवज्रपध्यांभिभिस्त्रेविविनिर्दयेत विकित्सितस्याने
प्रकाविंशोध्यायः श्रुत्वावातरोगाणितविकित्सितमध्याः
पेव्याख्यास्यामः ॥ वातरोगाणितित्वोवकेस्त्रिरपस्यबहुरोग
हेरत शुल्पाल्पापायष्यावोप्रयष्यादोहपथ्यावले दयाग
नोददाहेशुनलैकोभिविनिर्हरेत श्वगतस्वेष्विभिविप्राक
एतकसूपनानितम शुष्कानेनभिराभिस्त्रदेशाहपणीरं
भजेत शुरोस्तानेत्तनप्राद्यकदेवांतोकनेवयत गम्भीरस्य
घशुक्लमधकम्यस्ताशुभिरामृयान म्लानिमन्याश्रुवातोकेक
योहाशमसहकतयान विरेशपम्बहपितावस्त्रहश्मकेविरेचनेः ।

वातोतरेवानरके७रागेपारयेंहूतनम् श्रावाणीहीरकाकोली
हीराणीजीवकेस्रमे: सिडेमसभ्रभकेसपिस्नदीरवानरकेन्
ङ्रदामूधकराहिम्यांमिडंवामसभिनोपलम् श्वतेपिवेनथाली
रंगडूवीम्वरसंश्रनम् नेलेपयश्राकेरांवपायपेहामम्बि
नाम् वेलाप्रानावरीशास्तादशामूलैसपीलभिः श्रपामेरः
एरस्थिराभिस्त्ववानातिंवेश्रानेपयः पाराल्मत्रपकेंवादी:
रदोघानुलोपनम् पेंमेपम्नावरीनिमाप्रदोलात्रिफलामर
ताः पिवेह्वतेवादीरंवाम्वाइतिम्रकमाथितम् दीरेणेरए
नेलंवपयोगनपिवेनरः वङ्रदोधाविरेकाचमोणेदीरोरदना
श्रनः काघूयामभयानांवापायपेंचेनभूजितम् दीरानुपा
नेत्रिकानाह्रगेडालारसेनवा निहेरवामलातस्यसङ्कतेःदीर
वासिभिः नह्विवासिममाकिंचिवातरक्तेविकित्सितम् ।

विशेषान्माषपर्णाभ्यैरुपयोतिलिनरदानिषु मस्तवीद्राह्वविडाङ्गं
पिबेत्तत्क्वाथकं फाल्गुणे माद्वीका त्रिफला पाठा गुडूची वामृथा
तथा यष्ट्याह्वसहपीतेनवासितेसहरज्वलयेत् त्रिफलाव्योष-
पत्रैलाम्बुत्रुटीचित्रकैर्वचाम् विडङ्गपिप्पलीमूललोमशकेषु
कल्कम् हुडिलागलिकीवद्धसमभागानिपक्वपेत् कालु
लिमायुमीयांशेसमपाकेरक्तयोरिदम् वातात्क्लेसर्वदोषपिपर
शूलानिनेहिनम् कोकिलाक्षकनिग्रहःपीतस्तक्राकमांसि
ना कृष्णाभ्योसहवाकोथवातरक्तेनियच्छति एवम्लस्यपाञ्चा
वारसैर्लिलीतकीवसाम् खिद्राक्लेशफमध्येराव्रस्य वारीपिबे-
त्पयेत् यत्पाभिन्नस्महिहूककर्मोद्वायमतापरम् धारणाला
केत्तैलपादसमवेरमध्ने प्रभाते प्राशनेत्तायेन श्वासहासिनृणां समस्ते
क्लिष्टसमन्वेसमसापीश्वम् पिण्डतैलनरध्येमाद्दानरक्तजापरम् ॥

तैलैः पोषाध्यरुपागमेदावदरगणेद्भवः मधुयष्ट्याः पलशतेन क
षायेण पादशेषिते तैलाढकं समक्षीरं पचेत्कल्कैः पलोन्मितैः स्
थिरातामलकीक्षीरपयस्याभीरुचन्दनैः लोहहंसपदीमां
सीहेमेधामधुपर्णीभिः काकोलीक्षीरकाकोलीशतपुष्पास्थि
पद्मकैः जीवकर्षभजीवन्तीत्वक्पत्रनखबालकैः प्रपौण्डरीक
मंजिष्ठासारिवैन्द्रीवितुन्नकैः वातसृग्योगवातास्रपित्तदाहज
रापहम् बलाकषायकल्काभ्यां तैलं क्षीरसमं पचेत् सहस्र
शतपाकं तद्वातासृग्वातरोगनुत् रसायनं मुख्यतमं इन्द्रिया
णां प्रसादनम् जीवनं बृंहणं स्वर्यं शुक्रासृग्दोषनाशनम् इति
तैमार्गीसैराभामेदमावाकफस्यता शुंठिकद्रापितैल शस्तनारो
लिकहनवेहणम् कलानशाकवानाकवातप्राप्रीतकेनतः मे
धनेस्वहनेकर्यायधूरकफशमादनम् प्राणादिकोपशुगपयथो

हिंहं यथामलम् यथासमं वैभेषज्यं विकल्प्य स्याद्यथाबलम् नी
नेति रामन्तां सामे स्वदलेहनणा वैनेः श्लैष्मलेपमेकाद्यैक्रर्या
केवलवानत्वन् प्रोपादोपागमकावस्तम्भ स्वपनकम्पनमः
प्रवृत्तसौर्मिनेविनेपोगल्पा बुद्भवाननाम् सत्यिप्रवृत्तिः पव
वधामेदामन्नाख्यिगागदाः पतेस्थानस्पगम्भीर्यात्मिङ्केस्व
त्वितोनवा तस्मात्पूनवानेतान्वलिनोनिरूपद्रवान् वायोः
पित्ताद्भूते श्लीनाम् स्रावबद्धश्लुक्रियाम् कुत्पाजयोपयेनसः
पिंजीवर्नीपवपाययेत् पुरुषमासयवाशालिविरकेः नीरवाः
नरूदूः सन्नीरावस्तयः नीयपवमूलवलास्नुतम् कालेनवास
नैतेले मधुरौषधमापितेः यष्टीमधुवलानैलहूतनवीरेसुमेव
नम् पवमूलकषायेण वारिणा प्रतिनलेनवा काफाहृतेयवामा
निंतागालास्थापनेणः स्वेदलीसानिरुहाश्च वमनंसंविरेचनम्

दशमूलशृतं तोयं मधुरं शूलनिवारणम् । परिषेकोऽथ मूलश्रायेन
दकोष्णेन सर्पिषा । स्नेहैर्मधुरसिद्धैर्वा चन्दनाद्भिः परिषेचयेत् । ल
म्भातेपकस्मलानां कोल्भेदो हन्तशानलः । नवकूश्च्याविकक्षुगाः
तीरैस्तैलविपाचितैः । निष्काथैर्जीवनीयानां पञ्चमूलस्य वा
लघोः । इक्षोर्वा समधूद्यानि दीपिमत्स्वम्लकाविकम् । सेकार्थे
तेऽल्लालवेद्ध्रशीकराम्भः प्रशाम्यते । प्रियाः प्रियंवदानार्यः पाञ्च
लुकास्तनाः स्पर्शशीतास्तत्वि स्पर्शं ज्ञानिदाहं कृतं क्रमम्
सगुणोसकृजेद्दाहं हरेत् मूढाम्बुलेपयेत् । प्रशाएऽश्रीकमेनिस्रा
दाशीमधुकवृन्दैः सितातपौलैरिकामसकमसहूरोशीरपद्मकैः
लेपोकन्दाहवीसर्पभागगशागफनिवहणः । वातजेस्माप्तेतास्मि
रपः कुसरमेह्वपायसः । तिलसर्षपपिण्याकराञ्चशूलखमूपना
हृनम् । डेदकप्रसहान्त्रपवेशावागस्त्रसंस्कृताः । जीवनीया

घपलेहृपक्राम्पकपनाहने स्नम्भेनोदकगायामशोफगाप्रह्मा
श्रनः जीवनीयाघधेम्मिडिसपपक्कावसापिवा श्वतेमहावतान्
लेजीवनीष्टुगलेपया लेपः पिष्टालिलास्नहम्मघृः पयसिनि
हृताः तीरपिष्टाममालेपमेरगड्सपफलानिवा क्रयोष्टुलनिवृ
तपेप्रानाहस्वाघिकेनिले प्रमदारसिगपक्केहृतमम्यंजनेरिते
सिडमम्पष्णकेनसेकाम्यंगाकुफोनरे गरहप्रमोववाकृष्टशना
द्वारनृनीहृयमृ प्रलेपोप्नुलनद्वानरक्रेवातकफोनरे मधुप्रि
श्रोहितनहहीजेपाम्याम्लमपनुम महृनिलिममम्लेष्ठमिवेद्य
नकफोनरम उम्रानेलेपनाम्यगपरिषेकावगाहनैः विरेका
स्वापनस्तेहपानेर्गम्भीरमाचरेन वातेस्नेघ्यानुरेकोसालेः
पायामत्रपूर्णनलेः विदाहशोफाहकजाएं विवडिस्नम्भेः
नाड्रवेन विनरक्कोनरेकोसालेपायामत्रदयोरिमाः १२

पुराणसर्पिषा तैलेन वा तिलसर्षपजेन हितम् संसृष्टे कफपित्ताभ्यामपि
तन्माहेयो विनिर्जयेत् कारयेद्धृक्रमं संसृष्टे वातशोणितके क्रियाम्
स्वेदाभ्यङ्गरसाः क्षीरस्नेहाः पानेन हितम् प्रभवमेरावातनघमाद्य
वातेभिषग्जितम् महास्नेहो हास्य मन्नस्य पूर्वोक्ते रेकसाह्वने शु-
द्धाह्वने पावनीयं वमनेदीपनं लङ्घनम् मूत्राह्वने मूत्रलानि स्वेदरास्ना
तरवस्तयः पाण्डौ तैलवाग्भस्यवास्थि स्नेहाश्च भेदिनः कफपि-
त्तामिक्तडे यथपश्च वानानुलोमनम् सर्वेस्यानाह्वने स्याश्चनेका-
यैमातरिष्वनि श्वतेभिषग्लिचतस्त्रिरंपस्त्वातनेमाश्च हिकारणम्
प्यापनावस्तयः श्रायोमधराम्भानवामता: प्रमासीवाबलापि
केयस्दङ्कायविरेचनम् रसायनानामवैधामपयोगायुनृम्यते
शल्याहृस्यविशेषेणपयसाम्भङ्गुरगुलाः स्नेहोवाभार्गवस्तर
दैकादशमितः श्रपानेन्वाह्वनेसर्वेदीपनेशादिभेषजम् वाताहु

लोमनं कार्यं मूत्राशयविशोधनम् इत्यमेहेपतः प्रक्रमाहृतानां
चिकित्सितम् प्राणादीनां भिषक् कार्याहितेऽकृत्यमेववा उष्णान्
योजयेद्दुष्टमपानं वानुलोमयेत् प्राणेरक्तस्रुतमूर्ध्नि पित्तस्य
तोदेहस्थस्थितिः स्वस्थस्थानं नयेद्देहतान्यान्तपित्तमार्गगतान्
मेवंवाय्वादयोऽपि तद्रक्षणमार्गोवर्णितम् रसायनविधानेन लक्षणो
हृद्रिपीलितः पित्ताह्वेने पित्तहृद्रक्तस्थानुलोमनम् रक्ताह्व
नेपित्तहृत्स्रुतेलेपेऽपि पञ्चभीहनम् पित्तयकृत्तिलहृद्विविधंव
रसायने यथानिदानैर्निर्दिष्टमितिसम्यक् चिकित्सितम् श्रुतेवे
दफलं स्थानमेतेषां योनिनाशनम् चिकित्सितेहितेपथ्यप्रा
यश्चित्तेऽभिहितम् भेषजशमनेशास्त्रपर्यायेस्वतमोऽथमम्
इति वैद्यपतिसिंहगुप्तसूनुनावाग्भटस्य कृतावष्टांगहृदयसं
हितायां चिकित्सितस्थाने सद्वाविंशोऽध्यायः समाप्तमेवेदं चिकि

त्रिसतस्यान्नवतत्वम् ॥ अथातो वमनकल्पं व्याख्यास्यामः शरदि
स्याघरात्रेयात्स्यामर्हत्वृपुः वमने मदनं श्रेष्ठं त्रिवृन्मूलं विरेचने
नित्यमन्यस्य तु व्याधिविशेषेण विशिष्टता फलानि नातिपाण्डू
नि न चातिहरितानीति प्रशस्ताया दिक्षु प्राप्ते तेषां मध्ये ग्रीष्मवसन्तयोः
प्रशस्तनक्षत्रे प्रास्तनोत्पाटेमाध्वडा प्रलीपयेत् गोमयेनानुलिप्तानी
धान्यमध्ये निधापयेत् स्टहम्भूतानि मसृणगन्धानि कशावेशो
तात् विचूर्णशालिगतेष्टादेशोखये उस्पष्टातपे तेषां ततस्त्वर्ण
क्ताएणमृष्टात्फलपिप्पलीः दधिमधुघृतपललेपलिप्तं दत्वा शो
षयेत्ततः ततस्तु यथैतेभ्यां फलकार्याकालेप्रयोजयेत् अथात
यततो माआंजनगेरोध्यक्षायवामयेत पूर्वेदीमपयष्ठावाकोविदा
रस्यवानले कर्द्वेदारस्याविम्बावामीपस्यातिदूलमपवा गाणघ
घासस्तरा ७ध्यास्तनकषायदर्केपवा ततः पिबेत्कषायेनेश

नरंतितगात्रिनम् मासादिनेन विधिना साधनेनानयावमेतत् स्नेः
घृतरसूनि [illegible] प्रशुद्धे विशेषेण यावन्ति
[illegible] भावितम् त्रिभा
गत्रिफला [illegible] रिवारिणा [illegible] शरद्वि
[illegible] पिप्पलीकफस्थानगतेन सूतादिजलेनन
[illegible] पिप्पलीश्रितम् [illegible] कफस्थ
[illegible] दध्यन्नं वा विदेपि वा [illegible] सम्भवम्
फलादिकाथ [illegible] सिद्धं [illegible] सपिप्पलीकफाभिभूः
[illegible] स्वरसे फलम [illegible] भल्लातकविपक्व
तम् [illegible] नलेहमत्स्यभोजन
[illegible] वत्सकादिप्रतीवापः कषायः फलं
[illegible] निस्वाकल्पतमकाथ समाप्तं [illegible] ति २ २

पिबेत् जीमूतकल्कं चूर्णं वा पिबेच्छीतेन वारिणा ज्वरे पैत्ते कवा
लेतकफवातात्कफादपि कासश्वासविषच्छर्दिज्वरार्त्ते कफक
र्षिते इक्ष्वाकुबीजमनेशामः प्रताप्यातिवमानवे फलपुष्पविहीना
स्य प्रवालेस्वाभिसाधितम् पित्तश्लेष्मज्वरे क्षीरं पिबेच्छर्दिके पिबाः
नयेत् हृत्मध्ये फलम्नीरोत्थितं तीरयवाग्वादिष्पु स्यात्तदाकफ
मेकामे श्वासेवस्यांवपाययेत् मत्स्यनावा फलानंयपाण्डुरोगे
विषार्दितः तेनतक्रं विपक्कं वापिबेत्सस्रमुसैन्धवम् भावयित्वा
जङ्गरापेत बीजं तैलेन वापिबेत् विश्वग्लमारग्वधक्रियाएव श्लीप
देषुच स्वक्ष्मभिवापिबेस्तकेनम्भी स्वरस्नमाविते: कुफेऽवेज्ज
रेकामेगलरोगेष्वरोचके गुल्मज्वरप्रसक्तेचकल्कं मांसरसः पि
वेत् नरस्त्वापुवमतेपवनवर्द्धान्नल्पमश्चने तम्बफेलसमे श्र
द्धेसप्तधेत्रावहारिणम् वदेयेत्माल्पमाभिवायगात्मसमेप्रबलापिनः

हुडमूलानि पिण्याकीसंवासमत्रपर्णेष्टवान् । गुटपुष्पफलमू-
लसर्वंचूर्णमाल्यंसत्रधिनम् । तैस्समंण्डेरमोदीनान्ध्यमोनिन्द्रमंखो
सत्वम् एवमेवफलाभावकल्यवानमलादुना त्वमूत्ता याद्य
फलवन्त्वमूनवविशेषतः । प्रयोक्तव्यंज्वरस्वामकामहीधादि
षोगिणाम् । एषपोष्ठ्येस्वनिहैन्नेफलेपेयापयस्कृती लामशी
लीसमूत्रानेर्द्ध्यजरमलोमशा । स्नुतपयामिर्द्धमल्लनानेहरित
पाण्ड्के । प्रासत्यवारुणीमण्डोपिवेत्स्वरितगालितम् । कफा
देशविकेकामेपाण्डुत्वराजयक्ष्मिणि । इयेवकल्पमाकायोत ।
सकोशातकीष्वपि । पूर्वोगानानाधुद्धकाण्णफलाण्णफलानां
वेगजन्मनाम् । चूर्णास्यपायमाधुर्क्किवातपिन्नादितः पिवेत्
हवारीणपिवापोम्पकाध्यनिक्लेतमस्यवा । प्रारखवादिनव
कादामतान्यातमस्यवा । विमूट्यप्रनेनन काषेपिनद्वेष्मजरो ॥

कामगुल्मोदरग्राहेवातश्लेष्मामयास्थिते कफेवक्राणपवङ्कास्थि॰
कफस्त्रैवपजेघृत धामार्गवोगदेसिद्धसर्पिरेषवृमतल्लव जी
जीवकर्षभकौवीराकपिकच्छुशतावरी काकोलीश्रावणीमे
दामहामेदामधूलिका नेहुजोभिःष्यल्लेह्यःधामार्गवकृतो
निना: कामृहरस्यराढेवृशस्तापघृशताह्नता: तेसत्वाम्भो
नुपानास्युःपित्तोष्मसहितेकफे धान्यस्तम्बुरुपेणकल्क
तस्यूविधापहः विद्यापुनर्नवापवकासमापेपवासरे पकेपा
मार्गवेद्देवापानस्वरितेपयेत् तद्धृतस्तीरजेसर्पिस्ताधिनवाफ
लादिभिः वेल्लानिकट्टनीतोपास्युःप्रगाढेघृपशाम्यते अष्टपा
णामयस्नीहशोफगुल्मगवादिष अष्टकफलादिबल्कस्यका
थमोममष्टपलम् कौशनकासमेसिद्धेतेरसेल्लवणाधिवेत
फलादिपिप्पलीतल्पेसिद्धस्त्वेलरसेषया अटनेस्कमारीष॰

95

पित्तश्लेष्मकफोदरे ये मेदोविसर्पे हृद्रोगे गडे कुष्ठे च श्लीपदम् सर्षपा-
णां च कल्कानां तोयेन लवणाम्बुना पाययेत् कोटजं बीजं प्रक्षेपकमथ
पाथवा समाहं वा केटुपाकेन तण्डुलं पाययेत् त्वथक फलजीमूत
केक्ष्वाकुजीविमीजीवकोशातकैः वामनौषधमुख्यानामिति कल्प।
द्विगीरिता बीजानामनेन मतिमानन्यान्यपि च कल्पयेत् ॥ इति
कल्पसिद्धौ प्रथमोऽध्यायः अथातो विरेचनकल्पं व्याख्यास्यामः
कषायमधुरा रूक्षा विपाके कटुका त्रिवृत् कफपित्तप्रशमनी रौ
क्ष्याच्चानिलकोपनी सेव्यानीमामयेषु सा वातपित्तकफापहैः।
कल्पवैशेष्यमासाद्य जायते सर्वरोगजित् द्विधाख्याप्युभयं तत्र मूल
श्यामं श्यामारुणं त्रिवृत् त्रिवृताख्यं वरतरं निरपायं सुखं तयोः
सुकुमारे शिशौ वृद्धे मृदुकोष्ठे च तद्धितम् मूर्च्छासंमोहहृत्कण्ठ
कषणक्षणनप्रदम् श्यामा तीक्ष्णाशुकारिण्यास्तद्दारुणेष्वपि शस्यते।

क्रूरेकोष्ठेबहुदोषेक्रूरशस्तमिणिवान्दे गम्भीरानुगानांश्लेष्मणां
स्थितिर्यगिरस्तेवचनम् स्नेहेनाविस्रग्नेकाष्टलवेश्यक्लेविधापये
त् प्रथकालेनउष्णांकिंचित्रागारमैन्धवा वातामयेपिवेत्सम्यैः
मेमात्रयमिताभधु लीरसादेत्तकायुमपेसाद्रक्षन्दवारसैः क
फामयेपीलरसेन्द्रयमयाम्लकांचिकेः पंचकोलादिसूर्णैश्च
श्लेष्मकफापहैः त्रिवृत्कल्ककषायेणमापितस्सैन्धनो
हिमः मधुत्रिमातमेघुक्तोलेहोहन्यविरेचनम् श्रनागन्धानव
तीरीविदारीशर्करान्वितः चूर्णितेमधुमपिम्भलीद्राक्षाधु
विरिच्यते सन्निपातज्वरस्तम्भपिपासादाहपीडिता लिम्पेदम
स्त्रिवृत्मयाहिवाकेनेलगारिकाम् एकोक्रमयवतस्त्रिमपट्टपा
केणभक्ष्येत् मगोलाभयाममानीली नेत्रिवृत्क्षपाकेरा ब
सौफलरसमेवाद्धमम्भिमलन्तणपिवेत् वातपित्तकफाकोणी

गोमूत्रेणानलेष्टव नेत्रेषु मस्तुमात्रेषु निरूपायेविरेचयेत् विडंगाउ
गुडुलवणयावशूककणामिश्रितं सर्वतो रेचनं श्रीठं मधुज्पनगुडे
नवा गुल्मप्लीहोदरकासहल्लीमकमरोचकम् कफवातकृतां ।
श्चात्याभ्रमिमाडिगदान्हन्त् विडंगपिप्पलीमूलत्रिफलाधा॰
न्यविश्वकान् मरिचेन्द्रयवाजाजीपिप्पलीहस्तिपिप्पली दीप्य॰
कपचलवणाजगन्धाग्निकार्षिकः पृथक् तिलतैलत्रिवृच्चूर्णभागो
वाष्टपलोन्मितो धात्रीफलरसप्रस्थास्त्रीणुडावहलाद्वितान् प
कामरूद्रयेना खादेत्तोलामात्रमयत्रणः ज्वरार्शःकामलासहृ
गुल्मोदरभगन्दरान् ग्रहणीपाण्डुरोगांश्च हन्ति प्रसवनश्च ।
मः गुडःकल्याणकोनामसर्वेष्वनलपाकिकः व्योषत्रिफला
तकाम्भोदकिमिघ्नामलकान्वितम् सर्वैस्समांशसमसिता लो
हैणगुलिकाः कृताः स्तन्यकण्डुज्वरहृद्दिकासश्वासभ्रमसये ।

ताथेयापाणेलखकेलयौशलासर्वविशेषुव त्रिहताकोरनंबीने
पिप्पलीविस्थमेवनम् दौद्दानाहसोपेनवशाकालेविरेवनम्
त्रिहद्दूरालभासहलशाकयोदीपुपवर्दनम् द्दालामूनामूयशाद
मातलानलरक्ष्ययेय त्रिहृताविवकेपादामन्नानीसरलववाम
स्वणदीरीवरेमनेत्रूलोडुक्यानुनापिवत त्रिहृताशाकेरातलया
श्रीष्माकालीविरेवनम् त्रिहृद्वायमिहृपुषामातलाकद्दुपिः
णीः स्वर्णदीरीवसेद्रूलम्येगान्द्रेभावयद्यहाम् यवसर्वेनको
येमास्त्रियानामलेराहद्दुत्र पुष्पमात्रिहद्दूरालभ्माहलापि
प्पालिवलसकम् बीलिनीकदकामसलश्रेष्ठाशकेसहसाणीनम्
रमान्पासाम्बुभिप्रशस्तेऊपाणमापिसवेरा जुम्हद्दारावाना
स्थदावमामसोगीष रानहहदोविनेपश्येपामददमेभरणीनलः
वालेहहेहनेदीलोमकमारेवमानेव योज्यामदनपाप्पिन्या।

द्विशोणकन्नं गुलः फलकाले परिणतं फलं तस्य समाहरेत्
तेषां शणवनाभागे मिकत्वास्य विनिक्षिपेत् सप्तरात्रात्समुद्धृ
त्य शोषयेदातपेन ततः ततो मेज्ञानमध्यतःश्रवो पात्रेलिप्य पा
पयेत् ज्ञात्वा रसनतेवायाहाप्याहोदावनेपीडिते वज्रवर्षस्य वं
वालेयावेक्षाद्दशवार्षिके वज्रंगुलमुद्भवाकषायपायये
द्विमम् दापिसमण्डस्तरामण्डपात्रीफलरसः पृथक् सौवीरकेण
वापरूक कल्केन तैलेनैव वा दत्तीकषायेन मंत्रोयुतं नीलं तितिवि
पेत् तसोसिद्धं स्थितमासं पाययेत् मतपेववा तर्वं तिल्वकमूलस्य
त्वक्काम्यमरवत्कला विशोध्यप्रणीपितावत्वेभा गोगालयेत्ततः
गार्भे स्थेवकषायेणान्तर्गतीयं तेनभावयेत् कषायं दशमूलस्य तेनभा
वितेषिंतपनः शुष्कमूलेपनः कृततः पाणितलं पिबेत् मस्तु
मूत्रसुरामण्डकोलधात्रीफलाम्लभिः तिल्वकस्य कषायेन कल्केन च सशर्करः

सक्षीनस्यापि नोलेहः सर्वथेष्टं विरेचनम् स्वपाभिर्नत्रिदोषाणांमे
हात्मप्रिसेवयम् शुद्धवकशुविभ्वंशानेवनाकल्पयेदतः स्वदो
कोष्ठवलेवालेक्ष्यविरेचीवरोगिणाः कल्याणलेमारशारन्यागो
गमधुमतिगु पाएलेहरीविशृशोफेदोषविभ्यान्नवेनमि साक्षे॰
ष्ठाकणयकेल्वीन्तोत्तनद्धभिश्चसमाचिता हिवेधोवाचिवधोवा॰
स्त्रिशिगत्रेविशापतः नोपारयिनाशास्त्रमारदीरमदायनेनतः
विल्वादीनांहहस्त्योवाक्वाथ्यनसममेकशः मिश्चयिनासवा॰
दीरंततोगारेशुशोमयेत पिवेतल्कनावशुलिकांपसन्नमूत्रस
गरिभिः विहृतादीमश्चवीरस्यात्दीरंरमानलाम् समाहेसप
यापीनारमेनाञ्जवापिवेत तद्धयोवानमाक्रम्यतिक्रम्याये
गुडाम्बुना नातिशुष्कफलश्रशुणांविस्त्यातिस्त्नवीहृतम् सं॰
भल्लायालस्थामूलनीलनीसप्तविकाशिनी ञ्छागामपोदरगार

सपथ्यारिष्टकल्पयेत् शुक्रमात्रेणयोः पिण्डं मदिरालवणान्वितम्
हृद्रोगवातकफजे नेहद्रूलीपृयोजयेत् दन्तिदन्तीस्थिरास्वरान्चलेद
मीद्रवृभिजनम् श्रानम्रवाममतीरणालमसाम्नकारिषिकामिव गुडु
प्रकोपिवातस्यपित्तेश्मविलापनम् ततेलोद्रपिप्पलीप्रमेत्से ये
मद्धर्मवेष्टितम् श्रोपाम्रनपानपरत्यकौंयतोम्नविकाक्षितम्
नोपिवममत्तमदिरानक्रापेल्लमामवे: श्रमिपकन्नतन्येल्मीप्रमेही
नदरीगरी गोम्ररागानरसै: पाण्डुकृमिकोष्ठीभगन्दराम् सिद्धं तेन
क्वाथकल्काभ्यां दशमूलरसेन च विसर्पविद्रध्यालजीककच्छाबाद्रा
नयन्त्यतम् तेनेन्न गुल्मसेहार्शा विबन्धकफसारतान् मलैद्ध
स्त्रेदस्वेदकृद्धेवाननमेगापेन्लाम्नयाः विरेचनेममिन्तमानवे
नेमिश्रुताद्य: हरीतकीमपीघिह हितानेनोपकल्पयेत् १
गुडस्याष्टपलेपथ्या विंशतिस्यात्पलंपलम् १२२१

दन्तीचित्रककम्पिल्लक्षीरीपिप्पलीत्रिवृत्तोरसा प्रकल्प्या मोदकाने-
केदशामेदशामेद्धनि उष्णाम्भोनुपिबेद्वादेनान्सर्वोविधिनामुना
पयेनिष्ठाविहारान्नस्य सर्वव्याधिनिबर्हणाः विशेषाद्ग्रहणीपाण्डु-
कण्डूकोठार्शसां हिताः द्रव्यस्यापि महार्थत्वं प्रभूतस्याल्पकर्म-
ताम् कुर्यात्संश्लेषविश्लेषकालसंस्कारयुक्तिभिः त्वक्केसरा-
म्रातकदाडिमैलासितोपलामाक्षिकमातुलुङ्गैः मद्येनतैले
स्वमनोनुकूलेष्कृतानि देयानि विरेचनानि ॥ इति कल्पसिद्धौ द्वि-
तीयोध्यायः ॥ अथातो वामनविरेचनव्यापत्सिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥
वामनंमृदुकोष्ठेनक्षुद्वताल्पकफेनवा अतीतीक्ष्णंहिमंस्तोकम-
जीर्णेदुर्बलेनवा पीतंप्रयात्यधस्तस्मिन्निष्टहानिर्मलोदशः
वामयेत्तंपुनःस्निग्धंपुनःस्मरन्नतिक्रमम् अजीर्णिनोतिश्लेष्मवतो
व्रजत्यूर्ध्वंविरेचनम् अनितीक्ष्णमलवणमहृद्यमतिभूरिवा ।

नन्तसर्व्वादिनाव्याप्यसिद्धिविनतथापिचेत् प्रश्रयेतिष्ठनितत:।न
नीयेनवचारयेत गुरुपत्रमत्पाड्जात्वाहाभेदनानिरपायत: मु
क्तिायस्त्रिनिर्देहस्यप्रणांक्तमोक्षयम् देवानुक्रेष्यनिर्हेतुमश
क्तेजनयेक्रृताम् विभ्नुपुसयक्रिडिप्यांतममात्दशानेत्तवगा पि
एरकुाहेइनेकएरुश्रवांसत्यदाविवृपानाम स्थितपास्त्रवेसवा
स्यलपदीमाविनीएर्मोक्षयम् प्रीतिनैवामत्रमासेवासपनलेः
रूपाहुरमेमलान् नानेवजनेपद्मगात्रयागसर्व्वेपवस: नेते
ललवणाभ्यकस्त्रिवेप्रसनरसंकारे: तिनुड्तगालारसेभोजनेयि
तानवासयेत् फलमागापिकाथाकसिद्धनेलेनमाक्षया स्ता
यवातहरेलिहे:पुनस्त्रीसंगनुष्ठायेन बद्दरोक्षस्यजताम्यमरा
ग्रत्नमोक्षयम् योदावत्नस्यवानेक्रेष्यरोगामागोनिक्रयनि: भशमा
व्यापयेत्राम्रिहक्षुपास्वप्तिराकतम् मांसविड्वावानानामेगकपांस्त्ररक्तं

ग्धं गास्वेरवस्यादिसानिग्रहान्नवामनम् उदावर्त्तहृद्रोगे वेकर्मोप्या
तस्य शस्यते पंचकोलयवक्षारवचाम्लेतैकसैन्धवैः यवानस्य
कृत्वा मूलविकृत्यानाहवाप्रगी पिप्पलीदाडिमवृक्षारहिंगुत्रगा
लवेन मात्रम् समेन्य वापिवमेद्युस्म पिबोष्णेनोदकेनवा प्रहारिका
परिस्रावेवेदनापरिकर्त्तने पीनोष्ठपस्य वेगेनापिश्रकामकृता
दयः कुपिता हृदयं गत्वा घोरं कुर्वन्ति हृद्गुहम् हिम्पापार्श्वेह
मोकासेदेन्यलालादिविभ्रमैः जिह्वात्वादत्तिनिसंतत्वाद्वार्के
टकटायनम् मगाष्ठेहिध्मेनत्तयेवाभयेदास्युतेभिषक् मधुः
रैपित्रल्लष्ठोभेकटभिकफस्वखेनम् पावनीयेस्तत्तस्वासरा
वशेषं विपाचयेत् कायाग्निबलवास्यक्रमेणाभिप्रवर्धये
त् पवनेनातिवमनोहृदयेयस्यपीड्यते तस्मैस्निग्धाम्ललव
णं दद्यात्पित्तकफेतथा पीनोष्ठपस्यवेगाभोनिग्रहेणकफेनवा

रुजोऽतिचारविष्टम्भस्यन्दाग्न्यंगानिस्पृहता: सम्यग्वेपथुनिरो
दमादौ नेत्रनिभेदनैः तत्रवातहरं सर्वं स्नेहस्वेदादि शस्यते
वस्तीदानं तथा भस्य रुकोष्ठस्य भेदनम् हताश्च विपित्त
कफाभ्यां स्याप्रावयेद्वाम तत्रातियोगसम्भूते सोधय
मल्लीवित योज्यानि वमने रेको विरेको वमनेस्तु परिषेकाव
गाहाद्यैस्तर्पितेन सम्यग्वेदनम् श्रेजनं वस्तनाशीरमन्नाम्लक
ज्रकेरोत्कम् स्नानचूर्णैः पिबेत्सम्यक्क मतियोगहरं परम् वा
मकैतस्यातियोगत्वाशीतास्परिशेषितः पिबेत्फलरसैर्मन्थं सह
तेनोद्धशर्करम् सोद्गारायाभ्यङ्गयो मूर्धायायान्यमन्या
भ्रमभ्रकुञ्जनेत्राणां लेह्यमर्म्मसप्रनम् वमत्रात्र प्रविशाया
जिह्वायाकफवलस्य [illegible] कवलग्रहः लिप्यान्वल
ग्लामर्द्यायथमासरसायैस्तः फलान्यम्लानि लारेपलस्यवान्यशता
नरः

निस्तोतं खिलहाहाकलकलिमां प्रवेशयेत्‌ वाग्गृहानिलरो
गेषुस्थनमामोपसापिताम्‌ यथा मंत्रेनकुद्दयात्सह स्थेरोवका
लवित्‌ प्रतियोगात्सुभिक्षन्यजीवेहरति प्राणिनम्‌ तन्नीवादा
नमिन्द्रक्रमादत्तजीविनेत्रणम्‌ सुनेकाकायवादयात्रेना।
नेमनजामृत भक्तेनास्त्विवदेन्नीवमभक्तेपित्मादिशेत्‌ स्रा।
क्षेवाभावित्वहिमावानेकोल्सवाहिणा प्रस्नालितेविवर्णोस्रा
पितेश्वडेतश्रेणिने तस्मान्नुहामदातेसक्त्ययोदामश्णालि
याम्‌ रक्तोपन्नातिमारव्रीनस्नाशुभ्राणरत्नणोम्‌ स्नरामोमा।
हिषाजानामय ``जीविनासमरक पिवेन्नीवाभिसन्यानेनी।
वेतद्यास्त्रशाह्निति तदेवदर्भमृदितरक्षेवस्तोविषेवयेत्‌ स्रपा।
माकाषमयंमभक्तस्येवोषगीरैस्नेतमयुः वृतमण्डेज्जनप्रनेव।
स्त्रिवोयाजयेडिमम्‌ पिष्ट्वावस्तिसगीनेवाहुत्नमात्मान्वामने

गुडं प्रक्षेपकं चायेद्घ्नं स्यापित्वाप्रवेशयेत् विमलंतोयावयेन्मासवी
एद्गीतादिविस्मरनम् ॥ इतिकल्पास्थानेतृतीयोध्यायः ॥ अथा
तोवस्तिकल्पमध्यायंव्याख्यास्यामः बलांगुडूचींत्रिफलांसरा-
स्नांद्विपंचमूलंचपलोन्मितानि अष्टौफलान्यर्द्धतुलांचमांसाच्छा
गात्पचेदप्सुचतुर्थशेषम् पूतोयवानीफलबिल्वकुष्ठवचाशता
ह्वाघनपिप्पलीनाम् कल्कैर्गुडक्षौद्रघृतैस्सतैलैर्युक्तस्सुखोष्णोलव
णान्वितश्च वस्तिःपरंसर्वगदप्रमाथीस्वस्थेहितोजीवनबृंहण
श्च बलावयःस्थिरपहितोनकल्कस्सर्वंचदद्यादमेवतत्र द्विपं-
चमूलस्यरसोऽम्लपृक्तस्स्नेहागामांसरसस्सवेपच्छः त्रिवृद्रसप्रक
पवलानिरूहस्सवातिलस्यापिहरःप्रदिष्टः बलापटोलीलघुपं-
चमूलत्रायन्तिकैरण्डयवाम्भसिद्धान् प्रस्थोरसाच्छागरसारसप्र-
कृस्सतैलमपिर्मधुमेन्यवस्त्र १ ६ २२ २२ २२ २२ २२१

स्पाह्रीपनोमांस्वबलप्रदः वक्त्न्त्वलंवोपस्वानिमुघः पेरएन्
लाविपलेपलां स्त्रातयापलोप्रालवुपंवमन्लम् रात्नावलाक्षि
वेकहास्वगत्थाप्रनवेवातुरवधेदेवदारु पलानिवाश्टेमल्लिला
ढकाभ्यांविपावेपद्इमशेषितेम्भिन् वावाशनताद्वाहप्रपाषिप
ग्रपञ्चोकृणवन्सकवीजमृत्नम् रघान्पिष्टंसद्रनासैप्रोलम
लप्रमाणेलवूर्णस्नपक्रमम् समास्तिकालेलप्रनसमन्तोवलि
जेयल्लावनदीपनोमो जेवारुपादुमिकृष्टाकोष्टघ्नूर्प्रूलं
प्रहतोविवन्धम् गल्मापमवद्ध्यरुणोरोगोल्लांसांत्रापुगाके
फवानमानाम् पृष्ठाद्द्रोगामयवल्लनेव्व प्रतेपयोपकमलो
नलेश्च मस्रावकेरुहेव्युत्लनोसिल्वगोनेपितामयाहेत्रिसमोवुनीय
म् गवेतालूषंलोहितकामनमावलाकवीयन्त्रणोपंचमलो गो
षांगनावल्लनयमकदिययघाहरोगाणिपलावकानि निका

प्रतोयेन रसेनानेन क्षीरेणापायेवाथ कमसम्रहीतम् जीवन्तिमेदर्षि
वरीविदारीवीराद्धिकाकोलिकक्षीरकाकोलिभिः सितोत्पलजीवक
पद्मरागश्वेतपुण्डरीकोत्पलपुण्डरीकैः लोहाह्वमधुकनामधुपर्णि
काभिर्नागाह्वमृणालनकचन्दनैश्च पिष्टैर्व्वितनोद्धृतैतेनित्र्हसमेत
स्त्वचं शीतलमेवदद्याम् प्रमाणेनेपत्ररसेन शालीः द्वीरणांवा
घान्यरोपिषिक्तगात्रः दाहातिसारप्रदरासृक्पित्तरक्तपाण्डुरोगाति
षमिमज्वरेच सगुल्मसूत्रग्रहकामलादीन्सर्व्वानयापित्तकृतानि
हन्ति कौशानेकारमधदेवदारुसर्व्वास्यदंष्ट्राक्रमनार्कपात्राः प
यक्षाजलेगाहृतैश्चतोयेरसस्पतस्य प्रस्तादशाम्यः ताम्रेषपैला
मदनैसहरीतकीप्रमाणैः प्रस्थेनेहिप्रकारान् तोद्रस्यनैलस्यवमा
क्षेपस्यलास्यतैलस्यफलाह्वयस्य दद्यान्निरूहेकफशोणितामला
ग्रेचामनविविधेच श्रेष्ठमम्नक्रमाराणांनिरूहास्नेहनार्थमुत्तमम् ।

कर्म्मणा विश्रुतानां च वक्ष्याम्यत ऊर्द्ध्वं पृथक् । तीव्राद्दोषप्रकोपाःका
यै मारुतात्ययगताः क्रियाः । त्वङ्मांसस्थितवातेऽस्मिन् वातघ्नो बलवर्ण
कृत् । एकैकः प्रस्थतैलस्य प्रस्थमात्रोदकं सर्पिषाम् । विल्वादिमूल
क्वाथे द्रोणे कोलकुलत्थयोः स्वादनिन । पचेत्तानि स्वभूतीकरात्रा समस्कृ
ताम्भसः । प्रस्थतापुष्पगाङ्गस्तु वातितस्मसर्षपकल्कवान् । सप्त
तिकोऽभिघ्नं त्रिक्रिमिकुष्ठप्रमेहहा । वत्तास्तैलगोमूत्रसर्पिषः
एडालकाविकानाम् प्रस्थतो समवपः पिप्पल्यैर्विमेगानाहभेतनः ।
पयोमस्तुस्थिरारास्नाविदारीदारुसर्पिषः । एकैकः प्रस्थतो बले
ह्रेसात्कल्कैर्मधुकन्तकैः न । सिद्धा वस्तीनतो वस्ते सर्वदा याप्ययानि वे
न । निर्व्यापदो वृद्धबालानवृष्यक्षीकारान्मताम् । मधुतैलसमक
पुसैन्धवास्त्रिपिशुर्मिमसि । पञ्चमूलक्वाथेन निरूहो माधुतै
लिकः । रसायनप्रमेहार्शः क्रिमिगुल्मान्त्रवृद्धिहृत् । सयष्टीमधु

भेद्यैर्वा वर्त्तयो रक्तपित्तजित् । यापनोऽथवा कल्केन माधुकैस्तैलरसा॰
न्वितान् । यापनात् दुष्टव्रणवस्तिमेहकृच्छ्रूलजित् । प्रस्ततां शृङ्गेन
द्रोण्यश्वस्तैलैः प्रकल्पयेत् । यापने साधुवामवाहद्रुघावपला॰
न्वितम् । पञ्चमूलनिष्काथः समधुतैलं ससैन्धवम् । पथ्यशुक्तरया॰
वस्तिस्थवचापिप्पलीफलः । सकृद्योऽमन्त्रसद्गुक्त्वातुतांडव्रियेस
न्ववान् । सुरदारुचरास्नाच वस्तिर्नोपद्रवः स्मिनः । पञ्चमूलस्या
निष्काथस्तैलेसागपिकामधु । ससैन्धवस्समधुकस्सिद्धवस्ति
रितिस्मृतः । दापञ्चमूलत्रिफलाफलाबिलान् निपाचयेत् । गोम्
त्रेनेनपिष्टैश्च पाटावत्सकतोयदैः । सफलैः द्रोड्ढतैलाभ्यां दारोण
लवणेन च । एष वस्तिर्कफव्याधिपाण्डुरोगविशूचिषु । शुक्राणि
लाविबन्धेषु वस्पहोपेव शस्तितः । मस्तुपादास्थतैरण्डवलारा॰
स्नापननेवम् । मंजिष्ठारग्राथोशीरत्रायमाणाद्भशोविनीः १

कनीयपंचमूलेनपालिकेमधुनाष्टकम् तैलाढकेपचेत्तस्यपाद
शेषेपरिस्रुते क्षीरायप्रस्थसंयुक्तेक्षीरशेषंपुनःपचेत् सपादचो
गलारसमस्सर्पिर्मधुसैन्धवः पिष्टःयष्टीमिसिमिषपामाकलिंगक
रमांजनैः भुक्तिस्तुत्विशोमांमाधिवलशुक्रविवर्द्धनः वाताष्ट
मेहमेहाशोगुल्मविद्रधिमसंग्रहम् विषज्वरंश्वासंपंचवध्याध्मानश्च
वाहिकाः वंक्षणोरुकटीजंघास्तिमन्याश्रोत्राशिरोरुजः हृत्पादस्व
रदोन्मादशोफकासाश्मरीपाण्डुग्लान् दृष्टप्रमेहःप्रथदोराजाया
पनात्संयुतम् स्थाणात्ववक्राणदशमूलस्यवास्मया ह
यष्ट्यामिसिमिगोगोषीकल्काचाष्टहरःपरम् निःस्नेहान्नयंहुषुप्रम
हास्नेहासमन्वितः ससारंपचेत्पिनाद्यपादविगुडूचेक्षीनेतम् ल
शुनापंचमूलेनपालिकेनसमन्वितम् पक्वात्तीरजलेक्षीरशेषं
मद्यनसाधितकम् नाहिदारिकणापंशीशतावहापल्लकल्कवान्

वस्तिरोषेङ्रस्यप्तनःपरमंवलस्यकृत्स्न कल्पनीयंश्यप्रकानिलि
पोऽष्टम्नतिश्लापियेत विष्किरेषु समस्नेषु प्रत्नदशपरेखुव जला
वानिषुसर्वेषुमेस्यश्लपीरुवर्जिता रोपानकृतमभुजारसुल्पकोद्र
कंगुपलम् ह्यष्टदशपलैर्वीरेपंचमूलंचसाधयेत् तत्पयः फ
लैर्वैदेहीकल्कादिलवणान्वितम् भामितातेलमश्वान्धोर्विस्ति
वैज्योरसावनम् व्यायामिमाध्यितोरकृतीलोल्थियवलौजसा
म् विबद्धस्थूलकोविण्डुड्खिद्वातविकारिणाम् गजाश्वानिरथ्या
स्तोभभग्नजर्जरितात्मनाम् पुनर्नवत्वंकुरुतेवाजीकरणमत्तमः
सिद्धेनपूयसामांशेनामात्मग्रमेक्षोटेन्वेरेः स्वेहास्थयच्चूर्णासिद्धाः
किंद्धाद्विश्रकल्कयेत दोषमासृप्रहीहाराः वस्पेनेनैहैवलयः
दस्तांमल्लंफलंरास्नाभाषकर्णाभूनेत्तैवाम शगणष्टुपेपरएस्मूलीक
भागीबृहकपोसिहम् शताविरीमहत्वरोकाकनामापलंमशोकम् ।

यवमाषातसीकोलकुलत्थेङ्गुदइत्तोम्लनम् वह्नेविपक्वपतोमसाद्रोण
शेषणानेनव पचेत्तैलाढकं पृथग्जीवनीयैः पलोन्मितैः प्रसृ
मनमिन्येतत्सर्ववातविकारनम् आनूपाषवमांसहृज्जीवनीयो
पसाधिता शताह्वायववित्वाम्लैस्तैलमिदं समीरणे सैन्धवेन
ग्रिवणेनतमं चानिलं जिह्वनम् जीवनीमदनमेदाश्रावणीमधु
कं बलाम् शताह्वर्षभकोक्षसाकाकनासाशतावरीम् स्वगुप्ता
हीरकाकोलीक्कर्कटाख्याप्रदीवचाम् पिष्ट्वातैलंघृतंचीरसा
धयेतवर्तग्रेण बृंहणं वातपित्तघ्नं बलशुक्राग्निवर्धनम् रजः
शुक्रामयहरं पुत्रीयं वान्ध्यामनम् सैन्धवं मदनं कुष्ठं शताह्वा
निश्चलोवचा हीवेरं मधुकं भार्गी देवदारु सकं फलम् नागरं
पुष्करं मेघाविवकाचित्रकुः पंचे विडंगातिविषश्यामाम्हरेण
नीलिनी स्थिरा बिल्वाजमोदचपलादन्तीरास्नाचतेस्समै

ग्रह.

माध्यमेरवाहैनेलेवानेलेवाकफरोगनुम वेहोरावमपुल्माशो:
हीहमेहाप्रमाहलान ग्रुनाहमडमरोवाथुहम्यानल्नुवामन
म माधिनेपवम्हलनेनेलेविल्वाहिनाथ्यवा कफब्रकल्पय
नेलेहुथ्येवोकफवानिभि: फलेरहुथुणवाम्लीमिडमन्वासनेक
फ मह्रुवास्तिनडीम्हनेनोस्लाणन्यावास्तिरिष्याने नोस्ह्रांविकखिनेणा
मथुर:शीशिशोमह्र: नोत्ताणंमह्नथ्योल्वायिलवणात्नारमथिपे:
मामकालेविधान्क्वंतीरायाजेस्नमादेवम वलकालेरोगारोथ
महनी:प्रविभज्पयाजिनोवस्ति: खेमसेरोधथपवगैंस्वान्स्नाथा
गामिवनेयाति उल्मानोवाणीनह्रीनानोनानथ्यास्सलोस्लाथ्व:
उच्योरपाथधयुमान्सलीन्मनहेप्रेजीन वस्तीत्रहेहणो।
यान्हयाद्याधिपुविशापनीयधु मेरसिनोविश्राध्यायवन: ॥
रा:ऊमहाना: नस्तीणत्तनद्वलम्हठिनक्कथधह्मथडेस्रा

दयाद्विशेषतश्चीयाम्लो वलिवद्धा ग्रहेषोयेव इतिकल्पमिदोवतं योप्या
पः श्रुष्यातेतावसत्त्विध्मापेचिडिंश्याध्मामा ॥ श्रौक्तियपसिन्नेदेहस्यग्रह
कोष्ठस्य योजितः श्रीतोल्पस्ते हलवणाक्षप्यपाने वनोपिवा वस्ति
स्मतोभ्यन्तेदार्घंहृत्वलत्वादनिर्हरेत् कोरात्ययोगान्नेनस्पदातत्स्त्रश
क्रैग्रहः नालिवस्तिकजादाहोहल्लपुष्पयस्यपदे कण्डूगुण्डाति
वेवण्पमर्वतिवालिक्षात्त्वम् क्वाथदयपार्यविहितमभ्यदोवतिमारि
णि उलस्यतस्मादेकस्यतत्रपानेप्रशम्यते फलवत्यास्तथासिरा
कालत्तात्ताविरेवणाम् विल्मूलमिहहारुपवकोलकुलत्थवान्
सुरादिमूत्रवान्वास्तिस्नगांक्षैष्पत्तमानयन् ग्रन्थोल्पवीर्योदाषाप्र
न्नेक्षागशायथ्यवा ब्रस्तिर्दोषाहृतः कृष्णामार्गकण्डाल्समीरणम् स
विमार्गोनिलाकुर्यादाध्मानसमपीडनम् विदाहंग्रहकाष्ठस्य
च्छवस्तवेदनाम् कण्डूहद्रमपीलेख्नवेनश्चपावति ॥

मांसमूषेणक्षल्याघापर्णेनेस्थ्यथवाश्मनाम् । सिद्धिवत्स्यापरामेवं ।
९८ त्वेदवस्निम्लूवसने प्रीतोत्स्याबाधिकेवूनेपिनेघुमकफमदूः ग्रु
निभुकेशरुवंवेस्नंवपेत्स्पवलस्लया । इनेम्लेराह्वनमन्द्रहानयात्नभि
भवारेपि स्नभ्योस्मदनाध्मानन्नरस्र्लंलभामर्दनैः पाश्र्वहरवश्चनैवि
घाहापूनास्वेहमावनम् । स्विग्धाम्ललवणोष्णेस्नैरास्थापीनइनेलि
केः सौवीरकसुराकोलकोलगयवसाधिते । निरुहेन्निरुहेत्समयकः
समूत्रैःपूवमूलकैः ताभ्यामेवावेनेताभ्यासायभुकेनवासयेत् त्व
हाहगोमभावृवेवर्णपनमकन्नवेः विघातिमूनहनेस्याइतिकेस्नेव ।
स्निभिहेत् उत्स्रोषीनन्नालस्यश्चस्मकाहविगारवेः सम्मूच्छौ ।
ग्लानिभिर्विधास्त्रेष्मापाणीयतेमाहूनम् कषायतिक्तकटु ।
केस्सराश्मूयापमाधिने फलनेलश्चनस्मान्लेहेस्निभिस्त ।
विनिहेत्त श्लेष्मच्छोसविगलानिशूलनिद्रायवन्दनेः ।

यवकोलकुलत्थैर्गोमूत्रविपक्वैर्योगस्नेहसमायितैः बस्तिर्गोमूत्रमिश्रैर्वा मात्स्न
वेशपल्लवैः स्तीकारंजनतद्वत्पृथ्वीदेवाह्वरोहितैः मतैलगुडमिश्र
योविरेकौषधकल्कवान् बिल्वादिपंचमूलेन सिद्धो बस्तिः कफरस्यने
शिरस्यनावनेधूमः प्रशान्तेस्मिन्शिशिरः बस्तिरसमतीसाम्लवचः
वोनिस्वेदितस्य वा अल्पदोषस्य दोषकोष्ठस्य प्रकोपात्पुनः पुनः अतियो
गतमापन्नो भवेत्तत्रोक्तिकलाकरः विरेचनातियोगेन समस्त्यापक्रिया।
साधनः बस्तिः स्नाराम्लवतीक्ष्णोल्लवणैः पैत्तिकस्य वा गुदं दहे
ल्लिखद्विनाकरोत्यस्य परिस्रवम् सविदाघं स्रवत्यप्रवृत्तैः पित्त
दृष्टिभिः बहुशाश्वानिवेगेन मोहं गच्छतिवा समकृत् रक्तपित्तातिसा
रघ्नी क्रियात्र प्रशस्यते दाहादिष्वथ त्रिहृत्कानिवा समकृत् अंडोपित
शूलकदाहानाह्वायाराहादिकां जयेत् विमूढशस्त्रापि वेष्टीनां पवाग्र
पूर्तकाप्स्तनाम् प्रत्याहानि विविक्तस्य दोषाणां विकस्य भोजनम्।

इवारेश्मनि श्लेष्मपवना प्रविश्य प्रतिलोमो वायुः शूलतोदकरो भवेत्
३८ नयामं ष्टेगोगरे दस्य हावानस्तूल्यशूलानि च इत्तापशोणितनिष्क्रस्थेस
हेमान्तमपवना म्यास्कटीगरमंवारु वाति स्तम्भानि भेदनम्
भोजनेन तवातक्षेसेद्राम्भ्यगास्मृवलयः पीड्यमाने च रामके
देश्यातिह्नतोनिलः अंशिरोरुजंमादं सर्वं स्रुजनयेद्द्वली वाति
स्यात्तेन बिल्वादिफलस्यामादिस्तवान् प्रतिश्यपीडितः को
ष्टेति हृष्ट्यायाति वा गलम् तत्र वाति विरेकस्य गलपीडादि
कमेव वमनाद्यविस्मृडंवत्तामदेहवलानलम् यथा पु
उरुणेपूर्णे तैलपात्रे यथा तथा भिषक् प्रयत्नतो रक्षेत्
वेश्माद्दपचारतः स्थानमध्यस्यानितनो म्ललवणेन र।
सो स्वाङ्गतिस्रोतनतोभूयः कषायकटुकोष्णतः प्रत्या
स्यमध्नलीकाना रमानानाद्भिग्यवस्त्रयो ः ११॥॥

२

ग्रामलिंगैस्स्मरादृढस्तं विद्याधरमनोहरम् कटुतैलवणतो-
वकाथ्यश्रणीश्वपाचनम् स्वदृढविरेकस्संववनत्रोमविहितेहि
तम् विएद्वानिलं सगातिग्रस्तव्याप्तानद्रुहैः स्वेदविरुह
तेतात्वास्वेदसेदेस्सवर्तिभिः मुपामाविलादसिंद्रेश्वनिरूहै-
स्मानुवामनैः निरूहैर्हिविनासम्यग्दावर्तेहरेणच मुभ्रकेश्व-
नपायोवापयामात्राप्रितस्पर्वा ग्रहेश्रतिहितः स्नेहावगाडाव
त्यनाहृतः यंथकायेततः कण्ठाहृद्वेभ्यलेभ्यवत्सीप स्वश्रपा
मातिक्षुत्तृडायवकोलकुलत्थगावान् उत्सिद्देतेलोदद्रुस्यानिरू-
हस्यानुवामनः कपटादागच्छैतस्सम्यकण्ठश्चहृविरेवनैः स्तु
हिस्रोभिः क्रियाभिश्चनस्यकुयान्निवर्हणम् नाप्यकेषणायतो
हेशदम्सस्यपालिम्पति ततः कुपीन्मकेमीहकण्ठशमफाः क्रिया
यव तोल्पावासितसमानेलमर्कपत्रसैस्वनम् मृत्रश्चमपतवह

ग्रह॰

कषाययोनयः पंच रसा लवणवर्जिताः रसः कल्कः शृतः शी
तः फाण्टश्चेति प्रकल्पना पंचैवैव कषायाणां पूर्वं पूर्वं बलाधि॰
का सद्यस्समुद्धृतात्क्षुण्णाद्यः स्रवेत्पटपीडितात् स्वरस॰॰ समु
द्दिष्टः कल्कः पिष्टो द्रवाप्लुतः शृतः सलिले श्रुतस्त्वाथं शीतो रात्रिंदि
वोषितः सद्योभिषुतपूतस्तु फाण्टस्तन्मात्रकल्पने शुक्त्याद्याध्या
दिबलतस्त्वथावावमनमनेः मात्रायानत्यवस्थादिव्यापिको॰
ऽचलेवयः श्लोकोपदेशकालेषु पात्पतद्द्रव्यकल्पना मध्य
तमानेनिर्दिष्टं स्वरसस्य च तत्पलम् पेयकस्य कर्षमालो
डितं द्रव्यस्य पलद्वये क्वाथ्यद्रव्यपले कुर्यात्स्यावापाद
शेषितम् शीते पले पलैः षड्भिश्चतुर्भिस्तु ततो परम् स्नेह
पाकस्तु मानार्द्धो वह्निगुणाद्विबुधितम् कल्कस्नेहद्रव्ययोस्तुपम्
पीतेस्नेहके पुनः स्नेहस्य स्यान्निष्पाकालनिष्काथसरमेककमा

१

ग्रत्नामात्रुपयोगेणक्रमाणेप्रकृतेनयेत् सर्वमहास्थिरतोलोवि
तेयः प्रकृतिंगतः इतिकल्पसिद्धोपवमोक्षयः अथातोभैर-
तोभैरवजकल्पंव्याख्यास्यामः पञ्चमायारणोदेशेसमेसमस्तै-
केश्वो श्मशानेचैत्यायतनस्तम्भवल्मीकवर्जिते मद्येप्रदद्ये
णान्तलेकृशारोहितसमन्वते अफालकृष्टेनाक्रान्तेपादपेनलव
णैरैः शास्तेभैरवंनानेपुष्कैवर्णैरमादिभिः नन्देदपंपटुवाद
यमविदग्धवैकृतैः भूतेस्त्रायाउपासायेपथाकालचसें-
वितम् अवगाढमहामूलमूरेवीदिशामाश्रनम् अथकल्या
णवरितिप्रदेश्रविकृपाधितः गहणीयादोषपस्रस्थोस्थितेका
लेचकाल्पयेत् सन्नीरेनदसम्पन्नोवनतिक्रान्तवत्सरम् हन्तोश्च
नगुडद्राद्वयान्यकृसाविकृगतः पयोवाष्कयिणीयांस्येविद्
त्रेतश्वीनानं वयोवलवन्तोयानपिच्छश्रंगावरादिकम् ५

अ.हृ.

मभिन्नेयं शुक्तिरष्टमिकापि च पले प्रकुंचो बिल्वं च मुष्टिराम्रं च
तुर्थिका द्वे पले प्रसृतस्तौ द्वावंजलिस्तौ तु मानिका प्रस्थाढकं
भाजनं कांसो द्रोणः कुम्भो घटोर्मणम् तुला पलशतं तानि वि
शतिर्भार उच्यते अनिर्दिष्टप्रमाणानां प्रमाणमिदमुच्यते स
र्वौषधस्य द्रवं तुल्यं क्वाथ्यमष्टगुणाम्भसि चतुर्भागावशेषं च क
षायमवतारयेत् हिमवह्नित्वशीलाभ्यां शायोष्यामावसत्पुरा
मोम्पपद्यं च तत्राद्यं माग्रेयं वैष्णवमौषधम् इति कल्पसिद्धौ ष
ष्ठोध्यायः ॥ इति वैद्यपतिसिंहगुप्तसूनुना वाग्भ
टस्य कृतावष्टांगहृदयसंहितायां कल्पसिद्धिस्थानं पंचमम्
अथातो बालोपचरणीयमध्यायं व्याख्यास्यामः इति हस्मा
हुरात्रेयादयो महर्षयः २२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
जातमात्रं विशोध्योल्बाद्बालं सैन्धवसर्पिषा ।

ब

कल्कस्ययोनयोदेशोवृत्तेर्थेषड्महसम् नांगुलिग्राह्यताकल्केन॰
स्नेहेत्नस्यशाद्धृता वर्णादिसम्पद्वयदानेदेनेशीघ्रमाहरेत् ह्रत॰
स्यफेनोपशमस्तैलस्यचउद्भवः लेहस्यतन्तुमत्तोप्सुमज्जनेसार
णंनच पाकस्त्रिविधोमन्दश्चिक्कणखरविक्कणः मन्दस्क
ल्कसंकिट्टेचिक्कणः सदृशोपमे किंचिन्सीदतिकसेचवर्त्मानेच
पश्चिमः दग्धोऽतऊर्ध्वनिष्कार्यस्स्याद्दामस्तत्रिमादहन् मरङ्म
स्यावरोध्ययोपाणिहस्तोचविक्कणः शाणपाणितलंप्रोक्तंकुडवं
प्रसृतमष्टकम् द्रोणंवहश्चकुम्भश्चःप्रत्येकंउत्तरोत्तरंगुणम् हिग्र
णोयोजयेदान्तेकुडवारितयाऽद्रवम् पेषणालोडनेवारिस्वरूपा
केवनिर्देवे कल्पयेन्तरसाभागान्तमाणयवनोदितम् द्वावण
वटकः कोलंवदरंदत्तमष्टुतो शाणोपिषुः पाणितलंसुवर्णोकव
लग्रहः कर्षोविडालपदकंतिन्दुकःपाणिमानिका शाशानपल

गर्भाम्भस्सैन्धववता वामयेत्सर्पिषा ततः प्राजापत्येन विधि
३६. नाजातकर्म्माणि कारयेत् सिराणां हृदयस्थानां विवृतत्वा
त्प्रसूतितः तृतीयेह्नि चतुर्थे वा स्त्रीणां स्तन्यं प्रवर्त्तते प्रथ
मे दिवसे तस्मात्त्रिकालं मधुसर्प्पिषी अनन्तामिश्रिते मन्त्रपा
यिते प्राशयेच्छिशुम् द्वितीये लक्ष्मणासिद्धं तृतीये च घृतं तत
ः प्राङ्निषिद्धस्तनस्यास्य तत्पाणितलसम्मितम् स्तन्यानु
पाने द्वौ कालौ नवनीतं प्रयोजयेत् मातुरेव पिबेत्स्तन्यं तद्ध्य
लं देहवृद्धये स्तन्यधात्र्यावुभे कार्ये तदसम्पदि वत्सले अव्य
ङ्गे व्यालवा नीरोगा वर्णप्रकृतिनिस्समे नीरुजे मध्यवयसौ जी
वद्वत्से न लोलुपे हिताहारविहारेण यत्नादुपचरेच्च ते शुक्क्रो
धलङ्घनायासाः स्तन्यनाशस्य हेतवः स्तन्यस्य सीधवः पीनिम
ध्याम्यान्नजरसाः क्षीरक्षीरिण्योषधयश्शोकादेश्च विपर्ययः

५

प्रसूतिक्लेशितं चानु बलातैलेन सेचयेत् । अश्मनोर्वादनं चास्य
कर्णमूले समाचरेत् । अथास्य दक्षिणे कर्णे मन्त्रमुदारयेदिदम् ।
अङ्गादङ्गात्सम्भवसि हृदयादभिजायसे । आत्मा वै पुत्रनामासि ।
स जीव शरदां शतम् । शतायुः शतवर्षोऽसि दीर्घमायुरवाप्नुहि ।
नक्षत्राणि दिशो रात्रिरहश्च त्वाभिरक्षतु । स्वस्थीभूतस्य नाभिं च ।
सूत्रेणावनह्य गालम् । बद्धा छेदयित्वा च ग्रीवायामासञ्जयेत् ।
नाभिं तु कुष्ठतैलेन सेचयेत्त्वरयेदनु । क्षीरिवृक्षकषायेण सर्व-
गन्धोदकेन च । कोष्णेन उमरनु उपनीयाभिमज्जनैः । ततो दक्षि-
णतर्जन्याङ्गुल्या सम्यगवधारयेत् । शिरसि स्नेहपिचुं तालुप्रक्षेप-
वास्य प्रयोजयेत् । हरेणुमात्रं मेधाप्रबलार्थमभिमन्त्रितम् । पि-
बेद्ब्राह्मीवचाशालिपर्णीकल्कं घृतं मधु । चामीकरं वचां ब्राह्मी-
वाय्यपथ्यारजीकृताः । लिह्यान्मधुघृतोपेता हेमधात्रीरजोऽथवा ।

३२६.

माहमसामेषुनीत्यजस्यमेहनि करोंहिसागमेविध्येड्राभ्येक
स्यसमान्नयन् प्राद्दत्तिंणक्रमारस्याभिधवामनयावित्तः द
हिणेनदयन्तत्वौपालेसमेनपाणिना मध्यताकर्णपीदस्य
किंविहन्यागायप्रति नयाप्रमानृप्रष्टुमेराविरप्रम्पवभामिते
श्रुतस्यानिश्चलेभमपगलक्रकरमाकिन्ते विध्येदेवकृतेष्ठि
देसहकृतेवाजलावचान् नोधेनपाश्चनोनाथस्मिरास्तचरिहि
मेश्रिताः कलिकाममंदीदक्रालस्थयाद्रागरुजराः सश्रोफ
दारुमे रममसन्यासमभापन्नानकाः नेषांप्रधासपंक्तयाहि
भवस्थाविकिस्मितम् श्यानव्ययामकतीपिदंनकृयागारिसमम
वः स्वैराकेतस्यनस्मृतेस्तचेवावनिपापेपन श्रामनेलेन
भिवेश्वपवहलाउदयारप विध्येत्पालीहिनभजसेवायाः
यस्यवीयमी वस्त्रिस्यहानेनोरछ्वकवयेतशनेश्वनेम १

६

स्तन्याभावे पयश्छागं गव्यं वा तद्गुणं पिबेत् ह्रस्वेन पञ्चमूलेन स्थि-
राभ्यां वा सितायुतम् षष्ठे निशायां विशेषेण कृतरक्षाबलिक्रि-
याः जागृयुर्बान्धवास्तस्य दधतः परमां मुदम् दशमे दिवसे पूर्णे
विधिभिः स्वकुलोचितैः कारयेत्सूतिकोत्थानं नाम बालस्य चा-
र्चितम् बिभ्रतो गोमनोङ्कालेरावनाशकचन्दनम् नक्षत्रदेवता-
युक्तं बान्धवं वा समाक्षरम् ततः प्रकृतिभेदोक्तरूपैरायुःपरीक्ष-
णम् प्रागुदक्शिरसः कुर्याद्बालस्य ज्ञानवान्भिषक् शुचिधौतो-
पधानानि निर्वलीनि मृदूनि च शय्यास्तरणवासांसि रक्षोघ्नैर्धू-
पितानि च काको विशस्तश्छागस्तश्च धूपने त्रिवृतान्विता जीव-
त्खड्गादिशृङ्गस्यात्मदा बलः सुभात्मणीन् धारयेदोषधीः श्रेष्ठा
ब्राह्मीन्द्रीजीवकादिकाः हस्ताभ्यां ग्रीवया मूर्ध्ना विभ्राणोघान्म-
नतेव वाम् शाखमैपास्त्रतिस्वास्यकेरोरक्तोभिरविणीम् षम

श्र२,

संघुक्रेंपपयसावगैः पुष्पयोगेहृतपुष्यसहेमशकलेशुनम्
पानामंजानतोमेपासरन्याप्रःपुष्टिसड्डिरम् स्वोद्येचविषद्येः
वसारस्वतमिदंचनम् वचेन्मलत्वामणंकौशेलपुष्पीशुला
वरीः अल्पसोमानाभ्रामीकल्कहत्नपलाशिकाः पुष्पागोः
विपवत्सपिंष्पुस्यत्नीरवनेयुगणाम् तत्पोतेपन्पसापुष्पवामाः
पासर्थतेसुखेतम् सुजातीराभयाखाश्चपाठयाशियमेन्पुवेः
सिदंसारस्वतेसर्पिवांसेयासरतिवद्धिहृत वचाम्ठनावद्वीपः
ष्याप्रोत्विनीवेलुत्नागरैः सुपासार्गेणवज्रंतेसाधितेप्रवश
णैः हेमसूत्रवचाकुष्ठमर्कपुष्पीसकावना हेमसमत्स्यात्का
शैलकेटंयकनकेवचा वत्सारपूनेपारोक्ताः धाप्पणमधसेत
स्तताः वर्षलोचनवपुमैथावल्लवर्णकारशाभाः वचायष्ट्याह्वाम
स्थायंपष्यानागरेशोव्यके पुष्पनेवार्धविलीठसमक्रष्टकणनीरकैः

अथैनं नातिदग्धं कुम्भेशोपनयोल्हनान् प्रवेशं कुर्याज्जयेद्वीरमनेव
लघुसंहरणम् पिप्पलीमूलमधुकमधूलिकामिनोपलाः अपम
नस्येतोयेन :श्रीपर्णीमीरकाश्मर्य हीबेरबालबिल्वैलाशाके
गालानभिकृतिः मधूलीधातकीपुष्पशाकेगालानतर्पणैः रोगाश्च
स्तनयन्त्यां भैषज्ये रविपाटकैः अन्नपानप्रयकव्याधेः विवेकसतनां
तमेन ग्रामयेच्चाभियेयं वचस्नेहस्नानिविहितःसराः वसुमानान्यामस्य
पीनालयेल्लचिंतानुतम् ब्राह्मीभिडाथंकवचाश्चागैवाकुष्ठमैन्य
वैः सकर्णेसर्पिःतेपीतेवामेधास्मृतिकृद्धितम् आयुष्यपापरक्षा
वैभूतान्मादनिवर्हणम् त्रिफलालसपण्णनन्नासमेगाशारिकाव
वा ब्राह्मीपाठाहिङ्गुहनी हिंसिर्चिराहिपुनर्नवम् सहदेवापवर्वल्ली
पयस्यागिरिकर्णिका तोयकुम्भेपचेदेनत्पलाशापादशेषितम्
तेनकौलाविचाकुष्ठाकुष्ठामवैपमैत्यवैः नीरुकसहपवन्नायाः

१२९

मेरशृमूले ऽम्बुहं पिबेत् अथवाग्निवचापाटाकटुकाकुष्टरीपिकम्
सभागीदारुसरलहिङ्गुस्विकालीकणोषधम् ततः पिबेदल्पतमेवा
तन्ध्यापितिसिक्तेह्नम् अन्नवाञ्छुस्सरामेवंहिंगुपामधुविरेचयेत् व
स्तिकर्मेततः ऊर्ध्वं सेदारोद्यानिलापहान् रास्नाजपोदमरलदे
वदारुरमोल्विनम् वालोलिस्थाह्नतेवोविप्रकमम्पकोपलम
पित्तरक्षुरकनाभीरुहोलीनिम्बवल्कलम् पाठोकुमारस्तु पिवेका
थयित्वासशारिवम् अथवात्रिफलामुस्तभूनिम्बकटुशाहिणीः
शृंगीवारिपूरोलादिपद्मकादिदशाङ्गम् हृताम्पभिस्वमिडा
निपितेद्येवविरेचनम् शीतांवाभ्यंगलेपादीन्स्ज्ञानाच्छ्रुकात्मके
प्रनः यष्ट्याह्वसैन्धववृतेकुमारेपाययेद्ध्रुनम् सिन्धुशुंपिप्पली
महापिष्टःदोह्वपुत्रेरथ रातपक्षेस्तनोलिम्पाच्छुकपास्वरशा
नस्थादो सालमवववमेदालस्नीसोवाजीतवामयेत् ॥

हृद्यर्त्तरस्थाने प्रथमोध्यायः अथातो बालामयप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः
त्रिविधःकथितोवालःक्षीरान्नोभयवर्त्तनः स्वास्थ्यंताभ्यामदुष्टाभ्या
दुष्टाभ्यांरोगसम्भवः यदाभिरेकतांयातिनिनवदोषैरधिष्ठितम् उ
द्भिर्दुष्टंपयोवातात्तद्दुष्टंप्लवतेम्भसि कषायंफेनिलंरूक्षंवर्चोमूत्र
विबद्धकृत् कफात्सलवणंसान्द्रंजलेमज्जतिपिच्छिलम् संसृ
ष्टलिंगंसंसर्गात्त्रिलिंगंसान्निपातिकम् यथास्वलिंगास्तद्व्याधी
न्जनयत्युपयोजितम् शिशोस्तीक्ष्णमभीक्ष्णंचरोदनाल्लक्षये
द्रुजम् सयंभृशंस्पृशेद्देशंयत्रचस्पर्शनाक्षमः तत्रविद्याद्रुजं
मूर्ध्निरुजंचाक्षिनिमीलनात् हृदिजिह्वौष्ठदशनश्वासमुष्टिनि
पीडनैः कोष्ठेविबन्धवमथुस्तनदंशान्त्रकूजनैः आध्मानपृष्ठन
मनजठरोन्नमनैरपि वस्तौगुह्येचविण्मूत्रसंगत्रासदिगीक्षणैः
अथधात्र्याःक्रियांकुर्याद्यथादोषंयथामयम् तत्रवातात्मकेस्त

श्र६ अथवातिविषामुस्तषड्ग्रन्थापंचकोलकम् उदन्नगारुध्वीका
सुरदारुकलिंगकान् अथवातिविषामन्लमस्त्वादिक्वथितंपिबेत्
दध्नोऽइत्भालानेनाहिकिंविमुह्यते यथादोषंयथोद्रेकंयथा
रोगंयथाबलम् विभज्यदेशकालादींस्तत्रयोज्योभिषग्जितं त
थदोषाहृत्यासुजराद्यव्याधयस्त्वपतन् अतस्तदेवभैषज्यमाशु
हत्यकनीयसी मोक्षमार्गपल्यकायत्वात्सर्वानान्पमेवनैः स्नि
ग्धापवमदावाल्ल्याहुनस्तीरनिषेवणात् मधस्ताढेमनेतस्सा
त्याद्येन्मतिमास्सर्व स्तन्यस्यात्मेवमयेत्तीरस्तीरान्मूस्सविनम्
मृतंवैमनतंपयामगृदिहृतमश्चतम् वासिसाध्यैविरेकेणाम
शेणशतिसर्गनम् पुज्याहिरिचनादीस्तपाश्यापववपथ्याविना
म् मूत्राद्याववाकाल जम्मुत्वगदारुमसर्वपाः समादाः
मधुनालीढ्वास्तन्यदोषहराः परम् २२ ८ ॥

ग्रथचीनमेसमोमूत्रलादिक्वथितं पिबेत् उष्णं तेन शस्थीकामं
रदारुकलिंगकाम् ग्रथवानि विवाम्लपंथाकपंचकोलक
म स्लेष्मचित्रदोषसलिलेनं गांधामजलोपमम् विवड्मञ्छवि
ष्ठिनेफ निलेवापलिडपते शाकुनीनाम्थवंग्णेत्वचंपीतेमि
नेवनम् मगधावकदेकाटिस्र च्छोकाङ्गा विम्पम्भिकाः श्रेगभ
गोगविलेपकृणनेवपश्रुथम्ः गाणादिमलपाकायान्ताय
मेष्पपिडकवाः दोशलमकभिम्पाकृवयपंचानिदाहणम् न
गाश्रुथाचीवालंचवमनेनोपपादयेत् विहितायांचसेमगपा॰
वावादियोन्नयेहृणम् निफ्रादिवृाश्चवामाडीपाल्टानिकाचना
मयाम् पादाश्रुहामस्तादीत्पादिकारेवाहृणीवाः समस्त
मृविंद्रियवास्तन्पदोहृणाःपमम भ्रनुतुल्यपथ्याव्यापिप्रति
ष्ठवीतकालवित् दश्नोहृदस्यारोगाणामसर्वामपिकारणम्

नाउद्वनस्य यद्दवाः प्रयद्धस्य मर्मपीतान्वश्लेष्मिकस्तन्यसेविनः
प्र२० शिशोर्गलहफेनकृद्वेषवेत्तान्समरसवाहिश्च प्ररोचनः प्रतिषूपायेन
रक्तोमञ्जनायेत कुमारस्त्र्यष्टानिनतास्निगधश्च क्रमलिवणः से
ष्यवचाभ्रागाषुपाठातिरिकरस्वकम् स्रष्ट्रेतासधुसर्पिष्याम
मरुत्वादिश्चयोजयेत गृष्णाकराहिणीपञ्चकोलवह्नेणिन
म् वडशीपाकृतकीथाग्रीत्रणान्नामपिषाद्दनम् स्थिराववाहिह्न
हतीकाकोलीपिप्पलीनेः निष्पलोत्पलवधाम्भमगीन्सलेश्च
काथिकेः सिद्धेमस्यावमान्यस्यपातनसर्पाध्यनपरम् सिद्धस्य
गन्धास्तरसकाणगर्भवडहरणम् यष्ट्याह्वपिप्पलीराध्रयमको
त्पलवल्लनेः तालीसपत्रशिवाम्भोवासायतेसर्पिर्विहवतनम् सु
गीमभूलिकाभार्गीपिप्पलीदेवदारुभिः अश्वगन्धाहिकाकोली
राक्षेधभकजीवकेः श्लष्णपर्णीविड्डगेश्चकाल्केनसाधितहवतनम्

१०

रक्षपालीसमयुक्ताद्वर्णंभश्रतिमारयेत् पिप्पल्याधातकी
पुष्पधात्रीफलरसेनवा लावतित्तिरवल्लूररसैः पुष्प॰
साधितम् दन्तोद्भेदेनबालानां दन्तकेसरवन्मलम् भूवा॰
हिङ्गुहरीतीपाठाकुष्ठकाग्निविषावचैः मधुरोष्णश्रुतैर्मिडे॰
मिडेदशनजन्मनि रजनीदारुसरलश्रेयसीवृहतीद्वयम्
पृश्निपर्णीशताह्वावलीढंमाक्षिकसर्पिषा ग्रहणीदीपनंश्रे
ष्ठंमारुतस्यानुलोमनम् अतीसारज्वरश्वासकामलापाण्डुकासजि
त् बालस्यसर्वरोगेषुपूजितंबलवर्णदम् समङ्गाधातकीलोध्र
कुटन्नटबलाह्वयाः महासहाक्षुद्रसहामुद्गबिल्वशलाटुभिः
सकार्पासीफलैस्तोयेसाधितैस्साधितंघृतम् क्षीरमस्तुयुतंहन्ति
शीघ्रंदन्तोद्भवोद्भवान् विविधानामयानेतद्वृद्धकाश्यपनिर्मि
तं दन्तोद्भवेषुरोगेषुनबालमतियन्त्रयेत् स्वयमप्युपशाम्यन्ति॰

मत्तीरंमाधिनंमपिंवंमक्षुविनियच्छति मदन्तेजायतेयस्तस्य॰
शाखस्यवोनरा: कवीनत्रस्मिन्नन्त्यानेशणिंनेवहिंमातयः दया
त्मरतिणांबालनेगमेषांचवजयेत् तालमांसेकफः क्रुद्धः कुरु
तेतालुकण्टकम् तेनतालप्रदेशस्यनिम्नतामूर्ध्निजायते
तालुपातस्तनद्वेषः कृच्छ्रात्पानंशकृद्द्रवम् तृड्डास्यकाण्डाति
रुग्नाग्रीवादुर्द्धरत्वावमिः नेत्रोत्तिप्पयवत्संतोद्वाभ्याप्रतिमा
रयीत् तालुनद्धकण्ठस्फूर्तिगोशाकृदसमैमेन्यवेः क्षुंगवेपति
शम्भंगोकाल्किनोवटपलवेः वद्यागोशाकृतालिमंकुकलेसदा॰
घतेनः इसनालिम्पतोल्वासपेनशावपरिषेचयेत् हरीतकीत्वचा॰
कुष्ठकल्कमाल्किकमंयुतम् पीत्वाक्षमारस्तस्येनस्वमूकेतालुक
ण्टकम् मत्सोपलेपात्स्वेदाहारेदवक्षकफोद्भवः तालुमांसेक्षणंजकः
ण्डमांजायतेमुखेपद्भवः केचित्तेमात्रकारोडवस्त्यनेपत्रसतनम्।

शग्रोर्गंडीरनिर्गुंडीसुमुखतःक्षितिवरम् वृचाववयथार्द्दका
मयस्याग्रावैः स्रुतम् बलमूत्रसराभ्यांवतैलमभ्यंजने हि
तम् लाक्षारससमंतैलप्रस्थंमस्तुचतुर्गुणम् अश्वगंधानिशा
दारुकौंतीकुष्ठाब्दचंदनैः मूर्वारोहिणीरास्नाशताह्वामधु
कैःसमम् सिद्धंलाक्षादिकंनामतैलमभ्यंजनाद्धितम् बल्यं
ज्वरक्षयोन्मादश्वासापस्मारवातनुत् यक्षराक्षसभूतघ्नंगर्भि
णीनांचशस्यते मधुनातिविषांशृंगींपिप्पलींलेहयेच्छिशुं
एकांवातिविषांकासज्वरच्छर्दिरुपद्रुतम् पीतंपीतंवमिते
येस्तन्येतंमधुसर्पिषा द्विवार्ताकीफलरसेपंचकोलेचलेह
येत् पिप्पलीपंचलवणंक्रिमिजित्पारिभद्रकम् उद्गारिल्लस्या
ज्ज्याथोवंमधीलाराभवमेणम् लाभडुशाल्पकस्यातिहा
प्रोक्तादिजन्मनाम् त्रिफलानेबनालीमकृष्णास्वन्नरसं ।

हाः पुंवसमसत्त्वो विग्रहाग्रहाः स्कन्धो विप्रणष्टो मे यान्यथग्रहाः।
पितृसन्निताः शाक्यसिंहः पूतनाशीनपुत्रनाद्दृष्ट्वा मतंना मृत्युवश्।
गिरिनिकानदेवेवनीश्वकरेवती नेषांगदेशोघ्नतानूपभ्रनतेरोपन
नाः समान्यरूपसद्याभरन्मा हितेपदीनृता फेनस्त्वाथद
हूटस्मनेदशाभञ्जागराः रोपनं कनेसत्याविहस्मरवेकृतनम्
नवेरकस्मानेतिस्मपाग्नगाविलत्वनम् नवेकनयनस्थावीशि
रोवित्तिपनमृदुः हनेकपतमनथागमसेरोननतकन्दराः द
नेखादीतननेदृषीवसमयोरनिविस्तरम् वञ्चवज्राविमल्ला।
लाभपशमूर्धानिरोलयत् रसाममगान्यकार्यविस्ताबद्धमुष्टिस्म
कृपाशस्त्रः वलिनेकालगादभरस्मपकोभगलावनः स्कन्धा
न्नेलेनवेकल्पमर्णोवाभवेद्वम् मंत्तानाशामरहकेपालेवनेकः
स्वान्दति विवमन्पममगास्य शाक्यकन्यकवचन्ननम् ।

तत्रयात्राः पंचशेषांप्रतिनञ्ञेश्रमहेशोद्धेः मितंश्रीतंवपूर्णेनात्व
पूर्णमनृत्यानकम् मनोदत्नाद्यंशोलेन ग्रणेनेनवलेपवेत त्रि
फलावदरीमन्तनकोद्यपरिश्चवितम् कामीमरोचवानद्मनो
ह्लालस्मांजनैः लेपयेद्दल्वापिशेवांद्युणीनेवांनद्युणोयेन म॰
स्लेशेरथ्यवाप्राखयुष्टीमेवरकाचेनेः पूर्गोशेवाशेखनाभिभ्या
मसूनस्पनवाथवा शोगकाएकोटद्मयांदृङ्गस्तावेजलोकसाम
मंचवपितृग्रणेनिह्यूस्वतेऋरदेऋदके पादावेन्नुहिरननीमल
भांगीप्रननतैः मविल्वरूपाणस्मापिंहूप्रिकालीप्रतेष्युनम लि
हाभेस्मात्रयारीगेमेंवृतेमर्थीतिकोइवेः व्यायेश्रेघसामेघवेस्तन
लेनश्लेपितः स्पितोमङ्दंयोतानपीनसंतेनपेद्रम् इस्पुनेः
रध्यानेदितोयाध्यपः पृथुतावालशद्दपोनेश्रयमध्यापगाद्युमेः
स्यामः॥ श्रणयदस्परतायांनिर्मितालक्ष्मपाणिना मनद्यविय

निश्चपद्धिश्चविलीयन्नेपकोवक्रोग्रदेपिवा भयंशुक्लिनिगन्यनेः
जन्मस्वशुक्लनिग्रहे प्रतनायाविमिक्रम्यत्तलद्वागात्रीप्रज्ञागरः रि
प्याप्यानिशक्रेद्दरः पिपासत्वप्रमनिग्रहः स्वसलहशागारोमत्वेका
केवल्मनिगन्यता श्रीनप्रतनयाकम्पागोदनेविपंगोत्तणाम् न
स्याञ्चक्रजोतीसागावसावहिम्नगन्यता पास्वंसेकम्पश्रीनत्वम
स्वत्वमपरस्पव गन्यप्रतनयाश्रुरिंनिरकांमोलपनिद्वता ववंमो
भेदवेवणपदेगेगन्यान्तगशोवणोम दृष्टस्वादातिरुकक्रणदः १
पाश्वंकुजेनम्प्रस्वना हिप्पोहेगलनेहेववेवणपस्वरनीस्वणता
वेपश्रुमत्स्यगालिनमश्यवामान्यगन्यता मत्वमरिदनयापाणिपाः
दस्परमनयता मिताभिरसितामाभिराविन्मेदस्वान्नरः शुरोवकोगत्व
पवेगोस्वश्रमत्वगान्मना स्वयोश्रुपामल्लीलनेकगांवासातिममनम् का
मोरुप्यातिविसेपवकवकलारमभाः वलगन्योनरः कृषः पशीवाहीवेद

फेनोद्वमनमेभोताङ्खलभ्रपास्तेनमारम् स्तनस्वनिद्रासन्नंशेमेर
भ्रमरस्तागाराः सुग्घ्राणोत्तनगात्मश्लक्ष्णरापस्मारलक्षणम् प्राः
प्मानंपाक्तिपादस्यस्पन्दनेफेननिर्गमः त्वग्रछिवन्धातीसारस्व
रदेशंविवर्णता: क्रन्दनस्तम्भनकृद्दिकामहिप्माप्रनागराः ज्ञा
हृदृग्गगमकोशस्तम्भवस्ताभ्रान्यता: श्वंधनिरीहहमनेमध्य
विसनमंजरः मूर्छकनेत्रश्गाफस्त्वनेशामेषग्रहाकृतिः कम्पा
हृषितलोमत्वेस्वेदस्रुतनिर्मीलनम् वहिरायासनंनिद्रारंशेण
नः कण्ठकूजनम् वाहनंविगन्धत्वंकोशानेवस्वबृंहनि रामरू
पैमहत्तामस्महमारोहनेजरः कामातिसावमपुंजम्मानंस्व
विगन्धिताः श्वेगोग्णात्मप्रविलेपश्लेष्मलम्भाविवर्णताः मक्षिप्त
स्वेत्तिक्ष्वात्संगनालस्यस्वः पित्तश्रेष्म सस्तागतमतीसारागि
ह्रातालुररलेखाणाः स्फोटास्मरोद्वहतकपाकामत्युष्णसः पुनः

रेत् हीपिप्पल्याद्यारिष्टिं सिद्धं चर्मभिः श्रोतमिश्रितैः । सतीदशांगीमिद्रार्ये
वचाब्रालाउदीप्यकैः सकृत्शमसाधुतेश्रपमलवयहरविमोत्तणः गोसू-
यलोमवालाख्यनिर्मोकवचरसविदो निलपत्रास्पकट्कामदेन
हन्तीहुयम् कपीमाख्ययवक्सुागरोमदेवाह्वसर्वपाम् मसूरप-
त्रश्रीवासनखकेशसुरामदम् स्वाएलवनन्तनेगणभाविनेस्थला
श्रीणितम् भपनायोहतेसर्वभूतेषुविश्रमन्नरे श्रन्तमन्वाख्यि-
तगरैमरिचैमधुगोगणः सगालविनीमस्त्नावकालिकैतैलंल
नेपचेत् दशमूलरसाद्दीरवक्रे उत्तुहतिन्परम् राम्नाडेश्रम-
तीपत्रपंचमूलबलाधनात् काथमर्पिःपचान्नपिष्टैः शुगारि
वाम्याधाविनकैः पाटाविडंगमधुकपयस्याहिगुराहृमिः स
ग्रकिकैस्सिद्धयवोशिशोश्वानन्तनतहितम् सर्वेरागग्रहहरंदीपनं
बलवर्णदम् शापिवासारभिवाह्मीशारिवानीक्रुष्टसर्पिः ॥

नायते शुक्लैरेव योगाकामान्मां गां सेवतः केशश्मश्रुनखविहेष्य-
स्तरैस्त्वविवर्णाना नानावर्णप्रतिभानस्मदेहरूपाभिरामः रोदने-
रद्धृगात्पिनेदीर्घकालानुवर्तनेनम् उदरेग्रन्थ्योहृताः यस्मिना-
नाविपश्चाक्रम् निद्रायां निम्नतामध्याध्यापनेनालुवर्तन्यमेन भ-
नानोभेवद्गविपर्ययोबालः परिहीयते त्वस्मारद्धीतेः सामान्तो
वर्तितेशुक्लेरवती हिंसारम्पावेनाकोसाग्रहग्रहणकारणम्
तथाहिमांसकेवालो महात्मा न तनाभिकः स्ततजिह्वः कृष्ण-
ह्रापदमनवैमासाम्नलोचनः दुर्वर्णोहीनवचनः प्रतगात्पिशुना
यते सामेहत्वप्रीतिः सम्मद्शानेन नयप्सने दुस्तोवोदप्रसे
रव्योहत्पात्मानेनव्यापरम् ततस्तुशाहकाष्ठधेर्गिनिवादीम
माविशेत् शम्भमन्नेत्पतेर्ष्पेपेरूपादस्तावनहितम् न्वहाहमो
हात्पयस्पृष्टुदेनेवश्वनेयेत रक्षेवमस्वेगात्रेभ्याविशेषाम्पतिव

यवास्यगम्यास्तानमसुमे मर्पिर्विपावयेत नात्मशयेत्रुहाल्सर्वाः
पानेनाम्भजनेनुव ग्रत्नातिभूतविद्यायावस्तनेयानुतातिव ह
लमायस्ववारश्चगोमयेनापलेपयेत नयात्तनानावादाणं
स्यापिपात्रमहतिताम निश्रमस्त्रानलक्तायेग्रगुलस्पापरांह
निः सुक्रेश्यवालभृपाहृवीशेनास्त्रमर्षपाः झामत्वाश्यश्च
विवेयत्रिवर्णामयवास्तिताम उपविशप्रतिमावाकदेशनाव
श्येतेष्या मूर्नेरावनुपाविर्यालिाविवास्पपराननताम त्रिपि
नामापितांभूते मेवरपिपराजिता लक्ष्मणपरिपरीवाराणि
न्यानुस्पृतिमेपिताम लक्ष्मणमहदेवाख्यनागदमीकटाम
रा मर्केटीककेटीलस्नुहहतीकएकाविका खिवतासास्पगौर्मि
हमहाकोषाषातावरी उदेमलक्ष्यवालस्य वभीयातेन
तागले उदभावेद एवंतमसमंगमिमजपेत वभास्यदेश्तिस्पातेनमहाल्य

६१

हीपिव्याघ्राहिसिंहर्क्षचर्मभिर्घृतमिश्रितैः ॥ पूतीरपुंगोमीमिश्रा
ध्यवृवामल्लातुदीप्यकैः ॥ सकृज्ञेसवैतेभूपसर्वग्रहविमोक्षणः
गोशृंगलोमवालास्थिनिर्मोककृष्णदेवविट ॥ निम्बपत्राज्यकटु
कामरनेत्रहरतीहृषम् ॥ कर्पासास्थियवश्लुणगोमदेवाहूकेषपी
मयोरपत्रश्रीवेतैलवकेशोमरामवम् ॥ म्लञ्जाएँखसलहृषेणभा
वितेस्त्रसेणञ्चणीतम् ॥ भूपनाथ्यहितेसर्वभूतेष्विषमज्वरे ॥ श्रन
न्नास्वास्थितारमीरवमधुरोगाणः ॥ भगालविन्नामल्लावकाल्क
तेलेहृतेपचेत ॥ दशामूलरसातीरकैःत्रुहृतिनपरम् ॥ गास्वाडे
घृमतैपत्रेपंचमूलावमाशृनाम् ॥ काथ्येसर्पिः पचेत्तैषेःशा
रिवाखाविचकैः ॥ पाटाविडंगमधुकपद्ममांस्यदाहरिभिः
मपूतिकेसरैष्ठवेशिणः ॥ नस्ततेस्कृतम् ॥ सर्वाप्रगाप्रहहरंरी
पनेवलवर्णदम् ॥ पुराणवान्नराभिद्यापशोषाविनोत्रपसवैपेः

सन्तिरुद्रोविशालक्षुकल्पशक्तियानुग्रये सन्तिपातालविधाः
नावसुपर्णखसहाबलः सन्तिदेवासुरयतासुमावनेपापसा
गताम् इत्याहजानिहः सभोमनसाविचिन्तालेव इहादीनां
भयकृतेनावावायतिहतामया रक्षाप्रतिसरान्भयेवधायपाप
वातिनी निहन्तव्यानिरुहेगाजीववर्धशतेसखी सुपपसुप
सुपावसान्तिकालोपिकारयः पापमापिकुकः क्रूरोरुसः
रोहपिरूकः कुमारायावकाः सोहेपालबलेलवर्णाहविः ९८
पिकृत्याविनिछाचावारकोभूतोदनःपयः पक्काममांसरुधिर
मस्यसमसुरासवाः गन्धमाल्यफलेहेमधूपसुपरकुल्वरुः सरासा
नेकृविनिर्गतेगोसमेवस्तुपल्लवम् वलिमत्राशान्तिदेयमथाइवनस्य
वनोरिशम वनछन्दयात्रिपथदेवायतनेनथापुरे यकङ्गतोरपानेव
सन्ध्यायोदीपवान्निशि श्रयापतितगोवक्षःप्रालिमदर्भमस्तने सुनेवावनरतोवा

वालानोरत्नलार्थेयशिवोप्रवर्षितिर्मिलाम् ६ल्दुः प्रतिसरानेभ्यो
येवनस्पतिवासिनः मेघहस्तकरसिंहाहगजवाजिसमाननाः का
लाः कालायसैः पाशैस्तत्रासाम्भूतरौद्रतेजाः शक्तिमेगारहस्ता
श्चखड्गपाशिधराश्च येते वदाशनिधराम्भूताभे वहेल्वान सारिणः
पापवणाकल्पगानेयनृपानिशूरल्लम् यमौवेवसत्तानायवनः
स्पतिवासिनः महोर्मिमन्वेगनस्तोभयानिसारित्यतिम् धना
धिपो वैश्रवणसर्वयक्षाधिपोमभवि नानाकाराश्च ये भूतास्तस्ये
वान्चरास्सदा ग्रादित्याव सर्वोरुद्रामाकृतस्त्वाश्चिनाश्रुभो नेते
सर्वेनमन्त्रकाम्नामिमोशतिसरक्षिपाम् सौवेमाशरोगावउवरा
स्पतिस्वस्तिने स्वस्तिनेभगवान्ब्रह्मास्वस्तिनारदपर्वतौ स्वस्ति
वेरास्नुयत्ताश्चशलीधामोवस्वस्तिने स्वस्तिनेश्रीपतिः कीर्ति
र्लक्ष्मीमधातमायुति स्वस्तिनेशिक्षमहोष्ठिपवपरोबडिवव

म्यासेयमद्रूपाः प्रतिष्ठितः वलिंचोपहृतेसर्वेसर्वैकामेषुक
श्रहाः दर्शयथस्तद्रूपाणिवालिश्चप्रतिरदयन्ताम् अनन्तराव
पटेदेताञ्जलाविघासमाहितः ॐलानीलावलाकालानञ्ज
लाग्रहकाणिका मेनासमेनासातावमहासेनायशक्तिनी कु
नमालानलनाशिनापताल्लग्रहमानरः कुमारत्वत्वन्नाष्ठाप्रमे
वनशिशुनिमम् कालकल्पानलश्रुकिंकिणीजलभूषि
ता कुमारव्रवनाहूतोसम्यामामत्यन्ताशिशुः पताकाकुक्कुट
सुमयापदावाहिंपरःशिखी शस्त्रमस्थनेमहामविनामान
शोशुः गन्धपुष्पधूपमाल्येवकुमारेलेपपक्षिति नस्यास्तत्पतः
राज्ञायसागतिमाङ्गमातिरम् धान्यसम्पदाः कुमाराणांप्रेरा
ताग्रस्त्रमादने रक्षपत्रपताकस्यांकेष्टकनिवासिनः कुमारस्ता
नरोनस्यापानवालात्विमवात धात्रीहाहारस्सातोवेतास्मिन्कालेच्चनोचाः

नानाग्रहपरीवारं भिक्षुभ्मूनपतिं लिलिखेन् । तंपतिंमृत्वोवि
घोपरमुपरहरेहलिम् । नमोऽग्रविमरकस्य नमः क्रोगायन
मस्कमालोमायाणांनमस्कृत्वाय हिलितिमिलितिहिलि
लायललिनिस्वाहा । पुष्पोपरिधरमन्त्रः । मातृगणमावाहनेत्र
श्रेनेनसमक्षकृत्वः परिजापितेनपानीयतुल । केनात्मामुद्रितेः
तस्यपवमात्मरक्षाकृताभवति । ग्रहाणांमन्त्रिधानापवः
लेखयित्वापतेयु । मस्यपूर्णेनसंपूर्णमिमंमन्त्रपदेदन्तु । नैष
ग्रापतोचयत्नस्यन्यपत्नस्यपरमेश्वरे । यमेराजेवयन्नस्यपञ्च
मत्स्यउपस्थितु । यनापिपेवयस्तेयपञ्चमस्यजलापिपे । यः
त्सस्यमानिहाचशुमस्यपसृष्टाग्नियपञ्च । पतितलानस्यन्नस्य
मोस्मरेवसहात्माने । पतेत्सस्यसमपेगृहकास्मत्यवारि
नः । दर्शयपंसहस्राणिसप्तस्वनसप्तनः । ग्रामवित्तानसयास

तेहिदेवैर्विरोगानिः दुष्टानांविनाशायतेहिउन्मादितास्मैः
दष्टेवरहृदेवकन्यामिमेदुष्टस्यतिग्रहः ॐभ्रुमयेस्वाहा महाभ्र
येस्वाहा तेहिसर्वनिकरोवान्तस्तेमान्ऽन्ततोदेवः हरोग्रपाः
नगानिनामीरिमेनिग्रहस्थस्यकम उन्मादयनेजसावममव
प्रपचनेजस दष्ट्रहवारणेस्तेन्मवोपद्रवेष्व नयाञ्चते
नहोमेनस्त्रीभ्रशानिःप्रनायते श्रापाद्विवद्वेदवानांनेहिव
हृषुगानवम नेनस्पनेनदेवेशुश्मेमाथपमेगरहम नमो
स्तेतेहविवारशालैदहदहदहदर्शपु २ तेज २ मोटय२ शुप
स्मारम्भेवाटय कुमारपिशाच रेवती रोदनत्रासन विग्रासन
कम्पन विकम्पन विनाशन विस्मापण ओपन देवपत्नान्मवे
भूतानां वाधारातम सम्मर्जन भञ्जन विध्वंसनविश्व मारय भग
वान् श्रीशरा सुग्रीवार्य नमस्तेनमोस्तुते उन्मादयस्वाहा ॥

१८

धीरा कुमारारिपतिनवश्चोभिविद्यतानाम् आत्मानेष्वामयण
नोतसर्ववेदविदांवरः यक्षराक्षसनागानां गन्धर्वाणां सुरयोर
पि पिशाचभूतसंघानां व्याधीनां च महेश्वरः आत्मापयति
वस्कन्देग्रहाणां गन्धमादनम् ग्रहाणां काप्य यदा तां कुमार
स्य षष्ठास्विन्वः स्थानाश्चतस्यैव तिश्चबाहूः परिघदोर्भवन्तः
कलेवरं नरं कपांडोममव्यपावकम् पृथ्वीमंत्येषु विवि
धेषु रुणलोहितेन तथा गन्धैर्गुग्गुलधूपेन समिधां च
हिंसास्तथा शतमष्टोत्तरं हुत्वा सघृतावलेहनं ददमात् प्रति
दारेष्वहुत्वामिमस्य घृहविमोक्षणम् अत्रापं नवनलेदे
कण्वकाव्यश्वनीक्षकम् देवानां श्रमलेखास्ति स्वाहापति
हे विक्रमः सहविघ्नांडनन्तेहिपावकास्मकमस्य एः तं
हियत स्वस्वपक्षतासिस्य मावतांगतिः हिरण्यरेतां देवलं

त्समयसंक्षताचारः प्रसन्नश्च निवर्त्तते नेनेच्छाधिममर्यादं पापम
मैपचातितम् द्वारद्योपसन्न्यातिग्रहाच्छिद्रपहारिणः छिद्रे
पापकृष्यारम्भः पाकोनिष्टस्य कर्मणः पकस्य श्लेषवस्यानेश्रम
णनादिष्ठवानिशि दिवामलेशरोनिंर्दारतेरविपिसेवनम् शु
श्रुवेदैवताराडेः परहृतकर्मकरः होममन्त्रबलीदानादिशूण
पौरिकमेव समाप्नाहितवर्यादिश्राकाचारव्यतिक्रमः रहसि
शुक्लप्रतिपत्तृयोदशीश्रम्नरावरम् शुक्लत्रयोदशीकुलहार
श्रुपादीनवग्रहाः गान्धर्वास्तुवर्त्ते दश्पाहादश्पावोरगाः शुनः
पेवमुखाशुक्लसमम्येकादश्पास्तथर्तेश्वराः सङ्क्रान्तिपव
मीपौर्णमासीष्वश्लेलरात्समाः कुसरः तैः पिशाचावाद्यानव
द्वादशपर्वेषु दशमावास्ययोरष्ट नवम्याः पितरोपरे
गुरुहृडादयः प्रायः कालेसन्ध्यासुलसयेत ॥ ॥

दीप्ततेजसेस्वाहा हव्यवाहनायस्वाहा यमायस्वाहा नक्षत्रे
नेहोमेनसमस्ताबालकग्रहाः प्रत्तांनेष्यावलिंहोमंसपनं॰
मन्त्रतन्त्रवित् प्रतीकारंजनयेत्सम्यक्लेभ्योवरिरादौ नस्त्रीवि
शालारल्कमीविल्वकपिंगनः उल्काक्ष्मनोयंतद्राचीबाला
तोस्तपनोशिवम् श्रन्तबत्पान्पथाक्रुद्धैर्ग्रहापायप्पपद्रवान्
बालामयानिघेर्याकैर्मैघजेस्सस्सपावरेत ॥ इस्सुतेरस्थाने॰
त्स्नीयोध्यायः ॥ कौमारभृत्यंसमासमम् श्रथातोभूतविता
नेव्याख्यास्यामः लक्षयेत्तानविज्ञानावाक्चेष्टाबलपौरुष
म् गुरुषैपौरुषंयच्चतत्रभूतग्रहंवदेत् भूतस्यरूपप्रकृतिभा
षागत्यादिचेष्टितैः यस्यानुकारंकुरुतेतेनाविष्टंतमादिशेत्
माश्वादशविधारेवमानवादिविभीषत् हेतस्सदन्तशक्कोने॰
मयः पूर्वंकृतात्मवा प्रज्ञापराधस्सनरोनेककामादिनाम्नवा॰

ररामीतिवादिनम् रहस्यभाषिणं वैयहिनातिपरिभाविनम् शु
ल्लरोषद्वृतगतिविद्यायत्नरहितकम् हासत्रत्नपिपैरोद्ववेशोद्धु
द्वप्रहारिणम् घकोषुणशीघ्रगतिदेवहितमभिवरिम्नधूम् घ्राम्ला
नेकाष्टशशाखाधैः श्वेतभोषणाद्यवादिनम् प्रालेयवटपटलिपाद्
होतेवक्रलराहसा सक्रोपरशेषमहकोदिसहद्रहनेममममम्मनन् प्र
हरतेप्रधावमेकटनैभैरवाननम् श्रमादिनापिबलिनेनहनिहे
निष्ठावरम् तिलोक्यमणविक्रेशकृतेप्रकृष्टभाषिणम् रोषणं
रक्तमाल्यधीमयारक्ताभिषप्रियाम् दृष्टावरकेमांसवालिरा
नेदृशनेद्भुरा हसन्नममकालेवरत्नमायेषुनेववेदेत् शुक्लस्य
चित्तेनेकयोनिष्टनेपरिपाविनम् उष्णीषहत्रगात्रवेहासमया
मिथ्यापृथम् निर्भेन्नतारीनखविरुरम्नसनिर्पितेनः नवैलिङ्गमेवा
मानेरसलाडनेवप्रत्नरम् श्रवस्थमेहः खानिसमस्त्राद्यवडभाषिणम्

फुल्लपद्मोपमम्लानं सौम्यहृष्टिसकोपनम् स्रङ्माल्याम्बर
मरिच्छिलोत्सुभवनप्रियम् श्रीनिर्द्वसमप्रहृष्टं व वियादेववश्रीकृ-
तम् जिह्वद्रष्ट्रिंइरात्मानेगुरुदेवदिनाहितम् निर्भयमानिने
स्तुरकोपनेस्वसायिनम् रुद्रकन्दोविशालोहमिन्द्रोहसि-
तिवारिनम् सुरामांसमूर्तिविविद्याधैत्पग्रहरदीनकम् स्नावा
रसाभिहृष्टगीतनतमनकारिणम् स्नानोद्यानमूर्तिविरक्तव स्तमा
ल्यानुलेपनम् शृङ्गारलीलाभिरतंगन्धर्वाय घिनंवदेत रक्ताते
क्रोधनेस्तनघरद्गिवक्राणानिवलम् स्मशानस्य लिशेनि हालाले
नेरद्दिकृणोलिकम् प्रियद्रारगुरुस्थानुमपीवदनप्राप्तिनम्
ग्रहगारपिष्टितेविद्याधरपतेवाताप्रतिनः विमलनेचरस्वरक्तांतेशुभ
गन्धस्ततेजसम् प्रियन्तकम्यागीतस्तानमाल्यानुलेपनम्
मत्स्यमांसमूर्तिविनैश्ववलिनसच्चयम् वलिताग्रकरेकेसमकि

नृहस्तेतिशूल्यरितिलोलेनशमसमीलमम् रत्थाचेलपरीधाने॰
रणमालाविभूषणम् शोरोहमेवकाशश्वतव्यासेकरक्रूर
कम् वज्राग्निनेपिशाचेनविनानीयादीपिष्ठितम् प्रेताक्रान्ति
क्रिशगात्रभीतमाहमविडिबम् रणाङ्कुदेवपेनेनरहोते
नरमारिशोत् वज्रमयापङ्कमासपविलम्बीतयापिनम्
सूनपलम्बहूषणांक्रम्भाणयिषिञ्चितेवरेन्त् गरहीताकाष॰
लोशादिम्भमत्रेवीरवासतम् नागपावन्नमृत्रमपद्ध्विनरण
विभूषणम् प्रमशान्नसूक्ष्पापतनरष्येकद्दमसेविनम् ति
लानेमघमासेघुमउनेसक्रलोचनम् लाडोयादिशितेविर
याहदनेपरूषाणिव यावन्नमरकेनानेमललोहितलोचन
म् उग्रवाकाचमानीयानेरमोकिरणान्वितम् गन्धमाल्य
रतिसम्पवादिनेपरिवेपिनम् वज्रनिद्वचमानीयाहेतालेन

वशीकृतम्। अप्रमत्ररश्मोरीनवरतं शुक्लनालकम्। वलमयन
पुस्पाणं निद्रालेवनपावकम्। अपसव्यपरीपानैतिलमांसगृह
प्रियम्। खलहावेवनालीयपानेत्सृहेव वशीकृतम्। गरुड्डीय
मिद्राभिः पापविसनन्ध्सपतः ब्याहाराहारवेष्टाभिर्ध्यायेस्तता
कुहवदेन क्रमात्ववदेवागानेनयम्हितन्नुवनम्। अप्तसम्यमस
नैर्वैकालिकस्तपेहस्तमेन। इस्वतैस्थानेवतद्यायापः। अ
पातामृतस्तनिव्रपंव्याख्यामः। भूतेनयेदरिमुक्तुजपहामव
लिखितैः। उपशीलसमाध्यानदानतानदयादिभिः। हियव्याघ्र
नेलपालीलस्थुनाकेनदानदा। भुजलोमीमठोलोमीभूतेकसी
वेवालतः। अकृतीमपंहस्यपाख्यैनिलाः कारणविकारणिके। वत्र
शाकुनावयस्थावसुंगीमोहनवल्ल्यापि। होत्मेतान्तरसोग्रेर।
सोग्रवान्पदोषपम्। खराक्षवाविश्शात्तगाध्यानकलशल्पकात

हिपिमार्जारगोसिंहव्याघ्राश्वामद्दस्थानतः वर्मपित्तेढिननत्वा
वर्गोस्मिन्मायये ह्नेनम् पुराणमथवातैलभवेनत्पानतस्ययोः
शुम्भंगेवप्रयोक्तव्यमेवांजुणंवश्यने यभिक्ष्यगुलिकाप्रत्यार
नेनसावपीडने प्रलेपकल्कमनेवांक्ताथ्यवपरिषेचने प्रयोगा
यंप्रहान्मादांन्सापस्मारांश्चमेनयेत गणाङ्क्षापिप्पलीमूलव्या
घामलकसर्पिषाम् गोपानेजूलमाजीरपञ्चभिनेप्रयोषमान् ।
नावनाभ्यंगाकेसद्याविरपीडप्रहापहान् सिद्धार्थकवचाहिंगु
प्रियंगरजनीद्वयम् पंनिष्ठाश्च्वनुकरभीवराश्चेतादिकर्णिका
निम्बरूपपत्रेवीजेन्तेनक्रमालशिरीषयोः स्वराद्रांश्मषणेसर्पि
गोमूत्रेतेश्चन्तेरणे सिद्धासिद्धाथकेनामपानेनस्यवथ्यान्तिनमू
प्रहान्सर्वानिहन्माशुविशेषाहारणप्रहान् कपालस्थीविषा
मारज्ञरापस्मारपापव यभिरेवोषधैचस्नवारिणाकास्पेनारः

पानन स्यांजनालेप नानो र्वर्धणयोजितः शुणेभूर्व वट्टीदिशेराज
हारेवसिद्धि कृत सिद्धार्थक श्याववचा स्थानलानिशाहरिद्राशप
लाएकल्कः बीजेकूरजाफलमेषिशिरोवानफलेच कल्कसुकापि
पेहूताल समागीणमनेसननेसक्ष्यनाकन्तू लकिणहरीसि
ताच वलस्वस्तुत्रेणन भावितेनात्मिनेनगाथ्येन शरुनिदयात
रिपाहन्तादीपनेन सपद्रुशास्त्रमापधमजनेनस्पलेपः कर्पासा
स्थिमश्चरपशृहहनीतिमाल्यापिणरीतकन्वदासोहृषदेवविड्भव
ववाकेशणादिनिर्मोचनेः नागेन्द्रहिजशृंगाहिंगमरिवेस्तस्यैः कू
नेभमनस्कन्दोमोदापिप्रावाणलसस्त्रावेशगृहस्थेपरम विक
हकदलकुंकुमगन्धिकत्तारंसिद्धीनिश्वगदारुसिद्धार्थाश्वरमाख
शक्राहये: सितलमुनफलत्रयोप्रीरतिकाववचातेग
पशीवलालोहितेलासिलापद्मके: २ २ २ १

२२

रथितगाममध्यकुसारधियाद्दाविशाख्यातिविषातार्स्यशैलेस्म
वध्यापद्येः कल्किनेः हूनवमनवशोथम्रुंशोशासिद्धमनेभूतः
वाराहूयेपानतनसकुह्रह्नेपरम ननमधुककगोजलाम्भापिदो
लीमसंगावचापारश्लीह्रिंगामिडार्थ्यसिद्दीनिशाखलनागादि
णीवरिश्कटुफलत्रिकाकाण्डवाकक्किमिवाजगरामशंको।
टकोशानकौशिथनिम्बामलवेन्दाह्रूयेः गारसुकतेलपुष्पवीजा
थपञ्चाद्दिकर्णीनिक्रम्भापिविल्वेस्मभेः कल्किनेमूंत्रवेगो
णसिद्धहूनेविरविनिहितमाश्रमवेः क्रमेयोगितेहनिसर्वे
ग्रहोन्मादकष्टज्वरोत्तम्महाभूतरवेस्ततम् ग्रहास्वप्रालिये
येयुतेषांतेषुविशेषतः दिनेषुवलिहोमारीच्छुजीनविकिम्
कः स्नानवस्त्रवमामांसमधयन्तीरयुदीस्व रावनेपयपरायेभ्य
मनेषामाहरेमदा रत्वादिगन्धमाल्यानिवीजानिमधुसपिंषी।

5.22

मस्याश्च सर्वे सर्वे धोसमभ्यो विचित्रितायम् सूर्यश्चिह्नवियाभिभि
इत्यश्च गृहालये दिक्षु पत्नस्यांत व पिदेवायो पूर्वेहलिम् पश्चि
मायां पश्चिमाकालेवेश्मभूताय वत्ने गंडवंशयगवा मार्गेषु वेयाभ
णोबलिम् पितृनागाय दत्तये लाभ्यः सर्वेदत्तिणाम् पताय
पताय तनेस्मतिनावागवागारे वक्षस्थेरात्रसयाभेमषु दत्ते
पुवा स्वमादक्षिणस्यांतस्यैवाग्न्यात्तमाम् श्वन्याल
यपिशावायपवमो विश्वमात्मिने श्रविश्वकर्मानिमाल्या
लिगान्याः देवेरयमोदनम् दपिष्टुं देववपलेदेवाणावलिपि
छाते दिंग्सूर्यपत्रहुत्वा धिस्वापलोकिने: वत्नगेशागावा
मूर्ध्वतप्रशस्यं विपाचयेत् तान्याननावनाभ्यो गेहस्योहविमा
त्राणम् नस्यागनेवचाहिंर्यलस्वनेवस्त्रभूमिरण्णा वेतबालिनवृ
फलश्रीमौ स्त्रीरकमलान्पल: नागानांसर्वनाललाभागन्धश्चपश्चदेरव:

परमान्नम्मृदालीरक्तस्तमामाणकेसरैः वावापक्वपुरोषीरक्तो॰
पलद्वैर्बलिः श्वेतपत्रैर्वलोअंवअगौरणागसर्षपाः पुष्पीतेन
वारिणापिष्टेनवनोननयाद्दितम् यत्नाणालीरुद्दध्याज्यमिश्र॰
कोदनशग्गल देवदारुपलेपक्वमपुष्पीरंवसकांचनम् हिरण्य
हिरण्यंचवलौयाज्ञमूत्रज्यवीरयामेकतः मिडंमसामितंपान
नवनाभ्यंजनेद्दितम् हरीतकीहरिद्राहेलपुर्णेमरिचंवचा निस्व
पत्रैवस्लाम्बुकल्किनेनावनाजनम् मूलस्सोबलिसिद्धयवा॰
नोष्णोमाद्रकम् तोयस्यकुम्भाः पललक्षुद्रवस्त्रविलेपीनम॰
गायत्रीविंशतिपलक्काथेवपलिकेःपवेत ग्रहणात्रिफला॰
हिंगुषड्ग्रन्थामिमिसर्षपैः मनिस्तपत्रलाघ्रुतैः ऊद्धवास्समस॰
विंपः गोमूत्रेत्रिगुणापाननस्यांभ्यंगेषुनद्दिडिम् रत्नसोपल
लेक्षुरकंतास्मभमिश्रकोदनः वलिपक्वामममांसानितिष्याबाहु॰

पिरोत्तिनाः रक्तपानशिरीषक्तमूलपुष्पफलानिव उद्भम्बकल॰
पूर्वत्याबिल्वमूलकटुत्रकम् हिरण्ड्यावमिद्रार्थलक्षुनामल
कीफलम् नावनाञ्जनयापोन्नेवसमन्वङ्गनागना पभिरेवह्व
नमिडगवाम्भूयेवनगुए रत्तामहान्वारयुनेपानाभ्यंजनलनाञ्चेः
पिष्टावानांबालिः श्रीधःपिष्टपकः पललदधि मूलकेलवण
सर्पिसम्भृतौदनयावकम् हीरद्राद्वयमनिशापिमितेनचवनाया
रेः हिरण्यप्रियंगुत्रिकटुवंशानांत्रिफलावचा पटोलस्त्रिनकटभी
शिरीषञ्जसमाहृतनम् सोमनुमपालिकासिदेपानाम्पनानेयादि
नाम् बलान्नुपिष्टसलरेवयाज्यमजातनावनम् देवर्षापित्नृगः
न्यवेतौसानम्पारिवजेयत सपिष्ठानादेसङ्गमिमधुसमवचारये
श्वेतीपिशावानावेष्णुशतिक्तलनवावेत सवेयमपतेश्चविकश्चा
स्तेरिमरोनमः ईश्वरदान्तप्राम्भेननाथमार्यावलोकितम ।

1310

सर्वव्याधिचिकित्सांच जनयन्सर्वेश्वरहोनयेत् तथोन्मादानपस्मारा
नन्यांश्चापि निखिलं वम् महाविद्यांच मायूरीं शुचिर्नित्यं डावयेन्नरः भू
तेशं पूजयेद्याणं प्रमथाख्यांश्च तद्गणान् जपन्सिद्धांश्च तन्मात्रांश्चान्य
हान्सर्वानपोहति यच्चानन्तरयोः किंचिद्वक्ष्यतेध्याययोर्हितम् य
श्लोकैर्निर्दिष्टं तत्सर्वं प्रयुञ्जीत परस्परम् ॥ इत्युत्तरस्थाने पंचमोध्या
यः अथात उन्मादप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः उन्मादाः षट् पृथग्दो
षनिचयाधिविषोद्भवाः उन्मादो नाम मनसः दोषैरुन्मार्गगो मदः
शारीरमानसैर्दुष्टैरहितादन्नपानतः विकृतासात्म्यसमला
द्विषमादुपयोगतः विषण्णस्याल्पसत्त्वस्य व्याधिवेगसमुद्भ्रमा
त् क्षीणस्य चेष्टावैषम्यात्पूज्यव्यतिक्रमात् आधिभिश्चित्तवि
भ्रंशाद्विषेणोपविषेण वा एभिर्विहीनसत्त्वस्य हृदि दोषाः प्रदू
षिताः धियो विधाय कालुष्यं हत्वा मार्गान्मनोवहान् उन्मादं कु

वेवेनेनथीचित्तमनस्थतिभममात् देहोइल्सलेभशेभ्दशसाथाचिवड
थे: भलाम्यविततनारम्भसतयवान्कथागता ग्रस्थानेरापनाक्रोशः
दस्यतास्मिनवननम ग्रमास्तावेणवीणादिशब्दानुकरणमन्दः श्रा
प्यानेकतापामेजनस्तमदनवङभाषिता ग्रलेकरानलकारेयानेगम
नोयमः स्ट्हिमपकरानेषुउल्लाभेवाउमानता तोपिपाइतानुकृणाः
न्नजीर्णैवान्नेगद्रोहवः पितासानजनेक्रोधोमशालोभप्रायभिद्रवः
दीनस्छायाथस्कोकोलानशनेपीनवर्णेता ग्रमपजललनहालनाला
दथीपुरुषेनाम कृपादरोवकड़न्दिरलेहाहारवाप्यता स्त्रीकाम
मथरुहयोतिलोलाश्चिमालवस्रुन भमनस्परोगवाविस्थवानिद्रास्थमसु
रानेव उमा — वलवाथायेभक्तमात्रेचमाथ्यते सर्वायतननस्थानम
तिपातेउरामवम उमास्थानतानिपातेभिवतराविनेयेन भनकप्राति
नाशानुउसंगोनाभिवगावान् पापाद्दीनामदृमेद्यलाहेनिपीरदवते ।

रोचनं कस्याल्लिप्ते उद्गृणान्नद्रमन्यते पेयाकाङ्क्षि दृष्टमनाध्मा
यत्नागद्भूको दृष्टे विशेषाश्चपाचवद्दनोनष्टश्लाघायोबलेन्द्रियः
वेगान्नेतापि सम्भावनात्रवमत्यतिक्षेन विवर्जयेत् शुण्ठ्यानिलाजीर्णउन्मादे
स्थाने पानं प्रयोजयेत् पूर्वमाश्वेन मार्गेण सम्यक्दृष्ट्वा प्राशनम् ।
कफपित्ते भवेत्पाटोवमनेन सविरेचयेत् शुण्ठ्यानिलाजीर्णमन्मादेस्त
हपानं प्रयोजयेत् तथाम्लपूर्वदहस्य पश्चाद्वलमनेनमनः ॥ १३ ॥
पानं हृतोतदीलंगलावनमंजनम् दृष्टोणावामतोङ्गात्मभयानां डवे
तजेनम् शुण्ठ्यगाहतेनालेपश्चमार्पानेवसपिंषा पेज्ञातोनिर्हिष्य
दृष्ट्वानयुक्तिप्रकृतिमनः ॥ हिरमावर्वेलाद्याबेहिपलाशेहेनाढक
म् --डेमसन्ददस्याद्भूतापस्यात्रनुपामम् दोषस्यास्वरसादाघ्मा
हुतनप्रस्थवमापितम् श्वाविष्पामात्रिदृहि स्योशलिवशीर्णेन्नपदमेः
मप्ममलाक्लिमिदेः कालिकेनेरतमस्मिते पलवद्याप्रगौनपलेमा

ग्रावतष्यलम उन्मादकशापस्मारहंवन्द्रामतनश्टम् वांसवस्थित
मेपाकडम्पेत्रामोह्नतेस्र्नम् वर्गाविष्णलापुद्वेलादेवदावेलवा
लुकेः द्विशाखिवाह्निस्नतीह्वास्थिराफलितीवेनेः द्वुर्त्तीकष्टम
त्रिष्ठानागकेसरदाडिमैः वेल्लताला लीमपमेलामालतीनकर
लासले: सरमीपम्बकोद्दिमैः कबीगस्मांपिषः पवेत प्रसंप्त
नेपहान्मादकासापस्मारयापनम पाण्डुकामलविपशोधमा
हेमाद्रजरोगरे श्वेतस्पष्टजामिवादेवापहननवतोमि श्रमदोसिस
तिलहाविसर्पविनाशालपावके बलपृगल्पमापष्ठ्यकाविसा
भापपाश्टम कल्याणकमिदसपि: कुष्टमवनेष्ठव पम्पादि
शोभिवादीनिनलपनेकविषाविम् रसतोसिपवत्सापिइशि
दीरवत्नेशगणम् वीडिमयाकाकोलीकृपिकाह्लविदाशामिः
स्वयपतोघ्नेतेनमेदाकल्याणकपम्म तेतनसागतापानन्नसवेम्म

२६

6.33

दुधिकं गुणौः ।

missing fol.

uttarasthāna 6.34 – 7.1

~~odd fol here~~

~~ends – cikitsā, XVI, 21~~

~~starts " XVI, 56~~

~~ODD FOLS.~~

– देहगतैर्मलैः

ch-7 v-2

हेतेमवेहरिस्याभेमंताबातिमवेश्रव नमोविषम्नूफमनिती
भन्मा:कुरुतेक्रिय: दन्ना:खोदहमन्फनेहस्नोपादोचविलप
न पश्पनमनिश्पाणिप्रेवलन्पननिल्लिनो विजिमादिभवो
दोषवेगनीनेविवुन्ने कालान्नेरणामप्रनेश्रवमेवविवेश्रुते प्र
पस्मारश्चनमेरावानायेत्रिवृपनव नूपमनश्यमानेस्मिंदहन्क
मंश्रन्पनाभ्रमः नममोदर्शनेध्यानेदुस्मुदामोलिवेकृतिम प्र
पुहृश्रवणास्वदोलालाशिवानकस्कृति: प्रविपाकोरुचिमृ
श्रोकृस्पादोपावलतय: निद्रानाशोगमर्दश्रमनभेगानेमनतेन
म पानेतेलस्पमयस्पतयोरेववमेहनम् नन्नावानानस्फरन्लक्कि:
श्रपनेश्रमहृमेहृ: श्रपस्माराणिमताबलभनेविस्वंवरम तनि
शिन्तातेश्रमनिफनेवमनिक्वपिते श्राविध्यानिशिरोदन्नादेशना
ध्यानकन्न्रर: पनितोविवितपन्नगेविषमेविनतोगले: न्नन्यावा

हृण्यपेतिन्नं मात्रास्यः क्ष्मासीवने वपलेषु रूपं रूपं विरूपं वि
क्षनानन अपस्मारं निपनेन मोहः संज्ञा चाविरति फेनकलाति
वक्रं नगास्फालयति मस्तिनीम भैरवादीभिरूपेत रूपदर्शी हृ
चालिना कफाच्छ्रेष्मणा अरोचिविरोधविबोधनम् वैशल्याय
यसीलालाश्रुकफेनचनत्रास्मृता शुक्लरूपदर्शिनेसभवालि
गेनवमेयत अथाहनानापीविनद्दनत्वानाशकम्भाय
नम् तीव्रैः क्रुधादपस्मारः कर्माभिवामनार्दिभिः वाति
केवलिस्मृतिदृष्टः पीतमाधाविरेचनैः श्लैष्मिकवामनाथा
येः अपस्मारमपावर्तत सर्वेनस्त्रविश्रुद्रमसमस्याशाम्भाभिन
स्यव अपस्मारालिमालाधेयामगामाशामनाश्रुतः गोमयसस्म
हीरश्वमित्मूत्रेश्रुतेहवि अपस्मारमन्तराम्भादकामरानकरायिवेन
दीपवमूलमयफलादिलिशाकरवन्नवः समपत्रमपामार्गनीलिनी

शम्पाकपञ्चकसेनराफलत्रमूलङ्गालभा हिपलाम्मलिलद्रोणेप-
क्वापाद्दावशेषिते भार्गीपाठाफकीक्रमभनिक्रमभव्याघ्रोहिंग्वैः सू-
र्वीभूनिस्वभूतीकेश्रयमीशारिवाह्वयैः मदयन्त्यग्निनिर्गुण्डीलं लवणैश्च
सर्पिषा पचेत् प्रस्थेऽहदृध्वैः सूवैःपंचगव्यमिदं महत् । जरापस्मा-
रज्वरभगन्दरहरं परम् शोफार्शःकामलापाण्डुगुल्मकासग्र-
हापहम् ब्राह्मीरसवचाकुष्ठशंखपुष्पीभिः शृतम् पुराणमेध्यमु-
न्मादालक्ष्म्यपस्मारपाप्मजित् तैलप्रस्थं घृतप्रस्थं जीवनीयपलो-
न्मितैः क्षीरद्रोणे पचेत्सिद्धमपस्माराविमोक्षणम् कंसेक्षीरेक्षुरसे
योः काश्मर्येऽष्टगुणे रसे कार्षिकैर्जीवनीयैश्च सर्पिःप्रस्थं विपाच-
येत् वातपित्तोद्भवं क्षिप्रमपस्मारं निहन्ति तत् उदकाश्मविदारी
क्षुकाक्वाथशृते पयः कुष्माण्डस्वरसे सर्पिरष्टादशगुणे शृ-
तम् यष्टिकल्कमपस्मारहरं धीवाक्स्वरप्रदम् कपिलानां गवां

पितेनावनेनपरमेष्ठितम् शृगालविडालानांसिंहादीनांवसति
तम् गोपानकुलनाशानाएषभक्तगवामपि पितेषमापितेनेलन
स्पर्शेगोवशम्पते त्रिफलाद्योषधिनद्यवनारफाणिनकैः स्पा
द्रापामार्गेकार्गनवीजेस्नेलैविपाचितम् वस्तमूत्रेहितेनस्पेवः
गंवाप्मापयेद्विषक नकुलोल्लकमानामण्डुकोदादिकार्कैनैः
लाएः पतेः प्रतीक्षश्च ममम्स्यप्रयाजयेत् शीलयष्ठेललश्चके
पपमावाशनावृराम् श्राघ्रीरमेकष्टहसेवचावामधमष्णताम् स
मक्कडेरपस्मारादोविप्रष्णगेरमानमाः यन्नायतेयनश्चेषमहा
ममममाश्रयः तस्मादमायनेरनदाधिशाकिंत्ममपाचरेत् नेहा
मेवापितायादोविषमात्पालयेत्सदा मकुमनोविकारणानमि
घ्यंकृतवानिति नहयादिश्रुयरिष्टः क्लिष्टवेनोस्पृहस्येत श्रे
हेपाक्लिष्टदेहानाविभाग्नस्पतिचेतसाम् सदावेदस्यशसानिधानाभ्यते

134

इत्युत्तरस्थाने सप्तमोध्यायः ॥ मङ्गलं महाश्रीः ॥ अथातो वातरोगवि
ज्ञानं व्याख्यास्यामः ॥ सर्वरोगनिदानेष्वेकं रक्तपित्तमलाः प्रवृद्ध
दोषैर्विशेषेणापि यः पित्तानुसारिणः सिराभिरूर्ध्वं प्रसृतान्नेत्रावयवमा
श्रिताः उन्मत्तमिव मिमिते नेत्रं कृष्णं दृष्टिं वा सर्वे मतिर्वा रोगान्तप्रबलल
क्षणा व्यवज्ञाश्च याः सिराः सुभास्थितं स्यक्रुद्धेन वक्त्रस्तम्भं सवेस्नम
पात्रपूर्णं भनेत्रं वक्रस्योन्मीलनमस्पृच विमर्दनात्स्याच्छ्रमः
क्रस्योन्मीलवर्त्मनितम् चलयन्वातश्चौवाप्रतिमेघामेघूर्णनम् कुः
करोत्युद्विग्नमेघामेवत्रयस्य निमीलयते विमृक्ष्म स्तिमितं स्तुष्टे दोने
वातहितं हितम् कृत्स्नाः पित्तेन बाह्यान्तोवक्रमकुम्भीकवीजवत् श्रा
म्रायते पुनर्भिन्नाः पिटकाः कुम्भमात्रिताः सदाहक्लेदनिस्रावेऽरे
काभस्पर्शनाक्षमम् पित्तेन जायते वृक्षापि मोक्षिष्ठ सम्भवेन नम्
करोति कार्यं दाहं च पित्तेन प्रस्तावमास्थितम् यस्मात्तत्कारणं

वानपस्मश्मानेवट्मिनम् यैर्थकार्यपृक्षिका चैनासमर्थपामा
घना: कफान् श्रोणोपदेहककमाण्ड: पिष्ठिलाक्षसमल्विना:
कफानाक्लिश्मेवदश्मसत्नमज्ञेरापदेहवन् श्रोध्य: पाण्डरक्ता
क: काएमान्वेरिन: कफन कोलमाश्मलवणाकिंचिटलक्ल
याष्यवा श्मारकेनपरिकाल्लनलापिस्काविता उत्तमगाल्या
नेष्याक्लिश्टानिसन्नप्यार्शनान्नमम श्रेशापिमेसंवज्ञानसक्त
ल्लिपसराहतक श्मरक्लिनवलाविच्छिन्नाच्छिन्नवववने मध्ये
रावमसनोन्नवाकपदघाणवनीस्थिरा नष्टनाशास्ज्ञानान्नापिर
काजनवामिका द्वाघवेश्मवाह: श्मनेपरन्नसक्तल्लारितनम स
ल्लावममरुद्काविसाभित्सिमामेतत यश्मापाक्लिश्ललक्लिश्मक
साम्ल्वानवासिपान स्मराक्ष्मपाक्लिअवमासिग्वलनेनम श्रणाक्वे
मनेमसम: आवक्लेरस्रापवन क्षिशाल्पवज्ञाणोष्टिरूकाप्लष्ठकाणम

वज्रमेतानः खराकूटाः पिटिकाश्मिकलोपमाः सिकताबज्रमुक्तेनकर्द
मंकर्दमोपमम् वहलं वहलं सोमसमर्वणशीयतेसमेः कुञ्जणकोष्ठा
कुणे वदन्तोत्पतिनि निमिननः स्यान्ने नपिशु रुण्डनतान्त्रादोवोनणा
लमः सवज्रशूलपिच्छिलकर्णनासादिमर्दनः पश्चापरायसंको
वेवस्मनाजायनेनथा खिरेनामर्मखिन्नेरोमर्णमान्यानिवापनः कु
णरकैरिवतीक्ष्णाग्रैर्हन्तेर्नविदिश्यते उष्णेनवानिलादिडिरल्पाहे
शानिरुध्यतेः कलीनकेवहिर्वेत्माकटिनोग्रक्रिरुग्रनः उमः प
कपक्ष्मनायावलस्यायायनेमहः वत्मान्तमांसपिण्डाभः श्वयथु
ग्रथितोरुजा स्वात्सस्पाटवेदरोदोषविंभमोबाह्यतस्मलः वर्त्म
विशानिश्रिपेनेक्ष्मापपोवत्ममेष्मयाः श्यावोत्रभेषजेस्मात्खेदा
नेनोपशंस्व चेनयेत् पक्ष्मोपरोधयाप्यस्यान्छेदोष्णुसेवणमाधवे
त कृत्तेयतपत्नमपादनोच्छित्सिनेश्र्पिवान्नदम छिन्नस्याल्लग

णात्रम्यीकाद्विसमंभेगंजनाल्मनीः पोर्थकीशणावमिकनास्त्रिहो
त्रिश्चवनश्चयम सकर्मंमेसवहलंविलि ब्येत्मकाकणाकम २
स्ततरस्पानेश्वमोध्यायः शृध्यातेतावत्मरोगप्रतिष्ठपंच्याख्यासामः
हुष्ठुम्मीलप्रणाणंजंइातानाकलक्रमसाप्रितम मामिनेयाजय
त्मिरपनस्पाभ्रसंजनारिव ञम्मीकावमालिपविनेसेन्यवप्रतिष्ठा
पितेम पशीपाग्रीपदोलीवांकाध्येनपरिषिवयेत त्रिवातपिष्ठि
नस्पामेः श्रुडसपानानश्रापितः बद्रिः कोलान्ननमेनम्बारितेव
त्मवामसा विभेशुबस्नानेरितेवामाश्रुष्ठांशलीपूतम नस्वसनेव
लनिवावन्मेकंमदेडमनः मार्लाशणाङ्गतेषक्रूतागन्नूपदा
कितम लिविनेनवपत्रेवो शाकशफालिकादिभेः फः
नेननोयराशवां पित्रनाप्रसजलमस्क स्थिनरकेसलि।
पविने मतोड्रातिमारयेत । १ ।

यथाश्मन्तकैरनवशान्ताल्पोसेनवारिणा ह्रुतेनसिद्धमभ्यङ्कं वः
भीयामंध्रसर्पिषा ऊर्ध्वायुःकर्णयोर्दत्वापिण्डीचयवमसकभिः र
द्वितीयेहनिमसकस्यपरिषेकंयथायथम ऊर्याश्चतुर्थेनम्याडीनम
वेदेवायपंवमे ममनावेनिर्भेणफेकणाविधांशुपीडितम् विया
त्मालिखितेवन्मालिखेद्ध्याविपर्यये रुकूत्मवमंश्शादनस्त्रमना
यत्लिलेखनात् स्नेहस्वेदादिकस्तस्मिंस्त्रिष्ठावानहरंक्रमः श्रम
मनवनीतिनस्थनेराभ्रप्रलेपयेत् पेरण्डमूलकल्केनपुटपाकेप
वेर्नतः सिक्तेप्रक्षालितेश्लक्ष्णचूर्णेनेपाटलेकृतम् स्त्रियः क्षीरसु
गल्पावाप्रदितेनेत्रसेवनम् प्रक्षालितएउलकल्केनलिप्त्वाहतपरि
प्कृतम् ऊर्ध्वमेतिनिलिखितेमर्दितेद्वीपमस्तुना केवलेनापिवा
मेकमस्तुनाङ्गोगलाद्विनः पिटिकाश्रोहिवक्रेणभिन्नानकाश्लो
र्नेतः निष्पीडयेदन्नविधिःपरिशेषस्तम्प्रंववत् लेखनेभेदनेवापि

श्रष्य.

क्रमसर्वेत्रवत्मनि पिनासोनिशुयोमाद्गः कंथस्निहेनसर्पिषा
सिराविमोत्तस्विरधस्यात्रिविश्लेषंविरेचनम् लिखिनेस्क
न्नरकेचवत्सनिसालनंह्लिनम् यष्टीकषायःसेकस्तत्री
रेचेस्तनमार्थितम् पद्मोत्पलशायनेस्त्वाद्रपक्कपाविकेव
घेन् घाह्रयेदाजलोकाभिःपयसेत्तरमेनवा वमनेनाव
नेसर्पिःप्रूतंमधुरशीतलेः संह्लर्णपुष्पकामीमभावयेत्तरसा
रसैः नाभूदशाहृपरमंयत्मशगनेनदंजनम् पौहूकोलिः
खिनाश्रुएटीसैधवशनिसारिताः उस्नाम्बुतालिनासिञ्चेत्
त्वरिराढकशिफ्रभिः श्रमिहेदिनिशाश्रेष्ठामधुकैर्वासमा
न्निकैः कफोत्क्लिष्टेविलिखितेनमदोद्रोःप्रनिमारिताः उ
स्राश्रवाकवासीकमणोह्लाकणामादकै वमनांजननस्यादि
सर्वंचकफनिह्निनम् कर्नव्यंलंघनेपीनदशोनावह्निनादरेतः

कच्छरोगचरिरच्छाशांनिरपवक्षतहृनम्॥

पीत्वाथाश्रीवमीन कृस्नायष्टीमैन्धवसर्षपैः श्रमयापिप्पलीद्राक्षा
काथेनेनाविरेचयेत् मस्तद्विरजनीकृस्नाकल्केनालेपयेन्नलों
धूपयेत्सर्षपैस्नाज्यैः शुण्ठं क्वाथं वपाययेत् पटोलमूलसंहीका
गुडूचीत्रिफलोद्भवम् शिग्रोस्तु लिप्तिनेवन्मर्क्तताम्रवाम्रुजन्म
भिः धान्यपमन्तकजमूत्रपत्रकाथेनसेचयेत् प्रायःतीव्रतुता
शिनाहालानांश्रममन्तागदाः तस्मादमनमेवाग्रे सर्वव्याधिप्रसं
जितम् सिन्धूत्थकृस्नापामार्गबीजाज्यस्तन्यमातृकम् श्रेष्ठं वं
वायास्मतोद्देमदनेमधुकान्वितम् वीरेन्तीरात्मेनंवमनतःक्र
मतःशिशुः वमनेसर्वरोगाणुविशेषेणकफात्मके सप्तला
मसिन्दाज्यपयोज्येवाभयुशोधनम् हिलिशुणोध्यपक्षाद्रोहिणी
निम्नपल्लवैः कृकृणोकेहितावर्तैः पिष्टेस्नाम्नसेनान्वितैः वी
रेतोऽहूतुतापेतदत्येवालोहजेरनेः पलाशमोतकशाखाघ्नपाप

अप्र.

णाजनैः वर्तिकल्कणपोर्थ्यैर्हरितालपिष्टैः सकटुफलैः पल्लरो
गप्रशूद्रेषुस्वदेहसरोमश् तत्स्वप्रदोषक्षेवथस्ताभागोभागांव
पल्लतः पवमाग्यवाकारं तैर्निर्षकिक्कुनाड्वासमा अपनेयम
रुजस्मिन्नल्पीभवतिशोणिते सीध्मेकुष्ठिलयाहव्यापुरूम
ङानैः पदैः वद्दाललोढपदांवतनमेसेवनिहत्वमकम नातिगा
ढम्लथेस्तव्यानिलिपिरप्रयोजयेत् मधुसर्पिः कवलिकां
नचास्मिंवधमाचरेत् न्ययोधादिकषायैश्च मतीरेस्नवयेद्
जि पंचमेरविसेष्विमपवीधावस्रुणोपनं गैरिकेनव्रणेषुमं
नस्यणेनसानननानिव दद्रुदशानो निर्भेज्यवन्सदोषाश्रयांव
स्ती मंटेशेनाधिकंपत्नश्रुत्वानस्ाश्चर्यंदहेत् स्तस्येनाभि
वतीनदाहोवाथालजोप्रनः भिनस्पदारवद्भिभ्याशुक्तेन
स्मातुयसव ॥ इत्यनरसानेनवमोऽध्यायः ॥ अथातस्

अष्ट.

गिरिजैकैः वर्तिं कृत्वा पोथ्यैर्वा हरापिष्टैः मकटूफलैः पक्ष्मरो
गेष्वङ्गेषु सुहृद्दर्शरोमसु तत्र ज्यदोषं केवल पक्ष्माभागो भागेव
पक्ष्मतः पञ्चमांशं वा कार्यं निर्यकिक्रनाड्वासमा अपनेयम
हकुस्मिन्नल्पीभवति शोणिते सीव्येत्कुटिलया ह्यनुसूक्ष्म
ग्रानैः पदैः वद्धा ललाटपट्टाव तत्रमेव निस्त्वकम नातिगा
ढम्रथस्तुच्यानि दिपरस्पर्यो जयेत् मधुसर्पिःकवलिकां
न चास्मिन्विधमाचरेत् न्यग्रोधादिकषायैश्च मतीरेस्मवयेद्
जि पंचमेसिवसेस्त्रिमपयोगावचूर्णयेत् गैरिकेनचूर्णेषु
नस्यंगंनस्यानतानिव दृष्टेदशानौ निर्भिन्नवत्सदोषा अयांव
ली संदेशेनाधिकं पक्ष्मधत्वा तस्माद्धयं दहेत् लसपत्रेनाभि
वर्णेन दाहो वा व्यालजो पुनः भिनस्पद्दारवद्भिर्भ्या प्रकुञ्चेन
स्यात्वयस्य च ॥ इत्युत्तरस्थाने नवमो ऽध्यायः ॥ अथातस्त